

ISSN: 2667-6419

ASYA ARASTIRMALARI

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of Asian Studies
International Social Science Journal
Cilt / Volume: 3 | Sayı / Issue: 2 | Güz / Autumn 2019

Astana ★
Qaraghandy
(Karaganda) ●
KAZAKHSTAN

asyam.hacibayram.edu.tr

ASYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Cilt / Volume : 3
Sayı / Issue : 2
Güz/Autumn 2019

ISSN: 2667-6419

**Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Hakemli Yaygın
Sürelî yayındır.**

Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır.

***The Journal of Asian Studies International Social Science, Peer-review
published.***

Spring and Autumn to be published two times a year.

KURULUŞ – ESTABLISHMENT
2017

ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐ

Cilt: 3 Sayı: 2 GÜZ/2019 ISSN: 2667-6419

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama
ve Araştırma Merkezi Adına Sahibi

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

Kurucu

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editörler

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Prof. Dr. Fatma AÇIK

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Yasemin IŞIK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

İngilizce Editörü

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Sekreteryaya

Döndü AKIN

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Kübra KOÇ

Tanrıkut M. YÖRÜK

Baskı ve Cilt

Asil Organizasyon A.Ő.

AŞağı Öveçler Mah. 1332. Cad. No:7/8 Çankaya / ANKARA

YazıŐma ve Haberleşme Adresi

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Beşevler ANKARA/ Tel:0312-2023787

E-Posta: asyam@hbv.edu.tr / **Web Sitesi:** asyam.hacibayram.edu.tr

E-dergi: asyaarastirmalari.hbv.edu.tr

Asya Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yayımcının yazılı izni olmadan bir kısmı veya tamamı herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz. Makalelerdeki dü-şünce, görüş, varsayımlar eser sahiplerine aittir; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES

Volume: 3 Issue: 2 AUTUMN/2019 ISSN: 2667-6419

**On Behalf Of Ankara Hacı Bayram University,
Center Of Asian Studies**

Prof. Dr. Yusuf TEKİN

Rector of Ankara Hacı Bayram Veli University

Founder

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Editors

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

Prof. Dr. Fatma AÇIK

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK

Assoc. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ

Asistant Editor

R.A. Yasemin IŞIK

Desk Editor

Prof. Dr. Varis ÇAKAN

English Editor

Dr. Oğuzhan BİLGİN

Secreteria

Döndü AKIN

Cover and Page Design

Kübra KOÇ

Tanrıkut M. YÖRÜK

Printing and Binding

Asil Organizasyon A.Ş.

Aşağı Öveçler Mah. 1332. Cad. No:7/8 Çankaya / ANKARA

Correspondence and Communication

Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center

Beşevler/Ankara/TURKEY / Tel:+ 90-312-2023787

E-Mail: asyam@ahbv.edu.tr / **Web Site:** asyam.hacibayram.edu.tr

E-Journal: asyaastirmalari.hbv.edu.tr

Some or all of the articles published in the Journal of Asian Studies can not be reproduced in any way and transmitted electronically without the written permission of the publisher. The ideas, opinions, assumptions in the works belong to the owners of the works; Ankara Hacı Bayram Veli University can not be held responsible.

Yayın Kurulu/Editorial Board

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL İstanbul Yeditepe Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Alikram ABDULLAYEV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Alimcan İNAYET Ege Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Elman NESİROV Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Prof. Dr. Fatma AÇIK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Giray FİDAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI Bilkent Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hayrunnisa ALAN İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Hiroaki HUZİE Osaka Üniversitesi Öğretim Üyesi/Japonya
Prof. Dr. İbrahim MARAŞ Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Semerkant Üniversitesi/Özbekistan
Prof. Dr. Kâzım SARIKAVAK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Şahingöz Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Patrik K. Meyer Universitas Muhammadiyah Yogyakarta/Endonezya
Prof. Dr. Refik TURAN Gazi Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Salim KOCA Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Takashi OSAWA Osaka Üniversitesi/Japonya
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU Michigan State University/ABD
Prof. Dr. Üçler BULDUK Ankara Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Vâris ÇAKAN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Prof. Dr. Zeynep BAĞLAN ÖZER Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Aysun DEMİREZ GÜNERİ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye
Doç. Dr. Gülcemal JORAYEVA Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU Devlet İdarecilik Akademisi/Azərbaycan
Dr. Dinmukhamed KELESBAYEV Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi/Kazakistan
Dr. Behruz BEKBABAYİ Allameh Tabataba'i Üniversitesi Öğretim Üyesi/İran
Dr. İrina KAYAN-POKROVSKAYA/Ukrayna
Dr. Kim HYUN -Sook Kuzeydoğu Asya Tarih Vakfı/Güney Kore
Dr. Sinan DEMİRTÜRK Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Bu Sayının Hakemleri/Referee Of This Issue

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU
Prof. Dr. Ali Mert Han DÜNDAR
Prof. Dr. Coşkun TOPAL
Prof. Dr. Giray FİDAN
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ
Prof. Dr. Mesut DOĞAN
Prof. Dr. Nuran TAŞLIGİL
Prof. Dr. Tümen SOMUNCUOĞLU
Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Doç. Dr. Alper ALP
Doç. Dr. Aslı Özlem TARAKCIOĞLU
Doç. Dr. Derya DERİNPAŞAOĞLU
Doç. Dr. Roza ABDYKULOVA

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Kazakistan'da Sakalar <i>Sakas in Kazakhstan</i> Prof. Dr. İlhami DURMUŞ	185
İngiliz Kolonisi Bengal'de Kıtlıklar <i>Famines in The British Colony of Bengal</i> Dr. Hüseyin GÜNARSLAN	197
Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783) <i>Annex of The Crimea of Russia</i> Dr. Öğretim Üyesi Sinan YÜKSEL	217
Asean Yolunda Maphilinde: Malezya, Filipinler ve Endonezya Arasında Pan-Maliyizm Temelli Güneydoğu Asya Teşkilatı ve Güneydoğu Asya Bölgeselciliğine Etkisi <i>Maphilindo: A Southeast Asian Organization based on Pan-Malayism, Between Malaysia, Philippines and Indonesia, and Its Impacts on Southeast Asian Regionalism</i> Dr. Öğretim Üyesi Süleyman TEMİZ	227
Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Karadeniz Yüzeyinden ve Dibinden Petrol ve Gaz Nakli, 2000-2010 <i>Oil and Gas Transportation through surface and bottom of the Black Sea according to news and comment collection of Moscow office of press counselor, 2000-2010</i> Dr. Öğretim Üyesi Ali BAŞARAN	253
Yaşanan Son Gelişmeler Doğrultusunda Suriye'nin Tarımsal Yapısı <i>Agricultural Structures of Syria in The Direction of Recent Developments</i> Güven ŞAHİN	283
Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan <i>China's Central Asian Policy and Kyrgyzstan</i> Dr. Öğretim Üyesi İsmail ÖZBAY-Zyinat ABDYLDÄEVA SALMAN	317
Uygurlar ve İpek Yolu <i>The Uyghurs and Silk Road</i> Abdullah CİNKARA	329
TANITIMLAR/ REWIEWS	
ÜLKE TANITIMI: Geçmişten Günümüze Kazakistan From Past to Present Kazakhstan Hazırlayan: Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA	347
KİTAP TANITIMI: "Güneşe Uçan Kartal" Adlı Eser <i>The Book Named "Fling Eagle to The Sun"</i> Arş. Gör. Yasemin IŞIK	355
Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2019 Yılı Faaliyetleri <i>2019 Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center</i> Arş. Gör. Yasemin IŞIK	369

SUNUŞ

Gazi Üniversitesi bünyesinde Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırmaları Merkezi olarak faaliyet gösteren Merkezimiz, Yükseköğretim Yürütme Kurulu toplantısında 2547 Sayılı Kanun'un 2880 Sayılı Kanun'la değişik 7/d-2 maddesi uyarınca 7141 Sayılı Yükseköğretim Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 183 Numaralı Ek Maddesi ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağılı olarak faaliyetlerine devam etmektedir. Bu sebeple Merkezimiz tarafından çıkarılmakta olan *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*'nin 2602-2966 olan ISSN Numarası 2667-6419 olarak değiştirilmiştir.

Elinizdeki bu sayımızda yayın politikamıza binaen "**Kazakistan**" ile ilgili makalelere ve tanıtım yazılarına ağırlık verdik. Bu vesile ile dergimize "**Kazakistan'da Sakalar**" adlı yazısı ile katkı sunan Sayın Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a özellikle teşekkür ederiz. Bundan başka **Ülke Tanıtımında "Geçmişten Günümüze Kazakistan"** isimli yazısı ile Sayın Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA hocamıza ve **Kitap Tanıtımında "Güneşe Uçan Kartal Adlı Eser"** isimli yazısıyla Sayın Arş. Gör. Yasemin IŞIK'a bize destek olduklarından dolayı teşekkür ederiz. Bu çalışmaların yanısıra kaleme aldıkları değerli yazılarıyla Asya çalışmalarına katkı sunan yazarlarımız Sayın Hüseyin GÜNARSLAN'a, Sinan YÜKSEL'e, Süleyman TEMİZ'e, Ali BAŞARAN'a, Güven ŞAHİN'e, İsmail ÖZBAY ve Zeynat ABDYLDAEVA SALMAN'a, Abdullah CİNKARA'ya teşekkürlerimizi sunarız.

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2019 Yılı Faaliyetleri'ni görsellerle siz okuyucularımıza sunan Merkezimiz Araştırma Görevlisi Yasemin IŞIK'a; derginin bu sayısının hazırlanmasında emeği geçen Hakem ve Editör Kurulumuza, Doktora Öğrencimiz Kübra KOÇ'a ve Yüksek Lisans Öğrencimiz Tanrıkut M. YÖRÜK'e teşekkürü borç biliriz.

Alanında uzman bilim insanlarının makalelerinin yer alacağı "**Japonya**" özel sayımızda tekrar buluşmak dileğiyle siz değerli okuyucularımıza bol okumalı ve verimli çalışmalar dileriz.

Editörler Kurulu

PRESENTATION

Our Center which operates as a Center for Research and Application of Asian Studies within the Gazi University continues its activities under the Ankara Hacı Bayram Veli University with the Act No. 7141 of Higher Education and with the Act No. 183 additional clause of The Law about the Amendment on Certain Laws and the Decree Laws according to 7/d-2 clause with amendments of The Act No 2880 of The Act No 2547 on the meeting of Executive board of Higher Education. For this reason, The Journal of Asian Studies published by our center has the ISSN number 2667-6419 instead of 2602-2966.

In this issue, we have focused on our publication policy and articles about “*Kazakhstan*”. We would like to thank to Prof. İlhami DURMUŞ for his original article “*Sakas in Kazakhstan*”. Furthermore, with the article in **Country Presentation “From Past to Present Kazakhstan”** Assoc. Prof. Ainur NOGAYEVA and with article titled “*The Book Named Fling Eagle to The Sun*” in the **Book Introduction**, we thank R. A. Yasemin IŞIK for supporting us. In addition to these works, we would like to thank our authors, Hüseyin GÜNARSLAN, Sinan YÜKSEL, Süleyman TEMİZ, Ali BAŞARAN, Güven ŞAHİN, İsmail ÖZBAY and Zeynat ABDYLDAEVA SALMAN and Abdullah CİNKARA, who contributed to Asian studies with their valuable writings.

Our Center presenting *the activities of the Asian Studies Application and Research Center for 2019* to our readers with visuals to our Research Assistant Yasemin IŞIK; to our Board of referee and editors who contributed to the preparation of this issue of the journal, to our doctoral student Kübra KOÇ and to our graduate student Tanrıkut M. YÖRÜK we would like to thank.

We hope to meet again in the special issue of “*Japan*”, where scientists will be featured in our field.

Editorial Board

“Dergimizin işbu sayısı, dostluğumuz ve kardeşliğimizin çok eskilere dayandığı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak bağımsızlığını ilk tanıdığımız ülke Kazakistan’ın Bağımsızlığının 28. yılına armağandır...”

“This number of our publication, is a present to the 28th anniversary of the independence of Kazakhstan, the country where our friendship and brotherhood date back to the past and where we first recognized its independence as a state of the Republic of Turkey...”

KAZAKİSTAN'DA SAKALAR**Sakas in Kazakhstan***İlhami DURMUŞ******Özet**

Sakalar doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar, 40. ve 50. paraleller arasında geniş bir sahaya yayılmışlardır. Bunun sonucunda çeşitli kavimler tarafından tanınmışlar ve bunların yazılı belgelerinde adlarından bahsedilerek, haklarında bilgiler verilmiştir. Saka adına ve onlarla ilgili bilgilere Grek kaynaklarında, Pers çivi yazılı metinlerinde, Asur ve Çin yıllıklarında rastlanmaktadır. Adı geçen kaynak, metin ve yıllıklar, dil, kültür ve coğrafya bakımından birbirinden farklı kavimlere ait olduğundan Saka adı bu belgelerde değişik şekillerde geçmektedir. Saka adı Grek kaynaklarında "Skythai", Pers kaynaklarında "Saka", Çin kaynaklarında "Sai (Sak)" şeklinde geçmektedir. Grek kaynaklarında geçen "Skythai" adından hareketle batı kaynaklarında "İskit", Pers kaynaklarında geçen "Saka" adından hareketle de doğu kaynaklarında "Saka" adı ön plana çıkıyor. Modern araştırmalarda geçen İskit ve Saka adlarının aynı bozkır kavmi için kullanıldığı anlaşılıyor. Böylece Pers kaynaklarındaki adlandırmalardan hareketle İskitlerin Sakalar, Sakaların da İskitler olduğu anlaşılıyor. Sakaların tarihi, dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanatları hakkında yazılı kaynaklar ve arkeolojik malzemelerden bilgi sahibi olabiliyoruz. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan Sakaların çeşitli kavimlerle münasebetleri ve onlarla mücadelelerini Pers, Asur ve Grek kaynaklarından öğreniyoruz. Antik kaynaklardan dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Sanatları hakkında ise arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan çok sayıda sanat eseri bize ışık tutuyor. Sakaların ilk yurtları, adları, dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri ile sanat anlayışları Türklüklerini açık bir şekilde ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: Türk, Saka, Kazakistan, tarih, kültür, gelenek, kurgan.

Abstract

The Sakas spread in a vast area between the 40th and 50th parallels from the Chinese fronts in the east to the Danube banks in the West. Thus, they encountered with various peoples and were recorded in their documents. Name of the Saka occurs in Greek sources, Persian tablets and Assyrian and Chinese chronicles. They kept name of the Saka in different forms, i.e., the Greek texts mention them as "Skythai", Persian sources as "Saka" and Chinese sources as "Sai" (Sak). The term "Scythian" is widespread in western sources due to the Greek form, while the dominant name in the east is the Persian form "Saka". The both denominations in contemporary studies point to one and the same steppe people. We have been informed about the religion, language, customs and traditions and art of the Sakas by archaeological evidence and written documents.

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.001

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ilhamidurmus@gmail.com

Greek, Assyrian and Persian sources provide information about the relations and wars of the Sakas with other nations. From ancient sources, we draw information about their language, religion, customs and traditions. About their art, numerous art products found by archaeological excavations enlighten us. The Urheimat, ethnonym, language, religion, traditions and art style of the Sakas provide reliable data for their Turkic identity.

Keywords: Turk, Saka, Kazakhstan, history, culture, tradition, kurgan.

Giriş

Asya dünyanın en eski kıtalarından birisidir. Coğrafi olarak Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya, Ön Asya ve Orta Asya olmak üzere beş bölümde incelenmektedir (Ligeti, 1986: 14- 15). Adı geçen coğrafyalarda tarih öncesi devirlerden başlamak üzere çok sayıda kültür ortaya çıkmış ve gelişimini sürdürmüştür. Özellikle İç Asya ya da merkezi Asya olarak bilinen Orta Asya çeşitli kültürlerin beşiği olmuştur. Burası doğuda Kadirgan dağlarından batıda Ural dağları ve Hazar denizine, kuzeyde Sibiryadan güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş sahadır (Arsal, 1933: 3). Burada ortaya çıkan kültürler daha geniş sahalarla yayılmıştır. Böylece, kültürler Çin seddinden Tuna nehrine kadar uzanan bozkırlarda varlığını hissettirmiştir. Coğrafi şartlardan dolayı hareketli hayat tarzları olan bozkır kavimleri Asya'nın ortası merkez olmak üzere doğu- batı yönünde hareket ederek, çeşitli kültürlerin oluşum ve gelişiminde birinci derecede rol oynamışlardır.

Altayların eteklerinden başlayan bozkırlar güneydoğudan kuzeydoğuya doğru gidildiğinde düzleşmektedir. Aşağı İnci (Sır Derya) ve Aral gölü doğrultusundaki bozkırlar Güney Sibir ovalarını oluşturmakta ve Hazar denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyine uzanmaktadır (Kurat, 1992: 6). Böylece adı geçen coğrafya Pamir, Tanrı dağları, Altaylar ve Batı Türkistan üzerinden aşağı Tuna bölgesine kadar bütün Güney Rusya'yı içine almaktadır. Batıda Silezya'ya kadar uzanmakta ve çok sayıda geçitle Doğu Türkistan ve Gobi Bölgesiyle bağlanmaktadır. Bölgenin güneyi büyük çöl sahasıyla kaplıdır, buna karşılık batı kısmı genellikle verimli ve yaşamaya doğudan daha elverişlidir. Bu mekân; kuzeye doğru eski zamanlarda bataklıklar ve sık ormanlarla tamamen kaplanmıştı, güneye doğru geniş alanlar Hazar denizi ve Karadeniz, geri kalan kısımlar İran'daki dağlık arazinin yükselen dağ sıraları ve Kafkas dağlarıyla sınırlanmıştır (Junge, 1939: 5).

Bozkırlar, İrtiş nehrine doğru çıkıldığında zenginleşmekte, bol su ve otlaklar bulunmaktaydı. İrtiş boyları ve Batı Sibir'den Orta ve Güney Ural dağlarına, oradan Kama ve İtil nehirleri boyuna gitmek için doğal bir geçit yoktu. Balkaş gölü Talas nehirlerinden İnci, Yayık ve İtil nehirlerine doğru uzanan bozkırlar ise, Hazar denizinin kuzeyi ve Uralların güneyinden, tarihte "Kavimler Kapısı" olarak bilinen kum, çöl sahasından, Karadeniz'in kuzeyinden ta Karpatlara, Tuna boyuna kadar uzanmaktaydı. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar Orta Asya ve

Batı Sibir'deki yayla ve bozkırların devamı mahiyetindeydi. Arada yüksek dağlar ve büyük çöller olmadığından Orta Asya'daki kavimler doğudan batıya kolayca geçebiliyorlardı (Kurat, 1992: 6).

Eski dönemlerde adı geçen bölgenin sınırları daha çok siyasi sınır olmaksızın coğrafi hatlarla belirlenmişti. Bu coğrafi sınırlar, doğudan batıya doğru Nanshan ve Tanrı dağları ile Ögüz (Amu Derya) nehrinden oluşmaktaydı. Bunlardan sonra gelen İran platosu, belki daha ziyade siyasi bir sınırdı, fakat onu tekrar Kafkas dağları, Karadeniz ve Tuna nehrinin oluşturduğu doğal sınırlar takip ediyordu (Rice, 1958: 33- 34).

Coğrafi özelliklerini belirtmeye çalıştığımız bozkırlarda Sakalar doğuda Çin seddinden batıda Tuna nehrine kadar, 40. ve 50. paraleller arasında, yaklaşık 7000 kilometreden fazla bir sahaya yayılmışlardır (Piotrovsky, 1976: 6). Şüphesiz onların doğu- batı bozkırlarında bu kadar geniş sahaya yayılmadan önce Orta Asya'da yaşadıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Anav, Afanasyevo ve Andronovo kültürleri varlıklarını sürdürmüştür (Durmuş, 2016: 64- 70). Sakaların oluşturduğu kültür de doğrudan bu arkeolojik kültürlerin bir devamı olarak dikkat çekmektedir.

Sakalara ait izler büyük ölçüde Orta Asya'da ortaya çıkmaktadır. Onların tarih öncesi devirlerden çıkıp, tarihi devirlere girmeleri de belgelerden anlaşılmaktadır. Çin kaynak verilerine göre, MÖ. 8. yüzyılın başlarında Hiung-nular Çinlilerle ve Choularla savaşmışlardır. Buna sebep olarak Chouların her yerde garnizonlar kurmaları ve Hiung-nuların otlaklarının küçülmesi gösterilebilmektedir (Eberhard, 1987: 38- 39). İmparator Suan (M.Ö. 827- 782) onlara karşı askeri bir harekette bulunmuştur (Vernadsky, 1943: 50). Bunun sonucunda Hiung-nular Çin sınırlarının batısına kadar çekilmişler ve batıda bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Diğer kabilelerin de batılarında bulunan kabilelere hücum etmeleri çok geçmeden bozkırda müthiş bir göç hareketinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her kabile, yeni otlaklar elde edebilmek gayesiyle batıdaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır (Rice, 1958: 43).

Sakalar yukarıda da belirttiğimiz üzere, doğudan batıya doğru kavimlerin birbirlerini sıkıştırmaları sonucunda, tarih sahnesine çıkmışlardır. Bunların M.Ö. 8. yüzyılda Kimmerlerin ülkesine yayıldıkları kabul edilmektedir (Kretschmer, 1921: 923). Antik yazar Herodotos da konar- göçer Sakaların Asya'da yaşadıklarını ve merkezi Sakalarla, yani Masagetlerle yaptıkları savaşta yenildiklerinden batıya doğru ilerleyerek, Kimmerlerin yaşadıkları coğrafyaya yayıldıklarını bildirmektedir (Herodotos, IV, 11). Ancak asıl unsurlarının Orta Asya'da kaldıkları anlaşılmaktadır.

Antik kaynaklardan Masagetlerin Hazar denizinin doğusunda yaşadıkları anlaşılmaktadır. Burada Masaget olarak belirtilen büyük topluluğun merkezi Sakalar olduğu biliniyor. Bu bağlamda Sakalar Hazar denizinin doğusunda uçsuz

bucaksız bir düzlüğün büyük çoğunluğunu ellerinde tutmuşlardır (Herodotos, I, 204). Onlar, İnci nehrinin yanında İsedonların tam karşısında oturuyorlardı (Herodotos, I, 201). Onların bir kısmı dağlarda, diğer bir kısmı düzlüklerde, bir kısmı ise ırmakların oluşturduğu bataklıklarda, diğer bir kısmı bataklık arazi adalarında yaşamaktaydılar. Çok sayıda akarsuyun döküldüğü İnci ırmağı ve çevresi Sakaların yaşadıkları önemli coğrafyaydı (Strabon, XI, 8.6). Bütün Kazakistan'da yaşayan konar- göçerler Masaget, yani Saka adı altında birleştirilmiştir (Togan, 1987: 32). Böylelikle Sakaların oturduğu yer belirlenebilmekte ve Herodotos zamanında yaşadıkları coğrafyada Strabon zamanında da yaşadıkları anlaşılmaktadır. Onların Aral gölü ve Hazar denizi arasındaki coğrafyada varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Strabon tarafından söz konusu edilen düzlükler Ust Urt şeklinde belirttiği Üst Yurt platosudur. Bu coğrafyanın güneydoğusunda büyük Balhan dağları bulunmaktadır. Bataklıklar Hazar denizi ve Aral gölü sahil şeridi üzerinde adalarla birlikte Ögüz kollarına kadar ulaşmaktadır (Herrmann, 1930: 2126). Tarihi kaynaklar incelendiğinde Sakaların Hazar denizi ve Aral gölü arasının dışında daha doğuda da varlıkları ortaya çıkmaktadır. Herodotos Saka ülkesinden büyük ölçüde altın ve bakır çıkartıldığını ve demirin adı geçen coğrafyada bulunmadığını bildirmektedir (Herodotos, I, 215). En eski dönemlerden bu yana altının Sogdiana'dan (günümüzde Zarafşan; altın veren) bakırın ise Semarkant ve Fergana dağlık bölgesinden elde edildiği de bilinmektedir (Herrmann, 1930: 2126).

Saka ülkesinden çıkarılan madenler ve onların gereksinimlerini karşıladığı gıda maddeleri de dikkate alındığında yayılmış oldukları sahanın belirlenmesi kolaylaşır. Sakalardan bahseden Grek kaynaklarında, onların doğuda nereye kadar yayılmış oldukları açık bir şekilde belirtilmemektedir. Ayrıca Sakalar, hareketli, atlı bir kavimdir. Bu durum dikkate alındığında Sakaların yayıldığı coğrafyanın doğuda Altay ve Tanrı dağlarından batıda Urallar ve Hazar denizi arasında kalan geniş saha olduğu kabul edilebilir. Hatta Alma- Atı yakınında bulunan Esik kurganı ve son yıllarda Kazakistan'da çeşitli bölgelerde açılan Saka kurganları onların bütün Kazakistan sahasına yayılmış olduklarını açık bir şekilde ortaya koyar. Böylece hem yazılı kaynaklar hem de arkeolojik verilerle bütün Kazakistan sahasına yayılmış olan Sakaların adları, siyasi tarihleri ve kültürleri üzerinde durabiliriz.

Saka Adı

Saka adının anlaşılmasına Pers kaynakları yardımcı olmaktadır. Bu kaynaklarda Saka tigrakhuada, Saka tiay para daray ve Saka haumavarga olmak üzere üç Saka grubundan söz edilmektedir (Herrmann, 1933: 158). Pers kaynaklarında geçen Saka haumavarga şüphesiz Herodotos'ta geçen Sakai Amyrgioi ile aynıdır (Herodotos, VII, 64). Kelimenin etimolojisi karanlık olmakla beraber, belki basit

olarak “Omargas Sakaları” ya da “Omargas’a tabi olan Sakalar” düşünülebilir (Mordtmann, 1877: 42). Saka tiay para daray, yani denizin ötesindeki Sakalar olarak Karadeniz İskitleri düşünülmektedir. Sakalara genel olarak Grek dilinde “Skythai” denilirken, doğu Sakaları olan Saka haumavarga “Sakai” olarak adlandırılmaktadır (Herodotos, VII, 64).

Strabon Hazar denizi çevresinde hüküm süren İskitlerin daha çok Dahailer, daha doğuda bulunanların ise Masaget ve Sakalar olduklarını belirtmektedir (Strabon, XI, 8.2). Hekataios ise, Karadeniz İskitleri, Hazar denizinin doğusunda geniş düzlükte yaşayan Masagetler ve onların doğusunda bulunan Sakai Amyrgioi olmak üzere üç grup tanıyor. Saka tigrakhauda ve Masaget adı tamamen maksada uygun olarak aynı şekilde görülüyor. Her iki adla açık bir şekilde Sakaların Batı Türkistan düzlük sahasındaki grupları belirtiliyor. Mısır Darius stelinde “Düzlük Sakaları” Hekatiostaki Hazar denizinin doğusundaki bölgede yaşayan “Düzlük Masagetleri” olarak geçiyor (Junge, 1939: 70). Bu tarihi belgelerden Masaget adının Saka tigrakhauda adıyla aynı topluluk için kullanıldığı anlaşılıyor.

Masaget adındaki çoğul eki olan “et” çıkarıldığında Ar-Sak adında olduğu gibi Ma-sag (Ma-Sak) adının oluşumundaki Sak, Saka bağlantısını hatıra getiriyor (Kuun, 1981: LVII). Bunların Büyük Saka birliğine dahil oldukları anlaşılıyor (Tarn, 1968: 72). Böylece, Saka ve Masaget adları arasındaki bağlantı ortaya çıkıyor. Büyük ölçüde Kazakistan’da yaşayan bozkır kavminin merkezi Sakalar olduğu anlaşılıyor.

Saka adı Çin kaynaklarında da geçmektedir. Ancak bu kaynaklarda sadece Orta Asya Sakaları hakkında bilgi bulmak mümkündür. Asıl Çin kaynaklarını Tsan- Tsien’in Biyografisi ve Batı ülkeleri Monografisi oluşturmaktadır. Bu kaynaklarda Orta Asya Sakaları, “Sai” ve “Sai-wang” şeklinde gösterilmektedir (Franke, 1904: 46). Bu kaynaklarda çoğu zaman Sakalara, Sai adı verilmiştir. Batı Türkistan’a giden Sakalar ise, Sai-wang adı ile tanıtılmıştır. Çince’de wang sözü “hükümdar, prens” demektir. Bu nedenle bu boyu, hükümdar soyu şeklinde tanıtanlar dahi olmuştur (Ögel, 1981: 184). Eski Çince Sak olan Sai şüphesiz Sakalar için kullanılmıştır (Haloun, 1937: 251). Burada Sak adı Pers kaynaklarında geçen Saka adıyla örtüşmektedir.

Saka Tarihi

Sakaların tarih sahnesine çıkışı M.Ö. 8. yüzyıla kadar götürülebilmektedir. Herodotos Asya’da yaşayan konar-göçer İskitlerin Masagetlerle yapmış oldukları mücadeleden yenik çıkarak, Kimmerlerin yanına göç ettiklerini bildirmektedir (Herodotos, IV, 11). Bu sebeple Masaget olarak Sakalardan ilk kez söz etmektedir. Ancak onların siyasi tarihleri hakkında M.Ö. 6. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonlarına kadar herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Asıl onların mücadele ettiği

Pers kralı Kyros'tur. Başarılı savaşlar sonucunda imparatorluğun sınırlarını kuzeydoğuya doğru genişleten Kyros, Hazar denizine doğru sınırlarını genişletmek istiyordu. Böylece Sakalar üzerine bir sefer düzenlemiştir. Onların bağımsızlığını büyük ölçüde tehlikeye düşürmüştür (Herrmann, 1930: 2127). Bu sırada bazılarına göre, Masagetlerin ve bazılarına göre de Sakaların lideri olarak belirtilen Tomris Sakaların başında bulunuyordu (Herrmann, 1921: 1787). Saka liderinin ölümü üzerine Tomris, yani Tomir başa geçince Sakaların durumundan faydalanmak isteyen Kyros, sefer düzenleme ihtiyacını duymuştur (Togan, 1987: 32). Kyros Tomris'e bir elçi göndererek, onunla evlenmek istediğini bildirmiştir. Kyros'un eş değil, topraklarını istediğini bilen Tomris red cevabı vermiştir. Bunun üzerine kurnazlıkla amacına erişemeyeceğini anlayan Kyros, kaba kuvvet kullanmaya karar vermiştir (Herodotos, I, 205). Kyros sefer hazırlıklarını sürdürürken Tomris ona seferden vazgeçmesi ve kendi halkını yönetmesi önerisinde bulunmuştur. Sakalara karşı savaşmak istiyorsa, kendilerinin de onlara karşı hazır olduğunu belirtmiştir (Herodotos, I, 206). Tomris'in mesajı üzerine Kyros harekete geçmiştir. İnci nehrini geçtikten sonra, Saka ülkesine doğru ilerlemiştir. Bir hileyle kraliçe Tomris'in oğlu Spargapises'i ve çok sayıda Saka askerini esir almıştır (Herodotos, I, 211). Oğlunun esir alınmasına çok sinirlenen Tomris, Kyros'tan Saka ülkesinden çekilip gitmesini istemiştir. Kyros Tomris'in teklifine aldırmamış ve her iki taraf şiddetli bir şekilde savaşmaya başlamıştır. Tomris'in komutasındaki Saka ordusu, Kyros'un komutasındaki Pers ordusunu ağır bir şekilde yenilgiye uğratmıştı. Pers kralı Kyros bu savaşta öldürülmüştür (Herodotos, I, 212- 213). Mücadele Kyros ırmağı geçtikten sonra dar bir boğazda yapılmış ve Sakalar Kyros'un ordusunu burada yenilgiye uğratmıştır. Buna göre Sakaların Pers ordusunun önünü köprü başına girişte kestikleri ve dağlık arazinin boğazında yani büyük Balhan'da onları zorladıkları ve yok ettiklerini anlamaktayız (Herrmann, 1930: 2128). Kyros'un Sakalar üzerine gerçekleştirdiği ve kendisinin ölümüyle sonuçlanan bu savaş son araştırmalara göre M.Ö. 528 yılında yapılmıştır (Togan, 1987: 33). Bu tarihten aşağı yukarı on iki yıl sonra, yani M.Ö. 517- 516 Darius, Kyros'un planını gerçekleştirmiş ve bozkır ülkesine girerek halkı egemenliği altına almaya zorlamıştır (Herrmann, 1921: 1785). Behistun kitabesinden anlaşıldığı üzere Darius sivri başlıklı, yani ok şeklinde sivri başlık giymiş olan Sakaların ülkesine yaptığı seferde onların bir kısmını yenerek liderlerinden Sakunkha'yı esir almıştır (Hinz, 1939: 365). Darius Sakalar ile yaptığı savaşta kendi askerlerine Saka askeri elbisesi giydirek hile ile hareket etmiştir. Bundan dolayı Saka liderleri mağlup olup çöllere çekilmiştir. Sirak isminde bir çoban Darius'un ordusuna kasten yanlış yol göstererek, onları çöl ortasına sokup memleketini kurtarabilmiştir (Togan, 1987: 33). Darius'un Saka liderlerinden Sakunkha'yı esir etmesine rağmen, diğer Saka liderleri memleketlerini bütünüyle esarete düşmekten kurtarabilmişlerdir (Durmuş, 1993: 70). Büyük İskender'in doğuya Türkistan'a doğru yaptığı sefer sırasında, Sakaların ağırlık noktası Ögüz deltasında bulun-

yordu (Herrmann, 1930: 2129). Makedonyalı Büyük İskender, Pers Spitanames bir isyan çıkarınca sefer yönünü İnci üzerine çevirmiştir. Makedonlarla Sakalar arasında yapılan mücadeleden Makedonlar galip çıkmıştır. Böylece, bölgenin bir kısmı Makedon imparatorluğunun egemenliği altına girmiştir (Arrianos, IV, 16-17). Bu dönemde Sakalara komşu olan Dahailer vardı. Onlar Sakaların doğusunda bulunuyordu. Turan bozkırlarında bu arada kavimler göçü sonucunda Dahailer Sakaların yerine yerleşmiştir. Sakaların büyük çoğunluğu Dahailer tarafından emilmiştir (Herrmann, 1930: 2129).

Saka Kültürü

Sakaların yaşayışı tamamen çevrenin şartlarına bağlıydı. Onlar, çoban ve balıkçı bir topluluktu. Ziraatla fazla uğraşmamaktaydılar. Düzlük yerde yaşayanlar hayvancılık yapmakta, özellikle koyun beslemekteydiler. Büyük ölçüde balık avlamaktaydılar. Adalarda yaşayanlar yazın kökleri, kışın ise sonbaharda toplamış oldukları yabancı yemişleri yemekteydiler. Ayrıca meyvelerin kabuklarını yakarak kokusuyla kendilerinden geçmekteydiler. Dağlık arazide oturanlarda aynı şekilde yabancı meyvelerle beslenmekteydiler. Besledikleri koyunları kesmekte, özellikle onların yünü ve sütünden faydalanmaktaydılar. Bataklık arazide oturanlar balık avlayarak beslenmekteydiler (Herrmann, 1930: 2126).

Evleri kapalı yük arabalarıydı, onunla çoban olarak istedikleri yere gidiyorlardı (Herrmann, 1930: 2126). Aynı tür arabalar Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda hayatlarını sürdüren İskitlerde de vardı. Bu arabalar, dört, ya da altı tekerlekli olup, ev şeklinde yapılmışlardı. Arabaların dört tarafları ve üzeri keçe ile kaplanmıştı. Bu arabalar soğuğa karşı korunaklı olup, içlerine kar ve yağmur geçmemekte ve rüzgâr da etki etmemekteydi (Hippokrates, 18). Sakalar Güney Rusya İskitleri gibi aynı şekilde giyinmiyorlardı. Koyun yününden elbiseler üretiyorlardı (Herodotos, I, 215).

Sakalarda erkek ve kadın münasebetleri Orta Asya Bozkır kavimlerindeki gibiydi. Hatta yalnız tek kişiyle evlilik mevcuttu. Sakalar politeist (çok tanrılı) değildi. Tanrı olarak Güneşi tanıyorlardı. Herodotos'un ifadesiyle "*Tanrıların en hızlısına, ölümlülerin en hızlı olan atı*" kurban ediyorlardı (Herodotos, I, 216). Bu bilgidен onlarda tek tanrı inancı vardı. Bu tek tanrıya ise at kurban ediyorlardı.

Onlarda savaşabilme yeteneği çok fazlaydı ve kahramanlıklarıyla tanınmaktaydılar. Ticari faaliyetlerde son derece samimiydiler. Sadelik ve güvenilirlikleri övgüye değerdi (Herrmann, 1930: 2127). Bu bağlamda kahramanlık, samimiyet, sadelik ve güvenilirlik gibi üstün özelliklere sahiplerdi.

Darius'a ait kitabelerde Saka olarak adlandırılmış bir figür bulunmaktadır. Bu figür silahsız ve yerel giysilerle tasvir edilmiştir. Onun tek ayırt edici özelliği başlığı ve sakallı yüzüdür. Buradan ana hatlarıyla vücudu sıkıca saran ceket ve

pantolon, püskülsüz yuvarlak tepeli başlık ve bağcıkla bileğe bağlanmış ayakkabı giydiği dikkati çekmektedir. Elbette bu giyim diğer toplumların giyimlerinden farklılık göstermektedir (Minns, 1913: 60). Bu tür giyimin en güzel örneğini Kazakistan'da Alma-Ata yakınlarında Esik kurganından çıkartılmış olan ve kaynaklara "Altın Elbiseli Adam" olarak geçen hükümdarın giyimi göstermektedir. Bu şahıs başında yüksekçe bir başlık taşımaktadır. Bu Saka toplulukları sivri başlık taşımışlardır. Ancak bu başlık türünün daha da sivri olduğu bilinmektedir. Hatta Perslerin "Saka tigrakhauda" olarak tanımladıkları topluluk ok şeklinde sivri başlık giyen Sakalar olarak bilinmektedir. Arkeolojik boyutu ile de en önemli buluntu bu Esik buluntusudur. Ayrıca ceket, pantolon ve çizme rahat bir şekilde görülebilmektedir. Ceket adeta bir kocuk şeklinde olup, belde kalın bir kemer bu kocuk üzerinde bulunmaktadır (Akişev, 1978: 69). İşte böyle bir giyim ömrünün önemli bir kısmı at üzerinde geçen Sakalar için karakteristikti. Kadınlar da erkekler gibi ata binip, ok atıp savaştıklarından, muhtemelen ata kolay binebilecekleri kıyafetleri giymişlerdir. Pazırık halısı üzerindeki at üzerinde süvari tasvirleri de bu tür giyim hakkında bilgi sahibi olmamıza imkân vermektedir. Burada süvarilerin pantolon ve ceketle tasvir edildikleri görülmektedir (Durmuş, 2016: 501). Chertomlyk kurganından çıkarılmış elektron kırmızı sürahi üzerindeki tasvirler de aynı şekildedir. Burada da ceket, pantolon ve çizme dikkati çekmektedir (Durmuş, 2016: 500). Bütün bu tasvirler Türklerin çok erken dönemlerden başlamak üzere, süvari kıyafeti giydiklerini ve günümüz modern kıyafetinin temelini Türk kıyafeti olduğunu göstermektedir.

Sakalar ülkelerinde bol miktarda olan altın ve tunçtan yaptıkları okları, yayları, mızrakları ve savaş baltalarını taşıyorlardı. Altından miğfer ve kemer de yapıyorlardı (Herodotos, I, 215). Atlarının gemleri ve üzengileri altındandı (Herrmann, 1930: 2126). Altın elbiselerinde de kullanıyorlardı. Alma-Ata yakınlarında Esik Kurganından çıkarılmış "Altın Elbiseli Adam"ın giyiminde de bol miktarda altın kullanılmıştır.

Sakaların yazılı kültüre de sahip oldukları da görülmektedir. Kazakistan'ın Cambul bölgesindeki Kurday dağlarında bir kaya üzerine çizilmiş olan hayvan figürünün üzerinde runik yazı tespit edilmiştir. Bu yazı M.Ö. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Caferoğlu, 1984: 121). Pavlador bölgesinde Bobrovoye köyü yakınlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bir kurganda Saka dönemine, M.Ö. 5.- 4. yüzyıllara tarihlendirilen runik yazı ele geçirilmiştir. Bir atın gem kayışı üzerine tutturulmuş kemik nazarlık bir karaca şeklinde oyulmuş ve bunda sağdan sola "Beyaz Maral" yazısı okunabilmiştir. Nazarlık üzerindeki runik yazının Türkçe konuşan Sakaların yazı sistemi olduğu belirlenebilmiştir. Bu yazı, runik yazının Güney Sibiry ve Kazakistan'daki konar- göçer kavimler arasında, ancak çok geç çıktığı yolundaki önce ortaya atılan görüşün belirgin bir biçimde yanlışlığını ortaya koymuştur (Durmuş, 2016: 335).

Kazakistan'da Alma-Ata yakınında Esik kurganında M.Ö. 5.- 4. yüzyıllara tarihlendirilen ve dolayısıyla Saka dönemine ait olan gümüş bir kap üzerinde runik yazı ortaya çıkarılmıştır (Amanjolov, 1989: 793- 794). Bilim adamları bu en eski örnek olarak kabul edilen runik yazı üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Orhun-Yenisey yazıtları üzerine farklı görüşlerin ortaya çıktığı gibi, burada da görüş farklılıkları belirmiştir. Bilim adamlarından bir kısmı Esik kurganından çıkarılmış olan bu yazının Orhun-Yenisey tipinde olduğunu, dilinin ise eski Türkçe ve dolayısıyla Altay dilleri grubuna girdiğini belirtmişlerdir. Bazı bilim adamları ise işaretlerin bir kısmının Arami alfabesinde bulunanları andırıldığını ve bu yazının Arami kökünden olan bilinmeyen bir alfabeyle dayandığını ileri sürmüşlerdir (Düysenov, 1970: 2).

Dil bilimciler kurgandan çıkarılan gümüş kap üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Kap üzerinde 26 harften oluşan alfabe tespit edilmiştir (Akişev, 1978: 59-60). Ancak, araştırmacılar yazılı belgeyi farklı biçimlerde okumuşlardır. Bunlardan birinde Amanjolov yazıyı Türkçe olarak okumuştur. Bu yazının harflerinin bir kısmının eski Türk runları olduğunu, diğer bir kısmının ise, Akdeniz çevresi erken yazılı alfabelerinin işaretleriyle benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür (Süleymanov, 1970: 1). Süleymanov da Esik'ten çıkartılmış olan yazıyı okuyarak, Türkçe ile bağlantı kurmuştur. Burada ortaya çıkan harflerin Orhun'dakilerin ilkel şekilleri olduğunu belirtmiştir (Süleymanov, 1970: 1). Esik yazısının karakteri, kullanılan harfler ve şekilleri, Orhun-Yenisey yazılarının karakterleri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda Esik yazısının Orhun-Yenisey yazılarının proto tipi olduğu anlaşılmıştır (Amanjolov, 1971: 64- 66). Bu yazı günümüze kadar çok kişi tarafından okunmuş olup, birkaç istisna olmak üzere Türkçe okunmuştur. Burada yazıyı kimin nasıl okuduğundan ziyade önemli olan Türkçe okunmasıdır.

Runik yazının mevcut örneklerinin milattan önceki yıllara ve hatta Esik kurganından bulunan örneklerle aşağı yukarı M.Ö. 5. yüzyıla kadar gitmesi, epeyce eski olduğunu ve Gök Türk dönemine kadar bir gelişim evresi geçirdiğini göstermektedir. Bu yazının Sakalardan başlayarak, çeşitli Hun boylarında da kullanılmak suretiyle Gök Türklere kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Süleymanov, 1970: 1- 3). Bu en eski örnek Kazakistan arazisinde yerleşmiş Saka kavimlerinin dilinin eski Türk dili olduğunu somut olarak kanıtlanmıştır. Ayrıca, Kazakistan topraklarında hayat süren atlı kavimlerin alfabetik yazıyı bildikleri ve yaygın bir biçimde kullandıkları gerçeği de bu vesileyle ortaya çıkmıştır (Kafesoğlu, 1989: 321).

Sakaların yayılmış olduğu coğrafyada Saka döneminde kullanılan birçok coğrafi adın da Türkçe olması kayda değer bir durumdur. Çağdaş kaynak verilere göre Ust Urt= Üst Yurt, Oxus= Ögüz, Daix= Yayık vb. kelimeler coğrafyaya verilen addan hareketle orada yaşayanların Türklüğüne bir işaret sayılabilir. Şüphesiz bu örnekler artırılabilir. Ancak bir nehir, yayla, dağ ve göl adı bile yeterlidir.

Saka liderlerinden Tomris'in adının da Türkçe olması onların kimliğine ışık tutmaktadır. Tomar kelimesinin "kızıl boyunbağı", "hamaylı", "boyuna asılan tılsım" gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir. Türkçede muska, nazarlık ve tılsım kelimelerinin günümüzde Türk lehçelerinde karşılığı "tumar" olarak geçiyor. Muska ve tılsım için "zırh", "zırhlı" tabiri de kullanılıyor. Bu durumda zırhın karşılığı "tumar" oluyor. Tomir adı "demir" kelimesiyle de özdeşleştiriliyor (Durmuş, 2019: 46). Bu durum da Tomris adındaki Grekçe "is" çıkarıldığında adın Türkçe olduğu anlaşılıyor.

Antik yazarlardan bazıları onları Hunların, bazıları da Türklerin ataları olarak belirtiyorlar (Herrmann, 1930: 2125). Bütün bu kültürel özelliklerinde de görüldüğü üzere Sakaların Türklüğünü kültürel özellikleri açık bir şekilde ortaya koyuyor. Hatta Saka kültürü günümüz Türklüğüne temel oluşturuyor.

Sonuç

Sakalar güçlü bir bozkır topluluğu olarak Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki coğrafya başta olmak üzere çok geniş coğrafyada yaşamışlardır. Onlar yaşadıkları coğrafyadan dolayı büyük bir imparatorluğa sahip olan Perslerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Gücünün zirvesinde Pers imparatorluğunun ordusunu yenilgiye uğratmaları ve Pers kralı Kyros'un savaş sırasında öldürülmesi onların askeri gücünü ortaya koyuyor. Pers kralı Darius da ancak askerlerine Saka elbisesi giydirmek suretiyle onlarla başa çıkmaya çalışıyor.

Sakaların en büyük grubu Kazakistan ve çevresinde uzun zaman diliminde varlıklarını sürdürüyor. Arkeolojik boyutuyla başta Esik kurganı ve buluntuları olmak üzere Saka varlığını açık bir şekilde ortaya koyuyor. Son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar Sakaların bütün Kazakistan ve çevresine yayılmış olduğunu açık bir şekilde gösteriyor. Onlara ait maddi kültür unsurları ve yazılı kaynaklardaki bilgiler birlikte değerlendirildiğinde yüksek bir kültüre sahip olduklarını açık bir şekilde ortaya koyuyor.

Bütün kaynak ve buluntu verileri Sakaların Türklerin ataları olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda bütün Türk soyluların soy etnik oluşumunda Sakalardan söz etmek gerekiyor. Türk, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız vb. Türk soylular bu kapsamda görülüyor. Hem arkeolojik buluntular hem de batı ve doğu kaynaklarındaki bilgiler bu görüşü destekliyor. Onların ilk yurtları, dilleri, dini inançları, gelenek ve görenekleri, askeri yapıları ve sanat anlayışları Türk kültürüne temel oluşturuyor. Yeni arkeolojik kazılar ve belgelerin birlikte değerlendirilmesi Sakaların Türklerin ataları olduğunu daha da pekiştiriyor.

Kaynaklar

- AKIŞEV, Kemal Alişar, *Kurgan Issık*, Iskustvo, Moskova, 1978.
- AMANCALOV, Altay S.; “Runopodopnaya nadpis’is Saksкого Zakhoroneniya” *Bestnik AN Kaz. SSR.*, 12, 1971, 64- 66.
- AMANCALOV, Altay S.; “The Words of Ancestors”, *Erdem*, 5,15, 1989, 791-796.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Orta Asya*, Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri, Ankara, 1933.
- ARRİANOS, İskender’in *Anabasisi*, (Çev Hayrullah Örs), Maarif Matbaası, İstanbul, 1945.
- CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, Enderun yayınları, İstanbul, 1984.
- DURMUŞ, İlhami, İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.
- DURMUŞ, İlhami, *Türk Kültürüne Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.
- DUYSENOV, Mirzabek; “Altın Kiyimdi Adam, *Kazak Edebiyatı*, 11 Eylül 1970.
- FRANKE, Otto, *Beitraege aus Chinesischen Quellen zur Kenntnıs der Türk-völker und Skythen Zentralasiens.*?, 1904.
- HALOUN, Gustav, “Zur Üe-Tsi- Frage”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, 93, 1937, 363- 380.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- HERRMANN, Albert, “Sakai” *Pauly Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, IIA I, 1921, 1770- 1806.
- HERRMANN, Albert, “Massagetai”, *Paulys Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, XIV, 1930, 2, 2123- 2129.
- HERRMANN, Albert, “Die Saken Und Der Skythenzug des Dareios”, *Beihefts Zur Archiv für Orientforsschung*, I, 1933, 157- 170.
- HINZ, Walter, “Zur İranischen Altertumskunde”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, Leipzig, 1939, 363- 380.
- HIPPOKRATES, *Airs, Water, Places*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1995.
- JUNGE, Julius, *Saka Studien. Der Ferne Nordosten im Weltbid der Antike*, Dieterische Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1939.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara, 1992.
- KRETSCHMER, Karl, “Skythe” *Pauly Real Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft*, IIA I, 1921, 923- 942.

- KUUN, Geza, *Codex Cumanicus*, Orientel Reprints, Budapest, 1981.
- LIGETI, Lajos, *Bilinmeyen İç Asya*, (Çev. Saadettin Karatay), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986.
- MINNS, Ellis H., *Scythians and Greeks*, University Press, Cambridge, 1913.
- MORDTMANN, Andreas David, “Über die Keilinschriften Zweiter Gattung”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, XXIV, 1877, 1- 85.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- PIOTROVSKIY, Boris Borisoviç, “İskitlerin Dünyası”, *Unesco'dan Görüş*, XII, 1976, 4- 8.
- RICE, Tamara Talbot, *The Scythians*, Thames and Hudson, London, 1958.
- STRABON, *The Geography of Strabo*, (Çev. Horace Leonard Jones), Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- SULEYMANOV, Olcas; “Ceti Sudın Köne Cazbaları”, *Kazak Edebiyatı*, 25 Eylül 1970, 1- 3.
- TARN, William Woodthorpe, *Alexander der Grosse*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968.
- TOGAN, A. Zeki Velidi, “Sakalar (VI)”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 23, 1987, 30.

İNGİLİZ KOLONİSİ BENGAL'DE KİTLİKLER*

Famines in The British Colony of Bengal

Hüseyin GÜNARSLAN**

Özet

İngiltere'nin kolonilerinden birisi olan Bengal'de gerçekleşmiş 1770 ve 1943-1944 kıtlıklarında milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. 1770 kıtlığı İngilizlerin yerel halka uyguladığı ağır vergiler ve ürün yetiştirme politikasındaki değişikler nedeni ile yaşanmıştır. 1943-1944 kıtlığının yaşanmasında ise II. Dünya Savaşı şartlarında İngilizlerin ülkede uyguladığı yanlış politikalar etkilidir. Kendi çıkarlarını Bengal halkının önünde tutan İngilizler halkı açıkça açlığa mahkûm etmiştir. Bu dönemde Bengal'in Japonlarca istila edilebileceğini düşünen İngilizler ülkenin zengin tarım ürünlerinin Japonların eline geçmemesi için gayret sarf etmişlerdir. Japonları aç bırakma planları ile yerel halk açlığa mahkûm edilmiştir. Kıtlık baş gösterince de elinde imkân olmasına rağmen İngilizler halka yeterli yardımı yapmamıştır. Gerek 1770 gerekse 1943-1944 kıtlığında ülkeyi fiilen yöneten İngilizler olduğu için kıtlıklar ile İngilizler arasındaki bağın araştırılması gereklidir. Böylece Hint halkının İngiliz yönetimi altında nasıl hayat mücadelesi verdiğinin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İngiltere, Bengal, Koloni, Kıtlık, Doğu Hindistan Şirketi.*

Abstract

Millions of people died in the famine of 1770 and 1943-1944 in Bengal, one of England's colonies. The 1770 famine was caused by the heavy taxes imposed by the British on the local population and by the changes in the policy of product cultivation. In the case of the famine of 1943-1944, the wrong policies implemented by the British in the country during the World War II are effective. The British, who thought their own interests, clearly condemned the Bengali people to starve. The British thought that Bengal could be invaded by the Japanese during this period and tried to make sure that the country's rich agricultural products would not fall into the hands of the Japanese. With the plans to starve the Japanese, the local population has been condemned to starvation. Although there were opportunities, after the famine began, the British did not provide adequate assistance to the public. The British ruled the country in the famine of 1770 and 1943-1944 therefore, it is necessary to investigate the link between famines and the British. Thus, it is thought that the Indian people's struggle for life under the British rule will be better understood.

Keywords: *England, Bengal, Colony, Famine, East India Company.*

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.002

** Dr., Windsor Üniversitesi Tarih bölümü, E-posta: gunarsl@uwindsor.ca

Giriş

İnsanlık var olduğu günden itibaren çok çeşitli sebepler ile kıtlıklara maruz kalmıştır. Kıtlığın tetiklediği bulaşıcı hastalıklar nedeni ile de milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Kıtlıklar daha çok bir bölgede yaşanan kuraklık sonucu insanların topraktan ürün elde edememesi ile ortaya çıkmıştır. Bunun yanında savaşlar sonucu ortaya çıkan kargaşa ortamları da üretimin kesilmesine sebep olmuş ve kıtlıkların baş göstermesine neden olmuştur. Lakin çok azı bir işgal kuvvetinin bir bölgede uyguladığı sömürme faaliyeti sonucu meydana gelmiştir. Bengal kıtlıkları bu kategoride gerçekleşen kıtlıklardır. İngilizlerin Hint coğrafyasına gelmesi bölge insanının topraklarını kaybetmesinin yanı sıra toprağında artık ürün veremez duruma getirildiği bir dönemi başlatmıştır. Bengal'de Kalküta adı verdikleri küçük limanları ile bu ülkenin zenginliklerini sömürmeye başlayan İngilizler kısa sürede ülke insanını tek bir pirinç tanesine muhtaç hale getirmişlerdir.

Kalküta İngiliz imparatorluğunun doğu dünyasındaki doğum yeridir. Kalküta'nın İngilizler tarafından kurulup bir şehre dönüşmesi serüveni onu Bengal'in kapısı yapmıştır. Bu kapıdan giren İngilizler doğunun zenginlikleri ile tanışmışlardır. Günümüzde ikiye bölünen bu coğrafyanın Batı Bengal kısmı Hindistan'ın bir eyaleti olurken Doğu Bengal ise Doğu Pakistan ile birleşmiş; daha sonra ise bağımsız Bangladeş kurulmuştur. Doğunun bu zengin coğrafyasının kaderi İngilizler ile tanışmasından kısa süre sonra değişmeye başlamıştır. İngilizler tarafından sömürülen insanlar kısa süre içinde tarihin gördüğü en büyük kıtlıklarından birisi olan 1770 kıtlığında 10 milyon insanını kaybetmiştir. Peşi sıra devam eden kıtlıklar Hint coğrafyasında 65 milyondan fazla insanın hayatını kaybetmesinden sonra Bengal'e son bir kez daha uğramıştır. Günümüz Hindistan'ının en son kıtlığı 1943-1944 yılında gerçekleşmiş ve yaklaşık 4 milyon insanın canına mal olmuştur. Bölgede, İngilizlerden bağımsızlığını aldıktan sonra hiçbir kıtlık görülmemesi ise aslında bu toprakların kendi kendine yetebilen bir coğrafya olduğunun göstergesidir. Kaynakların yetersizliği nedeni ile hakkında çok fazla detaylı bilgiye sahip olmadığımız 1770 yılı kıtlığında despot İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin ağır vergileri ve ürün dayatması ile canlarını veren Bengal insanı, 1943-1944 yıllarında yine İngilizlerin bölgeyi Japonlara kaybedeceği düşüncesi ile uyguladığı yanlış politikalar sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu çalışmamızda İngilizlerin Bengal'de uyguladıkları politikalar ve onun sonucunda meydana gelen kıtlıklar, incelenen kaynaklar sonrasında sebep sonuç ilişkisi içinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız ilk olarak İngilizlerin Hindistan ve Bengal coğrafyasındaki varlığının genel olarak halkı nasıl zayıf bıraktığını, sonrasında ise meydana gelen iki büyük kıtlığı incelemiştir. 1770 kıtlığında İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin uyguladığı ağır vergiler ve ürün politikasının nasıl milyonlarca insanı ölüme götürdüğünün detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir. II. Dünya savaşı zamanı ve şartlarında gerçekleşen 1943-1944 kıtlığının nedenlerinin ortaya çıkma-

rılması da aynı şekilde büyük önem arz etmektedir. Bu iki Bengal kıtlığının hangi şartlar altında ve niçin gerçekleştiğini tespit etmeye çalışacağız.

İngilizler ve Kıtıklar

İngilizlerin Hint coğrafyasında sahneye çıkışı 1600 yılında Doğu Hindistan Şirketinin faaliyeti ile başlamıştır. 1608 yılında Şah Cihangir'in izin vermesi ile ilk ticari faaliyetine başlayan şirket, yıllar geçtikçe bir güç merkezine dönüşmüştür (Beliappa, 1991: 1). İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi adeta bir Truva atı vazifesi görerek ülkenin içten fethedilmesini sağlamıştır. Ticari gücü öyle boyutlara ulaşmıştır ki karşısında hiçbir güç duramamıştır. Elde ettiği güç ve ticareti koruma altında kurduğu ordu ile rakiplerini saf dışı etmekle kalmamış; ülkenin yöneticilerini de etkisiz hale getirmiştir. İngilizler Bengal'de bulunan Kalküta limanını zamanla büyüyen bir şehre dönüştürmüşler ve Hint coğrafyasının merkezine oturtmuşlardır. Günümüzde Bengal tabiri aslında geçmişte batılıların Hindistan coğrafyasını tanımlamada kullandığı bir terimdir. Bengal demek, Kalküta demek, Hindistan demektir. Günümüzün değişen haritasında ayrı bir yere koyduğumuz Bengal aslında ilk dönem İngilizleri için Hint coğrafyasının merkezidir. Bundan dolayı makalemizde kullandığımız Hindistan tanımı ile Bengal tanımı aslında bir bütünün yarısını teşkil etmekte ve birbirleri ile ayrılmaz bir ikili oluşturmaktadır.

Doğu Hindistan Şirketi bu coğrafyada zamanla gözden saklanamayan öyle bir güce kavuşmuştur ki devlet ile güç mücadelesi verecek konuma gelmiştir. Böylece İngilizlerin gücüne dur demeye kalkan halk ilk mücadelesini vermeye karar vermiştir. Lakin İngilizler 1757 yılında Plassey adı verilen savaşta Moğol yönetimi altındaki Bengallileri yenmiştir. Robert Clive'in emri altındaki sekiz yüz Avrupalı ve paralı 2 bin 200 Hint askeri 50 bin kişilik Bengal ordusunu hileli savaş yöntemleri sayesinde yenmiştir. İngilizlerin savaşı kazanması ile Bengal'in yeni sahipleri İngilizler olmuştur. İngilizlerin bu bölgede yeni oyuncu olarak gücü ele almaya başlaması ile, kendi sistemlerini de kurmaya başlamışlardır. Kalküta sadece Bengal'in değil; tüm Hindistan'ın merkezi olma yolunda hızla gelişmiştir. İngilizler coğrafi olarak bu bölgeye o kadar çok uzaktırlar ki merkezi yönetim ile Hint coğrafyasının yönetilmesine imkân yoktur. Bu nedenle Kalküta'ya atadıkları genel bir vali ile güçlerini kalıcı hale getirmişlerdir. Bombay ve Madras'a atanan valiler de Kalküta genel valisinin emrine girmiştir. Bengal İngilizler'in gözünde tarihi olarak her zaman kültürel bir öneme sahip olmuştur. İngilizlere göre Hint kültürünün temsil edildiği yer burasıdır. İtalyanlar'ın Avrupa kültürünü temsil etmesi gibi Hint kültürünün temsil noktası Bengal, Kalküta'dır. Böylece Kalküta, İngiliz Hindistan'ının başkenti olmuştur (Blackwell, 2008: 35-36).

İngilizler Doğu Hindistan şirketi aracılığı ile 1757 yılında Plassey'de kazandıkları zaferden sonra Bengal dahil bugün Bangladeş, Bihar ve Odisa olarak adlandırılan bölgeleri de kontrolleri altına almışlardır. İngilizler için bu bölge

inanılmaz zenginlikleri ile gözleri kamaştırmaktadır. Artık bu zenginlik kendi egemenlikleri altındadır ve bütün güçleri ile daha fazla kazanç elde etmek için çabalamışlardır. 18. yüzyıl itibari ile Hindistan yüzde 25'lik payı ile Çin'den sonra dünyadaki en büyük ikinci ekonomiye sahip coğrafyadır. Artık bu zenginlik kapılarını yüzde 2 zenginlik oranına sahip İngilizlere açmıştır. İngilizler Doğu Hindistan Şirketi sayesinde Bengal'in zenginliklerini sömürerek ve halka ağır vergiler koyarak yönetmeye başlamışlardır. Maitra'ya göre yüzyıl sonunda ülkenin eski zenginliği yok olmuş ve halk kıtlıklarda hayatını kaybetmeye başlamıştır (Maitra, 2015: 21). Lakin tarihi olaylar bizlere İngilizlerin ülkeyi harap hale getirmek için yüzyıl bile beklemediğini, 1770 yılında yaşanan ilk büyük kıtlık ile ülkenin yerle bir olduğunu göstermektedir. Bengal'de kuraklığa bağlı olarak yaşanan bu olayda 10 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Sayısal olarak her üç köylüden biri bu kıtlıkta hayatını kaybetmiştir (Davis, 2000: 4). Aslına bakılırsa Moğol kontrolü altında olduğu yıllarda dahi, bu coğrafyada bu denli gerçekleşmiş herhangi bir büyük kıtlık olayı bulunmamaktadır (Sharma, 1993: 359). İngilizlerin ağır vergileri ve sömürsü ile tanışan Bengalliler çok geçmeden ilk kıtlıkta milyonlarca insanını kaybetmiştir. 1878 yılındaki bir araştırmaya göre İngilizlerin yönetimi altında geçen 120 yıllık bir süre diliminde Hindistan'da 31 büyük kıtlık olayı yaşanırken İngilizlerin bölgede olmadığı 2 bin yıl boyunca sadece 17 kayıtlı kıtlık olayı yaşanmıştır (Walford, 1878: 434). 1770 ve 1943 yıllarında iki büyük kıtlıktan direkt olarak sadece Bengal etkilenmiştir. Bunun yanı sıra bir milyon kişinin öldüğü Orissa kıtlığından, 11 milyon insanın öldüğü Büyük Hindistan kıtlığına, 1,5 milyon insanın öldüğü Madras kıtlığından, 4 milyon insanın öldüğü Uttar Paradesh kıtlığına kadar birçok kıtlıkta Hint coğrafyasında 65 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir (Maitra, 2015: 23-25; Maharatna, 1992: 34).

İngilizler hâkimiyeti altındaki bu zengin doğu ülkesini kısa süre içinde fakir bir topluma dönüştürmeyi başarmıştır. Geofrey Cannon Hindistan'ın 17. ve 18. yüzyıllar itibari ile herhangi bir Avrupa ülkesi kadar gelişmiş ve kendi medeniyetini oluşturmuş bir ülke olduğunu belirtmektedir (Cannon, 2014: 477). Doğu Hindistan Şirketin'de yöneticilik yapmış parlamento üyesi William Fullerton, İngiltere'nin yirmi yıl gibi kısa bir sürede Hindistan gibi zengin bir ülkeyi çöle çevirmeyi başardığını, halkın toprakları ekemez hale geldiğini ve sürekli olarak kıtlıklar görülmeye başlandığını ifade etmektedir (Fullerton, 1788). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi 18. yüzyılda dünyanın en büyük üretim merkezi Avrupa değil Hindistan ve Çin'dir. Güney Asya'da üreten insanlar muhtemelen Avrupa'da yaşayanlardan daha fazla kazanıyor, daha iyi yaşıyor ve daha iyi besleniyorlardı (Pomeranz, 2000). Mike Davis kaleme aldığı *Victorya Dönemi Soykırımları (Victorian Holocausts)* adlı kitabında "*Batı Avrupa'da barış zamanlarında kıtlık tamamen ortadan kalkarken Batının kontrolündeki kolonilerde yokedici şekilde kıtlıklar görülmeye başlanmasını nasıl izah edebiliriz?*" sorusunu sormaktadır (Davis, 2000: 8-9). Bu sorunun cevabını ise dönemin İngilizlerinin yaptıkları

açıklamalarda bulabilmekteyiz. Kırk yıl gibi uzun bir süre Hindistan'da bulunan ve Madras valiliği de yapmış olan Thomas Munro, 1824 yılına ait bir yazısında, Hintlilerin kendileri için kanun yapma hakkına sahip olmadıklarını belirtmişti. Ayrıca, onların gerek sivil gerek askeri yönetimde hiçbir zaman üst konumlara gelemediklerini, her yerde, her zaman hizmetli ve hizmetçi olarak alt sınıftan görüldüklerini ifade etmiştir. Bengal'de sivil bir memur olarak görev yapan İngiliz John Shore 1837 yılında, Hindistan'ın huzurlu altın çağının artık bittiğini, çok büyük miktardaki zenginliğinin ve enerjisinin kirli yanlış bir sistem tarafından yok edilerek milyonların iyiliğinin çok az sayıdaki kişinin zenginliği için kurban edildiğini yazmıştır. Tarihçi Profesör H. H. Wilson Hindistan'ın parasının İngiltere'ye transfer edildiğini; bunun karşılığında ise hiçbir şey verilmediğini belirterek Hindistan'dan alınan onun hayat damarlarından çekilen ulusal endüstrisinin kanı olduğunu ve karşılığında onu besleyecek hiçbir şeyin verilmediğini yazmıştır (Dutt, 1901: 10-11).

İngiltere ve Avrupa'nın ekonomik gelişiminin gün geçtikçe artması, nüfusun çoğalması, bireylerin alım gücündeki iyileşme gıdaya olan ihtiyacı da artırmıştır. İhtiyaç duyulan tonlarca ucuz gıda ise kolonilerden sağlanmaya başlanmıştır. Kolonilerde tarım yerel halkın değil; batılı ülkelerin ihtiyaç duyduğu gıda maddelerinin üretilmesine yönelik planlanmıştır (Vanhaute, 2009: 6). Hindistan gibi kolonilerde yaşayanlar bütün güçleri ile Avrupa insanının giyim ve gıda ürünlerini karşılarken emeklerinin karşılığını alamamışlardır. Hatta uygulanan ağır vergiler ile kendilerini besleyemez duruma gelmişlerdir. Muson yağmurları gibi değişik faktörlerin devreye girmesi ile çöken tarım sisteminin neticesinde milyonlarca insan hayatını kaybetmiştir. Hintliler bu şartlar altında hayatlarını feda ederken kendi topraklarından çıkan ürünler başka sofraları süslemiştir. İngilizlerin mutfağında pişen pirinç ve yedikleri ekmek Hindistan'dan sağlanmıştır (Walford, 1879: 126). Milyonlarca insanın Hint coğrafyasında kıtlıklarda ölmeye devam etmesine rağmen 1877-1878 yıllarında binlerce ton buğday Hindistan'dan Avrupa'ya taşınmaya devam etmiştir. 1875-1900 yıllarında Hindistan tarihinin en kötü kıtlıklarında milyonlarca insanını kaybederken İngiltere'ye ihraç edilen tahıl yıllık 3 milyon tondan 10 milyon tona çıkarılmıştır. Sadece bu ürün ile 25 milyon insanın yıllık gıda ihtiyacı karşılanabilirdi. Hindistan İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu tahılın beşte birini karşılamakla kalmamış, İngilizlerin Avrupa kıtasında ürünlerin fiyatını belirlemesine de imkân sağlamıştır (Rothermund, 1988: 36).

İngiliz yetkililer içinde yaşadıkları ve yönettikleri Hint toplumunun yanlış politikalar sonucu hayatlarını kaybetmesine tamamen duyarsız kalmışlardır. Hindistan Valisi olan İngiliz Lytton 1877 yılında yasama konseyinde yaptığı konuşmada Hintlilerin topraktan çıkan üründen daha hızlı çoğaldığını ifade etmiştir (Caldwell, 1998: 683). Kendi ürettiklerini sömüren ve kendileri ile adeta alay eden bir valiye sahip Hintliler tamamen sahipsizdir. İngiltere Finans bakanı Evel-

yn Baring 1876-1879 kıtlığı ile ilgili daha sonra yaptığı açıklamada kıtlığa karşı bütün tedbirlerin alınmaya çalışılmasına rağmen aşırı Hint nüfusundan dolayı başarılı olamadıklarını belirtmiştir (Parliamentary Papers, 1881). Bu tedbirlerin arasında nedense Avrupa'ya gönderilen tahılın Hint halkına verilmesi yoktur. 1881 yılı raporlarında kıtlığın yaşandığı bölgelerin yüzde sekseninde ölenlerin yüzde yirmisinin en fakir halk grubuna mensup olduğu ortaya konmuştur. Bu raporda fakir halkın açlıktan kurtarılması için ne kadar çaba sarf edilirse sarf edilsin bunun nüfus yoğunluğundan dolayı başarılı olamayacağı belirtilmiştir (Caldwell, 1998: 683). Bu düşünceye sahip İngilizler bu coğrafyadaki birçok kıtlık olayında hiçbir şey yapmamışlardır. İngilizlerin Hindistan'a bakış açısını ortaya koyan bu ifadelerle bir örnek te Hindistan Valisi olarak görev yapmış olan Lord Salisbury'e ait olan bilgilerdir. Kıtlıktan 10 yıl önce görev yapan Salisbury, görev yaptığı dönemde Orissa bölgesinde kıtlık çıktığını, Kalküta konseyinin tavsiyesine uyararak kıtlığın baş gösterdiği ilk iki ay süresince hiçbir önlem almadığını ve bir milyon insanın öldüğünü belirtmiştir. Bütün İngiliz yetkililer aynı düşünceye sahip olmasa da gücü elinde bulunduran kısmı Hindistan'da ortaya çıkan kuraklık ve kıtlıkların aşırı Hint nüfusuna karşı tek çare olduğunu düşünmüşlerdir (Davis, 2000: 5).

1870-1914 yılları arasında dünya ticaret merkezi Londra olmuş ve İngilizler başta Hindistan olmak üzere kolonilerinden elde ettikleri kazanımlar sayesinde bu güce kavuşmuşlardır. İngilizlerin zenginliği dünyanın değişik yerlerindeki kolonilerinde özellikle de Hindistan'da kıtlık topraklarından elde edilen bir kazanımdır (Lewis, 1978: 215; Davis, 2000: 6-7). Milyonlarca insan modern dünyanın dışında olmayan coğrafyalarda siyasi ve ekonomik kazanımlar uğruna hayatını kaybetmiştir. Bu insanlar liberal kapitalizmin altın çağını yaşadığı bir zaman diliminde serbest ticaret kuralları sebebi ile hayatlarını vermişlerdir. Yenidünya düzeni bu fakir insanların cesetleri üzerinde inşa edilmiştir. 1870 yılına kadar Asya kırsal kesimi dünya ekonomisi ile iç içe geçmiş birbirlerini etkileyen bir seviyede olmamıştır. Takip eden 10 yıllık sürede gerek hava şartları gerekse fiyat artışları uluslararası markette birbirlerini etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmıştır. İngiltere'nin liman kenti Liverpool şehrindeki buğday fiyatları artık Hindistan'daki Madras'a yağan yağmura göre belirlenir hale gelmiştir. Uluslararası alanda ihtiyaç duyulan ürünler milyonlarca insanın hayatını etkileyebilecek konuma yükselmiştir (The Corner House, 2002: 30). Tarım ürünleri Hindistan'ın köylerinden İngiliz sofralarına uzanan geniş bir coğrafyada uluslararası dolaşıma girmiştir. Öyle ki 20. yüzyıl başlarında İngiltere ihtiyaç duyduğu tahıl, un ve süt ürünlerinin yüzde 70'ini, et ihtiyacının ise yüzde 40'ını dışarıdan alır hale gelmiştir (Arnold, 1988: 70).

Kıtlık yaşanan yıllarda daha fazla insan işçi olarak İngilizler için çalışmak istedikçe ücretler daha da düşmüş ve neredeyse bedava iş gücü olarak kullanılmışlardır. Aynı şekilde arazisinde İngilizler tarafından sulama kanal açılan ve

drenaj sistemi inşa edilen köylüler kıtlık zamanında en fazla hayatını kaybeden kesim olmuştur (Whitcombe, 1983: 678). Zira, İngilizlerin istediği ürünleri yetiştiren bu insanlar kendi temel gıda ürünlerini yetiştirememiş ve kuraklık sonucu ilk hayatını kaybeden kesimler olmuşlardır. İngilizler bu sistemleri kurarken harcadıkları parayı da yine koydukları yüksek vergiler ile bu insanlardan geri almaya çalışmışlardır. Böylece yüksek vergi ödemek zorunda kalan köylüler kenarlarına koyabilecekleri hiçbir şeye sahip olamamışlardır. Yüksek toprak vergileri Hindistan'daki sosyal mekanizmayı da ortadan kaldırmıştır. Köylüler yüzyıllardır toprağın ihtiyaç duyduğu suyu temin etmek için kendi aralarında iş birliği yapmış ve suyu ortak kullanmışlardır. İngilizlerin kendi hukuk sistemini Hindistan'da uygulamaya çalışmaları neticesinde toprağın sahibi topraktan geçen yâ da çıkan suyun da sahibi olmuştur. Hâlbuki Hintlilerin birçoğu toprağı işlese de İngilizlerin gözünde vergisini vermediği toprağın sahibi değildir. Bu durumda suya erişimleri de engellenmiştir (Hardiman, 1998: 1533-1534). Köylülerin toprağı işlemek için suya ihtiyacı vardır ve bu İngilizlerin yönetiminde gün geçtikçe daha da güçleşmiştir (Satya, 1994: 72).

1876-1879 büyük kıtlığı o kadar çok geniş alanda etkili olmuştu ki, Hindistan'ın güney, batı ve kuzey bölgelerinin nerdeyse tamamında milyonlarca insanı etkilemiştir. Tamil Nadu, Karnataka, Andhra Pradesh, Maharashtra, Madhya Pradesh, Rajasthan, Uttar Pradesh ve Haryana eyaletleri kıtlıktan en fazla etkilenen eyaletler olmuştur ve tahminlere göre 10 milyon kişi hayatını kaybetmiştir (Roy, 2013: 10). Bu en kötü zaman diliminde bile İngilizler buğday ve pirinç ihracını diğer yıllarda olduğu gibi hiç değiştirmeden devam ettirmiştir. Sadece 3 milyon ton buğday bu zaman aralığında Avrupa'ya yollanmıştır. Hatta İngilizler kıtlıktan perişan halde olan Güney Hindistan'a pirinç gönderilmesine bile karşı çıkmışlardır (Ghosh, 1944: 10).

İngilizlerin kıtlıklar ile baş edebilmek için bulduğu yöntemlerden birisi de demiryolu inşaatlarıdır. Böylece yardıma ihtiyacı olan insanlara yardım götürülebilecek ve ülke kalkınacaktır. Lakin demiryolları ülkenin kalkınmasını değil; İngilizlerin kalkınmasını sağlamıştır. Hatta kırsal kesimlerden aşırı derecede tarım ürünü çekilmesi ile kıtlıkların ana sebeplerinden birisi haline gelmiştir. Bunu bilen İngiliz bir yetkili, demiryollarının yapılacağı arazilerde yaşayan Hintlilerin kendi kıyafetlerini yapabildiklerini, kendi ürünlerini yetiştirebildiklerini, kendi hayvanlarına sahip olduklarını, yakacak ve diğer pek çok ihtiyaçlarını ormanlardan karşılayabildiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte demiryollarının ormanları ve tarım arazilerini imha edeceğini, fiyatları artıracığını, hatların geçtiği bölgelerden de toprak vergisi alınmaya başlayacağını ve yirmi yıl gibi bir sürede halkın kıtlıktan öleceğini belirtmektedir (Connell, 1884: 6-7). Demiryolları ile kırsal kesimden taşınan ürünlerin ilk etapta Hindistan'ın kıyı limanlarına ulaşması ikinci etapta da gemiler ile Avrupa'ya gönderilmesi amaçlanmıştır. Hindistan'da üretilen buğdayın yüzde 13'ü İngiltere'ye

giderken, 1886 yılında İngilizlerin ihtiyaç duyduğu buğdayın yüzde 23'ü Hindistan'dan karşılanmıştır. 1896-1900 yıllarında yaşanan ve 6 milyon insanın hayatını kaybettiği Hint kıtlığında, İngilizler ülkenin ürettiği büyük miktarda ürünü kendi ülkelerine taşıırken milyonlarca Hintli kendilerine bir yardım geleceği ümidi ile demiryollarına doğru akın etmiş ve demiryolları boyunca binlerce ceset yığılmıştır (Nanda, 2003: 9).

Hindistan'da yaşanan kıtlıkların sebebi belirli bir coğrafi alanda yaşanan gıda kıtlığı değildir. Asıl sebep, bu gıdanın ulaştırılmasında yaşanan problemdir. Nightingale ve Vallee bu bağlamda kıtlığı tahıl kıtlığı ve para kıtlığı olarak ikiye ayırmaktadır. Tahıl kıtlığı muson yağmurlarının yağmaması sonucu ürün alınmamasından kaynaklanmaktadır. Para kıtlığı ise yapay gıda kıtlığıdır. Buda paranın köylülerden çekilip İngiliz hükümetine verilmesidir (Nightingale and Vallee, 2006: 5). Para kazanmak İngilizlerin önceliklerinden olsa da asıl maksat hâkimiyetlerini devam ettirmektir. Gerek Hindistan gerek ona bağlı bir eyalet olan Bengal'de bu kadar çok kıtlıkların yaşanmasının ana faktörü ve yıllarca devam etmesine rağmen hiçbir şey yapılmamasının sebebi İngilizlerin kolonilerindeki nüfus artışına izin vermeme politikasından kaynaklanmıştır. Eğer Hindistan'daki kıtlıklar yaşanmamış olsaydı ülkenin nüfusu 20. yüzyıldan çok önceleri bir milyara ulaşmış olacaktır. Hindistan'da bu denli fazla nüfus ise daha fazla kaynağın ülke içinde kullanılması demektir. Aslında ülkede uygulanacak doğru tarım politikaları ile kıtlıklar rahatlıkla engellenebilirdi. Fakat bu durumda İngilizlerin cebinden daha fazla para çıkacağı gibi Hintli nüfus sağlıklı ve gelişmiş olacaktı. Fazla ve sağlıklı bir nüfusta İngiliz yönetimine başkaldıracak kuvveti kendisinde bulabilirdi. Kıtlıklar sayesinde milyonlarca insanın ölmesinin yanı sıra sosyal yapı tamamen yıkıldı ve İngilizler ile mücadele içine girecek bir halk kitlesi kalmamış oldu (Maitra, 2015: 22).

1770 Bengal Kıtlığı

1770 yılında yaşanan Bengal kıtlığı günümüzde Hindistan'ın eyaletleri olan Batı Bengal ve Bihar ile Bangladeş'in eyaletleri olan Odisha ve Jharkland bölgelerinde etkili olmuştur. Hakkında geçmişten günümüze çok yeterli bilgi olmayan bu kıtlık 1768 yılında kuraklık sonucu topraktan yeterince ürün alınmaması ile başladı. 1769 yılında kuraklık daha da artınca şartlar daha da ağırlaştı. 1770 yılının erken dönemlerinde artık kıtlıktan dolayı ölümler başlarken bölgenin kontrolü elinde olan Doğu Hindistan Şirketi yetkilileri yerel halktan gelen yardım çağrılarını kulaklarını tıkadılar. 1770 yılının ortalarına gelindiğinde artık milyonlarca ölü Bengalli vardı. Öyle ki ölen insanların gömecek güce sahip insan kalmamıştır. 1770 yılında yağışlar yeterli olsa da bir sonraki yıl yine yeterli yağış olmaması da ölü sayısının artmasında etkili olmuştur. Kuraklık ve kıtlık sonucunda tarım alanları işlenemez hale gelmiştir. Hayatta kalanlar göç ederek

topraklarını terk etmiştir. Bundan dolayı toprak çalı örtüsü ile kaplanmış ve tarıma hazır hale getirecek nüfus da bulunamamıştır. Verimli topraklar onlarca yıl işlenemez halde kalmıştır (Maitra, 2015: 26).

Bengal, toprağın yılda üç defa ürün verebildiği, su açısından sıkıntısı olmayan, düz alanlara sahip bir delta üzerinde bulunmaktadır. Kuraklık yaşansa bile, bu her üç ürün sezonunu etkilememiştir. Halk Moğol dönemlerinde itibaren yıllardır, kötü sezon ihtimaline binaen depolarında ürün bulundurmaktadır. Lakin İngilizlerin bölgede kontrolü ele alması ile halkın depolarda olan ürünleri dâhil her şeylerine vergi adında el konulmuştur. Buda 10 milyon insanın ölümü ile nüfusun 3'te birinin yok olmasına sebep vermiştir. 1770'li yıllar İngilizlerin doğunun zenginliklerini batıya taşıdığı ve bu sayede endüstriyel devrimin başladığı yıllardır. 1773 yılında Amerikalılar, Boston'da İngilizlerin ağır vergilerini protesto etmek için gemilerle taşınan çayları denize dökmüşlerdir. Amerika'nın bağımsızlığına sayılı günler kaldığını gören İngilizler tüm güçleri ile daha da organizeli bir şekilde Hindistan'ın zenginliğini sömürmeye başlamışlardır (Maitra, 2015: 21-22).

İngilizlerin tüm Hindistan'da olduğu gibi Bengal'de de kıtıllara sebebiyet vermesinin sebepleri halktan aşırı vergi alarak onları fakirleştirmeleri ve istedikleri ürünleri zorla yetiştirterek geleneksel gıda ürünlerin yetiştirilmesine izin vermemeleridir. Toprak vergileri İngilizler gücü eline aldıktan sonra yüzde 10 gibi makul bir rakamdan üretilen zirai ürüne göre yüzde 50 gibi acımasız oranlara yükseltilmiştir (Carey, 1853: Chp. xii). İngilizler 1771 yılında toprak vergisine yüzde 10 daha zam yapmışlardır. 1770 yılında topraktan alınan vergileri yüzde 14 düşen İngilizler bu açığı yaptıkları zam ile kapatmaya çalışırken halkı hiçbir şekilde düşünmemişlerdir. 1771 yılında toplanan vergiler 1768 yılında toplanandan daha yüksek olmuştur. 1765 yılında şirketin kârı 15 milyon Rupı iken 1777 yılında 30 milyon Rupı'ye ulaşmıştı (Rahman, 2012).

Doğu Hindistan Şirketi kendisine gelir getirecek bütün enstrümanları kullanmıştır. Halk temel gıda ürünlerini yetiştirememiş ve kuraklık vurduğunda ise elinde avucunda hiçbir şey kalmadığından açlıktan ölmüştür. Halkı savunacak hiçbir güç olmayınca halk çaresizce kaba kuvvet altında İngilizlerin istediği ürünleri yetiştirmek zorunda kalmıştır. Bu ürünlerden en önemlilerinden bir tanesi afyon yetiştiriciliğidir. 19. yüzyıldan itibaren Doğu Hindistan Şirketi Bengal'den Çin'in Kanton eyaletine yasal olmayan yollardan afyon satışı yapmaya başlamıştır. Elde edilen kazanç şirketin en önemli ticari geliri haline gelmiştir. Bengaliler'in ürettiği afyon tam 14 kat fazla ücret ile Çin'e satılırken aradaki kazancı üreticiler değil İngilizler kazanmışlardır. Afyon kullanımı Çin'de yasaktır ve satışı yasal değildir. Afyon öyle bir ticari kazanç sağlamıştır ki İngilizler uğruna Çinliler ile Afyon savaşları verdikleri iki savaş yapmıştır (Davis, 2000: 59). Afyon ticareti sebebi ile ortaya çıkan ticaret ağı şu şekilde işlemiştir. Amerika İngilizlere

pamuk satmış ve karşılığında İngilizlerden tahvil almıştır. Amerikalılar bu tahviller ile Çin, Kanton'dan çay almışlardır. Çinliler de bu tahviller ile Hindistan'dan afyon satın almışlardır. İngilizler tekrar kendilerine gelen bu tahvillerden bir kısmını kazanç olarak İngiltere'de tutarken bir kısmı ile Hindistan'dan yeni ürünler alarak onların satışından yeni kazançlar sağlamışlardır (Wong: 1998: 409-410). İngilizler Hindistan'da olduğu gibi Çin'in dış ticaretinde de hâkim durumdaydılar. Çin, birinci derecede İngilizlere ikinci derece ise Hindistan ticaretine bağımlı olmuştur. Arada gerçekleşen ödeme dengeleri sayesinde İngilizler gerek Amerika gerekse Avrupa'da ihtiyaç duydukları ihracatı rahatlıkla yaparak büyük kazanç elde etmişlerdir (Latham, 1978: 81-90).

İngilizler Bengal gibi pirinç üretimi yaparak geçinen köylülere daha fazla kazanç uğruna afyon üretiminin yanında çivit üretimi yaptırmaya da başlamışlardır. Bunun yanında pirincin herhangi bir şekilde depolanmasına da yasak getirilmiştir. Toprak pirinç yerine devamlı olarak çivit üretmeye başladığında ise artık eski verimliliğinden eser kalmamıştır. Büyük toprak sahipleri oluşturdukları küçük askeri gruplar ile köylüleri zorlayarak çivit üretimi yaptırmışlardır. Çivit üretimi yapılan Bettiah, Sitamurhi ve Madhuban bölgeleri kıtlık dönemlerinde daha fazla insanın hayatını kaybettiği bölgeler olmuştur (Davis, 2000: 66). İngilizler 1854 yılında Kalküta'da ilk Hint keneviri sanayisini de kurmuşlardır. Pamuklu tekstil üretimi ile aynı zaman diliminde başlayan Hint keneviri sanayisi zamanla pamuklu tekstil üretimini geçmiştir. 1879-1913 yıllarında Hint keneviri sanayisi on kat büyümüştü. Hint kenevirinin pamuktan daha kazançlı hale gelmesi ise onun Hindistan içindeki kullanımından değil; tamamına yakınının Hindistan dışına ihraç edilmesi dolayısıyla (Maddison, 1971: Chp. 3, 15). Bengal'in İngilizler için bir diğer önemi ise önemli kömür madenlerine sahip olmasıdır. 1914 yılına gelindiğinde çıkarılan kömür 15,7 milyon tona ulaşmıştı. Bengal kömürünün en önemli kullanıcısı ise İngilizlerin ülkede kurdukları demiryolları işletmesiydi (Maddison, 1971: Chp. 3, 15).

Bengal halkı çok uzun yıllar İngilizler ile birlikte yaşamışlardır. Her ne kadar İngilizler kırsal kesimlerde yaşayan halkın belini bükecek kararlar alsalar da bu halk İngilizlerin güven duydukları insanlar olmuşlardır. Böylece İngilizler Bengalliler'in çoğunluğunu teşkil ettiği bir orduya sahip olmuşlardır. Neticede Hint coğrafyasında ilk temasta oldukları ve en eski tarihi birlikteliğe sahip oldukları topluluk Bengal halkı olmuştur. Lakin 1857 yılında Hintlilerin ayaklanmasında Bengal ordusu kritik bir önem arz etmişti. Ayaklanma sırasında Bengalliler başlarında bulunan İngiliz subayları öldürmüşler ve yönetimi ele almak üzere Delhi'ye hareket etmişlerdi. İngilizler isyanı ordu içindeki 30 bin Penjablı askerle bastırdıktan sonra ordudaki Bengallilerin ağırlığını ortadan kaldırmak üzere yeni arayışlara gitmişlerdir. 1858 yılına gelindiğinde Bengalli askerlerin yerini isyan sırasında İngilizleri destekleyen Penjablılar almış ve sayıları da 75 bine çıkmıştır (Jarboe, 2013: 43-45).

1943-1944 Bengal Kıtılığı

1943-1944 yıllarında Hindistan'ın Bengal eyaletinde yaşanan kıtlık tarihin en önemli insanlık olaylarından birisidir. I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde Hindistan çok hızlı bir nüfus artışına sahip olmuştur. Bu hızlı nüfus artışına rağmen bölgede kişi başına düşen gıda oranında ise hiçbir artış olmamıştır. Hatta bu dönem aralığında gıda oranında düşüş yaşanmıştır (Bhatia, 1967: 311-314; Klein, 1990). Aynı şekilde halk sağlığı ve korunması yönü ile de bir gelişme olmamıştır. İngilizlerin hâkimiyeti altındaki Hint coğrafyası için kıtlık, yıllar içinde kendini gösteren ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan önemli bir faktördür. Kıtlık dönemleri geçtikten sonra yaşanan ferah dönemlerinde ise nüfus artışı daha hızlı olmuştur. Batıda savaşlardan sonra yaşanan doğum oranındaki artışlar Hint coğrafyasında kıtlıklardan sonra yaşanmıştır. Bu döngü içinde yeni doğan nesiller bir sonraki kıtlığın kurbanları olmuşlardır. Bengal'de yaşanan kıtlık bu bölgede 1920 sonrası yaşanan hızlı nüfus artışının sonuçlarından birisidir (Mcalpin, 1983: 50-51). Bengal kıtlığının yaşanmasındaki sebepler çok komplekstir. Bunun yanında Bengal halkı milyonlarca kişinin hayatını kaybetmesine kötü yönetimin sebep olduğuna inanmaktadır (Greenough, 1982: 85-100).

1943-1944 Bengal kıtlığı birdenbire ortaya çıkan bir kıtlık değildir. Seneler içinde İngiliz hâkimiyeti altında olan bu bölgenin içinde bulunduğu, özellikle ekonomik şartların etkisi ile meydana gelmiş bir kıtlıktır. İngilizler tüm Hint coğrafyasında sosyal ve ekonomik yaşamı temelden etkileyecek uygulamalara gitmişlerdir. Ağır vergiler, zorla ticari ürün yetiştirmek istenmesi, halkın ve toprağın senelerce sömürülmesi kıtlığa giden süreci hazırlamıştır. Diğer kıtlıklardan farklı olarak 1943-1944 Bengal kıtlığı II. Dünya savaşı döneminde yaşanmıştır. Bölgenin önemli pirinç üreticilerinden olan Burma 1942 yılında Japonlar tarafından ele geçirilince pirinç ihraç edemez duruma gelmiştir. 1941 yılı da topraktan istenen düzeyde pirinç elde edilemeyen bir yıl olmuştur. Üretilen çok az miktardaki pirinç Burmalılar ile ordunun ihtiyaçlarına bile yetmemiştir. 1942 yılı kışında yaşanan kasırğa sonucu çok geniş tarım alanları su altında kalmış ve ürünlerin heba olmasına sebep vermiştir. Böylece bölge insanının temel gıdası olan pirinç fiyatları astronomik oranda artış göstermiştir (Greenough 1982: 93-96). Bengali yöneten İngilizler Japonların Bengali de işgal edebileceğine ve böylece Asya'da etkin duruma gelebileceklerinden korkmuşlardır. Bengal kaybedilirse Japonların tarım ürünlerini kendi ihtiyaçlarını sağlamak için kullanabileceklerine inanmışlardır. İngilizler Bengal'in işgali ile Japonların doğu yönünde Hindistan'ı işgal edebileceklerine inanmış ve bunun korkusunu yaşamışlardır. Bengal halkının Japonları desteklemek isteyebileceği de bir diğer önemli faktördür. Zira Bengalliler 1943 yılında yerel çapta ayaklanmalar gerçekleştirmiş ve İngilizler bunu şiddetli bir şekilde bastırmıştır. Ayaklanmalara katılan 43 Bengalli İngilizler tarafından idam edilmiştir. Olası bir Japon istilasında halkın İngilizlere

karşı savaşması ve bundan dolayı Hindistan'ın Japonlarca işgalinin kolaylaşabileceğini düşünmüşlerdir (Chawla, 2005: 3). Bundan dolayı İngilizler kırsal bölgelerde tahıl ürünlerine el koymuş ve bunu kendi kontrolleri altındaki bölgelere taşımaya başlamışlardır. İngilizler için önemli olan bir diğer önemli husus ise Kalküta'nın ihtiyaç duyduğu ürünlerin bu şehre ulaşmasıdır. Zira şehir endüstrisi savaşta ihtiyaç duyulan malzemelerin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Lakin kırsal bölgedeki halkın tahıllarına el koymak panik havasını ve beraberinde yüksek fiyatları getirmiştir. Elindeki ürünü kaybeden kırsal bölge insanını ise zorda bırakmıştır (Arnold 1988: 97).

Bölge insanının temel gıda ürünü pirinç İngiliz sofralarını süslerken bölge insanı kendi ürettiği bu en temel ürünü alamaz hale getirilmiştir. 1941 yılında yükselmeye başlayan pirinç fiyatları 1942 yılında da devam etmiş ve bölge halkının ekonomik olarak altından kalkamayacağı fiyat aralığına ulaşmıştır. 1943 yılında zirvesine ulaşan pirinç fiyatlarına gerekli müdahale yapılmamış ya da halkın ihtiyacını giderecek temel gıda ürünlerine sahip olabileceği alternatifler yönetim tarafından ortaya konmamıştır. Bunun yanında savaş döneminde İngilizler Hindistan'daki eyaletlerin birbirleri ile olan ticaretini engellemiş ve aralarında pirinç gibi gıda ürünlerinin satışını da yasaklamıştır. Bengal halkının ihtiyaç duyduğu ürünleri diğer eyaletlerden alamaması da kıtlığın önemli sebeplerinden birisidir (Devereux 1993: 134). 1943 yılında Kalküta'da satılan pirincin fiyatı 1940 yılına göre 8 kat artış göstermiştir. Bu durum karşısında bölge insanı en temel gıdası olan pirince sahip olamaz iken hükümet gerek fiyat kontrolü gerekse ürünün adil dağıtımında tam bir başarısızlık göstermiştir (Bhatia, 1967: chp. 11). Hindistan'da yaşanan daha önceki kıtlıklarda olduğu üzere İngilizlerin yanlış politikaları bu felaketin yaşanmasındaki en önemli sebeptir. Örneğin İngilizler tarafında demiryolları açılıncaya kadar Hindistan köyleri kendi ürettiği ürünler ile geçinebilmiştir. Bu ürünleri kendi ihtiyaçları için depolayabilmişlerdir. Doğal olarak gıda fiyatlarında astronomik bir yükselme meydana gelmemiş ve çalışan herkes gıda ürünlerini satın alacak güce sahip olmuşlardır (Bhatia, 1967: 9). Pirinç ve diğer gıda ürünlerinin fiyatının artmasında bir diğer önemli etken Bengal'de bulunan mülteci ve askerlerin sayısındaki artışlardır. Japonların işgal ettikleri İngiliz kolonilerinden kaçan mülteciler Bengal'e de gelmişlerdir. İngilizler ise sayıları günlük 2-3 bini bulan sayıda askeri bölgeye göndermişlerdir. Neticede savaş için Bengal bölgesine gelen asker sayısı 300 bin kişiye ulaşmıştır. Gerek mültecilerin gıda talebi gerekse ordunun askerleri besleyecek ürün ihtiyacı fiyatların artmasında önemli role sebep olmuştur (Chawla, 2005: 3).

1943 yılının Eylül ayına gelindiğinde Bengal insanı yüksek pirinç fiyatları sebebi ile en temel gıdasına sahip olamayınca kıtlık kendisini göstermeye başlamıştır (Greenough 1982, pp.127-138). Kıtlık Araştırma Komisyonu raporlarına göre 1943 yılı ortalarından 1944 yılı ortalarına kadar geçen bir yıllık süre, kıt-

lığın en etkili olduğu zaman dilimidir. Hatta 1946 yılına gelindiğinde Bengal'in batı bölgelerinde kıtlığın hala devam ettiği görülmüştür. (Sen, 1981: 196-202) Bu zaman dilimleri kıtlık nedeni ile insanların hayatlarını kaybettiği dönem aralıklarıdır. Kıtlığın başlaması ile insanlar açlıktan ölmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra asıl ölümler yetersiz beslenme neticesinde ortaya çıkan sıtma, çiçek ve kolera gibi hastalıklar sebebi ile yaşanmıştır (Aykroyd, 1974: 77). Bengal'in Faridpur bölgesindeki beş köyde yapılan araştırmaya göre 1943 yılında yaşanan ölümlerin yarısından fazlası net bir şekilde yiyecek hiçbir şey olmamasından kaynaklanmıştır. (Mukherji, 1965: 51) Kıtlık Araştırma Komisyonu raporlarına göre insanlar kıtlıktan dolayı kolaylıkla bulaşıcı hastalıklara yakalanmıştır. Kolera ve ishal gibi hastalıklar yeterli gıda olmaması ile, içme suyunun ve yiyeceklerin kirliliğinden ortaya çıksa da sıtma hastalığı daha çok açlık neticesi ortaya çıkmıştır. Sıtma'dan ölen insanların ise daha çok fakir bölgelerde yaşayan insanlar olduğu görülmektedir. Bengal hâlihazırda İngiliz Hindistan'ına bağlı eyaletlerde sıtmanın en çok görüldüğü bölgedir (Famine Inquiry Commission, 1945a: 119).

Kıtlıktan ölen Bengallilerin çoğunluğu tarımla uğraşan insanlardır. Meslek sahipleri gibi farklı iş kollarında çalışanlar tarımla geçinenlere göre kıtlıktan daha az etkilenmişlerdir. Bengal'de yaşanan kıtlıkta önemli faktör temel gıda ürünü olan pirincin çok pahalı olmasından dolayıdır. Bölgede pirinç tamamen kaybolmamıştır. Fiyatı astronomik seviyelere çıkınca fakir insanlar bu ürünü alamamışlardır. Ekonomik gücü yeterli olanlar ise bu ürünü rahatlıkla satın alabilmişlerdir. (Sen, 1981: 209-210). Geçimini balıkçılık ve sahip oldukları botlar ile taşımacılık yaparak sağlayan Bengal halkı da kıtlıktan etkilenen insanlar olmuştur. Japonların Bengali işgal etmesi ile birlikte Hindistan'a ilerlemelerinden korkan İngilizler ondan fazla kişi taşıyabilecek bütün bot ve teknelere el koymuştur. İngilizlerin aldığı önlemlerin hepsi Japonların yavaşlatılması ve engellenmesi içindir. Burma sınırına yakın bölgelerde Japonların kullanabileceği motorlu taşıtlara; hatta fillere bile el konmuştur. Bunun neticesinde balıkçılık yapılamamış, halk yetiştirdiği ürünlerin taşımacılığını gerçekleştirememiştir (Greenough 1982: 108-11).

Kıtlıkta ölenlerin sayısının milyonlarca olması İngiliz yetkililerin bu kıtlığı yasal olarak tanımamasına sebep olmuştur. İlgili kanunlara göre, İngilizler bu tür olayları resmi olarak tanımlamaz ise yardım programları da başlatılamazdı. Resmi yardım programı ise halka yiyecek yardımı yapılması için gerekli organizasyon çalışmalarını gerektirmektedir. Lakin bu da tam bir fiyasko ile neticelenmiştir. Zira İngilizlerin Bengal valisi Rutherford yardım faaliyetlerine başlamadıklarını; çünkü ellerinde hiç gıda maddesi bulunmadığını ifade etmiştir. (Sen, 1981: 79) Hint halkı kıtlıklar sayesinde İngilizlerin gerçek yüzünü görmüş ve onların sadece ülkeyi sömürdüklerini anlamışlardır. Bundan dolayı kıtlıklar dolayısıyla halk da İngilizlere karşı nefret oluşmuştur. Bu da bölge insanının bağımsızlık yanlısı fikirlerinde etkili olmuştur.

Bengal kıtlığında ölenlerin sayısı milyonlar ile ifade edilmektedir. Lakin tam olarak kaç kişinin öldüğü belli değildir. Farklı kaynaklar ölenlerin sayısını bir milyondan yaklaşık beş milyona kadar geniş bir aralıkta vermektedirler. Kaynakların bu derece farklılık göstermesi onların kullandığı kaynaklar, metotlar, zaman aralığı ve bölge genişliği gibi farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Bengal Halk Sağlığı, Mayıs 1943 ile Nisan 1944 yılları arasında bir milyon kişinin öldüğünü rapor etmiştir. İngiliz Kıtlık Araştırma Komisyonu Ocak 1943 ile Haziran 1944 yılları arasında yaklaşık 1,5 milyon kişinin öldüğünü belirtmektedir. Hindistan nüfus sayımı müdürlüğü 1943 ile 1945 yılları arasında 1 milyon 413 bin kişinin öldüğünü rapor ederken Pakistan nüfus müdürlüğü 1942-1944 itibari ile 1 milyon 714 bin kişinin öldüğünü açıklamaktadır. Bunun yanında konu ile ilgili çalışmalar yapan A. K. Sen, 1943-1946 yılları arasında yaklaşık 3 milyon kişinin öldüğünü ifade ederken; bir diğer araştırmacı Greenough ise aynı yıllarda 3,5 ila 3,8 milyon kişinin öldüğünü ifade etmektedir (Maharatna, 1992: 215). Aslına bakılırsa Bengal gibi Hint bölgelerinde doğan herkesin kayıt altına alınmadığı öngörülürse resmi rakamların değil de araştırmacıların ifade ettiği gibi 3 ila 4 milyon kişinin bu kıtlıkta hayatını kaybettiği ortaya çıkmaktadır ki bu insanlık tarihindeki en büyük kıtlık olaylarından birisi ile karşı karşıya kalındığını göstermektedir. Bengal’de halkın hayatını kaybetmesi Hindistan’ın en ünlü gazetelerinden birisi olan Statesman tarafından dünyaya duyurulmaya başlandığından, kıtlığın inanılmaz boyutlarda bir trajedi olduğu ortaya çıkmıştır. Gazetede yayımlanan fotoğraflarda sokakların hayatını kaybetmiş halk ile dolu olduğu görülmüştür. Gazete yayınladığı yazılarda kıtlığın detaylarını ve sebeplerini ortaya koymuş ve bu felaketin insan eliyle yapıldığını yazmıştır (Statesman, editorial, September 23, 1943). Gazete ayrıca İngiliz Hindistan bakanının parlamento da yaptığı konuşmada haftada bin kişinin bu kıtlıkta öldüğünü söylediğini; lakin bunun doğru olmadığını, rakamın çok daha fazla olduğunu belirtmektedir (“The Death-Roll”, Statesman, 16.10.1943).

Bengal kıtlığında ölen insanların dini inancına baktığımızda ölenlerin çoğunluğunun sırası ile Müslümanlar, Hindular, Budistler ve Hıristiyanlar olduğu görülmektedir. 1931 yılı verilerine göre Bengal’de yaşayan en büyük dini topluluk yüzde 54 ile Müslümanlar ve yüzde 43,5 ile Hindular’dır. (Maharatna, 1992: 256) Ülkede yaşayan Müslümanların çoğunluğu köylerde yaşayan, tarım ile geçimini sağlayan insanlardır. (Sarkar, 1972: 164) Dolayısı ile kıtlıktan en fazla etkilenen topluluk Müslümanlar olmuştur. Bununla birlikte Bengal’in fakir bir halk topluluğuna sahip olması sebebi ile inancı ne olursa olsun kıtlık o kadar etkili olmuştur ki milyonlarca insanın yan yana hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.

Sonuç

Kıtlıklar dünya var olduğundan günümüze insanoğlunun zaman zaman maruz kaldığı büyük felaketlerden birisidir. Daha çok doğa olaylarının tetiklediği bu olaylar sonucu insanlar topraktan ürün alamaz hale gelmiş ve açlık, bulaşıcı hastalık gibi nedenler ile hayatlarını kaybetmiştir. Bengal kıtlıkları ise tarihte nadiren görülen işgal kuvvetlerinin bir ülkede neden olduğu kıtlıklar kategorisindedir. İngilizler doğunun zenginliklerini sömürme rüyaları ile geldikleri Hint coğrafyasını kısa sürede dünyanın en zengin bölgesinden en fakir coğrafyasına dönüştürmüşlerdir. Tüm Hindistan topraklarında uygulamaya soktukları sömürü düzenleri ile toprakları ürün veremez hale getirmişlerdir. Onlara doğunun kapısını açan Kalküta'dan başlamak üzere Bengal toprağını ve insanını da acımasızca sömüren İngilizler neticede kıtlık olaylarının başlamasına sebep olmuşlardır. Milyonlarca insanın hayatını kaybettiği bu kıtlıklar dünyada yaşanmış ve yaşanacak en büyük kıtlık olayları olarak tarihe geçmiştir.

İngilizler'in Bengal'de olduğu süre zarfında ülkede iki büyük kıtlık olayı yaşanmıştır. Hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz 1770 kıtlığında 10 milyon, 1943-1944 kıtlığında ise 4 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Her iki kıtlığı da incelediğimizde ortaya çıkan sonuç İngilizlerin kendi çıkarları sonucu uyguladığı politikaların ülkeyi kıtlığa sürüklediğidir. 1770 kıtlığının ana sebepleri işgal kuvvetlerinin kendi istediği ticari ürünleri elde etme uğruna halka farklı tarım politikaları dayatması ve ağır vergilerdir. Kalküta limanından Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu ticari ziraat ürünlerini gönderme tutkusu bölge halkının kendi ihtiyacını karşılayacak ürünü yetiştirememesine sebep olmuştur. Baskı altında tutulan halk kendi toprağında kendi istediği ürünü yetiştirme özgürlüğünden mahrum bırakıldığından dolayı açlığa mahkûm edilmiştir. İngilizlerin ağır vergileri dolayısı ile halkın topraklarını kaybetmesi de kıtlığı tetikleyen bir diğer faktördür. Uzun yıllar ağır vergiler altında ezilen halk zor günler için birikim yapamadığı gibi ekecek toprağını da kaybederek aç kalmıştır.

1943-1944 kıtlığının da aynı şekilde İngilizlerin yanlış politikaları sonucu meydana geldiği görülmektedir. Adeta İngilizler II. Dünya savaşının zorlu şartlarının faturasını Bengal halkına ödetmişlerdir. İngilizler kendi ülkeleri ve askerlerinin ihtiyacını karşılamak uğruna ülkede yanlış gıda politikaları uygulamışlar ve Bengal halkını açlığa mahkûm etmişlerdir. Ayrıca Japon işgalinden korkarak onların ülkedeki gıda ürünlerine ulaşımını engellemek istemişlerdir. Düşmanı aç bırakmak uğruna da yerel insanlar kıtlığa mahkûm edilmiştir. Ayrıca kıtlık sürecini tam olarak doğru yönetemeyen İngilizler halkın ihtiyacı olan gıdayı insanlara zamanında ulaştırma gayreti içinde olmamışlardır. Neticede her iki kıtlıkta da ülkede tek söz sahibi olan insanlar İngilizlerdir. Bundan dolayı işgal kuvveti de olsa, ülkeyi sadece sömürme amacı da gütse milyonlarca insanın hayatına mal olan kıtlıkları önleme görevinin tamamen İngilizlere ait olduğu açıktır. Özellikle

1943-1944 gibi günümüze yakın bir tarihte 4 milyon insanın açlıktan ölebiliyor olması bu ülkeyi yöneten İngilizler ve insanlık için bir utanç kaynağıdır.

Çalışmamız Bengal'de yaşanan kıtlıkların neden ve hangi şartlarda gerçekleştiğini ortaya koymuştur. İngilizlerin bu kıtlıklardan dolayı sorumlu olduğu günümüze kadar ulaşan kaynaklar incelenerek meydana çıkarılmıştır. Gerek Hindistan'da 19. yüzyılda yaşanan kıtlıklar gerekse Bengal'de yaşanan 1943-1944 kıtlığının Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasında dolaylı etkileri olduğu görülmüştür. Bağımsızlık yanlısı Hint halk için kıtlıklarda milyonlarca insanın kaybedilmesi İngiltere'nin ayıby olarak görülmüştür. İngilizler kıtlıklarda gerekli önlemleri almadığından ve halka ağır vergiler yüklediklerinden dolayı suçlanmışlardır. Buda bağımsızlık mücadelesi veren gruplar için söylem oluşturmalarına imkân vermiştir. Bununla birlikte bağımsızlık mücadelesi ile kıtlıklar arasındaki ilişkilerinde daha detaylı araştırılmasına ihtiyaç vardır. İngilizlerin uzun yıllar ülkeyi acımasızca sömürmesi bu doğunun en zengin ülkesinin halkının açlık pençesinde hayatını kaybetmesine sebep olmuştur. İncelediğimiz her iki kıtlıkta milyonlarca insanın öldüğü ortaya konya da Bengal coğrafyasında daha küçük ama yine de binlerce insanın öldüğü başka hangi kıtlıkların yaşandığı ve halkın İngiliz yönetimi altında açlıkla nasıl mücadele etmeye çalıştığının daha detaylı ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Hindistan'ın ilk Başbakanı olacak Nehru 1944 yılında hapiste iken yaptığı açıklamada kıtlıkları İngilizlerin uzun tarihlerinde Hint halkına karşı gösterdikleri kayıtsızlık ve yetersizlik yanında, umursamazlık halindeki trajik bir olay olarak gördüğünü belirtmiştir (Arnold 1988: 116). Her halükârda kıtlıklar doğa olayları dışında insanoğlunun birbirine gösterdiği merhametsizlik ve umursamazlıktan kaynaklanıyorsa bu durumun tekrar yaşanmaması için gerekli önlemleri almak yine insanoğlunun vazifesidir.

Kaynakça

- AYKROYD, W. R. (1974). *The Conquest of Famine*. London: Chatto & Windus.
- ARNOLD, D. (1988). *Famine. Social Crisis And Historical Change*. Oxford: Basil Blackwell.
- BELIAPPA, K. C. (1991). *The Image of India in English Fiction*. Delhi: B.R. Publishing Corporation.
- BHATIA, B. M. (1967). *Famines in India: A Study in Some Aspects Of The Economic History of India (1860-1965)*. London: Asia Publishing House. 2nd Edition.
- BLACKWELL, F. (Fall 2008). *The British Impact on India, 1700–1900*. *Education About Asia*, Volume 13, Number 2, 34-37.
- CALDWELL, J. C. (December 1998). *Malthus and the Less Developed World: The Pivotal Role of India*. *Population and Development Review* 24 (4), 675-696.

- CANNON, G. (May 2014). What do you think?. *World Nutrition*, Volume 5, Number 5, 472-485.
- CAREY, H. C. (1853). *The Slave Trade, Domestic and Foreign: Why It Exists, and How It May Be Extinguished. How Slavery Grows in India*, Chapter XII.
- CHAWLA, A. (2005). *The Great Holocaust of Bengal*. 1-8. <http://www.samarthbharat.com/bengalholocaust.htm> adresinden erişildi. (ET: 19.02.2019)
- CONNELL, A. K. (1884). *Indian Pauperism, Free Trade And Railways: A Paper Read Before the East India Association*. Bristol: Selected Pamphlets.
- DAVIS, M. (2000). *Late Victorian Holocausts: El Nino Famines and the Making of the Third World*. London: Verso Books.
- DEVEREUX, S. (1993). *Theories of Famine*. London: Harvester Wheatsheaf.
- DUTT, Romesh (1901). *Indian Famines: Their Causes and Prevention*. London: P. S. King and Son.
- Famine Inquiry Commission (1945a). *Report on Bengal*. New Delhi: Government of India Press.
- FULLARTON, W. (1788). *A View of the English Interests in India*. London: Cadell.
- GHOSH, K. C. (1944). *Famines in Bengal- 1170-1943*. Calcutta: Indian Associated Publishing. Ed. Meena, H. K. (2016). *Railway and Famines in British India*.
- GREENOUGH, P. R. (1982). *Prosperity and Misery in Modern Bengal: The Famine of 1943-44*. New York: Oxford University Press.
- JARBOE, A. T. (2013). *Soldiers Of Empire Indian Sepoys in and Beyond The Imperial Metropole During The First World War, 1914-1919*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Department of History, Northeastern University, Boston, Massachusetts, USA.
- HARDIMAN, D. (1998). Well Irrigation in Gujarat: Systems of Use, Hierarchies of Control. *Economic and Political Weekly*, 20 June, 1533-1534.
- KLEIN, I. (1990). Population Growth and Mortality in British India. part II. The Demographic Revolution in *Indian Economic and Social History Review*, vol. 27, no.1: 33-64.
- LATHAM, A. (1978). *The International Economy and the Undeveloped World, 1865-1914*. London.
- LEWIS, W.A. (1978). *Growth and Fluctuations, 1870-1913*. London.
- MADDISON, A. (1971). *The Economic and Social Impact of Colonial Rule in India*. Chapter 3 of *Class Structure and Economic Growth: India & Pakistan*

since the Moghuls. New York: W. W. Norton.

MAHARATNA, A. (1992). *The Demography Of Indian Famines: A Historical Perspective*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, London School Of Economics and Political Science, University of London, England.

MAITRA, R. (2015). British Colonials Starved to Death 60 million-plus Indians, But, Why?. *EIR: Executive Intelligence Review*, July 3, 20-25.

MCALPIN, M.B. (1983). *Subject to famine: Food Crises and Economic Change in Western India, 1860-1920*, Princeton: Princeton University Press.

MUKHERJI, K. (1965). *Agriculture, Famine and Rehabilitation in South Asia: A Regional Approach*, Santiniketan: Visva Bharati University press.

NANDA, S. P. (2003). *Economic and Social History of Modern India*. New Delhi: Anmol Publication Pvt. Ltd. in Meena, H. K. (2016). *Railway and Famines in British India*.

NIGHTINGALE, F. ve Vallee, G. (2006). *Florence Nightingale on Health in India*. Waterloo (Ontario): Wilfrid Laurier University Press.

Parliamentary Papers. (1881). 68. Famine Commission - Financial Statement. quoted in Watts, S. (1997). *Epidemics and History, Disease, Power and Imperialism*. New Haven: CT.

POMERANZ, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy*, New Jersey: Princeton.

RAHMAN, A. (2012). "Famine". In *Islam, Sirajul; Jamal, Ahmed A. Banglapedia: National Encyclopedia of Bangladesh (Second ed.)*. Asiatic Society of Bangladesh.

ROTHERMUND, D. (1988). *An Economic History of India*, New York.

ROY, T. (2013). *The Economic History of India 1857-1947*. New Delhi: Oxford University Press. Third edition in Meena, H. K. (2016). *Railway and Famines in British India*.

SARKAR, S. (1972). Hindu-Muslim Relations in Swadeshi Bengal 1903-1908. *Indian Economic and Social History Review*, vol.9, no.2, 161-216.

SATYA, L. (1994). *Cotton and Famine in Berar, 1850-1900*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tufts University.

SEN, A. K. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford: Clarendon Press.

SHARMA, S. (1993). The 1837-38 Famine in U.P.: Some Dimensions of Popular Action. *The Indian Economic and Social History Review*, 30: 3, 359.

Statesman Daily. (1943). Calcutta. The Death-Roll, 16.10.1943. editorial, Sept. 23.

- The Corner House, (2002). Briefing 27: The Origins of the Third World, December. 10.
- VANHAUTE, E. (2009). From Famine To Food Crisis: What History Can Teach Us About Local And Global Subsistence Crises. Munich Personal Repec Archive, 6.
- WALFORD, C. (1878). The Famines of the World, London.
- WHITCOMBE, E. (1983). Irrigation in Kumar, D. (ed.) The Cambridge Economic History of India, Volume Two: 1757-c.1970, Cambridge, 678.
- WONG, J.W. (1998). Deadly Dreams: Opium and the Arrow War 1856-1860 in China. Cambridge: Cambridge Press.

RUSYA'NIN KIRIM'I İLHAKI (1783)*

Annex of The Crimea of Russia

Sinan YÜKSEL**

Özet

Rusya, 18. Yüzyıla kadar kendisi için önemli bir tehdit konumunda olan Kırım Hanlığını Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden bağımsız hale getirdi. Kırım Hanlığının bağımsız hale geldiği tarihten 1783'teki Rusya'nın ilhakına kadar geçen süreçte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Kırım üzerinde nüfuz mücadelesi yaşandı. Hanlık içerisinde yaşanan taht mücadeleleri ve karışıklıklar da iki devlete Hanlığa müdahale imkânı verdi.

Rusya, Kırım Hanlığının başına Şahin Giray'ın geçmesini sağlayarak ve bunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirerek, Kırım'ın Osmanlı etkisine girmesini engellediği gibi kendi nüfuzunun Kırım'da artmasını sağladı. Kırım'da Şahin Giray'a karşı çıkan isyanı bastırmak ve Şahin Giray'ın hanlığını devam ettirmek için askeri güç kullanan Rusya, Kırım'ı ele geçirmek için hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nisan 1783'te Kırım'ı ilhak etti. Bu ilhakla Karadeniz'de daha güçlü bir konum kazandı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Kırım Hanlığı, Küçük Kaynarca Antlaşması, Şahin Giray.

Abstract

Russia, It made the Crimean Khanate, which was an important threat for it until the century, independent from the Ottoman State with the Treaty of Küçük Kaynarca. In the period from the date of the Crimean Khanate's independence to the annexation of Russia in 1783, there was a struggle for dominance on the Crimea between Russia and the Ottoman Empire. The throne struggles and internal disturbances within the Khanate gave the two states the opportunity to intervene in the Khanate.

By bringing Sahin Giray to power in the Crimean Khanate and imposing this on the Ottoman Empire, Russia not only prevented the Crimea from entering the Ottoman influence but also increased its influence on the Crimea. By using military force to suppress the revolt against Sahin Giray in Crimea and to perpetuate the Khanate of Sahin Giray, Russia annexed Crimea in April 1783 after it completed its groundwork to capture Crimea. With this annexation, Russia gained a stronger position in the Black Sea.

Keywords: Ottoman State, Russia, Crimean Khanate, Küçük Kaynarca Treaty, Şahin Giray.

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.003

Bu makale tarafımdan hazırlanan "Rusların Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri" (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011) adlı çalışmadan türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, sinanyksel@yahoo.com

Rusya, Altınordu egemenliğinden çıktıktan sonra bir yandan iç durumunu düzeltmek için önlemler alırken bir yandan da Kırım Hanlığı tehdidini engellemeye çalıştı. 16. ve 17. Yüzyıl boyunca Rusya'ya sayısız seferler yapıp zararlar veren ve Rusya'yı vergiye bağlayan Kırım Hanlığı Rusya için en büyük tehditlerden biriydi. Kırım tehdidini ortadan kaldırmak ve güney sınırlarını güven altına alabilmek için güney bölgelerinin tahkimatını güçlendirip Kazaklarla iş birliği yaptı (Yüksel, 2011, s. 2-15).

18. yüzyılda Rusya'nın giderek güçlenmesine karşılık Kırım Hanlığının giderek zayıflamasıyla artık Kırım Hanlığı bir tehdit olmaktan çıkıp Rusya için bir hedef haline aldı. 1736-1739 Osmanlı-Rus-Avusturya savaşlarında Rusya, Kırım'ı tahrip edip Kırım'a birçok zarar verdi. İmzalanan Belgrat Antlaşmasıyla Kırım'ı ele geçiremeyen Rusya bu hedefinden vazgeçemedi. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında büyük başarı elde eden Rusya, imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım Hanlığının bağımsızlığını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. Bu Kırım'ın Rusya'ya ilhakının ilk adımı oldu (Yüksel, 2011, s.49;57-58).

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Rusya bir yandan yeni elde edilen bölgelerde inşa etme ve yerleştirme çalışmaları yürütülürken bir yandan da Kırım üzerinde Osmanlı Devleti ile çekişmeler sürmekteydi. Bundan dolayı inşa ve yerleştirme çalışmalarının bir an önce bitirilip, bu bölgeleri güçlü birer savunma alanları ve aynı zamanda Kırım ve Osmanlılara karşı askeri üs haline getirmek gerekiyordu (Yüksel, 2011, s.59).

Yaşanılan tüm zorluklara rağmen bu konularda önemli adımlar atıldı. Yeni savunma hatları oluşturulduğu gibi eskileri de güçlendirildi. Bölgeye insanlar yerleştirilerek tarım, hayvancılık ve özellikle de ticaretle önemli gelişmeler oldu (Drujinina, 1959). Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Kırım Hanlığı olduğu müddetçe yapılan bu çalışmaların tehlikede olacağı da kesindi. Bundan dolayı Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası bağımsız hale getirilen Kırım Hanlığı üzerinde hem Rusya hem de Kırım Hanlığının eskisi gibi kendisine bağlı olmasını isteyen Osmanlı Devleti arasında Kırım için nüfuz mücadelesine girmesi kaçınılmazdı.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Kırım Hanlığı ve hanlarının bağımsız hareket etmeleri çok da kolay değildi. Osmanlı Devleti daha önce Ruslara karşı savunma kalkanı ve hücum üssü olarak kullandığı Kırım'ı kaybetmek istemiyordu. Rusya'nın ise çok uzun zamandır mücadele ettiği Karadeniz Devleti olabilme ve Karadeniz'de konumunu güçlendirebilme isteği için Kırım Hanlığı topraklarına ihtiyacı vardı. Bu durum iki devletin Kırım Hanlığı üzerinde nüfus mücadelelerine girmesini kaçınılmaz kılmıştır. Kırım Hanlığı içerisindeki Hanlık mücadeleleri ve karışıklıklar da iki devlete Kırım'a müdahale imkânı verecektir.

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Rusya, Kırım'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi yönünde bir politika izlemeye başladı. Rusya için Osman-

lı Devleti'nin Kırım'ın bağımsızlığı ile ilgili karara uygun hareket etmesi çok önemliydi. Bunun için Kırım'da elde edilen durumun korunması için Tatarların kendi başlarına, kendi kararları doğrultusunda hareket etmeleri konusunda serbest bırakılmaları ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de Tatarları kendi başlarına ve bağımsız olarak bırakması konusunda alıştırılması yönünde karar alındı (Kryuçkov, 2009, s.69). Alınan kararın uygulanabilmesi için Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve antlaşma maddelerinin yürürlüğe girmesini sağlamak için İstanbul'a Kont N.V. Repnin'i gönderdi (Bajova, 1998, s. 125). Antlaşma imzalanmış olmasına rağmen Osmanlı ordusu hala Kırım yarımadasında bulunuyordu. Eflak ve Boğdan'ın durumu henüz belli değildi. Rus tutukluların bir kısmı geri dönmemişti. Bu sorunların çözümünün yanı sıra Repnin, Rusya'nın Karadeniz'de dış ticaret imkânlarını araştırmakla da görevliydi (Drujinina, 1955, s.318). Repnin, antlaşma şartlarının yerine getirilmesi çalışmaları sırasında birçok güçlkle karşılaştı. Osmanlı Devleti'nin antlaşma maddelerinin uygulanmasını engellemeye yönelik faaliyetleriyle karşı karşıya kaldı (Anderson, 2001, s. 25). Osmanlı Devleti için Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Kırım Hanlığının bağımsız olmasının yanı sıra Rusya'nın Karadeniz'e çıkması ve Karadeniz'de ticarete başlaması hemen kabullenecek bir durum değildi. Bundan dolayı antlaşma şartlarını uygulamayı ağırdan alması anlaşılabilir bir durumdu.

Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşmasını onaylamayı geciktirmesi, Kırım'daki donanmasını çekmemesi, Rusya'nın da Kırım'da bulunan askeri kumandanları Dolgorukov ve Rumyantsev'e Osmanlılar Kırım'dan ayrılana kadar Kırım'ı terk etmemeleri yönünde emirler göndermesine neden oldu. İstanbul'da görüşmeler devam ederken, Osmanlı Devleti'nin isteğiyle Prusya elçisi antlaşma maddelerinin tekrar gözden geçirilmesi konusunda Rusya'ya arabuluculuk teklifinde bulundu. Prusya'nın bu teklifi kabul edilmedi. Bu girişimin başarısız olması ve aynı tarihlerde Avusturya'nın Boğdan topraklarının bir kısmını ele geçirmesi, Avusturya ile olası bir savaşın çıkma ihtimali Osmanlı Devleti'nin Küçük Kaynarca Antlaşmasını onaylamasını hızlandırdı (Kryuçkov, 2009, s. 70-74).

Küçük Kaynarca Antlaşmasının iki tarafça onaylanmasından kısa bir süre sonra Kırım Hanlığında taht mücadeleleri başladı. Devlet Giray, Kırım Hanı Sahip Giray'ı zorla tahttan indirdi ve Hanlığı ele geçirdi (Köse, 2006, s. 237-239). Han olduktan sonra Devlet Giray, Osmanlı Devletinden destek almaya çalışarak Kırım'ın bağımsızlığı için uğraş vermeye başladı (Drujinina, 1955, s. 320). II. Ekaterina, Devlet Giray'ın Hanlığını tanımış olmasına rağmen, Kırım'da kendi han adayı Şahin Giray'ın tahtı ele geçirmek için yapmış olduğu faaliyetleri de destekliyordu (Fisher, 1978, s.60). Şahin Giray'ın, Osmanlı Devletinden tamamen bağımsız olmak istemesi ve Sultanın Kırım'da dini nüfuz oluşturmaya karşı olması nedeniyle Rusya için daha iyi bir adaydı. Böyle olmasına rağmen II.

Ekaterina, Şahin Giray'ın Kırım Hanı olması için acele etmedi ve hanlığı ele geçirecek kadar güçlenmesini bekledi (Drujinina, 1955, s. 320; Fisher, 1978, s. 60).

Devlet Giray'ın hanlığı ele aldıktan sonra yapmış olduğu faaliyetler kısa sürede kendisine karşı bir muhalefetin oluşmasına neden oldu. Bunun yanı sıra Rusların desteğiyle Şahin Giray'ın giderek güçlenmesi ve taraftar bulması önemli bir tehlike oluşturmaya başladı. Bu tehlikeli durumdan kurtulmak için Devlet Giray, Osmanlı Hükümetine başvuruda bulunarak, Hanlığın veraset yolu ile geçmesini teklif etti. Devlet Giray'ın bu teklifi Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edilmedi (Ülküsal, 1980, s. 103). Hanlığın veraset yolu geçmesi konusu Rusya'da da gündeme gelmişti. Kırım Hanlığı tahtının babadan oğula geçmesiyle Kırım Tatarlarının bağımsızlıklarını koruyacakları düşünülüyordu. Fakat Devlet Giray'ın Osmanlı Devleti'ne bağlı olması, Rusya'nın da veraset önerisine karşı çıkmasına neden oldu (Drujinina, 1955, s. 322).

Devlet Giray, Kırım'da kendisine karşı oluşan muhalefete karşı durumunu güçlendirmek için İstanbul'a bir heyet gönderdi. Padişahın kendisine yeni bir hilat, bir berat, bir samur kürk ve bir kılıç göndermesini istedi. Sultan kendisine bir hilat gönderdi. Devlet Giray kendisine gönderilen hilatı kullanarak Kırım'da otoritesini sağlamlaştırmaya çalıştı (Fisher, 1973, s.15). Osmanlı Devleti'nin Kırım'a asker göndereceğini ve Rusların Kırımdan çıkarılacağı söylentilerini yaydı. Rusya, Devlet Giray'ın Osmanlı Devleti'nin desteğini alarak Hanlığını sağlamlaştırma çalışmalarından rahatsızlık duyarak, Or Kapıdaki askeri çalışmalarını hızlandırdı ve Kırım'a askeri müdahale etti. Rusya'nın Kırım'a müdahalesi için ortam oldukça uygundu. Pugaçev isyanı bastırılmış ve bu durum Rusya'yı oldukça rahatlatmıştı. İngiltere ve Fransa Amerika kıtasındaki sorunlarla meşgullerdi. Kırım'da Devlet Giray'a karşı bir muhalefet oluşmuş, aynı zamanda Şahin Giray'ın etrafında toplananların sayısı giderek artıyordu. Şahin Giray'ın hanlığının kabulünde ciddi problemler çıkmayacak gibi görünüyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik olarak durumunun iyi olmamasının yanı sıra İran ile de sorunlar yaşıyor olması, Rusya'nın Kırım'a müdahalesi ve kendi adayları Şahin Giray'ı han yapmak için uygun bir ortam yaratıyordu (Fisher, 1973, s. 15-21; Köse, 2006, s. 242).

Prozorovski önderliğinde 21 Kasım 1776'da harekete geçen Rus kuvvetleri Prekop'u ele geçirdi. Askerlerinin Prekop'u ele geçirmesinden sonra Rus Hükümeti, 22 Kasım 1776'da Osmanlı Devleti'ne bir bildiri gönderdi. Bildiride, Osmanlıların Küçük Kaynarca Antlaşmasına uymayarak Kırım'ın bağımsızlığına müdahalede bulunduğu, Kırımlıların bağımsızlıklarının kıymetini bilemedikleri ve tekrar Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmek için girişimlerde buldukları belirtiliyordu. Buna benzer bildirimler Kırım'a da gönderildi. Bu bildirimlerde Osmanlı Devleti Taman'ı ellerinde tuttukları müddetçe kendilerinin de Prekop'u geçici zorunluluk gereği ellerinde tutacakları belirtiliyordu. Prekop'un Ruslar ta-

rafından ele geçirilişi Devlet Giray'ın istemeyerek de olsa hanlıktan çekilmesine ve Şahin Giray'ın Kırım Hanı olmasının ilk adımı oldu (Drujinina, 1955, s. 324; Fisher, 1973, s. 18-19).

Rusların Prekop'u ele geçirmesi sonrasında Devlet Giray taraftarlarının birçoğu Şahin Giray tarafına geçti. Devlet Giray, Osmanlı Devleti'nin yanı sıra Kırım halkı ve aşiretlerden de beklediği yardımı alamadı. Ocak 1777'de Şahin Giray, Ruslar ve Nogayların yardımıyla önce Kerç'ten Kefe'ye sonrasında da Bahçesaray'a ilerledi. Bu gelişmeler üzerine Devlet Giray, mart ayının sonlarında Kırım'dan ayrıldı ve İstanbul'a gitti. Artık Şahin Giray'ın hanlığı için bir engel kalmadı. Şahin Giray mart sonunda Bahçesaray'a girdi ve Nisan başında da hanlık makamına oturdu (Fisher, 1978, s. 61-62; Fisher, 1973, s. 19-23). Şahin Giray'ın Kırım Hanı olmasıyla Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanma tehlikesi ortadan kalktığı gibi Hanlığın Rusya ile daha yakın ilişkilere başlaması ihtimali vardı. Bundan dolayı Rusya Hükümeti, Hanlığın mirasla geçme meselesini dahi gündeme getirdi (Drujinina, 1955, s. 325).

Osmanlı Devleti, Rus Hükümetine Kırım'a askeri müdahalesini kınayan bir bildiri gönderdi. Rusya, bildiriye verdiği cevapta, askerlerinin Kırım'a hanın isteği ve ricasıyla girdiğini, Şahin Giray'ın halk tarafından seçilmiş, bağımsız bir hükümdar olduğunu; bundan dolayı da Osmanlı Devleti'nin ondan hesap sorma hakkının olmadığını bildirdi. Bu konuda İstanbul'da bulunan Rus elçisi Stahiev'e verilen talimatta, Kırım'a Rus askerlerinin girmesinin tek amacının anlaşma gereğince Tatarlara verilen bağımsızlık durumunu sağlamak olduğu, Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın sonsuza kadar bağımsız olduklarını kabul etmeleri durumunda Rus askerinin Kırım'dan çıkartılacağı bildiriliyordu (Masaev, 1997, s. 147-148). Osmanlı Devleti ise ısrarlı bir şekilde Şahin Giray'ı han olarak tanımanın ön koşulu olarak Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesini istiyordu (Köse, 2006, s.248).

Aslında sorunun çözümü konusunda ortak nokta bulunmuş gibiydi. Her iki taraf da Rus askerlerinin çekilmesi durumunu istiyor gözüküyordu. Ancak bu çözüm iki tarafı da tam anlamıyla memnun etmiyordu. Şahin Giray'ın Rus yanlısı olması, onlara bağımlı hareket etmesi Osmanlı Devleti'ni rahatsız ediyordu. Rus askerleri Kırım'dan çıkmış olsalar bile Şahin Giray'ın hanlığı boyunca Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nden uzaklaşacak ve Rusya'ya yakınlaşacaktı. Ruslar ise Kırım'daki Osmanlı egemenliğini sonlandırmış, kendisine yakın birini, Şahin Giray'ı han yapmıştı. Ancak Rusya, Kırım'da Şahin Giray'ın hanlığını tam olarak sağlamlaştırmadan ve Osmanlı Devleti'ne hanlığını kabul ettirmeden askerlerini geri çekmeyi uygun görmüyordu. Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesiyle Osmanlı Devleti'ne bağlı olanların Şahin Giray'a karşı faaliyete geçip sorunlar çıkarması ihtimali vardı. Bu durum elde edilen kazanımları riske atmak anlamına gelirdi. Bu durum iki devletin uzlaşmasına engel teşkil ediyordu. İki devlet arasında diplomatik görüşmeler devam ederken, Şahin Giray'ın Kırım'daki faaliyet-

leri hanlıkta tekrar karışıklıkların çıkmasına bu da iki devletin tekrar karşı karşıya gelmesine neden oldu.

Şahin Giray'ın Kırım'da otoritesini güçlendirerek Kırım'ı bağımsız ve güçlü bir devlet haline getirmek için yapmış olduğu çalışmalar halkın tepkisiyle karşılandı. Şahin Giray, feodal sistemi kaldırarak yerine otokrat bir rejim kurarak tüm idareyi kendi eline almaya çalıştı. Bunu sağlayabilmek için de toprak rejimini, vergi alma ve toplama yöntemini, askeri teşkilatı ve idari mekanizmayı temelinden değiştirmeye başladı. Yeni düzenlemelerden rahatsızlık duyan halk Şahin Giray'a karşı ayaklandı (Fisher, 1978, s. 62-64; Ülküsal, 1980, s. 107-110). Biraz önce de değinildiği gibi bu ayaklanma Rusya ile Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirdi.

Rusya Hükümeti olayları ilk başta "Kırım Karışıklığı" olarak adlandırdıysa da bölgedeki askerlerine savaş hazırlığı yapmaları için emirler gönderdi. Kasım ayının ortalarında A. V. Suvarov, Kuban kolordusunun komutanı olarak tayin edildi. Osmanlı Devleti de gelişmeleri yakından takip ediyordu. Osmanlı Devleti, olayların kendi aleyhine dönmesi durumunda Karadeniz'de, stratejik olarak çok önemli bölgede, Rusya'nın jeopolitik üstünlüğü ele geçirebileceği endişesiyle hareket ediyordu (Masaev, 1997, s. 150-151). Kırım'da olayların çıkmasından sonra Osmanlı Devleti Selim Giray'ı Kırım Hanı olarak atadı ve yanına 8 bin kişilik ordu vererek karadan Kırım'a gönderdi. Selim Giray, Kırım'a geldiğinde Şahin Giray'ın Rusların yardımıyla isyanı bastırmış olduğunu gördü. Mücadeleye girmeden geri dönmek zorunda kaldı (Ülküsal, 1980, s. 111; Fisher, 1973, s. 11-12).

Kırım'da yaşanan olaylar sırasında Rusya, Karadeniz'de henüz Osmanlı donanması ile mücadele edecek bir durumda olmadığından olası bir saldırı için Akyar, Kefe ve Yalta Limanlarını tahkim etti. Or Kapı ve Arabat'ta bulundurdıkları askerlerle de Özü ve Kuban taraflarından gelecek Osmanlı ordularına engel oluyorlardı. Osmanlı Devleti, Kırım'a Ağustos 1778'de Akhtiar Limanından donanma ile karaya asker çıkararak müdahale etmek istemişse de bu Ruslar tarafından engellendi (Fisher, 1973, s. 19-20). Kırım dolayısıyla da Karadeniz üzerinde yaşanan bu çekişmeler iki devleti savaş durumuna getirmişse de İstanbul'da yapılan görüşmeler sonrasında 21 Mart 1779'da Aynalıkavak Antlaşması imzalandı.

Aynalıkavak ya da Drujinina'nın da ifade ettiği gibi "açıklayıcı" Anlaşma, Küçük Kaynarca Antlaşmasının bir eki olarak yazıldı. Bu durum anlaşmanın 9. maddesinde şu şekilde belirtildi; "*İş bu anlaşma Küçük Kaynarca Antlaşmasının açıklayıcı ve tamamlayıcı eki olup, anlaşmayı imzalayan iki tarafın zorunluluk ve şartlarını yerine getirmekle yükümlü kılmaktadır*". Anlaşmanın ek bölümünde, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren bazı konularda yanlış anlaşılmalara, özellikle de Kırım Tatarlarının özgürlük ve bağımsızlık konularında bazı yanlışlıklar olduğu, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bazı değişikliklerle

birlikte kelimesi kelimesine eklendiği belirtiliyordu (Drujinina, 1955, s. 331).

Aynalıkavak Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti, Şahin Giray'ın hayatı boyunca Kırım Hanı olduğunun yanı sıra Kırımlıların işlerine ve bağımsızlıklarına karışmamayı kabul etti. Bunun karşılığında Rusya da üç ay içerisinde Kırım ve Taman'dan, üç ay yirmi gün içerisinde de Kuban'dan askerlerini geri çekecekti. Ayrıca Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım Tatarlarına bırakılan, Bug ve Dnestr nehirleri arasındaki arazinin tekrar Osmanlı Devleti'ne verilmesini kabul ediyordu. Fakat Osmanlı Devleti bu arazinin Özü'ye yakın tarafını kullanabilecek diğer tarafını ise boş bırakacaktı (Erim, 1953, s. 151-158). Bu anlaşmayla Rusya, istediklerini elde etti. Kırım'ın ilhakına giden süreçte önemli bir adım olarak, Kırım'da oluşabilecek Osmanlı etkisinin önüne geçti ve kendine yakın bir han Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, bu mücadele sadece Kırım ile sınırlı değildi. Her iki devlet de bu mücadelenin asıl nedeninin Karadeniz'de güçlü bir konum kazanmak olduğunun farkındaydı. Bu konuda Rusya giderek Osmanlı Devleti'nden avantajlı konuma geliyordu.

Aynalıkavak Antlaşmasının imzalanmasından sonra Rusya, anlaşma gereği Kırım'daki askerlerini geri çekmeye başladı. Bu geri çekiliş Haziran'ın başlarında tamamlandı. Osmanlılarda anlaşma maddelerine uyarak Şahin Giray'ın hanlığını onayladı ve Kırım'a teşrifat gönderdi. Böylelikle Şahin Giray, her iki tarafın baskısından biraz olsun kurtuldu ve bağımsız bir han olarak Kırım'da reform faaliyetlerine devam etti. Şahin Giray'ın uygulamış olduğu reform faaliyetleri kısa sürede yine kendisine karşı önce muhalefetin doğmasına sonrasında da bir isyanın çıkmasına neden oldu. Çıkan isyanda Kırımlılar, Bahadır Giray etrafında toplanmışlar ve onu han ilan etmişlerdi. İsyan sırasında Şahin Giray, Kerç'teki Ruslara sığındı. Ruslar bu isyanı Potemkin önderliğinde bastırarak, Şahin Giray'ın hanlığının devamını sağladı (Fisher, 1973, sayı:6, s. 22; sayı:7, s. 9-13;29-31).

Rusların, Kırım'a müdahaleleri Rus-Osmanlı ilişkilerinin tekrar gerginleşmesine yol açtı. İstanbul'daki Rus elçisi Bulgakov ile Osmanlı devlet adamları arasında önemli görüşmeler yapıldı. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Kırım'a müdahalesini Kırım Hanlığının bağımsızlığının bozulması olarak değerlendirdi. Kırım'a her iki taraftan birer gözlemci gönderilerek, halkın Şahin Giray'ı mı yoksa Bahadır Giray'ı mı desteklediğinin anlaşılmasını ve seçilenin han yapılmasını, eğer Kırım Halkı her ikisini de istemezse yeni bir hanın seçilmesini Rus elçisine teklif etti (Cevdet, 1972, s. 301). Bulgakov, Osmanlı Devleti'nin teklifini reddederek, halkın Şahin Giray'ı istediğini sadece ona karşı gelen birkaç Mirzanın olduğunu söyledi. İki tarafın da kabul ettiği resmi han hayattayken, onu tahttan indirmeye yönelik faaliyetleri isyan olarak niteledi. Rusya'nın müdahalesinin doğruluğunu savundu. Moskova'ya yapmış olduğu değerlendirmelerde Bulga-

kov, Osmanlı Devleti'nin hem maddi sıkıntılar hem de Avusturya'nın¹ Rusya'yı desteklemesinden dolayı savaşa cesaret edemediğini bildirdi². Kırım'da Şahin Giray'ın tahta çıkarılmasıyla eski düzen de tekrar sağlanmış oluyordu (Lopatin, 1992, s. 65). Fakat bu eski düzen de çok uzun sürmeyecek ve Rusya, Kırım'ı ilhak edecektir.

Kırım'daki isyan bastırıldıktan sonra Rusya'da Kırım'ın Rusya'ya katılması fikri ön plana çıkmaya başladı. Bu fikrin savunucularının en başta geleni Potemkin'di. Potemkin, II. Ekaterina ile yapmış olduğu görüşmede, Kırım'ın ilhak edilmesiyle çok önemli sınırlara kavuşulacağını, yeni sınırlarla Osmanlı Devleti'nin kendileriyle aracısız olarak temas kuracaklarını, Kırım'a sahip olarak Osmanlılara büyük bir darbe indirileceğini, böylelikle Rusya'da hiçbir hükümdarın sahip olmadığı büyük bir şöhrete kavuşacağını, Kırım ile Karadeniz'de egemenlik kurulabileceğini bildirdi. Bu görüşmeden sonra II. Ekaterina, 14 Aralık 1782'de Potemkin'e gizli bir talimat verdi. Bu talimatta II. Ekaterina, Kırım'ın ilhakı için tüm çalışmaların yapılmasını emretti. Emir üzerine Potemkin, 20 Ocak 1783'te De Balmen'e Akhtiar limanının kıyılarını zapt etmesini emretti³. Kuban üzerindeki stratejik noktaların alınması için ise Suvorov'un gerekli hazırlıkları yapması istendi. Ayrıca Kırım'ın ilhakı sırasında Kuzeyden gelebilecek saldırıları önlemek için İsveç ile de bir anlaşma yapıldı. Güney'de gerekli askeri hazırlıklar, düzenlemeler yapıldıktan sonra Potemkin 1783 Mart'ında, Kırım'ın Rusya'ya katılması sürecini yönetmek için güneye gitmeyi kararlaştırdı (Lopatin, 1992, s. 65-67;70). Nisan ayının başlarında Herson'a gelen Potemkin, Kırım'ın işgali için son emirlerini verdi (Brikner, 2004, s. 418). Kırım, Taman ve Kuban Rus orduları tarafından işgal edildi (Ahmet Cevdet, 1972, s. 327). İşgaller sonrası II. Katerina, 8 Nisan 1783'te Rusya'nın, Kırım, Kuban ve Taman yarımadasını ilhak ettiğini açıklayan bir beyanname yayımladı. Yayımlanan beyanname, Kırım Tatarlarının İmparatorluğun diğer tebaası ile eşit muamele göreceklarını, Rusya'da geçerli olan hak ve imtiyazlardan yararlanacaklarını, mallarının, mülklerinin, camilerinin ve dini inançlarını yerine getirme özgürlüklerinin güven altında olduğu belirtiliyordu (Kırım, 1996, s. 6). Bunun yanı sıra beyanname Rusya'nın Kırım'ı neden ilhak ettiğine dair bilgiler de mevcuttu. Buna göre Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinin zorunluluğunun nedenleri şöyle sıralanıyordu:

1-Rusya, Tatarlara bağımsızlıklarını vererek onların bağımsızlığından bek-

¹ Avusturya hükümdarı II. Joseph, II. Ekaterina ile yapmış olduğu anlaşma gereğince bu sorunda Rusya'nın yanında yer almış ve gemilerin boğazdan serbestçe geçişi, Eflak-Boğdan ve Kırım sorunlarının çözümü için Osmanlı Devleti'ne Rusya ile bir nota vermiştir. Bakınız, (Köse, 2006, s. 327; Ahmet Cevdet, 1972, s. 307).

² Burada şunu da belirtmek gerekir ki 1781'de II. Ekaterina ile II. Josef arasında yapılan ittifakla ortaya konulan Grek Projesinin söylentileri de Osmanlı Devleti'nin endişelenmesine ve Rusya ile Avusturya karşısında geri adım atmasına neden olmuştur. Daha fazla ayrıntı için bakınız (Yüksel, 2017).

³ Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1778'deki Kırım'daki olaylar sırasında, Osmanlı donanmaları Akhtiar limanında uzunca bir süre kalmışlardı. Bu durum hem yarımadayı hem de Rus gemilerini tehlikeye düşürmüştü. (Lopatin, 1992, s. 67). Bundan dolayı buranın güçlü bir şekilde Rusya'nın elinde bulunması gerekiyordu.

lediği neticeyi; yani kendisine ait güneydeki sınırlarının güvenli olmasını elde edememişti.

2-Kırım Tatarlarının bağımsız olarak kendi başlarına yaşama konusunda başarılı olamaması. Sık sık ayaklanmaların çıkması, Şahin Giray Han'ı tahttan indirme girişimlerinin yaşanması.

3-Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığının işlerine karışmaya devam etmesi ve Tatar toplumunun bir kısmını kendi egemenliği altına geri dönmeleri konusunda ikna etmeye çalışması.

4-Kendi sınırlarının güvenliğini sağlamak için güneyde çok sayıda asker buldurmak ve Kırım'daki isyanları bastırmak için sürekli olarak Kırım'a sefer düzenlemek zorunda kalan Rusya, çok büyük mali zararlara uğramaktaydı (Kryukov, 2009, 109).

Rusya, Kırım'ı ilhakı sonrasında Osmanlı Devleti'nden gelebilecek bir saldırı sırasında kuzey sınırlarını güven altına alabilmek için İsveç ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmayla Rusya, Osmanlı Devleti ile çıkabilecek mücadelede İsveç'in tarafsız kalması durumunda Norveç'in İsveç'e katılmasına yardımcı olacağı vadedinde bulundu (Uzunçarşılı, 1995, kısım:2, s. 491). İhtiyatlı davranarak kuzey sınırlarını güven altına alan Rusya, böylelikle tüm güçlerini Osmanlı Devleti üzerine yoğunlaştırma imkânı kazandı. Fakat Osmanlı Devleti Kırım'ın Rusya'ya ilhaka ne kadar karşı olsa da hemen askeri bir hareket içerisine girmedi.

Sonuç

Kırım'ın ilhakıyla Rusya'nın Karadeniz'e çıkışları önemli ölçüde genişledi ve Rusya büyük bir Karadeniz devletine dönüştü (Timofeenko, 1984, s. 18). Bu durum aynı zamanda Karadeniz'de yeni dengelerin oluşmasına da neden oldu. Rusya, çok uzun zamandır izlediği Karadeniz Devleti olma politikasını gerçekleştirip, güney bölgelerini tehdit eden büyük bir sorundan kurtuldu. Artık Rusya, Kırım'ın ilhakı sonrası Karadeniz'deki yeni konumunu sağlamlaştırmaya yönelik faaliyetler içerisine girdi. Osmanlı Devleti ise Rusya'nın önlenemez yükselişi karşısında tamamen savunmaya geçti. Fakat bunu tek başına yapabilecek güçten de oldukça uzaklaşmaktaydı. Karadeniz'de değişen dengeler, Avrupalıların özellikle de İngiltere ve Fransa'nın, Rusya, Osmanlı Devleti ve Karadeniz politikalarını yeniden oluşturmalarına neden oldu.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa, (1972), **Cevdet Tarihi**, cilt II, Hazırlayan: Dünder Gün-day-Mümin Çevik, İstanbul.
- ANDERSON, Matthew Smith, (2001), **Doğu Sorunu, 1774-1923 Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, Çeviren: İdil Eser, İstanbul.
- BAJOVA, A. P., (1998), “DiplomatiyaPriEkaterine II. İ Pavle I (1762-1801 gg): V Gornile Voyni Revolyutsionnih Potryasenniy”, **İstoriya Vneşnoy Politiki Rossii XVIII vek**, Moskova.
- BIRIKNER, Aleksandr G., (2004), **İstoriya Ekaterini Vtoroy**, Moskva.
- DRUJININA, E. İ., (1955), **Kyuçuk Kaynardjiyskiy Mir**, Moskova.
- DRUJININA, E. İ., (1959), **Severnoe Priçernomore v 1775-1800 gg.**, Moskva.
- ERİM, Nihat, (1953), **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, cilt:1, Ankara.
- FISHER, Alan W., (1973), “Rusya’nın Kırım’ı İlhakı”, Çeviren: Refhan Dedeoğlu, **Emel**, yıl 13, sayı 77, Temmuz-Ağustos.
- FISHER, Alan W., (1978), **The Crimean Tatars**, California.
- KIRIMLI, Hakan, (1996), **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, Ankara.
- KÖSE, Osman, (2006), **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması**, Ankara.
- KRYUÇKOV, A. V., (2009), **PrisoedinenieKırma k Rossii i Poslednyaya Tret XVIII- Naçalo XIX vv.**, Saratov 2009.
- LOPATIN, V. S., (1992), **Potemkin i Suvorov**, Moskova.
- MASAEV, M. V., (1997), **Prisoedinenie Kırma k Rossii**, Simferopol.
- TIMOFEENKO, V. İ., (1984), **Goroda Severnogo Priçernomoryavo Vtoroy Polovine XVIII veka**, Kiev.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1995), **Osmanlı Tarihi**, c.IV. kısım: 1-2, Ankara.
- ÜLKÜSAL, Müstecib, (1980), **Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)**, İstanbul.
- YÜKSEL, Sinan, (2011), **Rusların Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YÜKSEL, Sinan, (2017) “1781 Rus-Avusturya İttifakı ve Grek Projesi”, **Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, yıl 2013-1, sayı:23, İstanbul

MAPHILINDO: MALEZYA, FİLİPİNLER VE ENDONEZYA ARASINDA PAN-MALAYİZM TEMELLİ GÜNEYDOĞU ASYA TEŞKİLATI VE GÜNEYDOĞU ASYA BÖLGESELÇİLİĞİNE ETKİSİ*

Maphilindo: A Southeast Asian Organization based on Pan-Malayism, Between Malaysia, Philippines and Indonesia, and Its Impacts on Southeast Asian Regionalism.

Süleyman TEMİZ**

Özet

1960'lı yılların ilk yarısına gelindiğinde Endonezya ile Malezya arasında ve Malezya ile Filipinler arasında derin çatışmalar ortaya çıkmıştı. Daha önceleri Güneydoğu Asya'da teşekkül etmiş olan SEATO ve 1961'de Malaya, Filipinler ve Tayland girişimleriyle oluşturulan Güneydoğu Asya Birliği (ASA) gibi bölgesel kuruluşlar başarılı bir grafik çizememekteydi. Malaya Başbakanı Tunku Abdurrahman tarafından kâğıt üzerinde formüle edilerek İngiltere'nin desteğini alan bir Malezya Federasyonu fikri, Filipinler ve özellikle Endonezya tarafından son derece tehlikeli olarak karşılanmış ve yeni kurulacak federasyon bir batı kuklası olarak lanse edilmmişti. Güneydoğu Asya'da bölgesel birlik fikrinin Malay ırkı esas alınarak teşekkül etmiş şekli olan Maphilindo'da, tarafların tamamının birbirinden farklı beklentileri bulunmaktaydı. Endonezya, Malezya'nın kuruluşunu engellemek isterken, Filipinler ise bölgesel politikalarda daha aktif rol alma amacıyla birliğe destek vermişti. Malaya ise, kurulma aşamasında olan yeni federasyona karşı Endonezya'nın açık muhalefetini en aza indirme fikriyle birliğe katıldı. Bu çalışmada Güneydoğu Asya'da bölgeselcilik fikrinin gelişimi açısından son derece önemli olan Maphilindo birliğinin kuruluş ve yıkılma süreci ele alınarak, kendisinden sonra ortaya çıkacak olan teşkilatlar açısından etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Asya, Maphilindo, Malezya, Filipinler, Endonezya.

Abstract

In the first half of the 1960s, there were deep conflicts between Malaysia and Indonesia and between Malaysia and the Philippines. SEATO, which had previously been formed in Southeast Asia, and regional organizations such as the Association of Southeast Asia (ASA), which was formed in 1961 in southeast Asia, between Philippines, Malaya and Thailand, could not draw a successful graph. The idea of a new Malaysian federation with the support of Britain, formulated on the paper by Prime Minister Tunku Abdurrahman, was not welcomed by the Philippines and especially Indonesia and according to them, this new federation was evaluated as a western puppet. In Maphilindo, the idea of

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.004

** Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, suleyman.temiz@igdir.edu.tr

regional unity in Southeast Asia based on the Malay race, all parties had different expectations. Indonesia wanted to prevent the establishment of Malaysia, while the Philippines supported the union for a more active role in regional policies. Malaya joined the union with the idea of minimizing the open opposition of Indonesia against the new federation which was in the process of establishment. In this study, the establishment and decline process of Maphilindo union, which was very important for Southeast Asian regionalism, will be discussed and effects of the Maphilindo to other future's organizations which will emerge after it will be evaluated.

Keywords: Southeast Asia, Maphilindo, Malaysia, Philippines, Indonesia.

Giriş

1963 yılında ortaya çıkmış olan Maphilindo, Malaya, Endonezya ve Filipinler arasında, Malay milliyetçiliğine siyasi bir ifade vermek için tasarlanan serbest bir organizasyondur (Darby 1973, 31). 1950'lerde ve 1960'larda, Güneydoğu Asya ülkeleri arasında çeşitli ikili anlaşmazlıklar ortaya çıktı ve daha önce bölgesel çok taraflı bir çerçeve oluşturma girişimleri de bu anlaşmazlıklar nedeniyle başarısız oldu. Bunlardan bir tanesi SEATO¹, diğeri ise 1961'de kurulan Güneydoğu Asya Birliği (ASA)² idi ve bu teşkilat, Filipinler'in sonraları Malezya federasyonuna katılan Sabah'a karşı olan hak iddiaları nedeniyle işlevsiz hale geldi. Güneydoğu Asya ülkeleri için, SEATO ve ASA'nın başarısızlığı olumsuz deneyimlerdi. Ancak yine bu deneyimler, birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeme ilkesi çerçevesinde ilişkilerin yürütülmesine ve birbirlerine karşı güç kullanmama gibi sosyo-politik uyumluluk gerektiren ilişkilerin öneminin daha belirgin hale gelmesine yol açtı (Katsumata 2003, 114-115).

Büyük umutlarla kurulan ASA'nın işlevsizleşmesi daha büyük bir sorunun belirtisi idi. 1960'larda Güneydoğu Asya ülkeleri arasındaki ikili ilişkiler son derece gergindi. (Ganesan 1995, 212) Bununla birlikte Asya ülkeleri için bir diğer sorun da ulusal bağımsızlıklarını sürdürebilme konusunda ABD'ye nasıl güvenebilecekleri meselesi idi. Filipinler'in dış politikasında, bir Amerikan kuklası olduğu izlenimini tersine çevirmek gibi bir iddiası da vardı. Bu, Maphilindo fikrinin ortaya çıkmasındaki önemli faktörlerden birisidir (S. Rose 1967, 287). Maphilindo, üç ülke isminin ilk hecelerinden- Malaya'dan Ma, Filipinler'den Phil ve Endonezya'dan Indo hecelerinin bir araya getirilmesi ile - oluşmuştu. İstişare anlamına gelen *Mushwara* kelimesi Maphilindo'ya eklendi ve karşılıklı istişarelerde bulunmak üzere üç ülkenin küçük bir sekreteryasının olması öngörüldü. Maphilindo esasında Filipinler devlet başkanı Macapagal'ın bir projesi olarak ortaya atılmıştır (Khalid 1965, 152). Bölge ülkelerini birbirlerine daha da yakınlaştıracak bir formül olarak düşünüldüğü söylenebilir.

¹ Güneydoğu Asya Antlaşması Teşkilatı. Southeast Asia Treaty Organization.

² Association of Southeast Asia (ASA).

1. Maphilindo Üyesi Ülkelerin Siyasi Gelişimi

1.1. Endonezya

Güneydoğu Asya ile Avustralya arasında yer alan çok sayıdaki ada üzerinde bulunan Endonezya, batıdan doğuya doğru uzunluğu 5000 kilometreden fazla bir alana dağılmış bulunan bu büyüklü küçüklü adalardan oluşmaktadır (Timor 2002). Endonezya adaları, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Avrupalı sömürgecilerin nüfuz ve kontrolü altına girmeye başlamıştır. 1511 yılında yarımadanın güneyinde yer alan Malaka şehrini ve çevresini işgal eden Portekizli sömürgeciler, bölgenin baharat ticaretini ele geçirerek yüzyılı aşkın bir süre bölgede faaliyet göstermiştir. Ekonomik ve askeri açılardan Portekizli sömürgecilerden daha da iyi bir durumda olan Hollandalı sömürgeci denizci ve tüccarlar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bölgeye gelmeye başladılar (Ricklefs 2001). İlk yıllarda kendi içinde çekişme ve rekabet durumunda olan Hollandalı şirketler, Hollanda idaresinin yönlendirmeleriyle Mart 1602’de bir araya gelerek, Birleşik Doğu Hindistan Şirketi’ni³ teşkil ettiler. Aynı sene içerisinde Hollanda hükümeti şirkete, bölgede Hollanda’ya bağlılık yeminiyle personel alma, savaş açma, kaleler kurma ve antlaşmalar yapma hakkı içeren yarı egemen yetkiler verdi ve bölgeye vali tayin edip ona yardımcı olması amacıyla bir danışma meclisi teşkil ederek şirketin gücüne katkıda bulundu (Göksoy 1998b).

Gittikçe artan Çin menşeli tüccarların rekabetine ve giderek yaygınlaşan misyonerlik faaliyetlerine karşı koymak için Cavalı Müslüman tüccarlar tarafından, İslâm Birliği Teşkilatı kuruldu. Teşkilat bir müddet sonra siyasî bir halk hareketine dönüştü. İlk defa bu dönemde Endonezya’ya muhtariyet verilmesi fikrini gündeme getirdiler. Hollanda sömürge idaresi ile iş birliği yapmama politikasını benimseyen İslâm Birliği, daha sonra “sol kanat” ve “İslâmî kanat” olmak üzere 1922 yılında ikiye bölündü. İslâmî kanat 1923 yılında Partai Sarekat Islam Indonesia’ya haline gelirken, sol kanat ise 1924’te *Partai Komunis Indonesia*’yı⁴ teşkil etti. Geniş halk kitlelerini etkisi altına almaya başlayan *Partai Komunis Indonesia* Kasım 1926’da Batı Cava’da, Ocak 1927’de de Batı Sumatra’da Hollanda’ya karşı ayaklanma başlattı. Ancak bu ayaklanmalar sömürge idaresi tarafından şiddetle bastırıldı. Bu ayaklanmalardan sonra Hollanda sömürge idaresi, Endonezyalı siyasetçi ve aydınların halkı bilinçlendirme ve onların sömürgecilik karşıtı faaliyetlerine karşı daha zorba bir siyaset takip etmeye başladı. İslâmî ve komünist ideolojilere dayanan millî hareketlerin zayıflamasıyla birlikte, Endonezya’da bağımsızlık taraftarı olan ve siyasî faaliyetini bu temel üzerine oturtan milliyetçi fikirlerin etkisinde yeni bir oluşum ortaya çıktı. Endonezya’nın bağımsızlığını, geniş tabanlı bir siyasî teşkilatlanmayla ve Hollanda ile iş birliği yapmama siyasetiyle kazanmayı hedefleyen ilk parti, ilerleyen dönemlerde En-

³ Vereenigde Oost-Indische Compagnie: VOC.

⁴ PKI, Endonezya Komünist Partisi.

donezya politikasında son derece etkili olacak siyasi figürlerden bir olan Ahmed Sukarno tarafından Temmuz 1927'de kurulan *Partai Nasional Indonesia*'dır⁵. İkinci Dünya Savaşı devam ederken Mart 1942'de, bütün Endonezya adaları Japonlar tarafından işgal edilmiştir. Bu sayede de Hollanda sömürge idaresi ortadan kalkmıştır. Üç yılı aşkın bir süre devam eden bu süreçte Japonlar, Hollanda sömürge idaresinin takip ettiği geleneksel politikalarının tersine milliyetçi politikalar izlemişler ve Müslümanlar arasında önde gelen liderlerle iş birliği yapmayı ve aralarında Sukarno'nun da olduğu çok sayıda lideri serbest bırakarak siyasi faaliyetlerine başlamasını daha faydalı gördüler. 1945 yılının Mart ayına gelindiğinde, Endonezya'nın bağımsızlığı meselesini araştırmak ve bir anayasa hazırlamak üzere altmış iki Endonezyalı üyeden oluşan Bağımsızlık Hazırlıkları Çalışma Komitesi⁶ tesis edildi (Göksoy 1995c). Çalışmalar sonucunda bu komite, 7 Ağustos 1945'te Endonezya'nın Bağımsızlığını Hazırlama Komitesi⁷ olarak değişti ve bir hafta sonra da Japonların müttefiklere şartsız teslim olmalarının ardından Sukarno ile bölgesel liderlerden olan Muhammed Hatta, Endonezya halkı adına ülkenin bağımsızlığını ve Endonezya Cumhuriyeti'nin kurulduğunu bütün dünyaya 17 Ağustos 1945'te ilân ettiler (Brown 2003, 102). Bağımsızlık ilânından sonra Endonezya'nın özgürlüğüne giden süreçte, Hollanda'ya karşı bağımsızlık savaşı başladı ve bu yaklaşık dört yılı aşkın bir dönem devam etti. İngiliz ve Avustralya askerleri, bölgede halen varlığını sürdüren Japonları tutuklamak amacıyla, Endonezya adalarının tamamını işgal ettiler. Bu kuvvetlerin koruması altındaki bölgede tekrar görülmeye başlayan Hollandalıların amacı, eski sömürgeleri üzerinde yeniden hâkimiyet kurmaktı. Bu nedenle, İngiliz ve Hollanda askerleriyle Endonezyalılar arasında çatışmalar başladı. Nihayetinde, uluslararası kamuoyunun ve gerilla savaşlarının baskısı altında bunalan Hollanda, Lahey'de Birleşmiş Milletler'in gözetiminde cumhuriyetçi ve federal liderlerin yer aldığı bir yuvarlak masa konferansına katılmak zorunda kaldı. Burada imzalanan antlaşma gereğince, Yeni Gine adasının batı yarısını teşkil eden Irian Jaya bölgesi dışında, Endonezya üzerindeki egemenlik haklarının tümü, o tarihte teşekkül eden bağımsız Endonezya Birleşik Devletleri'ne teslim edildi. Bu sayede, neredeyse 350 yıl devam eden sömürge dönemi 27 Aralık 1949 tarihinde fiilen sona ermiş oldu. Bağımsızlıktan sonra, çok partili parlamenter sistem yürürlüğe girdi. 17 Ağustos 1950'de de Hollanda'nın baskısı altında federal statüde kurulmuş olan on altı federe devlet ve özel bölgenin meydana getirdiği birleşik devlet, üniter Endonezya Cumhuriyeti'ne dönüştü. Parlamenter sistemin uygulandığı 1950 ve 1957 yılları arasında, yedi defa hükümet değişikliği oldu ve siyasi istikrarsızlığın başını çektiği iç güvenlik, ekonomik kalkınma, idarî yeterlilik, ordunun düzenlenmesi ve merkezîleştirilmesi gibi ülkenin en önemli

⁵ PNI, Endonezya Milliyetçi Partisi.

⁶ Badan Penyelidik Usaha Persiapan Kemerdekaan.

⁷ Panitia Persiapan Kemerdekaan Indonesia.

problemlerine çözüm üretilemedi. 29 Eylül 1955 tarihinde ilk genel seçimler yapıldı. Ancak, hiçbir parti parlamentoda yeterli çoğunluğu sağlayamadı. Sukarno 1959 yılı başlarında, devlet başkanına yürütme yetkisi veren 1945 anayasasını uygulamaya geçirme hususundaki teklifini meclise onaylatamayınca, bunu bir kararname ile yürürlüğe koyup kendisine bağlı olan, partili olmayan bazı üyelerle, ordunun ve çeşitli meslek kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan yeni bir hükümet kurdu. 1960 yılında da bütçeyi onaylamayan meclisi feshederek tayin yoluyla gelen siyasî parti, ordu ve meslek kuruluşlarının temsilcilerinden 130 üyeli yeni bir meclis teşkil etti. Hem devlet hem hükümet başkanının görevlerini üstlenen Sukarno içerde, idarede etkili olmaya başlayan Partai Komunist Indonesia ve ordu arasında bir denge politikası takip etmeye özen göstermiştir. Ülke dışında ise, tarafsız politikadan uzaklaşarak komünist blokla olan ilişkilerini arttırdı. 18-24 Nisan 1955'te Bandung Konferansı ile üçüncü dünya ülkeleri arasında, ülkesinin etkin bir rol üstlenmesini sağladıktan sonra, açık bir şekilde Batı karşıtı bir politika takip etmeye başladı (Göksoy 1995c).

1.2. Filipinler

XV. yüzyılda Brunei üzerinden bölgeye yayılmaya başlayan İslâmiyet'in etkisi altına giren Filipinler'de, (Majul 1992, 15) önce 1450 tarihinde Sulu'da, ardından 1515 tarihinde Mindanao'da iki ayrı sultanlık ortaya çıktı. Ancak İspanyolların sömürgeci faaliyetler amacıyla bölgeye gelişi, İslâmiyet'in yayılmasını ve iyice yerleşmesini engelledi. Macellan'dan sonra 1542'de bölgeye ulaşan denizci Ruy Lopez de Villalobos, bu adalara dönemin veliaht prensi ve geleceğin İspanya kralı olan II. Felipe'nin onuruna Filipinler ismini verdi (Nadeau 2008, 22). Ülkenin Hristiyanlaştırılması, İspanyol sömürge idaresinin ilk yıllarından itibaren hızlıca başladı. İspanyolca vasıtasıyla İspanyol kültürünü ve Hristiyanlığı yaymaya yönelik olan eğitim, XIX. yüzyılın sonlarına kadar tamamiyle kilisenin denetimi altında devam etti. 1762-1764 tarihleri arasında kısa bir süre İngiliz idaresi altında kalan Filipinler'de 1565'ten 1898'e kadar 333 yıl süren İspanyol yönetimi sırasında toprak sahiplerine ve sömürgecilere karşı birçok ayaklanma olmuş, (Guerrero 1977, 18) bölgesel nitelikteki olan bu isyan girişimleri, çok defa kanlı bir şekilde bastırıldı. Amerikan desteği sayesinde Filipinler'e geri dönen sürgündeki milliyetçi lider Emilio Aguinaldo'nun, 1898'de Manila hariç bütün Luzon adasını ele geçirerek Filipinler'in bağımsızlığını ilân etmesine rağmen, İspanya-Amerika savaşından sonra İspanya, 10 Aralık 1898 tarihli Paris Antlaşması ile bu ülke üzerindeki hâkimiyetini ABD'ye devretti. Böylece Filipinler tarihinde yeni bir dönem başladı. Aguinaldo'nun lideri olduğu bağımsızlık hareketi Mart 1901 tarihinde, Aguinaldo yakalanmasıyla son buldu ve ülke tamamiyle ABD'nin kontrolü altına girdi. II. Dünya Savaşı'nda Japon işgali altında kalan Filipinler, General MacArthur kumandasındaki Amerikan kuvvetleri tarafından

alındı ve 27 Şubat 1945 tarihinde topluluk hükümeti tekrar tesis edildi. 23 Nisan 1946'da yapılan genel seçimde Liberal Parti çoğunluğu sağladı ve M. Roxas devlet başkanı oldu. 4 Temmuz 1946 tarihinde Filipinler Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ilân edildi. 1949 yılında patlak veren Huk ayaklanmasını Amerikan desteği ile dört yılda bastıran Ramon Magsaysay 1953'teki seçimlerde devlet başkanı seçildi. Ölümü üzerine ise 1961'de başkanlığa seçilen Diosdado Macapagal, 1965 seçimlerinde yerini Ferdinand Marcos'a bıraktı (Göksoy 1996a, 84-86).

1.3. Malaya

Bölgenin baharat ve diğer değerli mallarının toplandığı en önemli ticaret merkezi olan Malaka, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Portekizli sömürgeciler tarafından fark edildi ve sonunda 10 Ağustos 1511 tarihinde Portekiz'in Asya askerî valisi Alfonso de Albuquerque bu bölgeyi işgal etti (Hooker 2003, 6). XVI. yüzyılın sonlarında bölgeye gelen Hollandalılar, Portekizlilerle rekabete başladılar ve onların Güneydoğu Asya-Avrupa deniz ticareti üzerindeki hakimiyetlerini kırmaya çalıştılar. Başlangıçta Hollandalılar, Portekizliler gibi Müslüman halka zulmederek ve onların takip ettiği ticarî düzenlemeleri değiştirme politikası takip etmediler. Bu nedenle de Malaylar tarafından hoşgörüle karşılanmışlardır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü Malezya toprakları İngilizlerin kontrolü altına girmeye başladı. Hollandalılarla rekabet eden İngiliz Doğu Hindistan Şirketi önce Kedah Sultanlığı'nı Tayların saldırısına karşı koruma karşılığında 1785'te Penang adasını aldı. İlerleyen süreçte de Kedah'ın direnmesine rağmen bazı topraklarını ilhak etti. İngiltere, Napolyon Bonapart'ın eline geçeceği endişesiyle Hollandalıların denetimindeki Malaka'yı işgal etti. Her ne kadar Malaka 1818'de Hollanda'ya geri verildiyse de 1824 tarihli antlaşma uyarınca yapılan toprak mübadelesi sırasında tekrar İngiltere'ye geçti. Bu antlaşmayla İngilizler ve Hollandalılar Malay dünyasını Malaka Boğazı ile ikiye böldüler. Singapur'un güneyinde yer alan adalarla Sumatra ve Cava Hollanda sömürge idaresinin kontrolüne verildi. Bu sayede Hollandalılar, Malay yarımadası üzerinde hak iddialarını terk ettiler. 1824 tarihli antlaşma, sömürgelerin sınırlarını çizmesiyle beraber, günümüz Malezya ve Endonezya devletlerinin arasındaki sınırın da esasını teşkil etmiştir. Yarımadanın güneyindeki Malay devletleri de zaman içerisinde İngiliz sömürge idaresinin kontrolü altına girdi. İngilizler taht kavgaları nedeniyle iç çekişmelerin yaşandığı Perak'a müdahale etti. 20 Ocak 1874 tarihinde kabile reisleriyle Pangkor Antlaşması olarak bilinen antlaşmayı imzaladılar (Ooi 2009). Böylelikle, Raca Abdullah'ı Perak sultanı olarak tanımalarının karşılığında, eyalette bir İngiliz hükümet temsilcisinin tayinini kabul ettirdiler. İngiliz temsilci, İslâm dini ve Malay gelenek ve görenekleri hariç diğer hususlarda yetkili idi. Bu antlaşma, zaman içerisinde diğer Malay sultanlıklarına da imzalatılarak, yarımadanın güneyindeki Malay devletlerinin bütün idarî, siyasî ve askerî işlerinin zaman içerisinde İngiliz sömürge idaresi yetkililerinin denetimi altına girmesine ve

bölgede tam bir İngiliz sömürgesinin kurulmasına neden oldu. Böylece sultanların yetkileri sadece Malay hayatını temsil eden İslâmiyet ve gelenekleri kontrolle sınırlı kalırken, geriye kalan tüm idari işler İngiliz temsilcisinin sorumluluğuna verildi. Temmuz 1896'da Kuala Lumpur merkez olmak üzere, dört Malay devleti "Federal Malay eyaletleri" adı altında birleştirilerek merkezî bir idarî sistem oluşturuldu. Malay sultanlıkları da İngiliz hâkimiyetine girerek sömürge yönetiminin birer eyaleti haline dönüştüler. Yarımadanın doğusunda bulunan Borneo adası üzerindeki Sabah ve Saravak eyaletleri ise, XIX. yüzyılın ikinci yarısında İngiliz sömürge idaresi altına girmiştir. Saravak XIX. yüzyıl ortalarına kadar Brunei Sultanlığı'na, Sabah ise Güney Filipinler'deki Sulu Sultanlığı'na bağlı kalmıştır (Göksoy 2003d).

XX. yüzyıl başlarında, İngilizlerin kalay madenlerinde ve kauçuk plantasyonlarında çalıştırmak üzere Çin'den ve Hindistan'dan getirdikleri göçmen işçilerin sayılarının birkaç milyonu bulması, Malaylar arasında büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirdi ve bu toprakların asıl sahiplerinin kendileri olduğunu düşünmeye başladılar. Öte yandan İngiliz sömürge yönetimine karşı tepkiler artmaya başladı. İlk tepkiler, daha çok dinî ve sosyal alanlarda yenilikçi düşüncelere sahip Malay âlimlerinden ve liderlerinden gelmiştir. Bunlar siyasî alanda, İslâm birliği ve Malay birliği gibi kavramları gündeme getirmekteydiler. 1930'lu yıllardan sonra İngilizce eğitim görmüş Malayların sayısının artması ve bazı siyasî cemiyetlerin kurulmasıyla birlikte Malay milliyetçiliği gelişme gösterdi. II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden bir süre sonra Aralık 1941'de Malay yarımadası, Şubat 1942'de de Singapur Japonlar tarafından işgal edildi ve savaş boyunca bu şekilde kaldı. Bu dönem içerisinde Japonlar, İngiliz sömürge idaresinin aksine Çin ve Hint kökenli nüfusa karşı Malaylara daha fazla önem ve destek vererek, onların millî bilinçlerinin gelişmesine katkıda bulundular. Savaş sonrasında ülkede idarelerini tekrar tesis eden İngilizler, Ocak 1946'da Singapur hariç bütün Malay eyaletlerini, federal sisteme dayalı bir Malay birliği çatısı altında bir araya getirmeye dair bir plan geliştirdiler. Singapur ise, İngiltere'nin Uzakdoğu'daki ana deniz üssü niteliğinde müstakil bir kolonisi şeklinde varlığına devam edecekti. 1 Şubat 1948 tarihinde varılan anlaşma çerçevesinde Penang ve Malaka ile yarımada üzerindeki dokuz sultanlıktan oluşan bir Malaya Federasyonu kurulması kararlaştırıldı. Kurulacak olan federasyonda, sultanların bağımsızlığı ve eyalete dönüştürülen devletlerinin varlığı teminat altına alınırken, merkezde de federal bir hükümetin kurulması fikri benimsenmiştir. 27 Temmuz 1955'te ilk genel seçimler yapıldı. Çinli ve Hintli seçmenlerin de desteğini alan UMNO, yönetimde söz sahibi oldu. 31 Ağustos 1957'de bağımsızlık ilân edilerek Malaya Federasyonu'nun kuruluşu gerçekleştirildi. 16 Eylül 1963 tarihinde İngiliz sömürge yönetimine bağlı Singapur, Saravak ve Sabah eyaletlerinin de katılmasıyla birlikte ülkenin adı Malezya Federasyonu olarak değiştirildi. Ancak Singapur, iki yıl sonra federasyondan ayrılarak bağımsız bir devlet statüsünü kazandı (Göksoy 2003d).

2. Cobbald Komisyonu

20 Kasım 1961 tarihinde, Tunku Abdul Rahman'ın daha büyük bir siyasi oluşum ve federasyon çağrısından altı ay sonra, Endonezya Dışişleri Bakanı Subandrio, Birleşmiş Milletlerde bu konuya değindi. Subandrio, Malaya'nın üç İngiliz sömürge kolonisiyle birleşme niyetlerini anlattıkları zaman, onlara hiçbir itirazlarının olmadığını ve bu birleşme ile başarıya ulaşmalarını istediklerini, böylece bölge insanının barış ve özgürlük içinde daha iyi şartlarda yaşamasının mümkün olabileceği belirtmişti (A. M. Taylor 1964). 1962 tarihinde Kuzey Borneo'da bulunan Sabah ve Sarawak halklarının, Malaya, Brunei, Singapur, Sabah ve Sarawak'tan oluşacak olan Malezya Federasyonu önerisini destekleyip desteklemediklerini belirlemek için kurulmuş bir soruşturma komisyonu olan Cobbald Komisyonu⁸, bu kolonilerin görüşlerini gözden geçirdi ve önemli bir çoğunluğun Malezya Federasyonu ile birleşmek istediğini belirtti (White 2004, 32).

Komisyonun kurulduğu senenin son aylarında, kendisini Kuzey Kalimantan Ordusu⁹ olarak adlandıran bir grup ortaya çıktı. Bir Brunei politikacısı olan A.M. Azahari liderliğinde 8 Aralık 1962'de ilan edilen *Negara Kalimantan Utara*, yeni bir devlet kurma amacıyla olduğunu belirterek, bölgesel bir isyan başlattı. Endişeye kapılan Brunei Sultanı, İngilizlerden yardım istedi ve isyan hızlı bir şekilde bastırıldı. Malaya Başbakanı, Azahari isyanının, Sultan'ı kaçırmayı ve onu üç bölgenin bağımsızlığını ilan etmeye zorlamayı amaçlayan bir isyan olduğunu ve bu isyanın Endonezya topraklarında gizlice hazırlandığını iddia ederek Endonezya'yı suçladı. Ancak Cakarta yönetimi tüm bu iddiaların asılsız olduğunu belirterek suçlamaları reddetti. Bu sebeple iki devlet arasında gerginleşen ilişkiler, Malezya'nın oluşumuna karşı resmi Endonezya düşmanlığı şekline dönüştü ve bu düşmanlık 1963 tarihine gelindiğinde daha da görünür hale geldi. Endonezya tarafından Malezya Federasyonu projesi kurnazca tasarlanmış bir proje olarak yaftalandı. Endonezya yönetimine göre bu proje İngiliz sömürgeciliğinin bölgedeki devamına yönelik ciddi bir olanak sağlamaktaydı ve yanlış bir şekilde cömertçe kolonilerden çekilme süreci olarak adlandırılıyordu (White 2004, 47).

Tüm gelişmelere rağmen Sukarno, diplomatik çözüm kapısını tamamen kapatmadı. Bu nedenle, ikinci bir Birleşmiş Milletler anketinin bulgularını kabul etmeye hazır olduğunu, Kuzey Kalimantan (Borneo) halkının, Genel Kurul'un 1514 sayılı kararını referans almasını sağlamak amacıyla, bölge halkının Malezya'nın oluşumunu destekleyip desteklemediğine karar verebileceğini belirtti. Ona göre bölge halkı kendi kaderini tayin edebilirdi. Alternatif olarak, her biri Maphilindo ülkesinden (Endonezya, Filipinler ve Malaya) seçilen ve biri Japonya'dan olan dört kişiden oluşan bir Afro-Asya ekibinin bulgularını da kabul ede-

⁸ İngiltere Merkez Bankası Başkanı Lord Cobbold (Komisyon Başkanı), Wong Pow Nee (Penang Şefi), Gazali Şerif (Dışişleri Bakanlığı Daimî Sekreteri), Anthony Abell (Sarawak eski Valisi), David Watherston (Malaya eski sekreteri).

⁹ North Kalimantan Communist Party.

cekti (A. Taylor 1965, 209-210).

Bu dönemde resmi Endonezya tutumu tamamen sertleşmemişti. Tokyo’da Haziran ayında yapılan Sukarno ile Tunku Abdurrahman arasındaki görüşmeler, 1959 tarihli Dostluk Antlaşması’nın geçerliliğini yeniden doğruladı ve Malaya hükümeti bu durumu Sukarno’nun Malezya’nın oluşumuna muhalefeti bırakması olarak yorumladı. Ertesi ay, İngiltere ve Malaya, anayasa değişikliklerinin önünü açan bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma, Sukarno’nun Tunku Abdurrahman’ı üç deniz devletinin dışişleri bakanları tarafından Malezya’nın kuruluşundan kaynaklanan sorunları çözme yolunda, Haziran ayında Manila’da yapılan anlaşmayı ihlal ettiğini iddia etmesine neden oldu. Bu şekilde Sukarno, Birleşmiş Milletleri, Kuzey Borneo topraklarındaki halkların isteklerini belirleme konusunda göreve çağırdı. Bununla birlikte, çoğunluğun talebiyle Federasyona katılma fikri kabul edilirse, Endonezya yine de Malezya’yı destekleyecekti (Vickers 2013).

Üç devlet başkanı, 30 Temmuz - 5 Ağustos 1963 tarihleri arasında Manila’da, üç ülkenin istikrarı, güvenliği, ekonomik gelişimi ve sosyal ilerlemesi ile ilgili mevcut sorunlar hakkında genel bir görüş alışverişinde bulunma isteklerini ve ortak arzularını dile getirmek amacıyla bir zirve toplantısı düzenledi (The Canberra Times 1963). Kendi geleceklerini belirleme prensiplerine bağlılıkları konusu bu zirvede teyit edildi. Sonuçlar yeni oluşumu desteklerse, Endonezya ve Filipinler, Malezya’nın oluşumunu memnuniyetle karşılayacağını belirtti. Tunku Abdul Rahman, Cakarta ve Manila’nın, soruşturma organının çalışmalarına tanıklık etmek için gözlemciler gönderebileceklerini belirtti. Daha sonra, Sabah ve Sarawak için farklı farklı ekiplerden oluşan bir BM heyeti, geniş bir kesimle mülakat yaptı ve siyasi yelpazeyi kapsayan görüşleri dinledi. BM komisyonu bu bölge halklarının büyük çoğunluğunun Malezya’nın bir parçası olmak istediği sonucuna vardı (A. M. Taylor 1964).

3. Federasyona Muhalefet

14 Eylül 1963’te kamuoyuna açıklanan ve iki gün sonra, Birleşmiş Milletler’in 111’inci Üyesi olarak kabul edilen Malezya Federasyonu’nun ilanı Cakarta’nın sonuçlardan memnun olmamasına neden oldu. Ayrıca İngiliz Hükümetinin, sadece dört gözlemci ve bir büro asistanının gönderilmesine izin vermesi, Endonezya ve Filipinler’in şikâyetlerine neden oldu. Bu itirazlara karşı BM Genel Sekreteri U-Thant, gözlemcilerin bütün soruşturma süresi zarfında bölgede bulunmadığı için üzüntülü olduğunu belirtti, ancak görev süreci boyunca gözlemci ekiplerin her mülakatı, teyp kayıtları da dâhil olmak üzere, tüm gerekli adımları yerine getirdiğini belirtti. Bununla birlikte, görevli heyet hala bölgede çalışmalarını sürdürürken Malay hükümeti (Birleşik Krallık, Singapur, Sabah ve Sarawak Hükümetleri ile birlikte) Federasyonun 16 Eylül 1963 tarihinde ilan edileceğini açıklamasına karşı da Cakarta yönetimi itiraz etti. Endonezya’ya göre, bu durumun

bu şekilde oldubittiye getirilmesi, bölgedeki heyetin bulgularından bağımsız bir şekilde ortaya çıkacak olan kararın uygulanması anlamına geliyordu. U-Thant da, bu şekilde bir tarih belirlemenin yol açtığı bölgesel olumsuz durumun, sonuçların BM'ye bildirildikten sonra bir tarih belirlenmesi ile önlenebileceğini belirtti (Malaysia Mission 1963). Bu şekilde Malezya'nın ilan edilmesinden sonra, Endonezya'nın Malezya'ya karşı uyguladığı politika, şiddetini giderek arttırdı. Bu nedenle, Endonezya 30 Eylül'de BM misyonunun raporunu, U-Thant'ın prestijini küçümseme olarak nitelendiren bir açıklama yaptı. Ayrıca, bir ABD vatandaşının önderliğinde teşkil edilmiş bir heyetin, İngiliz sömürgecileri ile müttefiklerinin ortaya çıkarttıkları yeni kendi stillerini haklı göstermek için bu şekilde bir yol bulduklarını iddia etti (A. M. Taylor 1964).

15 Ekim 1963 tarihinde Sukarno, bölgeye gönderilen heyetlerin ve görevin dürüstlüğüyle ilgili şüphelerinin olduğunu dile getirdi ve Manila zirve toplantısında alınan kararlara uyulmadığını, sonuçları kabul etmek zorunda olmadıklarını belirtmişti (Vickers 2013). Ona göre, sonuç olarak Endonezya, bu yeni tesis edilen Malezya'yı sonuna kadar ezecekti, çünkü bu yeni bir neo-sömürgecilik biçimiydi. Dahası, bölge halklarının, Laurence Michelmore başkanlığındaki BM anket ekibinin kullandığı kirli numaralara maruz kaldığını belirtti. Ayrıca Endonezya Genelkurmay Başkanlığı, yeni Federasyonun bölgedeki güvenliği tehlikeye sokacak kalıcı bir askeri güç üssü haline getirileceğini belirterek, Endonezya dışında olduğu kadar iç düşmanların da millete zarar vermek için her fırsatı değerlendirileceği konusunda uyarılarda bulundu. Buna ek olarak Endonezya Dışişleri Bakanı Subandrio, İngiliz yapımı Malezya oluşumunun, 1958'de Endonezya'nın merkezi hükümetine karşı Sumatra'da kurulan yıkıcı bir hükümet olan ve bölgeye geniş çaplı zarar veren PRRI¹⁰ isyanının Sumatra'yı Malaya'ya eklemeyi başaramadığını, yeni Federasyonun bunu başarma amacıyla olduğunu, Endonezya topraklarının ilgi alanı olduğunu söylemişti (A. M. Taylor 1964). Birlikte ele alındığında, bu ifadeler Endonezya hükümetinin ne istediğini açık bir şekilde göstermektedir. Endonezya bunu kirli bir plan olarak değerlendirmiştir. Bu sayede sömürgeciler bölgede kalmaya devam edecek, daha önceden de yaptıkları gibi bölge ülkelerini teker teker ele geçirmeye çalışacaklardı.

Endonezya, BM Genel Sekreterini kişisel olarak eleştirmekten dikkatli bir şekilde kaçınmakta ve BM'in bölgeye gönderdiği ekipleri itibarsızlaştırmaya çalışmaktaydı. Bu şekilde sonuçların Malezya lehine kabul edilmesi ile birlikte, diğer üyeler tarafından da hemen kabul edildiğini göstererek halkın kararının hiçe sayıldığını vurguluyordu. BM'yi, bu sayede direk olarak karşısına almamaya çalışmıştır. Endonezya, Malezya'yı Büyük Britanya'nın neo-empyralist bir üssü olarak tasvir ederek ve suni bir şekilde ortaya çıkarıldığını, yapaylığını daha da çarpıcı hale getirmek amacıyla olduğunu ısrarla vurguladı. Endonezya, bu süreci ancak çatışma stratejisi ile lehine döndürebileceği izlenimini oluşturmaya gay-

¹⁰ Pemerintah Revolusioner Republik Indonesia.

ret etmiştir. Bu sayede, yeni Federasyon için endişelerini devam ettirerek tavır alacağını bir nevi ilan etti (A. M. Taylor 1964). Bu noktada, kendi geleceğini belirleme ilkesinin büyük savunucularından biri olan Sukarno'nun ortaya koyduğu ikilemede vurgu yapılabilir. O döneme kadar Cakarta tarafından kınanmış olan Britanya'nın Borneo bölgesinde uyguladığı eski sömürgecilik sistemi, Endonezya'ya göre daha az tehditkâr görünmekteyken, bağımsız Malezya girişimi ise Endonezya'yı son derece kaygılandırmıştı. Bu şekilde batı yandaşı ve kuklası olacak bir Federasyon tesis edilmesi meselesi ele alındığında, diğer bölge ülkelerine nazaran yalnızca komşusu olan Endonezya'yı olumsuz yönde etkilemiştir.

Ekonomik açıdan değerlendirilecek olursa Sukarno'nun çatışma stratejisi ters yönde işlemektedir. Zira, kaynaklar bakımından zengin ancak geri kalmış bu bölgeler için mücadele eden sağlıklı ve geniş bir Malezya oluşumu amaçlanmaktaydı. Oysaki, Endonezya'daki durum pek iç açıcı görünmemektedir. 1963'te Endonezya'nın döviz rezervleri neredeyse tükenmiş, ülkenin bağımsızlığı ile başlangıçta kurulan ve gerçekçi olmayan ekonomi planlamaları, hükümetin petrol, kauçuk ve diğer birincil ürünlerin ihracatından elde edilen sermaye ile finanse edilememesi nedeniyle başarılı olma şansı yakalayamamış iddialı bir Sekiz Yıllık Kalkınma Planı, kontrolden çıkmış bir enflasyon ve sadece 1962'nin ilk yarısında neredeyse üç katına çıkmış bir hayat pahalılığı bulunmaktaydı. Gayri Safi Milli Hasılası, yıllık yüzde 2,3 seviyelerinde artan bir doğum oranına ayak uyduramıyordu. Bu şekilde Endonezyalıların yaşam standartları giderek azalmaktaydı.¹¹ Orta Java bölgesinde açlık sınırında yüz binlerce kişi hakkında güncel raporlar gelmekteydi ve pirinç kıtlığının yanı sıra Endonezya ekonomisindeki son derece tehlikeli olan istikrarsızlık sebebine de vurgu yapılmaktaydı. Java adası Endonezya toplam nüfusun üçte ikisinin iskân yeri olmakla birlikte, gıda tüketiminin de son derece yetersiz olduğu bir alandı. Bu açık, ancak yıllık bir milyon ton pirinç ithalatı yapılarak dengelenebilirdi. Ayrıca ithal edilecek bu gıda maddesinin, dış adalara ihraç edilen malzemelerden sağlanan döviz ile ödenmesi gerekmekteydi (A. M. Taylor 1964). Açık bir şekilde görünmektedir ki, Java adası, takımadaların geri kalanı olmadan hayatta kalamazdı. Cakarta'nın açık muhalefeti karşısında, Kuala Lumpur güçlü bir para birimine, Güneydoğu Asya'daki en büyük ticaret merkezine, devamlı artış gösteren bir yabancı kalkınma sermayesini çeken politik ve ekonomik iklime sahipti. Bölgesel manada ise yeni sanayilerin bölge coğrafyasında çoğalmasına neden olabilecekti (Stuchen 1963).

Malacca Boğazı çevresinde yıllardır süren kaçakçılık olayları, Sumatralı halkın daha büyük ekonomik kazanımların ancak yeni federasyonla ve serbest

¹¹ Sukarno ise bu kontrolsüz nüfus artış oranındaki dengesizlikten pek endişeli görünmüyordu. 2 Ağustos 1963'te Filipinler Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Endonezya'nın nüfusunun 1945'te 70 milyon, 1963 tarihinde 100 milyona çıktığını belirterek "kısa sürede 110 milyon, 120 milyon, 200 milyon, 250 milyonluk bir ülke olacağımızdan herhangi bir endişem yok. Çünkü biz tavşan gibiyiz." demiştir. Ülkenin şimdiki nüfusu ise 270 milyondur.

ticaret anlaşması sağlanması halinde ortaya çıkabileceği konusunda kendilerini şartlandırmıştı. Haritaya bakıldığında ise, Endonezya'nın dış adalardaki en önemli ekonomik bölgelerinin bazıları, Singapur'a Jakarta'dan fiziki olarak daha yakın olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, ticaret modellerinin yapaylığı, Cakarta'nın Singapur'la olan tüm ilişkilerini kesme kararı, Kuzey Sumatra'daki Sabang adasını serbest liman ilan etmesiyle netlik kazandı. Endonezya Dışişleri Bakanı Subandrio'nun bu girişimi yeni ekonomik kaymalar meydana getirdi. Uygulanabilir, başarılı ve müreffeh bir Malezya, Sukarno için ideolojik sorunlar meydana getiriyordu. Malezya'nın Batı merkezli, serbest girişimci ekonomisi, bariz refahı, farklı doktrinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş Sukarno'nun "Socialisme a la Indonesia" politikasına utanç verici bir rahatlama da sağlamaktaydı. (M. Rose 2010, 330) Böylece Sukarno, büyük miktarda yabancı yatırıma bağımlı olmaya devam ederken, yabancı yatırımları da kamulaştırmayı sürdürdü. Bunu yaparken Sukarno, bir güç grubunu diğerine karşı, özellikle de komünistler ve silahlı kuvvetlerle oynamaya devam etmiştir. Sonuç olarak, ideolojik ayrılıklar daha fazla problemi beraberinde getirmiştir (A. M. Taylor 1964).

Endonezya Silahlı Kuvvetleri, takımadalar boyunca temel birleştirici toplumsal güç olarak ortaya çıkmıştı ve bu şekilde kabul edilmiştir. Ayrıca Endonezya Silahlı Kuvvetleri, Malezya pahasına da olsa, Sukarno'nun milliyetçi amaçlarına daha genişletilmiş ve iyileştirilmiş bir saygınlık için destek veriyordu. Tüm bu faktörler, Sukarno'nun karşısına çıkan ve ciddi bir şekilde mücadele etmesi gereken politik ikilemi işaret etmekteydi. Sukarno, müreffeh ancak kendilerine yabancı bir Malezya'nın, Endonezya milliyetçiliğine uygun bir şekilde Endonezya kontrolü altında bulunan bir adanın kuzey kısmına sahip olmasına izin vermezdi. Malezya'nın bağımsızlık kararının ortaya çıkarttığı ikilemlerin çözümü nasıl olabilirdi. Tüm bu çelişkili ve çatışmalı hipotezlere rağmen Sukarno çoktan işi halletmiş ve kendi planını devreye sokmuştur (A. Taylor 1965).

4. Maphilindo'nun Ortaya Çıkışı

Maphilindo, bölgeselcilik manasında potansiyel olarak yapıcı bir adım gibi görünmekteydi. Çünkü geçmişte Endonezya Cumhurbaşkanı Sukarno bölgesel oluşumlara katılmama gibi bir politika takip etmişti. Sukarno, Endonezya'nın yalnızca daha geniş bir Afro-Asya bloğunda veya diğer uçta çalışmasını, Endonezya'nın Asya'daki politikalarının yalnızca ikili ilişkiler çerçevesinde gelişmesi gerektiğini düşünüyordu. Bunun aksine Maphilindo, Endonezya'nın kurucu devlet olması hasebiyle, daha bütünleyici Asya politikalarına katılma konusunda istekli olduğunu göstermiştir (Gordon 1963, 391).

Sukarno, Çin'in anakara üzerinde tartışmasız hegemonya kazanacağını düşünmekteydi. Ama aynı zamanda SEATO vasıtasıyla mevcut batı etkisinin geri çekilmesinden, ortaya çıkacak güç boşluğunu doldurma konusunda, Çin'in böl-

gede Endonezya'nın hareket özgürlüğü ve siyasi hırsları için tehlikeli olabileceğini düşünülmekteydi. Bu nedenle Sukarno'nun, Malay kökenli üç ülke olan Filipinler, Malaya ve Endonezya'yı birleştiren kurumsallaşmış ve silahlı Maphilindo şeklinde bu muhtemel tehdide karşı etkili bir denge oluşturmaya çalıştığı da öne sürülebilir. Bu strateji, Sukarno'nun hem kendisinin hem de o dönem dünyadaki en kalabalık beşinci ülke olan Endonezya'nın hedeflerine uygundu. (A. Taylor 1965) Maphilindo, Pekin'in bölgeye olan emellerine karşı uzun menzilli bir siper olarak algılandı. Alternatif olarak, Endonezya modelinde Malaya ve Filipinler'de yaşayan Çinlilere karşı daha sert bir eylemin başlangıcı olabilirdi. Halkın İlerici Partisi¹²'nin lideri Seenivasagam, Maphilindo'yu hemen kınadı. Malaya Başbakanı Tunku Abdurrahman, Maphilindo'nun esas itibariyle Malaya'daki Çinli nüfusa yönelik olduğunu reddetmekte zorlanmıştı. Ancak Maphilindo'ya dair spekülasyonlar, çatışma (konfrontasi) politikasının tekrar aktif hale gelmesiyle sona erdi (Milne 1964, 695).

Filipinliler'in ise, Borneo ile ilgili çekinceleri bulunmaktaydı. Zira, Singapurlu Çinlilerin Kuzey Borneo'ya ve bu nedenle yalnızca otuz km uzaklıktaki Filipinler'e kolay erişiminden kaynaklı artan Komünist tehdit onları endişelendirmekteydi. Esasen, Malezya önerisine karşı çıkmaları ve ardından Maphilindo girişimi bu korkuyu yansıtıyordu. Bununla beraber, Singapur'daki komünist faaliyetlerin Filipinler'i etkilemekte olduğunu iddia ederken, Endonezya komünistlerinden Filipinler'e gelen tehlike hakkında çok az yorum yapılmış veya hiç eleştirilmemiş veya ilginç bir şekilde, Filipinler'in de hak iddia ettiği Kuzey Borneo'daki Endonezya-Malaya çatışması ve etkileri hakkında çok fazla tartışma yapılmamıştı. Filipin hükümeti, "*Maphilindo Mushwarah*"ın bölgesel sorunlara çözüm getirebilme potansiyelini görüyordu. (Jacobini 1964, 1150) Bu şekilde, o dönemki güncel problemlerin üzeri kapatılarak teşkilatın ortaya çıkması istendiği söylenebilir. Ayrıca, Çinli komünistler tehlikeli görülürken, Endonezyalı komünistler pek de tehlikeli görülmemiştir. Buradan da esas çekincenin Çinlilerden kaynaklandığı düşünülebilir.

Ağustos 1963'te Malaya, Filipinler ve Endonezya, Manila'da bir araya gelecek güvenlik meselelerinde iş birliği anlaşmasına varmışlardır. Maphilindo olarak adlandırılan bu birlik, ekonomik gelişme ve serbest bir danışma sistemi içinde sosyal ve kültürel ilişkiler teşkil etmeyi amaçlamıştır. Üç ülke, Maphilindo'yu her seviyede sık ve düzenli istişareler amacıyla kullanma konusunda uzlaşmaya varmıştır (Butwell 1964, 943).

II. Dünya Savaşı'nın ardından üç okyanus cumhuriyeti ortaya çıkmıştı. Bunlar, Temmuz 1946'da Filipinler, egemenliğini Hollanda'dan Aralık 1949'da alan Endonezya ve Eylül 1963'te Malezya'dır. O dönem itibariyle toplam nüfusu 100 milyon olan bu üç ülke, Güneydoğu Asya'nın toplam nüfusunun üçte ikisini

¹² Büyük ölçüde Çin oylarına bağlı olan, Perak Progressive Party.

oluşturmaktaydı. Ayrıca, bu üç devletin halkları genel itibariyle Malay kökenliydi. Endonezya hiçbir ittifak sistemine dâhil değildi. Filipinler, SEATO'nun bir üyesiydi ve Malaya bir deniz devleti olmasa da Büyük Britanya ile 1946 tarihli bir savunma anlaşması imzalamıştı. Endonezya ve Filipinler, Ağustos 1957'de Malaya'yı bağımsızlığına ulaştığında tanıdılar. Ancak ilişkilerini geliştirme konusunda aceleci davranmadılar. Onların gözünde Malaya, hâlihazırda bir İngiliz müstemlekesiydi (A. M. Taylor 1964).

Malaya, 31 Ağustos 1957'de bağımsızlığını kazandığında, Malaylar nüfusun yüzde 49,8'ini, Çinliler yüzde 37,2'sini ve Hintliler yüzde 11,3'ünü oluşturuyordu. Bununla birlikte Singapur'da ise Çinliler nüfusun yüzde 75'i olmak üzere mutlak çoğunluğu ellerinde bulunduruyordu. Malaya ve Singapur'daki bağımsızlık adına ortaya çıkan gelişmeler, Kuzey Borneo'daki özerklik girişimlerini de hızlandırdı. Bununla birlikte, bu üç bölge hem nüfus hem de etnik açıdan farklılık göstermekteydi. Sarawak'taki 750.000 kişinin yüzde 50,7'si Dyaks ve diğer yerli gruplardan, yüzde 30,3'ü Çinlilerden ve yalnızca yüzde 17,4'ü Malaylardan oluşuyordu. Sabah'ta¹³, yaklaşık 450.000 nüfusun yerli oranı ise daha yüksekti. Bu oran yüzde 67,5'ti. Çinliler yüzde 23'ü, Malay ve diğer gruplar ise yüzde 9,1'i teşkil ediyordu. Buna karşılık, 85.000 kişiyle Brunei, bölgelerin en fazla Malay kökenli nüfus yoğunluğa sahip olan bölgesiydi. Brunei'de Malaylar nüfusun yüzde 54'ünü, Çinliler yüzde 26'sını ve Dyaks ve diğer yerli halklar ise yüzde 17'sini oluşturmaktaydı. Kuzey Kalimantan'da Çinliler genellikle şehirlerde ve daha gelişmiş alanlarda yoğunlaşmaktaydı. Malaylar ve yerli halklar ise daha az gelişmiş bölgelerde ve kasabalarda yaşamakta veya şehirlerin yakınında kurdukları küçük *kampung*larda (köy) yaşamaktaydılar. Ayrıca, Malaya ve Singapur gibi, bu bölgeler de İngiliz yasal modelleri gibi yönetim biçimlerini kendilerine örnek almışlardı (Jones 2002).

Malaya'nın bağımsızlığı ile, geriye kalan ülkelerin benzer bir statü kazanma şansları da değişmekteydi. Örneğin, geçiş yolundaki Singapur'u Malaya ile birleştirmek, Malaya'nın kendi içindeki Çinliler ve Malaylar arasındaki hassas demografik dengeyi bozacaktı. Böyle bir durum karşısında Çinliler sadece mutlak bir çoğunluk elde etmekle kalmayacak, aynı zamanda yeni devletin kırsaldaki komünist gerillalara karşı ve komünist Çin'e ideolojik açıdan sempati duyan Singapur Çinlilerinin bir kısmını bünyesine almak zorunda kalacaktı ki bu komünizmle mücadele konusunda zorluktan başka bir şey değildi. Bünyesindeki bu etnik hassasiyetin Malaylar aleyhine bozulması karşısında Malaya devleti bünyesindeki Müslüman Malayların elinden de bir şey gelemeyecekti. Zira Malaya, tüm kontrolün ve siyasi gücün Çinli nüfusun elinde olan bir devlet haline gelecekti (Mohamad 2014).

27 Mayıs 1961'de Tunku Abdul Rahman, Malaya sınırları içerisinde yaşa-

¹³ İngiliz Kuzey Borneo.

yan beş etnik kökenin hem ekonomik hem de politik olarak ilişkilendirileceği yeni bir formül ortaya atarak, kâğıt üzerinde 10 milyon nüfuslu yeni bir devlet ortaya çıkarmıştır. Bu devlet içerisinde Malaylar %40, Çinliler %43, Hintliler %9, yerli Borneo halkları ise %8'i oluşturmaktaydı. Bu şekilde bir şema birçok avantajı da beraberinde getirmiştir. Siyasi düzeyde bir Malezya Federasyonu, Malaya'nın olumsuz bir ırk dengesi sahibi olmadan, Singapur ve Borneo bölgeleriyle rahatlıkla ilişki kurmasına izin vermekteydi. Ayrıca Singapur'daki komünizm karşıtı olanların elini de güçlendirebilirdi. Singapur'un federasyona girişi ile, yani kurulacak bu Federasyonun olası rakip limanlar veya endüstriler geliştirilmesi gibi bir ihtimalinde önüne geçilebilecekti. Aynı şekilde, Borneo bölgesine de erken bir tarihte bağımsız olma fırsatı sunulmuş olacaktı. Dahası, güneydeki Endonezya'dan gelen dış baskılara karşı bireysel pozisyonlarını güçlendirebilecek, bu federal yapı sayesinde Malaya ve Singapur'daki daha gelişmiş eğitim tesislerine erişimle birlikte daha büyük politikalar içinde sürekli temsil edilme fırsatı bulunacaktı (A. M. Taylor 1964).

Ekonomik açıdan bakıldığında ise, kurulacak bu yeni Federasyon, tarife engellerini aşamalı olarak ortadan kaldırarak ortak bir pazar sağlayabilecek ve böylece üreticiler için daha büyük pazarların büyümesini ve kişi başına üretim artışını teşvik edebilecekti. Daha sağlam ve istikrarlı olacağı için, daha büyük bir devletin, haliyle o döneme kadar görülenden daha fazla dış sermaye yatırımı çekmesi de beklenebilirdi. İngiliz Sömürge İdaresi için ise Malezya, Güneydoğu Asya'daki kolonilerinden çekilme amaçlı programını hızlandırmanın en iyi ve kolay yolu olarak kabul edilmekteydi. Bu sayede İngilizler, bölgedeki denizcilik ve diğer stratejik kurulumlarını koruyarak, büyük çaplı yatırımlarını ise kurtarabilirdi. Buna rağmen İngiltere, Malezya'nın oluşumunun daha fazla savunma yardımı gerektireceğini biliyordu, çünkü Malezya'yı Endonezya'dan ayıran 600 mil uzunluğundaki bir sınırı, ülke dışı yabancı saldırılar için fırsatlar sunuyordu. Bu da Londra'nın on yıldan fazla bir süredir Malaya'da komünist faaliyetleri engellemesi için yaptığı masraftan daha fazla savunma masrafı yapması anlamına geliyordu.

Malezya'nın oluşumunda son aşamaya gelindiğinde, Brunei Sultanı Federasyona katılmamanın daha doğru olduğunu düşündü. Anlaşılan Sultan, ekonomik konumunun tüm petrol gelirlerini elde tutmaya devam ederek fayda sağlayacağını hesaplarken, Büyük Britanya'nın da her durumda, özellikle Brunei'nin Sarawak ile Sabah arasında kalması dikkate alınırsa, Sultanın koruyuculuğunu yapacağını düşünmekteydi. Ancak, 31 Ağustos 1963'te yapılması planlanan Malezya bağımsızlık ilanı, Filipinler'in ve Endonezya'nın sert muhalefeti nedeniyle bir süre daha ertelenmek zorunda kaldı. Manila'nın bağımsız bir Malezya'ya karşı tutumu, güneydeki Sulu'nun son sultanından gelen karmaşık bir miras zincirine dayalı bir iddia olan Sabah'ın kendi parçası olduğu iddiasıyla sertleşti, aynı zamanda konunun Uluslararası Adalet Divanı'na gitmesi için uygun görülmemiş

olsa dahi. Buna rağmen şu hususta belirtilmelidir ki, Filipinler'in Malezya ile problemlerini dostane bir şekilde çözüme kavuşturması bekleneneğinden, yeni Federasyon'a karşı tek ciddi muhalefet ise Cakarta'dan geldi (A. M. Taylor 1964).

5. Manila Zirvesi

Maphilindo'nun teşkilinde Endonezya kadar, Filipinler'in girişimleri de açık bir şekilde kendini göstermekteydi. (Noble 1973, 572) Malezya'nın resmi kuruluşundan hemen önce ortaya çıkan muhalefet, Temmuz ve Ağustos 1963'te Endonezya, Malaya ve Filipin liderlerinin Manila konferansında Maphilindo'nun kurulmasıyla karşılıklı iş birliğine doğru adım attı. Bu çok da belirli olmayan, serbest ve belirsiz bir şekilde tanımlanmış bir birlikti (Kahin 1964, 253).

Filipinler, Endonezya ile dostça ilişkilerini sürdürdü. İki ülke çok sayıda siyasi, ekonomik ve askeri misyon alışverişinde bulundu ve 7-11 Ocak 1963 tarihleri arasında Sukarno Manila'ya resmi çalışma ziyareti gerçekleştirdi. Bu vesileyle, Maphilindo'nun üç ortağı arasındaki mevcut zorlukların sadece geçici olduğunu belirterek, kısa süre sonra hepsinin yeni bir üçlü toplantıya katılacağı kararlaştırıldı ve bu şekilde Filipinler'e güvence verdi. Başkan Macapagal'a göre ise Maphilindo, Asyalıların kendileri tarafından Asya sorunlarına Asya'da çözümler üretmesi için etkili bir araçtı. (Vellut 1964, 39) Endonezya ve Malaya arasındaki ilişkilerde yaşanan hızlı bozulma Manila'da gerçek bir kaygı kaynağıydı. Şubat 1963'te, Filipinler başkan yardımcısı Pelaez, Malaya'nın, Filipinler ve Endonezya ile gerilimi azaltmaya yönelik bir yuvarlak masa toplantısı yapmasını önerdi. Aynı zamanda, Başkan Macapagal üçlü bir zirve toplantısı için çağrıda bulundu ve üç ülkenin daha büyük bir Malay Konfederasyonu'na katılmayı düşünmesini önerdi. Bundan böyle Maphilindo olarak bilinen bu yeni birlik, muhtemel Malezya'nın oluşumu ile ilgili sorunların çoğunu alakasız kılacaktı (Ott 1972, 603).

Ağustos 1963'teki Manila Konferansı'nda ortaya çıkan pek de başarılı olmayan bu birlik önerisi, en azından Güneydoğu Asya'nın güvenliğine ortak bir Endonezya, Malaya ve Filipin katkısını kabul ediyordu. Çünkü Maphilindo'nun açık hedefi İngiliz karşıtlığıydı ve bu nedenle Endonezya ve Filipin milliyetçiliğine merhemken, asıl kaygısı deniz aşırı Çinlilerin politik olarak barındırılması ve bu Çinli nüfus ile Pekin arasındaki olası bağlantıların engellenmesiydi. Teşekkül edecek olan bir Maphilindo konfederasyonu, Sukarno'ya Güneydoğu Asya'da bir liderlik de sağlayabilirdi (Thompson 2011). Ancak 1963'te kısa bir süre içerisinde Maphilindo, Endonezya'nın ve Filipinler'in Malaya ile dostane bir ilişki kurması için bir temel oluşturmamıştır. Ayrıca, Amerikan ve Avustralya ve hatta potansiyel olarak İngiliz desteğini çekmek için önemli bir ortak zemin alanı meydana geldi. Çünkü tüm bu ülkelerin Güneydoğu Asya güvenliği sorununa yaklaşımında ortak bir payda vardı. Komünist Çin tehdidi olan bu ortak kaygı,

Güneydoğu Asya'nın güvenliğine yeni ve daha verimli bir yaklaşımın temelini teşkil ediyordu. (Kahin 1964, 266-267)

Manila zirvesinde (30 Temmuz-5 Ağustos 1963), üç güneydoğu Asya lideri, üç belge imzaladı: 31 Temmuz 1963 tarihli Manila Anlaşması, Ortak Açıklama ve Maphilindo'yu başlatan beş maddelik Manila Beyanı (Parpan 1988, 9). Filipin çabaları, Manila'daki bakanlık altı, bakanlık ve zirve seviyelerinde üçlü konferanslarla sonuçlandı. Macapagal, görüşmeleri ve Maphilindo'yu bölgesel düşmanlıkların etkisiz hale getirilmesi için bir araç olarak görüyor ve Filipinler'e takımadalarda yeni bir siyasi düzenin mimarı rolü yüklüyordu. Macapagal'a göre bu yeni düzenleme, bölgesel güvenlik sorunlarını da çözebilirdi. Manila'nın prestijini arttırmanın yanı sıra, Sabah da dâhil olmak üzere bölgesel olaylarda önemli bir Filipin sesi olacaktı (Ott 1972).

Filipinliler, Manila konferansını diplomatik bir zafer olarak görmüştür. Bunun sebebi, Filipinler için hayati öneme sahip sorunları çözdüğü için değil, Asya sorunlarına Asyalı çözümler üretme yeteneğine sahip olduklarını kanıtladıkları içindi. Basın gururla Filipinler'in, uzun süre sömürge yönetimi ile ayrılan üç devletin Malay birliğini kazandığını, böylece Filipinler tarihinde tüm Malayların tek bir çatı altında birleşmeleri için mücadele etmiş olan Rizal¹⁴ ve Vinzons¹⁵'un hayallerini gerçekleştirdiğini duyuruyordu. Ayrıca, yeni bir diplomasi biçiminin geliştirildiğinden de bahsediliyordu. Bu yeni oluşum, *Mushwarah* olarak adlandırıldı ve esasen de işe yaradı. Bir fikir birliğine varmanın mümkün olduğu konusunda bir masa etrafında bir araya gelinebildi. Uyumunu korumak için, farklılıklar göz ardı edildi (Noble 1973, 565).

Filipin basını, Magapal'ın stratejisini destekledi. Maphilindo'nun yanı sıra Sabah iddiasını da desteklediler ve bunu bağımsız bir dış politika olarak değerlendirdiler. Ulusal ihtiyaç ve hedeflerini tanımlamaksızın, ulusal onurun korunmasını ve ulusal imajın tanıtımının yapılmasını teşvik ettiler. Malaya Başbakanı ile Sukarno arasında ve ardından Filipinler'de gerçekleşen Dışişleri Bakanları toplantısındaki bariz uzlaşmanın ardından Dışişleri Bakanları, bölgesel uyum için beklentiler konusunda daha umutlu hale geldi. İkinci toplantıda, Başkan Macapagal tarafından tasarlanan ve Endonezya Dışişleri Bakanı Dr. Subandrio tarafından isimlendirilen *Maphilindo* bölgesel birleşme olasılığını ortaya çıkardı ve Malezya'nın kabulünü kolaylaştıracağı beklentisinde olan Tunku Abdurrahman tarafından memnuniyetle kabul edildi. Bakanlar konferansının ortak tebliğinde, üç başkan, Başkan Macapagal'ın Malay kökenli bir uluslar konfederasyonu kurma fikrini somutlaştıran Filipin önerisini inceledi ve fikirlerini ülkelerini bir araya getirmenin bir aracı olarak görmeyi kabul etti. Ayrıca üç ülkenin, bölgenin komünist yıkımdan kaynaklanabilecek istikrar ve güvenlik zafiyetine karşı böl-

¹⁴ Filipinli bağımsızlık mücadelesinin öncüsüdür.

¹⁵ Filipinli politikacı ve II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgalci kuvvetlerine karşı Filipin silahlı direnişin lideriydi.

geyi koruma için birincil sorumluluk duygusunu paylaşma konusunda ortak bir fikre sahip olduğu belirtildi (Leifer 1964, 158).

Filipinler, Kuzey Borneo'da olan hak iddialarına rağmen, Endonezya ile Malaya arasında arabuluculuk rolünü oynuyor gibi görünüyordu. Bu birlik bir savunma paktı olmayacak, ancak yakın uyum içinde birlikte çalışan, ama egemenliklerinin hiçbir bölümünü teslim etmeden çalışan Malay kökenli üç ulustan oluşan bir birlik olacaktı. (Milne 1964, 695) Manila'daki zirve konferansında bu malay birliği fikri vaftiz edildi. Bununla birlikte, Maphilindo'nun esas yapısı veya işlevleri hakkında çok az şey söylendi (Wurfel 1964, 704-705).

Üç deniz ülkesinin dışişleri bakanları tarafından, Başkan Macapagal'ın sık ve düzenli danışma için tasarladığı bir sistem ve meclis yani *Mushwarah* önerisi desteklenmişti. Müzakereler, Sokarno ve Malaya Federasyonu Başbakanı Tunku Abdul Rahman ile Filipinler Başkanı Macapagal arasında yapılan çeşitli toplantılarda yürürlükte olan dostluk ruhuna uygun olarak samimi bir atmosferde yapıldı. Bu Bakanlar Konferansında, bölge ülkelerinin ortak geleceklerini belirleme çabalarında daha yakın bir iş birliğine ulaşmak için bir araya gelindiği belirtildi. (A. M. Taylor 1964) Her ülkenin kendi Maphilindo işleri için bir Ulusal Sekretarya kuracağı konusunda uzlaşmaya varıldı. Maphilindo, ulusal egemenliğin teslimi için değil, fikir birliği için yakın ilişki çağrısında bulunuyordu. Kurucu üye olarak Malezya değil Malaya ile kurulduğundan dolayı, Maphilindo'nun verimsiz mi olacağı veya nihayetinde bir tür bölgesel siyasi varlık haline gelip gelmeyeceği pek anlaşılamamaktaydı. Bu arada, kuruluşundan itibaren, Endonezya liderliğinin Maphilindo'nun oluşumundaki yadsınamaz rolü aşikârdır.

Ocak ayında Endonezya devlet başkanı Sukarno ve Filipinler devlet başkanı Macapagal, Asyalıların sorunlarına Asya'da çözüm geliştirmede son derece etkili bir araç olarak gördükleri Maphilindo'ya olan inançlarını belirten ortak bir bildiri yayımlamışlardı. Onlara göre, bölgesel sorunlara adil çözümler sağlamak için gerçekçi politikaların güçlendirilmesi gerekiyordu. Bölgesel güvenlik ve ekonomik iş birliğini teşvik etmenin yanı sıra Malezya'nın oluşumundan kaynaklanan sorunlar da dâhil olmak üzere bölgesel konuların çözüme kavuşturulacağı yegâne adres olarak Maphilindo gösteriliyordu.

Sukarno, Maphilindo'nun "Asyalılar için Asya" doktrinini ve bölgesel sorunların çözümünde bir araç olarak kullanılmasının rolünü ve önemini vurgulamıştı. Sukarno, Maphilindo'nun bir konfederasyon olma noktasına getirilip kurumsallaştırılmayacağını sıklıkla belirtiyordu. Bu şekilde Sukarno'nun müstakbel bir Malay federasyonunu engelleme konusunda hareket ettiği konusunda şüphe yok gibi görünüyordu. Bununla alakalı Sukarno, daha büyük olabilmek için, Maphilindo uluslarının birleşerek bir araya gelmesi zorunluluğunu vurgulamaktaydı. Maphilindo ile ilgili diğer ifadeleri de incelendiğinde, Sukarno'nun, deniz devletlerini oluşturan üç Malay kökenli ulusun bölgesel, koordine edilmiş siyasi,

askeri ve ekonomik politikalarıyla birlikte, Güneydoğu Asya bölgesinde bir grubun savunuculuğunu iddia ettiği sonucuna varılabilir (Chandra 2004). Böyle bir organizasyonun, mevcut ikilemleri çözme konusunda Sukarno'ya nasıl yardımcı olabileceği de şüphelidir. Zira Maphilindo, öncesinde tesis edilen ASA'nın o zamana kadar başarısız olduğu aynı bölgede ekonomik düzeyde, ASA'nın yerine geçebilecek bir şekilde ve Asya ortak pazarını oluşturabilecek bir kurum olarak düşünülmüştü. Yine, ekonomi politikalarına bakıldığında, üç deniz ülkesi, özellikle Malaya ve Endonezya'nın dünyanın en büyük üreticileri olduğu doğal kauçuk gibi kilit bir maddeye ilişkin olarak, dünyadaki fiyatların dengelenmesi konusunda daha büyük pazarlık gücüne sahip olabileceklerdi (A. M. Taylor 1964).

Görüldüğü üzere bu bölge, ekonomik faktörlerle yakından ilgili olan bir birliğin jeopolitik sonuçlarından etkilenmektedir. Bununla birlikte, Malezya ve Endonezya'nın ekonomik koşulları arasındaki o dönem mevcut olan eşitsizlik, takımadalar içinde zaten kritik bir seviyeye ulaşmıştı. Bu son derece kritiktir; zira daha büyük bir sıkıntı halinde, memnuniyetsiz ada sakinleri için gidecek bir yer de yoktu. Maphilindo'nun öncelikle Çin karşıtı bir araç olarak kullanılmak üzere öne sürüldüğü belirtilebilir. Bununla birlikte, bölgesel olarak yapılandırılmış bir Malay nüfusunun ezici bir çoğunluğu oluşturacağı kadar, dağınık Çin yerleşim bölgeleri de her zaman demografik olarak zayıf ve politik olarak savunmasız kalacaktı. Bu nedenle bu iddia pek de sağlam görülmemektedir veya sadece yan sebeplerinden biri olabilir.

Tabii ki, bölgesel güvenlik güçleri, kıta bütünlüğü açısından Güneydoğu Asya'da Çin'in genişlemeci tehdidini azaltmak veya bertaraf etmek için stratejik politikalar geliştirecekti. Bununla birlikte, Sukarno, bölgesel birlik tanımının, bölge halklarının bir araya getirilmesinde temel dinamiği sağlamada *Pan-Malayizm* üzerine ırki esaslara dayalı bir politika tesis etmek istemiştir. Bu yaklaşımı destekleyen politikalar geliştirirken de Filipinler'in ve Malaya'nın batı yanlısı politik eğilimlerine karşı koymak amacıyla Endonezya'nın bölgesel gücünü ve ağırlığını kullanması ve bölgeyi fikirsiz olarak etkisiz hale getirmesi, bu sayede ortak paydada birleşerek büyük bir güç haline gelebilmek mümkün olabilirdi. Böyle bir hareketin temel mantığı ise Sukarno'nun otoriteyi merkezileştirme gayreti olarak değerlendirilebilir. Sukarno belli başlı yürütme organları tasarlayarak Malay dünyasının politik etkinliğini en üst düzeye çıkarma düşüncesini tatbik etmeye çalışmıştır. Bunu yapmak için de, sadece siyasi ve ekonomik planlamaları uygulamakla yetinmeyip bu konuda güvenlik güçlerini de yönlendirmeyi becerebilmiştir. Bu şekilde birlik teşekkül ettiğinde Cakarta üzerine düşen liderlik rolünü kullanabilirdi. Bu varsayım, Sukarno'nun genişlemeci dış politikasına da dayanmaktaydı. Filipinler'in böyle bir planı bütünüyle kabul edip etmeyeceğinden şüphelenilebilir, ancak kendi liderleri en azından bölgesel odaklı bir grupla yakınlaşmaya istekli olduklarını belirtmişti. Tabii ki Maphilindo'yu düşünen

Sukarno değil, Macapagal idi. Kuşkusuz, böyle bir düzenlemede esas kaybeden Malaya ve müstakbeldeki Malezya Federasyonu olacaktır. Fakat daha sonra Sukarno'nun Malezya'yı ezmeye niyetli olduğu ortaya çıkacaktır.

Daha önce belirttiğimiz gibi, kurulacak Malezya federasyonunda, etnik oranlar çok hassas bir şekilde dengelenmişti. Tunku Abdurrahman'ın planına göre Malaya'nın Malezya'ya dönüşebilmesi için Sarawak ve Sabah'ın dâhil edilmesi gerekiyordu. Federasyon, onları Endonezya'ya karşı kaybederse, Birleşik Malaya ve Singapur'daki Malay-Çin oranı, Malezya'da yaşayan Malayları azınlığa düşüren ve mevcut hegemonyalarını kısa süre içerisinde yıkacak bir durum meydana getirecekti. Belki de Sukarno'nun, Sabah ve Sarawak'ı elde etmeye çalışma nedenlerinden biri de bu olabilir. Yarımada'daki Malaya, güneyde Singapur'dan Çinli dinamizmi ve kuzeyde Çin'in genişlemesi ile tehdit altındayken, Maphilindo şemsiyesi altında kurumsallaşmış bir ortaklık altında Sabah ve Sarawak konusunda daha kolay ikna edilebilecekti. Bölgesel dengeyi oluşturmak için, kurumsallaşmış bir Maphilindo son derece etkili olabilirdi. Bu, Sukarno'nun düşündüğü bir Maphilindo idi. Ne de olsa, Endonezya zaten dünyanın beşinci en büyük ülkesiydi ve Cakarta nihayetinde, o dönemdeki nüfus artış hızıyla ilerleyen otuz yıl içinde veya daha az sürede iki katına çıkacak olan nüfusu için yer araması gerekiyordu.

6. ABD Algısı

Maphilindo, bölgedeki komünist yıkılma tehdidine ve Malezya sorununa karşı Manila'da Endonezya, Filipinler ve Malaya arasında, üçü de esas olarak benzer bir dil, ırk ve kültüre sahip olan bu devletler arasında iki farklı toplantı yapılması ile ortaya çıktı. Ağustos ayındaki konferansta, üç devletin başkanları serbest bir teşkilat olan Maphilindo'yu kurarak, siyasi ve ekonomik ilişkiler ve güvenliklerine yönelik tehditler konusunda istişareler amacıyla düzenli olarak ve sık sık toplanmaya karar verdiler. Maphilindo anlaşmasının bir yönü ABD-İngiliz endişesini de uyandırdı. Endonezya taleplerine göre, üç ülke kendi topraklarındaki Amerikan ve İngiliz üslerini geçici olarak görmeyi ve yabancı askeri tesislerin varlığının daha fazla uzatılmaması hakkında karara vardılar. Ayrıca, büyük güçlerin herhangi birinin özel çıkarlarına hizmet etmek amacıyla olan toplu savunma düzenlemelerine (SEATO) katılım sağlanmasından bilhassa kaçınmayı kararlaştırdılar (Association 1964, 67).

Maphilindo, yabancı askeri üslere yönelik tepki gösterdiği gibi, İngiliz ve ABD karşıtı bir bakış açısına da sahipti. Bu tepkiler, İngiltere'nin birliğin ilerlemesine katkıda bulunmamasına sebep oldu. Başlangıçta Amerikalılar, Maphilindo'nun Çin karşıtı ya da İngiliz karşıtı yönlerine değil, örgütün üç ülke arasındaki iş birliği potansiyeline odaklandılar. Amerikan görüşü, Maphilindo'yu olumlu bir şekilde "cesaretlendirici bir gelişme" ve "üç ülkenin ortak çıkarlarını

teşvik etmek için birlikte çalışma isteğinin hoş bir göstergesi” olarak görüyordu. ABD’li politikacılar, Maphilindo’nun içerdiği özgüven unsurunu beğendiler ve Asya sorunlarının çözümü için Asya’ya bir çerçeve sağladığına inanmışlardır. Örgütün çatışma çözme potansiyelini gördüler ve böylece bir "Asya çözümüne" atıfta bulunarak tekrar Maphilindo aracılığıyla anlaşmayı teşvik ettiler. Ancak daha sonra, Amerikan yetkilileri, örgütün Çin ve batı karşıtı güçlü önyargıları nedeniyle, anlaşmaya olan desteklerini de sonlandırmışlardır (Sodhy 1988, 117).

7. “Malezya’yı Ez” Politikası

Endonezya’nın Sukarno idaresi altında bölgesel vizyonu ilke olarak değişmedi. (Emmers 2005, 650) Maphilindo, Endonezya’nın Sukarno rejimi altında Malaya’ya karşı çatışma politikası yürütmeye başlamasından hemen sonra çözüldü. (Kintanar 1985, 1) 1964 yılının başında iki ay boyunca, Malezya’nın Maphilindo komşusu olan Endonezya ile ilişkileri, bölgesel üst düzey toplantılarda tartışma ve müzakerelerin odak noktası haline gelmişti. (Starnier 1965, 114) Maphilindo üç malay kökenli devleti sonsuza dek birbirine bağlama amacındaydı. Ancak tüm bu adımlar, Eylül 1963’ün ortalarında Malezya’nın fırtınalı doğumundan sağ çıkamadı. (Lyon 1964, 539)

Endonezya’nın Maphilindo’dan tam olarak ne beklediği, istişare anlaşmasını kabul etmenin kazandırdıklarından farklı olarak, pek de net görünmemektedir. Endonezya kısmen Batılı güdülerinden şüphelendikleri için SEATO’ya karşı çıktı, ancak aynı zamanda ASA’ya katılmayarak kendi politikalarıyla çelişmiştir. 5 Ağustos Manila Ortak Beyanı, Endonezya Devlet Başkanı Sukarno için bir çeşit kazanç gibi görünen Filipinler’deki Amerikan üslerinin ve Malaya’daki Britanya üslerinin “geçici doğasını” vurguladı. Fakat sonradan Sarawak ve Sabah’da yapılan BM anketi, Endonezya’nın istediği gibi Malezya’nın oluşumunu sadece iki hafta boyunca geciktirebildi. (Butwell 1964, 944) Bu şekilde 1963–66 yıllarında Endonezya’nın Malezya’nın teşekkülüne karşı çıkmasından kaynaklanan şiddetli çatışmalar başladı. Malezya’nın teşekkülü, Malaya (şu anda ki Batı Malezya), Singapur, İngiliz Kuzey Borneo ve Sarawak’ın (şimdiki doğu Malezya olarak bilinen bölge) Eylül 1963’te federasyon olarak birleşmeleriydi. (Mackie 1974, 36) Çatışma, Endonezya ile Doğu Malezya arasında Borneo adasındaki sınır bölgesinde meydana gelen eylemlerle meydana çıkmış, açıktan ilan edilmemiş bir savaştı. Çatışma, alçak seviyeli saldırı taktikleri içerisinde yer alan kısıtlanmış ve izole edilmiş kara savaşı olarak karakterize edilebilir.

Çatışmalar genellikle sınırın her iki tarafında küçük çapta operasyonlar olarak gerçekleştirildi (Mackie 1974). Endonezya’nın kuzey Borneo’ya sızma harekâtı, kurulma aşamasında olan Malezya devletinin oluşumunu engellemek amacıyla olan Endonezya etnik ve dini farklılıklardan faydalanarak Sabah ve Sarawak ile Malaya ve Singapur’u karşı karşıya getirmek istemiştir. Borneo’nun

tropikal ormanlık alanı ve Malezya-Endonezya sınırı boyunca uzanan yolların eksikliği hem Endonezya hem de İngiliz birliklerini uzun yürüyüş devriyeleri yapmaya zorladı. Her iki taraf da hafif piyade operasyonlarına ve hava taşımacılığına güveniyordu, ancak İngiliz kuvvetleri daha iyi helikopter konuşlandırması ve üslerine destek sağlamanın avantajlarından yararlandı. Nehirler ayrıca bir taşıma ve sızma yolu olarak da kullanılmıştı. Çatışmalar öncelikle karada yapılmasına rağmen, hava kuvvetleri hayati bir destek rolü üstlenmiş ve deniz kuvvetleri kıyı şeridinin güvenliğini sağlamıştır. Çatışmalara, Malezya, Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetleri katkıda bulunsalar da İngilizler savunmayı büyük oranda sağladı (Dennis ve Grey 1996, 25). Borneo’da yapılan ilk saldırılar, Endonezya Ordusu tarafından eğitilen yerel gönüllülere dayanıyordu. Zaman geçtikçe sızma girişimleri, Endonezya kuvvetlerinden daha büyük bileşenlerin eklenmesiyle daha organize bir hal aldı. Endonezya’nın büyümekte olan sızma harekâtını caydırmak ve engellemek için İngilizler 1964 yılında, gizli operasyonlarını Claret Operasyonu kod adı altında Borneo adasındaki Endonezya bölgesi olan Kalimantan’da başlattı. Sukarno’nun 1964’ü tehlikeli yıl ilan etmesiyle aynı zamanda, Endonezya 17 Ağustos 1964’te Batı Malezya’ya geniş bir operasyon başlattı. (Edwards ve Pemberton 1992, 306) Tüm bu şiddet olayları ile bölgesel çatışmaların yoğunluğu Endonezya’daki 30 Eylül 1965 darbe teşebbüsü ve Suharto’nun Sukarno’yu devirerek iktidara gelmesinin ardından azalmaya başladı. Endonezya ile Malezya arasındaki barış müzakereleri Mayıs 1966’da başladı ve Endonezya’nın Malezya’yı resmen tanıdığı 11 Ağustos 1966’da nihai bir barış anlaşmasının imzalanması ile sonuçlandı (Dennis ve Grey 1996, 318) Bu sayede hızlı bir şekilde başlayan Maphilindo süreci siyaset sahnesinden çekilmiş oldu.

Sonuç ve Değerlendirme

1960’larda, Asya-Pasifik’te bölgesel güvenlik diyalogu geliştirme adına çok az sayıda kanal vardı. Zaman içinde daha önemli Asya-Pasifik bölgesel güvenlik teşkilatları oluşturmak amacıyla olan girişimler de görülmüştü. İlk olarak, Malezya’nın kurulmasına Endonezya’nın ve Filipinler’in muhalefet etmesinin önemli bir nedeni, Malezya’nın dünyanın en büyük denizaşırı Çinli nüfusa sahip olmasının politik potansiyelinden kaynaklanan korkuydu. Bölgesel ortak tarih ortaya çıkarılması konusunda millî söylemlerin sürdürülmesi girişimi, bu üç ülkeyi ortak arka planlarından dolayı birleştirmiş ve bu söylem 1960’ların bölgesel siyasetinde ortaya çıkmış olan Maphilindo’ya sebep olmuştu. Maphilindo, kendi iç politikasında uzlaşmadığı zaman Endonezya, Malezya’nın varlığına itiraz etti ve çatışma politikası altında Maphilindo çok fazla gelişme gösteremedi. Malaya, ümit edilen ortak bir danışma organı olabilecek bir Maphilindo’nun üç ülkenin de birliğine yol açabilecek bir potansiyele sahip olabileceğini düşünüyordu. Ancak çatışma, siyasi bakış açısındaki mevcut temel fark olan, Malaya ile

Batı'ya güvenen Filipinler ve görünüşte güvenmeyen Endonezya'nın arasında gerçekten etkili bir iş birliği yapma olasılığına zarar vermiştir. Yine de, farklılıklarına rağmen, üç gücün politik düşüncesinin arkasında safi bir Malay akrabalık duygusuna dayanan belirsiz bir birlik fikri bulunmaktaydı. Maphilindo büyük ölçüde efsaneye dayanıyordu. Malay kanı vurgusu, Manila konferansı öncesi ve sonrasında özel bir bağlayıcılığa sahip olmadığı hızlıca anlaşılmıştır. Bununla birlikte üç devlet, kendi nüfus yapıları içerisinde önemli oranda Malay dışı unsurlara sahipti. Filipinler, bölgesel meselelerin daha büyük bir Malay konfederasyonu oluşumu altında ve Maphilindo'nun şekillenmesi ile çözüme ulaşması yönünde çok çalıştı. Ayrıca Maphilindo, Komünist Çin'e karşı sersemletici bir birlik olarak da algılanmıştır. Ancak bu durum anlaşmada siyasi bir madde olarak asla belirtilmemiştir. Bununla birlikte Filipinliler, Borneo'daki hâkimiyet talepleri ve diğer problemleri çözmek için zayıf olmasına rağmen Maphilindo'yu kullanmaya çalışmıştır. Endonezya politik duruşuna karşı Filipin toleransı, Maphilindo'nun kendi içinde uygulanabilir bir hedefi temsil ettiği inancından kaynaklanmaktaydı.

Maphilindo, ihtilafları ele almak ve çözmek için yetersiz olduğunu hızlıca kanıtladı. Böylece birlik üyeleri arasındaki şiddetli devletlerarası çatışmaları önlemek için kullanılamayacağını gösterdi. Maphilindo, tüm üyelerini içeren ihtilaflarla felç oldu ve birlik faaliyetlerine kısmen devam etse bile, Malezya ile Endonezya arasındaki ihtilaf ve çatışma nedeniyle birlikte politika geliştirme kabiliyeti imkânsız hale geldi (Ryu 2015). Bu birlik, acemiliği ve eksiklikleri ile birlikte, bölgesel iş birliği ve çatışma engelleme için bir araç olarak, daha geniş ve daha verimli bir bölgesel birliğe ihtiyaç olduğunu açıkça göstermiştir.

ASA ve Maphilindo gibi bölgeselcilik konusundaki girişimler, iletişim kanallarının yetersizliği nedeniyle de başarısız olmuştur. Çözülemeyen tarihsel ve bölgesel meseleler, Güneydoğu Asya'nın yeni kurulan egemen devletleri arasındaki iş birliğinin artmasına engel olarak belirlemiştir. Maphilindo'nun asıl önemi, bölgeselcilik kavramına güneydoğu Asya'da yaptığı yadsınamaz katkıdır. Maphilindo devletleri farklılıkları görmezden gelerek, birlik için bir araya gelme fikrinin güneydoğu Asya'daki somut örneklerinden birisi haline gelmiştir. Bölge ülkeleri ASEAN'a ulaşana kadar ASA ve Maphilindo, bölgede ortaya çıkmış iptidai teşkilatlar olarak değerlendirilebilir. Bu iki teşkilat dönemin şartlarına ayak uyduramamış, kendisini dönüştürememiş ve gelişme kaydedememiştir.

Anlaşılabileceği üzere bölgede ciddi siyasi prensiplere dayandırılmış bir teşkilat ihtiyacı vardı. Bu durum, bölgesel girişimlerde kendini göstermiş, ancak politik amaçlardaki farklılıklar kurulan teşkilatların son derece kısa ömürlü olmasına sebebiyet vermiştir. Bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, bölgesel manada teşkilatlanmaya çalışmaları altındaki temel nedenin, tecrübe ettikleri sömürge idarelerine geri dönme korkusundan kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak gerekli şartların sağlanamaması veya bir birlik çatısı altında bir araya ge-

lecek olan devletlerin politik beklentilerindeki farklılıklar, ASA'da olduğu gibi Maphilindo'nun da hızlı bir şekilde sonlanmasına ve bölgesel kargaşa ortamının tekrar oluşmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

- Association, Foreign Policy. «INDONESIA — Guided or misguided democracy?» *Foreign Policy Association*, 1964: 60-70.
- Brown, Colin. *A short history of Indonesia : the unlikely nation?* NSW, Australia: Allen & Unwin, 2003.
- Butwell, Richard. «Malaysia and Its Impact on the International Relations of Southeast Asia.» *Asian Survey* (University of California Press) Vol. 4, No. 7 (1964): 940-946.
- Chandra, Alexander C. «Indonesia's Non-State Actors in ASEAN: A New Regionalism Agenda for Southeast Asia?» *Contemporary Southeast Asia* Vol. 26, No. 1 (2004): 155-174.
- Darby, Phillip. «Stability Mechanisms in South-East Asia: I. Prospects for Regionalism.» *International Affairs* Vol. 49, No.1 (1973): 23-34.
- Dennis, Peter, ve Jeffrey Grey. *Emergency and Confrontation: Australian Military Operations in Malaya and Borneo 1950–1966*. St Leonards: Allen and Unwin Pub., 1996.
- Edwards, Peter, ve Gregory Pemberton. *Crises & Commitments: The Politics and Diplomacy of Australia's Involvement in Southeast Asian Conflicts 1948–1965*. Cilt Volume One. St Leonards: Allen and Unwin Pub. , 1992.
- Emmers, Ralf. «Regional Hegemonies and the Exercise of Power in Southeast Asia: A Study of Indonesia and Vietnam.» *Asian Survey* Vol. 45, No. 4 (2005): 645-665.
- Göksoy, İsmail Hakkı. *Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı, 1995c.
- . «Filipinler.» Cilt 13. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1996a. 84-86.
- . *İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998b.
- . «Malezya.» TDV İslâm Ansiklopedisi, 2003d.
- Ganesan, N. «Rethinking ASEAN as a Security Community in Southeast Asia.» *Asian Affairs: An American Review* Vol. 21, No. 4 (1995): 210-226.
- Gordon, Bernard K. «The Potential for Indonesian Expansionism.» *Pacific Affairs* Vol. 36, No. 4 (1963): 378-393.
- Guerrero, Amado. *Filipinlerde Halk Savaşı ve Toprak Devrimi*. Çeviren Aziz Balçık. İstanbul: Kava Yayınları, 1977.
- Hooker, Virginia Matheson. *Short History of Malaysia : linking east and west*. Sidney: Allen & Unwin, 2003.

- Jacobini, H. B. «Fundamentals of Philippine Policy toward Malaysia.» *Asian Survey* (University of California Press) Vol. 4, No. 11 (1964): 1144-1151.
- Jones, Matthew. *Conflict and Confrontation in South East Asia, 1961–1965, Britain, the United States and the Creation of Malaysia*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Kahin, George McTurnan. «Malaysia and Indonesia.» *Pacific Affairs* (University of British Columbia) Vol. 37, No. 3 (1964): 253-270.
- Katsumata, Hiro. «Reconstruction of Diplomatic Norms in Southeast Asia: The Case for Strict Adherence to the “ASEAN Way”.» *Contemporary Southeast Asia* Vol. 25, No. 1 (2003): 104-121.
- Khalid, M. B. «Whither Maphilindo Mushwara?» *Pakistan Horizon* Vol. 18, No. 2 (1965): 144-163.
- Kintanar, Jr. Agustin. «Long-Term Perspectives of ASEAN.» *ASEAN Economic Bulletin* (ISEAS - Yusof Ishak Institute) Vol. 2, No. 1 (1985): 1-12.
- Leifer, Michael. «Anglo-American Differences over Malaysia.» *The World Today* Vol. 20, No. 4 (1964): 156-167.
- Lyon, Peter. «The Foreign Policy of the Philippines: Continuity and Change.» *The World Today* (Royal Institute of International Affairs) Vol. 20, No. 12 (1964): 533-541.
- Mackie, J.A.C. *Konfrontasi: The Indonesia-Malaysia Dispute 1963–1966*. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1974.
- Majul, C. Edib. *Filipinlerde Çağdaş İslami Hareketler*. Çeviren Levent Balkan. İstanbul: Şafak Yayınları, 1992.
- Malaysia Mission*. United Nations, United Nations Review, 1963, Vol. 10. No. 9. pp. 11-15.
- Milne, R. S. «Malaysia.» *Asian Survey* (University of California Press) Vol. 4, No. 2, A Survey of Asia in 1963: Part II (1964): 695-701.
- Mohamad, Mahathir. *Evdeki Doktor Malezya Başbakanı Tun Dr. Mahathir Muhammed Siyasi ve Sosyal Hatıraları*. Çeviren Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2014.
- Nadeau, Kathleen. *The history of the Philippines*. Westport: Greenwood Press, 2008.
- Noble, Lela Garner. «The National Interest and the National Image: Philippine Policy in Asia.» *Asian Survey* (University of California Press) Vol. 13 (6) (1973): 560-576.
- Ooi, Keat Gin. *Historical dictionary of Malaysia*. Maryland: Scarecrow Press, 2009.
- Ott, Marvin C. «Mediation as a Method of Conflict Resolution: Two Cases.» *International Organization* (University of Wisconsin Press) Vol. 26, No. 4 (1972): 595-618.
- Parpan, Alfredo G. «The Philippine Claim on North Borneo: Another Look.»

- Philippine Studies* (Ateneo de Manila University) Vol. 36, No. 1 (1988): 3-15.
- Ricklefs, M. C. *A History of Modern Indonesia since c.1200*. London: Palgrave, 2001.
- Rose, Mavis. *Indonesia Free: A Political Biography of Mohammad Hatta*. Singapore: Equinox Publishing, 2010.
- Rose, Saul. «Asian Nationalism-The Second Stage.» *Royal Institute of International Affairs* Vol. 43, No.2 (1967): 282-292.
- Ryu, Yongwook. «Key Intra-ASEAN Bilateral Relationships: Opportunities and Challenges.» *Indonesia's Ascent, Power, Leadership, and the Regional Order* içinde, yazan Christopher B. Roberts, Ahmad D. Habir ve Leonard C. Sebastian, 244-263. London: Palgrave Macmillan, 2015.
- Sodhy, Pamela. «Malaysian-American Relations during Indonesia's Confrontation against Malaysia, 1963-66.» *Journal of Southeast Asian Studies* (Cambridge University Press on behalf of Department of History, National University of Singapore) Vol. 19, No. 1 (1988): 111-136.
- Starner, Frances L. «Malaysia's First Year.» *Asian Survey* (University of California Press) Vol. 5, No. 2, A Survey of Asia in 1964: Part II (1965): 113-119.
- Stuchen, Philip. «Industrial Prospects for Malaysia.» *Queen's Quarterly* Vol. LXX, No. 3 (1963): 314-325.
- Taylor, A. M. «Malaysia, Indonesia - and Maphilindo.» 1964: 155-171.
- Taylor, Alastair. «Sukarno: First United Nations Drop-Out.» *International Journal* (Sage Publications, Ltd. On behalf of the Canadian International Council) Vol. 20, No. 2 (1965): 206-213.
- «The Canberra Times.» *Manila Summit Talks Doubted Indonesia opposes Malaysia proposal!* Canberra, 12 07 1963.
- Thompson, Sue. «The Western powers and the development of regional cooperation in Southeast Asia: the international dimension, 1945-67.» *Peace, Security & Global Change*, 2011: 75-88.
- Timor, Ayşe Nur. *Güneydoğu Asya - Özellikler, Ülkeler*. İstanbul: Çantay Kitapevi, 2002.
- Vellut, J. L. «The Philippines and the Malaysia Issue.» *The Australian Quarterly* (Australian Institute of Policy and Science) Vol. 36, No. 1 (1964): 31-40.
- Vickers, Adrian. *Komünistlerden İslamcılara, Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya*. Çeviren Attila Tuygan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- White, Nicholas J. *British Business in Postcolonial Malaysia, 1957-70. 'Neo-colonialism' or 'disengagement'?* New York: Routledge Curzon, 2004.
- Wurfel, David. «A Changing Philippines.» *Asian Survey* (University of California Press) Vol. 4, No. 2, A Survey of Asia in 1963: Part II (1964): 702-710.

MOSKOVA BÜYÜKELÇİLİĞİ BASIN MÜŞAVİRLİĞİ HABER-YORUM KOLEKSİYONUNA GÖRE KARADENİZ YÜZEYİNDEN VE DİBİNDEN PETROL VE GAZ NAKLİ, 2000-2010*

Oil and Gas Transportation through surface and bottom of the Black Sea according to news and comment collection of Moscow office of press counselor, 2000-2010.

Ali BAŞARAN**

Özet

Makalenin amacı Rusya Federasyonu yönetiminin Karadeniz'den petrol ve gaz nakline ilişkin bakış ve uygulamalarını 2000-2010 yılları için belirlemektir. SSCB yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına genelde savunma ve saldırı planları açısından bakmışlardı ya da bakmak zorunda kalmışlardı. Yeltsin dönemi RF yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına barış ve refahı planlamak için bakarken Türkiye yöneticilerine şüpheleri süregitmişti. Putin (Medvedev) yönetiminde Karadeniz ve çevre ülkelerinde RF'nun iktisadi ve askeri etkisi artmış ve Putin yönetimi Karadeniz haritasına önemli ihraç kalemleri petrol ve gaz nakli için bakmıştır. Bu hipotezi aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar basın müşavirliği koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır. Araştırmada odaklanan döneme ait gizli resmî belgeler meri mevzuata göre en erken 2030-2040 yılları arasında açılacaktır. Bu şartlar altında hipotezin sınanmasında basın müşavirliğinin koleksiyonu çok önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Karadeniz, Putin (Medvedev) Dönemi, Rusya Federasyonu, Türkiye, Basın Müşavirliği.

Abstract

The aim of the article is to determine the view and practice of Russian Federation administration in respect of transportation of petrol and natural gas through the Black Sea for 2000-2010. SSCB administrators generally looked at or had to look at the map of Black Sea and its coastal countries for defense or attack planning. Administrators of Yeltsin's era looked at the map of Black Sea and coastal countries for peace and welfare planning, while their doubt carried on with administrators of Turkey, the hypothesis was tested. Economic and military effectiveness of Russian Federation escalated in the Putin's (Medvedev's) administration. Putin administration looked at the map of the Black Sea for transportation of petrol and gas important export items for Russian exportation. Clarifier, verifier, or falsifier indicators, presumptions, evidences for the hypothesis were inquired in the collection of the office of the press counselor. As to valid legislation secret official documents recorded in focused time will be opened for explorations at the earliest between 2030 and 2040. Under the circumstances collection of the office of press coun-

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.005

** Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi İşletme Fakültesi.

sellor is very important for testing the hypothesis.

Keywords: *The Black Sea, Putin's (Medvedev) Era, Russian Federation, Turkey, The Office of Press Counsellor.*

Giriş

Türk-Slav, Türk-Rus toplumlarının iktisadi, siyasi, kültürel ilişkilerinde Karadeniz yüzyıllarca önemli yer tutmuştur. SSCB sonrası RF toplumu ve devletin Karadeniz'e baktığı açının ve gördüklerinin anlamlandırılması gereklidir. Böylece Türk ve Rusya toplumuna Karadeniz'in günümüz ve gelecekte etkisi ölçülebilir, şuuruna varılabilir.

Öncelikle Karadeniz'in Türk-Rusya ilişkilerindeki tarihini hatırlatmak gerekir. Osmanlı yönetiminin Karadeniz kıyılarını tamamen ele geçirdikten sonra Karadeniz'e bakışı ve uygulamasını ifade eden kelimeler sahiplenme ve yabancılara kapatmadır. Rusya İmparatorluğuna Karadeniz 1774'te açılmış; daha sonra Rusya İmparatorluğunun Karadeniz'de Osmanlı ile ortaklığı süreci başlamıştır. Bu süreçle birlikte Rusya İmparatorluğu ortaklıktaki payını, Karadeniz kıyısı topraklarını, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine savaşlar sonrası genişletmiştir. Son Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu savaşı Karadeniz ve çevresindeki topraklarda cereyan etmiş, iki devleti de sukuta erdirmiştir.

Sukuta eren iki imparatorluğun yerine kurulan devletlerden Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB yöneticileri 1945'e kadar resmen dost kaldıktan sonra Gorbaçov'un son yıllarına kadar Karadeniz ve kıyısı toprakların haritasına saldırı ve savunma planları için bakmak zorunda kalmışlardır. Gorbaçov döneminde Karadeniz'in siyasi haritası değişmiş; RF'nun yanı sıra Karadeniz'e kıyı yeni bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. 24 Aralık 1991'de Türkiye, SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. 25 Aralık 1991'de ise SSCB'nin ilk ve son başkanı Mihail Gorbaçov'un "görevinden ayrıldığımı" TV'de 20:05'te yayınlanan Gorbaçov'un okuduğu bir beyanname ile halka¹ bildirilmiş ve aynı gecesi Kızıl Meydandaki SSCB bayrağı indirilip yerine RF bayrağı çekilmiştir.²

Makalede "SSCB sonrası Putin döneminde Türkiye-RF ilişkilerinde Karadeniz'den petrol ve gaz nakli hususunda RF yönetiminin bakış açısı yansıtılmıştır. *"RF yöneticilerinin Karadeniz'den petrol ve gaz nakli hususuna bakışı ve uygulamaları nelerdir* sorusu RF gazetelerinden Moskova Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haber, yorum, telkinlerden istifade edilerek cevaplandırılmıştır.

¹ "Mikhail Gorbachev Resignation Speech," 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=WnIRTbmKdrU>.

² "Lowering of the Last Soviet Flag," 1991, <https://www.youtube.com/watch?v=Qyz7poxAnGI>.

İlgili Çalışmalar

Sadece Karadeniz'i konu edinen araştırma merkezleri, enstitüler, dergiler mevcuttur: Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü (KAREN), Uluslararası Karadeniz Araştırmaları Merkezi (ICBSS), Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Dergi Karadeniz, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Uluslararası Karadeniz Havzası Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, vd. Karadeniz'e ilişkin Türkçe binlerce kitap, rapor, makale, harita, fotoğraf, kroki, belgesel vardır. Bu eserlerin birkaçından istifade edilmiştir. Bu halde on binlerce esere bir makale eklemenin ne gereği var düşüncesi doğabilir. Bu araştırmanın gerekçesinin, farklılığının, özgünlüğünün kaynağı, Putin (Medvedev) döneminde Karadeniz'e RF yönetiminin petrol ve gaz nakli için bakışı ve uygulamalarının T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıtlarına göre bulunmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmaya konu Putin (Medvedev) döneminin ilk on yılına ilişkin gizli resmî belgeleri en erken 2030-2040 yıllarında açılacağından Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları önem arz etmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırmalarda sıklıkla başvuru belge, kayıt incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. Odaklanılan yıllar öncesine ilişkin araştırma soruları T.C. Başbakanlık Osmanlı arşivi kayıtları ve Cumhuriyet arşivi kayıtları ile diğer araştırmacıların bulgularından istifadeyle cevaplandırılmıştır. Odaklanılan yıllara ilişkin araştırma sorularının cevabı 7. Rostovskiy Per., No: 12 adresindeki Moskova Büyükelçiliğinin araştırmacılara müsaade edilen arşivlerinden, büyük ölçüde Moskova Basın Müşavirliğinin RF gazete, dergi, TV yayını, internet kaynaklı koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır.

Çalışmanın Amacı

RF yönetiminin Karadeniz'e petrol ve gaz nakli açısından bakışını ve uygulamalarını 2000-2010 yılları için ortaya çıkarmaktır.

Araştırma sorusu

T.C. Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonuna göre Putin (Medvedev) döneminin ilk on yılında (2000-2010) RF'nun Karadeniz'e petrol ve gaz nakli açısından bakışı ve uygulamaları nasıldı?

Veri toplama

Veriler büyük ölçüde T.C. Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonundan, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi,³ T.C. Dışişleri Bakanlığı “Uluslararası Antlaşmalar” veri tabanı,⁴ Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş.’nin (BOTAŞ) kaynaklarından, Resmi Gazeteden toplanmıştır.

Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtları hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Basın Müşavirliğinin makalede istifade edilen koleksiyon kayıtları 2000 ile 2010 yılları arasını kapsamakta, 1.669.554 sözcükten ve 4.178 sayfadan oluşmaktadır. Koleksiyonda 710 kez Karadeniz sözcüğü tekrarlanmaktadır. Tekrarlanan 710 Karadeniz sözcüğünün bağlamı (önceki ve sonraki cümleler) incelenmiştir. Basın Müşavirliğinde görevli Anatoliy Hayrettinov tarafından Türkçeye çevrilen haberler elektronik sistemle BYEGM’ye aktarılmıştır. BYEGM içerikleri istifade edeceği farz edilen devlet kurumlarına yönlendirmiştir. Basın Müşavirliği mensupları takibinde yarar gördükleri, Türkiye’de ilgili kurumlar personelinin bilmesinin yararlı olacağını farz ettikleri içeriği Türkçe’ye çevirmiştir. Tercüme edilen içerikler ilgili devlet kurumlarına yönlendirildiği için RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve çevresine ilişkin politikalarının karşılıklı yankılanmasına neden olmuştur.

Tablo 1: Koleksiyon bilgileri, 2000-2010

Yıllar	Sözcük sayısı	Sayfa sayısı	Karadeniz sözcüğü tekrarı	(Sıklık=Sözcük sayısı/ Karadeniz tekrar sayısı)
2000	300994	859	102	2950,00
2001	140596	356	50	2811,00
2002	152079	382	25	6083,00
2003	166556	405	52	3203,00
2004	180324	435	68	2651,00
2005	224868	537	93	2417,00
2006	170772	416	113	1511,00
2007	130757	318	75	1743,00
2008	70032	168	35	2000,00
2009	69317	158	61	1136,00
2010	63259	144	36	1757,00
Toplam	1669554	4178	710	

Kaynak: Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonu.

³ “Devlet Arşivleri,” 2016, <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, <<http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>>, (erişim tarihi: 06 Mart 2018).

⁴ “T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Andlaşmalar Veri Tabanı,” 2019, <http://ua.mfa.gov.tr/>. (erişim tarihi: 06 Mart 2018).

Basın Müşavirliği koleksiyonuna tercüme edilip, arşiv numarası verilerek kaydedilen ve bu makalede istifade edilen RF yayınlarının özelliklerini açıklamakta fayda vardır. 2000-2010 yıllarında 12 gazeteden haberler aktarılmıştır: *Gazeta SNG, İzvestia, Kommersant, Komsomolskaya Pravda, Krasnaya Zvezda, Nezavisimaya Gazeta, Parlamentskaya Gazeta, Pravda, Rossiya, Rossiyskaya Gazeta, Segodnya, Vremya Novostey*. Putin'in yönetiminde genelde yayıncılık (basılı, sesli, görüntülü) özelde gazete yayıncılığında özgürlükler Yeltsin dönemine göre daralmıştır. Yeltsin döneminde tercüme edilen içeriklerin (haber, yorum, telkin, vd.) yayımlandığı gazetelerin tamamına yakınının sahipliği kamu, oligarhlar ya da yabancılar arasında dağılmaktaydı. Yeltsin döneminde Basın Müşavirliği mensuplarının tercüme ettiği içerik ile içeriğin yayımlandığı gazete sahibinin (kamu, özel) görüşünün, hedeflerinin çelişmediği görülmüştür. Bu nedenle Yeltsin döneminde ve Putin döneminde gazetelerin sahiplerini bilmekte fayda vardır. Gazetenin sahipliği Karadeniz'e ilişkin haberlerin sıklığını etkilenmiştir şöyle ki Yeltsin döneminde gaz nakli ile ilgili haberler daha ziyade Gazprom'un *Trud ve Vek* gazetelerinde yoğunlaşmıştır.

SSCB'nin son yıllarında özel gazetelere müsaade edilse de gazete ve televizyon yayıncılığında kamunun büyük payı Yeltsin döneminde süregitmiştir. Kamu kesimi Yeltsin döneminde çoğu gazetenin ya doğrudan ya da dolaylı sahibiydi. *Krasnaya Zvezda* Gazetesi Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın yayın organıydı. *Rossiyskaya Gazeta* hükümetin, *Parlamamentskaya Gazeta* meclisin gazetesiydi. *İzvestia* Gazetesi'nin sahibi kamu şirketi Lukoil idi. *Trud ve Vek* gazeteleri Gazprom'un denetimindeydi.

Bazı gazete ve televizyonların sahibi ise oligarhlardı. Oligarh tabiri devlet kaynaklarıyla büyüyen az sayıda devasa büyüklükte Batı ile bağlantılı özel holding sahiplerini betimliyordu. Gazete, dergi, televizyon sahibi oligarhlar devlet kaynakları ile oluşup/oluşturulup büyüdüklerinden Yeltsin yönetimine yakındılar. Oligarhlar devlet kaynaklarını (ucuz ya da negatif faizli kredi, özelleştirilen tesisler, haklar, imtiyazlar vb.) yutarak ve emerek büyüdükleri için Başkan Yeltsin'i gazeteleri ve televizyonları vasıtasıyla destekliyordular. Etkili bazı gazetelerin sahibi oligarhları anmakta fayda vardır. *Nezavisimaya Gazeta* oligarh Boris Berezovsky'nin denetimi altındaydı. *Kommersant Daily Vladimir Yakovlev* tarafından kuruldu, Eylül 1992'de yayınlanmaya başladı, Oligarh Boris Berezovsky tarafından satın alındı. *Segodnya* Gazetesi Most Bank kurucusu oligarh Viladimir Gusinskiy tarafından kontrol ediliyordu (Tanrısever, 2005: 160-163).

Yeltsin dönemi ile Putin döneminde basın özgürlüğüne de işaret etmek gerekir. Putin döneminde merkezileşme ve güçlü devlet politikasının ana temalarından biri de "kanun diktatörlüğü"dür (diktatura zakona). "Kanun diktatörlüğü" kavramı, 2000 yılı başkanlık seçimi kampanyasında Putin'in sıklıkla kullandığı bir söylemdir.⁵ Vladimir Putin'in başkanlığı ile birlikte medya ve yönetim arasında

⁵ Anna Politkovskaja, In Putins Russland In Putins Russland In Putins Russland, Köln: DuMont, 2005, s.146-

daki gerilim “medyaya haddi bildirilerek” azalmıştır (Gül ve Yavuz, 2015: 191). Putin’in 2000’de göreve başlamasıyla devlet ilk olarak muhalif görüşlü televizyon kanalı NTV’yi hizaya çekmiştir. NTV o günden bu yana Gazprom-Media Holding’in bir parçası” olmuştur.⁶

Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkilerinin önemli bir belge kaynağı Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşividir; ancak tasnif işlemleri sonuçlandırılmadığından belgelere erişilememektedir.⁷ Diğer önemli veri kaynağı T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi kayıtlarıdır. Osmanlı arşivlerinde 04 Ekim 2016 tarihi itibari ile başlığında Karadeniz’i içeren yazılı ve görsel (harita, plan, proje, kroki, vd.) 2.029 belge olduğu görülmüştür.⁸ Cumhuriyet arşivinde ise başlığında Karadeniz’i içeren 393 belge olduğu görülmüştür. Karadeniz’e ilişkin belge sayısının yüksek olmasının bir anlamı olsa gerektir.

Geçerlik ve güvenilirlik

Geçerlik ve güvenilirlik makul düzeyde sağlanmıştır. Araştırma betimsel geçerlik (descriptive validity), yorumlayıcı geçerlik (interpretive validity), kuramsal geçerlik-iç geçerlik (theoretical validity), genellenabilir geçerlik (generalizability validity), değerlendirmeci geçerlik (evaluative validity) ölçütlerinin farkında olunarak yürütülmüştür.

Verilerin toplanması ve sonuçların yorumlanıp, ilişkilendirilmesi aşamalarında hassasiyet gösterilmiştir. Araştırma verileri betimsel geçerliğe uygun, önyargısız toplanmıştır. Erişime açık hiçbir belge, veri kasti olarak araştırma dışında bırakılmamıştır; ancak gizli belgelerin Cumhuriyet Arşivinde ve Dışişleri Bakanlığı arşivlerde erişime açılmadığı/açılmadığı akılda tutulmaktadır. Veriler tasnif ve tasvir edilmiştir. Verilerin güvenilirliğinde şüphe yoktur.

RF yönetiminin Karadeniz’e bakışı yorumlayıcı geçerlikle, olabildiğince tüm boyutları ile ifade edilmiştir. Verilerin yorumunda nesnel kalınmıştır. Yorumlama ve raporlandırma aşamasında araştırmacı yanlılığı ve yanlılığının makaleye yansımaması için konuyla ilgili eserleri bulunan nesnel kaldığı varsayılan başka bir araştırmacıdan yardım alınmış, görüşleri alındıktan sonra taslak metin güncel-

148’den aktaran Yahya Kemal Taştan, “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: İzyona: Rusya’da Kimlik Arayışları,” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12, no. 1 (2012): 69–134., s. 101.

⁶ “Rusya: Devlet Denetimindeki Medya,” 2019, <https://www.eurotopics.net/tr/176694/rusya-devlet-denetimindeki-medya>, (erişim tarihi: 14 Mart 2019).

⁷ “Dışişleri Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği,” 2019, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>, (erişim tarihi: 10 Ocak 2017), “Ankara Milletvekili Sayın Ayşe Gülsün Bilgehan’ın 7/684 Sayılı Soru Önergesinin Yanıtı,” 2019, <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>, (erişim tarihi: 10 Ocak 2017), “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Elektronik Arşiv Projesi Tanıtım Konuşması, 16 Ocak 2015, Ankara,” (n.d.), http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa, (erişim tarihi: 10 Ocak 2017).

⁸ “Devlet Arşivleri.” <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetayliArama.aspx>, (erişim tarihi: 04 Ekim 2016).

lenerek makaleye son şekli verilmiştir.

Araştırma kuramsal geçerlik soruları (Araştırma anlamlı bir bütün oluşturuyor mu? Elde edilen bulgular, diğer tarihi kayıtlar, kavramsal çerçeve veya kuramla uyumlu mudur? Açık olmayan olgular ya da olaylar belirlenmiş midir? Bulguları açıklamada alternatif yaklaşımlar kullanılmış mıdır?) akılda tutularak yürütülmüştür.

Araştırma verilerinin tahlili yöntemi, süreci diğer araştırmalarda da kullanılabilir. Bu nedenle genellenebilir geçerlik ölçütü sağlanmıştır.

Araştırma değerlendirmeci geçerlik kıstaslarını karşılamıştır. Varılan sonuçların benzer diğer araştırmalarla, verilerle (gizli arşiv belgelerinin araştırmacılara açılması sonrası, 2023-2031 yılları arasında) teyit edilebileceği düşünülmektedir. Araştırma süreci ve sonuçları açıktır, tutarlıdır. Başka araştırmacılar aynı konuyu başka yıllar aralığı için tetkik etseler izlenecek araştırma süreci, bulgular ve sonuçların birbirini tamamlayacağı düşünülmektedir.

Bu surette nitel araştırmalar için hayati olduğunun bilinciyle; lakin sağlanması, ölçülmesi güç olan geçerlilik ve güvenilirliğin ön şartlarına riayet edildiği sonucuna varılmaktadır. Ayrıca araştırmanın literatüre ve insan yaşamında karşılaşılan sorunların çözümüne katkısı vardır.

Bulgular

T.C. Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından elde edilen bulgular, araştırmada yanıtı aranan RF yönetiminin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusunun cevabına yönelik olarak alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Bulgulara ve bulguların yorumuna geçmeden önce anılması gereken SSCB sonrası Karadeniz'e sahildar devlet sayısının değiştiği ve Türkiye'nin SSCB'den bağımsızlığını ilan eden RF'nu 24 Aralık 1991'de⁹ tanınmasıyla Karadeniz, Türkiye-SSCB ilişkilerinden çıkıp Türkiye-RF ilişkilerinin konusu olduğudur. RF'nun, SSCB'nin devam eden devleti olduğu iddiasını Türkiye reddetmediği için diğer tüm anlaşmalar gibi Karadeniz'e dair SSCB devri anlaşmaları da geçerliliğini sürdürmüştür. SSCB sonrası Türkiye ile RF, Karadeniz havzasında rekabet ya da işbirliği seçenekleriyle karşı karşıya kalmıştır.

SSCB sonrası Karadeniz belirsizliklere, istikrarsızlıklara, işbirliği arayışlarına, çevre sorunlarına konu olmuştur. Yeni bağımsız devletlerin geleceği, Kırım'ın geleceği, Karadeniz çevresinde SSCB limanları, Transdinyester, SSCB'nin Karadeniz donanmasının bölüşümü, Gürcistan'da ve Moldova'da iç siyasi karışıklıklar, erken petrolün Novorossiyk ya da Supsa'ya nakli, Karadeniz'in üzerinden

⁹ "Aydın Tarihi 01 Aralık 1991," 1991, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01..>, (erişim tarihi: 25 Ağustos 2016).

petrol nakli, Karadeniz'in dibinden gaz nakli, Karadeniz'in kirlenmesi, Karadeniz'de çevre sorunları, kıta sahanlığı, münhasır ekonomik bölge, ABD'nin Karadeniz'e ilişkin politikaları, Karadeniz'de arama kurtarma, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliği süreci, KEİ ve KEİT girişimi, boğazlardan geçiş Yeltsin ve Putin döneminde Karadeniz'e ilişkin önemli konu başlıklarını oluşturmuştur.

2.1. Mavi Akım, Trans-Hazar Rekabeti

1990'lı yıllarda Türkiye'ye doğal gaz tedariki için rekabet vardı. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin artan doğalgaz ihtiyacının hangi ülkelerden hangi güzergahlar tercih edilerek temin edilmesi gerektiğine dair belirsizlik vardı.¹⁰ Doğalgaz'ın Rusya marifetiyle temin edilmesi halinde Karadeniz'in dibinden ya da karadan Rusya ve Gürcistan'ı geçerek Türkiye'ye nakli ya da Türkmenistan-Hazar-Azerbaycan-Gürcistan güzergahı üzerinden Türkiye'ye nakli seçenekleri rekabet halindeydi. 2000 yılı itibariyle Gazprom iki yıldır Gürcistan ile gizli görüşmeler yapıyordu. Gürcistan, Rusya'dan Türkiye'ye yılda 9 milyar metreküp doğalgaz nakline razıydı (Dvali, 2000).

1990'lı yıllarda Türkmenistan RF vasıtasıyla gaz satıyordu. Türkmenistan, Türkiye'ye doğrudan, RF'nu araya almadan, gaz satmak istiyordu. Ancak Türkmenistan RF'na bağlıydı. Türkmenistan hem Türkiye'ye hem de RF'na göz kırptıyordu. 1999 başında Gazprom ile Türkmenistan 20 milyar metreküp Türkmen doğalgazının Rusya üzerinden nakli konusunda anlaşmışlardı. Türkmenistan 2000 yılı itibariyle 3 yıldan fazladır doğalgazı Rusya üzerinden naklediyordu (Novoprudski, 2000).

Türkmenistan RF'ndan bağımsız gaz satmak istese de coğrafi, hukuki, siyasi, teknik şartlar pek elverişli değildi. Türkmenistan için elverişsiz şartlar altında 2000 yılında Mavi Akım ile Trans-Hazar rekabeti yaşanıyordu. Saparmurat Niyazov, Türkmenistan gazının Türkiye'ye satışı için iki girişime yetki vermişti, oysa iki teşebbüse birden yetki vermek işin doğasına uygun değildi. Semen Novoprudski iki girişim arasındaki rekabeti adeta savaş olarak nitelemiştir:

“Mavi Akım'ın inşaatı, Rusya açısından gerçek bir savaş halini almıştır. Zira Türkmenistan, Türkiye'ye aynı sürelerde Trans-Hazar doğalgaz boru hattını inşa etmeye çalışıyor. Rusya federasyonu yakıt ve enerji Bakanlığı'nın değerlendirmelerine göre, söz konusu iki boru hattından ancak birisi rekabet edebilir durumda olabilecektir. Bu nedenle hangi ülke geç kalırsa, o ülke yarısı kaybetmiş olacaktır.” (Novoprudski, 2000).

Trans-Hazar konsorsiyumunda ABD firmaları yer alıyordu. Konsorsiyum başkanı Edvard Smith ile Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Niyazov'u 2000

¹⁰ 1990'lı yıllarda enerji ihtiyacı, ABD'nin Mavi Akım'a tepkisi için bkz. Çiğdem Tüzün and Sühan Muratlı, Şarkı Tara Sınırların Ötesinde, 5th ed. (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), sf. 67-69.

yılıının ilk çeyreğinde iknaya çabalıyordu. Ancak Demirel başarılı olamadı.¹¹ 28 Haziran 2000’de General Electric ve Bechtel Trans-Hazar projesine katılmaktan vazgeçtiklerini resmen açıkladılar (Gubenko, 2000).

Niyazov¹², Cumhur Ersümer’e, Rusya teslimi gazın metreküp fiyatı 114 USD iken, Türkmenistan doğalgazı 68-70 USD’den satmayı teklif ettiğini ifade etmiştir. Fiyattan başka Mavi Akım ile Karadeniz’in dibinden geçecek boru hattının, çevre için tehlikeli olduğu da tartışılmaktaydı. İki teklif ve arkalarındaki devletler rekabet halindeydi. “General Electric” ve “Bechtel” şirketlerince oluşturulan PSG şirketi, “Shell” şirketi ile birlikte Türkmenistan’dan Türkiye’ye doğalgaz boru hattı inşa edilmesi için kurulan bir konsorsiyum oluşturulmuştu. Rusya merkezli “Stroytransgaz”, Türkiye merkezli “Öztaş” ile “Hazedaroğlu” şirketleri “ÖHS” girişimini oluşturmuştu. ABD yönetimi Trans-Hazar projesinin bir an önce gerçekleştirilmesi için, Türkmenistan ve Türkiye’ye tüm politik ve ekonomik baskı araçlarını kullanmıştı. PSG şirketi başkanı Eduard Smith, Ağustos 2000’de ABD senatosunda “Mavi Akım” projesinin, ABD’nin stratejik çıkarlarına zarar vereceğini belirtmişti. Smith, Trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşası ile ilgili çalışmaların hızlandırılması için, Amerikan kongre üyelerine, ellerinden geleni yapma çağırısında bulunmuştu (Sıryayev, 2000).

Mavi Akım projesi ile Trans-Hazar projesi arasındaki rekabet ABD ile RF rekabetine dönüşmüştü. RF yönetimince Mavi Akım’ın gerçekleşmesi ABD’ne atılan bir tokat olarak görülüyordu. RF yöneticileri “Mavi Akım” projesinin uygulanmasını ABD için yalnızca politik yenilgi değil, aynı zamanda teknolojik bir tokat olarak anlamışlardır. Amerikalılar, “Mavi Akım” projesinin teknolojik bakımdan son derece karmaşık olması nedeniyle RF’nun gerçekleştiremeyeceğini defalarca ifade etmişlerdi. Fakat boru hattının Samsun-Ankara kesiminin inşaatının gidişatı, Amerikalıların, “Mavi Akım”ın teknolojik sorunlarını çözülemeyeceği beklentilerini boşa çıkarmıştır. RF’nda Hazar Denizi bölgesini, Amerikan stratejik çıkarlar bölgesi olarak ilan eden ABD’nin anılan bölgede önemli bir yenilgiye uğratıldığı düşünülmüştü. Bu yenilgi, Rusya’nın bölgeden uzaklaştırılmasının başlangıç noktası olarak planlanan Trans-Hazar projesi ile bağlantılı olması açısından önemliydi. Yenilgi üzerine, Trans-Hazar doğalgaz boru hattının inşası projesinin operatörü Amerikan PSG şirketi, Aşkabat’taki temsilciliğini kapatma kararı aldı (Sıryayev, 2000).

¹¹ Boris Vinogradov, “Boru Hattı Yerine Altın Zincir... Türkmenistan, Yüzünü Rusya’ya Çeviriyor,” *İzvestia Gazetesinin* 29.3.2000 Tarihli İnternet Sayfası, March 29, 2000., Ancak TBMM tutanağında farklı bir yorum vardır: “... Şimdi, bu hayal mahsulü proje nedeniyle, dost ve kardeş ülkeler bize karşı kaygı ve kuşkuyla bakmaktalar. Bunu ben değil, birkaç gün önce, Sayın Cumhurbaşkanımız söylemiştir.” “TBMM B:103 01.06.2000 O:3,” n.d., <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c034/b103/tbmm210341030215.pdf>.

¹² Niyazov, Türkmenistan gazının olası Karadeniz dibinden Kırım Yarımadasına uzanıp Ukrayna’ya teslimine dair projeleri teklif etti ve görüştü. İlonə Zayets, “Kuçma, Luşenko ve Niyazov Görüşmeler Yapıyorlar,” *Nezavisimaya Gazeta*, October 27, 2003.

Mavi Akım ile Trans-Hazar mukayesesi ve rekabeti TBMM’nde yıllarca süregitmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tbmm_internet.anasayfa adresinde “Trans-Hazar” araması 58 sonuç vermektedir. TBMM Genel Kurul tutanaklarında Mavi Akım ya da Trans-Hazar kelimeleri arandığında çok sayıda veriye erişilmektedir. Trans-Hazar’ın gerçekleştirilmemesi TBMM’nde yıllarca eleştirildi:

“...Türlü sahtekârlıklar, ülkenin gaz ihtiyacı hakkında şişirilmiş tahminler, yalan beyanlar ve yolsuzluklar yoluyla, Türkiye’ye, onlarca milyar dolar kaybettirilmesi, muhakkak ki, affedilmez bir suçtur ve hesabı sorulmalıdır. Fakat, bu projenin arkasındaki siyasî lider ve dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanının esas kötülükleri, jeopolitik körlüklerinden ve Türkiye’nin ulusal çıkarlarına bilinçli şekilde ihanet etmelerinden ileri gelmiştir; çünkü, Mavi Akımın esas amacı, Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmasını öngören Trans-Hazar Projesinin önünü kesmektir. Evet, Trans-Hazar Projesinin önünü kesmektir, Mavi Akımın birinci fonksiyonu. ... Güzergâhı Rusya’nın etkisinden arınmış olan Trans-Hazar projesi, Türkmenistan’ın siyasî ve ekonomik bağımsızlığının garantisiydi; ama, o dönemin malum siyasî parti lideri ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanını da içeren çete, bu projenin yerine Mavi Akımı gerçekleştirme yoluna giderek, Rus kemendini Türkmenistan’ın boynuna geçirdiler. Bu suretle, Türkmenistan’ın çıkarlarına ağır bir darbe indirilmiş ve bu kardeş devlet küstürülmüş oldu. Bunu yaparken de 32 dolardan satın alınabilecek Türkmen gazı yerine, 114 dolardan Rus gazını alma denaet ve şenaatini işlediler. ...”¹³

“... Ruslar, özellikle Orta Asya’daki doğal gaz hatlarını trans Hazar değil de trans Karadeniz hattı şeklinde geçirerek Anadolu’dan yani bizim Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırlarından geçmeyen, Bulgaristan’a uzanan bir hat hâline getirmişlerdir. Bu da ülkemizin maalesef aleyhinedir ve bunu da biz neredeyse kabul eder konuma geliyoruz.”¹⁴

Mavi Akım hattından gaz naklinin ilk aşamasında Türkiye ile Rusya arasında sorunlar yaşanmıştır. Mavi Akım hattından 2003 baharında deneme amaçlı Türkiye’ye gaz teslimatı yapıldı. Andlaşma, 1 Temmuz’da yürürlüğe girmekle birlikte, daha Haziran ayında Türkiye, andlaşmadaki şartları yerine getirmeye niyetli olmadığını açıkladı. Haziran sonlarında Türkler, Rusya doğalgazının miktar ve fiyatında (bin metreküp için 70 USD) indirim yapılmasını talep ettiler. Gazprom Türkiye’nin iki nedenle sözleşmedeki şartları yerine getiremediğini bildirdi. İlki Türkiye tarafının ekonomik büyüme hızı ve buna göre doğalgaz ihtiyacını hesaplarken yanıldığı; ikincisi doğalgaz nakil sisteminin geliştirilmesi ve modernizasyonu gereklerini yerine getiremediğinden 2003’teki haliyle

¹³ “TBMM Genel Kurul Tutanağı,” Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 22. Dönem 1. Yasama Yılı 104. Birleşim 09 Temmuz 2003 Çarşamba, 2003, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd_birlesim_baslangic_yazici?P4=10005&P5=B&page1=21&page2=21.

¹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi et al., “TBMM Genel Kurul Tutanağı,” 2013, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd_birlesim_baslangic?P4=21914&P5=H&page1=82&page2=82.

dağıtım sisteminin ek yüke dayanamayacağını ortaya çıkmasıydı. Türkiye’deki durumdan dolayı 2003’te Gazprom teslim edilecek doğalgaz miktar ve fiyatında indirim yapmaya razı olduğunu duyurdu. Gazprom Mavi Akım sayesinde kazanacağı paraların bir kısmını Türkiye’nin doğalgaz nakil sisteminin geliştirilmesine yatırmaya hazır olduğunu da açıkladı (Gubenko, 2003).

Mavi Akım ile ilgili bir başka mesele satılan doğalgazın ödeme fiyatı anlaşmazlığıydı. Mavi Akım projesinin kökeni 1997’de imzalanan andlaşmaya kadar iniyordu. RF taarfına göre bu andlaşmada geçen fiyat formülünde baskı (daktilo) hatası bulunuyordu. Diğer bağlantılı bütün belgelerde de hemen hemen aynı fiyat formülü yer aldığından, andlaşmadaki doğalgaz fiyatı gerçek fiyatın çok altında gözükmiştir. Gazprom’a göre hatanın bir baskı hatası olarak değerlendirilmesi gerekiyordu. RF tarafına göre Gazprom’un Mavi Akım konusunda köklü tavizler vermemesi halinde Türkiye tarafı doğalgaz için “hatalı” formüle göre para ödeneceği yolunda açıkça şantaj yapıyorlardı. Hata, doğalgazın yeni boru hattından teslim edilmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkartıldı. Fiyat, “hatalı formüle” göre değil, normal formüle göre hesaplanınca Türkiye’de “büyük bir öfke”ye yol açtı. Bunun ardından Türkiye tarafı doğalgaz alımından vazgeçti ve andlaşmayı yeniden gözden geçirmeyi talep etti. RF tarafına göre muhtemelen Türkiye, mevcut andlaşmadaki hesapları kontrol ettikten sonra “hatayı” ortaya çıkararak, Gazprom’la pazarlığa başlamıştı. RF tarafına göre 2003’te ABD, Türkiye’ye ciddi siyasi destek veriyordu. Mavi Akım’ın karşılaştığı her sorun, ABD’nin baştan beri lobiciliğini yaptığı Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattının başarılı olma şansını arttırıyordu. RF ile Türkiye arasında Karadeniz’in dibinden doğalgaz boru hattının döşenmesi müzakere edilirken ABD Türkiye’ye ciddi baskı yapmıştı. RF tarafı Mavi Akım tamamlandıktan sonra ABD baskısının azalacağını ümit etmişti. Fakat RF tarafının beklediği gibi olmadı. RF tarafına göre Türkiye’de Ak Parti hükümeti birçok bakımdan ABD’ne yöneliyordu. RF tarafının değerlendirmesine göre Ak Parti hükümeti Gazprom’u “yenmeleri” halinde yeni iktidar eliti olarak konumlarını güçlendirme şansını elde etmiş olacaktardı (Grivaç ve Dubnov, 2003).

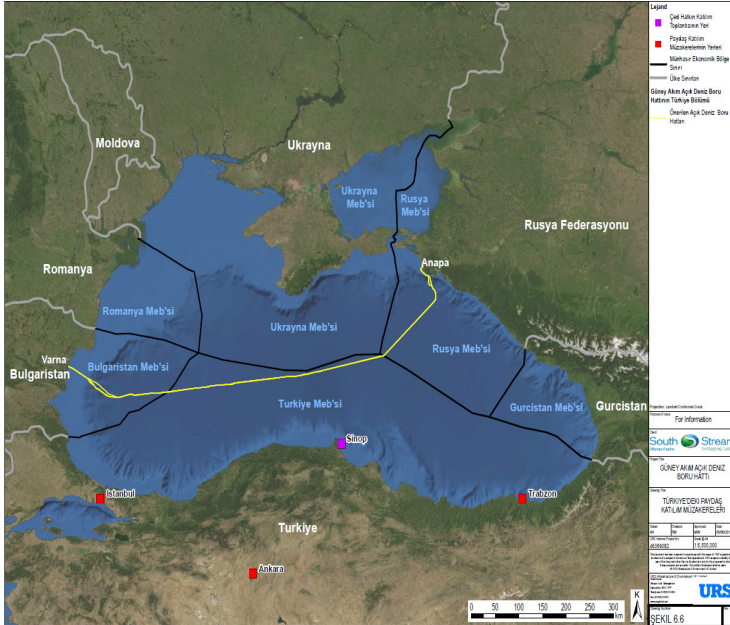
Harita 1: Tap ve TANAP

Kaynak: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tanap/122#gallery-1>

2.2. Güney Akım

Harita 2: Önerilen Güney Akım'ın Karadeniz Güzergahı

Kaynak: Güney Akım ÇED Raporu Bölüm 6: Paydaş Katılımı, sf. 24.¹⁵

¹⁵ “Güney Akım ÇED Raporu Bölüm 6: Paydaş Katılımı,” n.d., <http://www.south-stream-transport.com/down>

Basın Müşavirliği koleksiyonunda Karadeniz'in dibinden gaz nakline dair Mavi Akımdan başka Güney Akım projesine dair kayıtlar vardır. Karadeniz dibinden ya da yüzeyinden petrol veya gaz nakline dair projeler birbirini etkilemiştir. Mavi Akım-2, Güney Akım, Samsun-Ceyhan, Burgaz-Dedeağaç, NABUCCO projelerinin herhangi birisini anlamak için diğer projelere de değinmek gerekir.

1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların başında boğazlardan geçen petrol tankerlerinin sayısı üst sınıra yaklaşmış; ayrıca kış aylarında sis ve fırtına nedeniyle geçişler neredeyse duruyor, tanker kuyruğu oluşuyordu. 2004'te boğazlardan geçen petrol tankeri sayısını azaltmak için Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan, Bulgaristan'ın Karadeniz'deki Burgaz limanından Yunanistan'ın Ege Denizi kıyısında bulunan Dedeağaç limanına kadar 300km uzunluğunda bir petrol boru hattı inşası projesi görüşmeleri yapılmıştı.¹⁶

2006'da Türkiye üzerinden Avrupa'ya RF gazının nakledilmesini temin edecek Mavi Akım-2 projesi görüşmeleri yapılıyordu. Mavi Akım-2 doğalgaz boru hattı inşası için İtalyan Eni firmasıyla ortak işletme kurulacaktı. Gazprom projeye beş milyar USD harcayıp İtalya'ya yılda beş milyar metreküpe kadar doğalgaz satabilecekti. Eni ile kurulacak ortak işletme, Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattı projesi sistemine benzer bir sistemle çalışacaktı. Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattı projesinin sona ermesiyle Gazprom, Almanya, Fransa ve Belçika piyasasına ulaşacaktı. Mavi Akım-2 projesiyle Gazprom, İtalya, Yunanistan ve belki Macaristan ve Bulgaristan'ı da kapsamına alacaktı. Gazprom, söz konusu projenin gerçekleştirilmesi için elini çabuk tutmak istiyordu, çünkü AB, NABUCCO doğalgaz boru hattı inşası projesini onaylamıştı. Gazprom ve Eni arasında imzalanan iş birliği sözleşmesine göre, taraflar 15 Ekim 2006'ya kadar sözleşmeyi imzalamayı kabul etmişlerdi. Bu sözleşmenin, Mavi Akım-2 projesiyle ilgili stratejik iş birliğine ilişkin bir memorandum şeklinde olacaktı. Ortaklar, eşit şartlarla ortak bir işletme kuracak, bu ortaklık ise, doğalgaz boru hattının işletmecisi olacaktı. Rusya'dan gelecek doğalgaz boru hattı, Karadeniz'in dibinden geçerek, mevcut Mavi Akım hattı gibi Türkiye'nin batısına uzanacaktı. Buradan İtalya'ya yönelik çeşitli güzergahlar hedefleniyordu. Mavi Akım-2 projesinin kapasitesi sekiz milyar metreküp olarak planlanıyordu. Bu, Gazprom'un ilk hatla birlikte Türkiye üzerinden yılda toplam 24 milyar metreküp doğalgaz ihraç edebilmesini sağlayacaktı. Mavi Akım-2 projesiyle ilgili iş birliği, Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattı projesi modeli şeklinde organize edilecekti. Mavi Akım-2 boru hattı güzergahı, 2007 yılında belirlenecekti. O zamana kadar Gazprom, doğalgaz alıcılarını belirleyecekti. Mavi Akım-2, Kuzey Avrupa doğalgaz boru hattıyla birlikte, Gazprom'un Avrupa'ya yönelik doğalgaz naklinde mükemmel bir denge sistemi oluşturmasını sağlayacaktı. Gazprom, Mavi Akım-2 projesini gerçekleştirilmek

load/documents/pdf/tr/2014/06/ssttbv_tu-esia_6_se_tk_tr_20140606.pdf.

¹⁶ “Rusya ile Yunanistan, Burgaz-Dedeağaç Projesini Hızlandırma Konusunda Anlaştılar,” *Vremya Novostey*, Ağustos 9, 2004.

için elini çabuk tutmak istiyordu, çünkü AB, NABUCCO boru hattının inşa projesine yeşil ışık yakmıştı. En iyimser tahminlere göre, Mavi Akım-2 ancak 2012 yılında inşa edilebilecekti (Grib, 2006).

Mart 2009'da Mavi Akım-2 için Türkiye Enerji Bakanı ve Gazprom başkanı Ankara'da görüşmüşken 6 ay geçmeden Türkiye, RF'na Güney Akım için izin vaat etti. Türkiye'nin Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinde Güney Akım boru hattının inşaatına izni vaat eden protokol 06 Ağustos 2009'da Putin'in Ankara ziyareti sırasında imzalandı. Güney Akım projesine göre boru hattı Novorossiysk'ten Karadeniz dibinden Bulgaristan'ın Varna limanına ve oradan Balcan Yarımadası toprakları üzerinden Avusturya ve İtalya'ya kadar uzanacaktı. Güney Akım yılda 63 milyar kadar metreküp doğal gaz taşıyabilecekti. Projeye ilgili yatırımların toplam tutarının 25 milyar Avro olacağı öngörülüyor ve hattının 2013'te işletmeye alınması planlanıyordu (Naumov, 2009).

RF tarafı defalarca Türkiye'yi doğal gaz transit ülkesi olarak kullanmaya çabalamıştı; fakat Türkiye 06 Ağustos 2009'a kadar Rusya'ya net cevap vermemişti. Türkiye önce NABUCCO andlaşmasını imzaladı; sonra Rusya'nın Güney Akım'la ilgili tekliflerini kabul etti. RF Güney Akım'a alternatif Burgaz-Dedeağaç projesinin iptali ihtimaline rağmen Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesini desteklemeyi vaat ederek Türkiye'ye taviz vermişti. Yetkililer inşaat işlerinin 2010 yılında başlayabileceğini ifade etmişlerdi (Grib, Butrin, Gudkov ve Solovov, 2009).

Koleksiyon kayıtlarında Güney Akım'a Türkiye'nin Samsun-Ceyhan hattı ve nükleer santral inşası mukabilinde izin vermeyi vaat ettiği iddia edildiğine dair haber dikkat çekicidir. Rusya tarafı Güney Akım karşılığında Burgaz-Dedeağaç projesine değil, Türkiye açısından kârlı olan Samsun-Ceyhan petrol boru hattının inşa edilmesine razı olduğunu iddia etti. Ayrıca RF Türkiye'de Rosatom şirketinin Türkiye için epeyce elverişli şartlarda inşa edeceği ilk nükleer santralin inşaatı konusunda müsamahalı davranmıştı. Türkiye yönetimi 10 Aralık 2010'a kadar Güney Akım'a izin vermeyi vaat ettiği hâlde vaadini gerçekleştirilmeyip ancak Şubat 2011'de Gazprom "jeolojik ve sismik araştırmalar" yapmak için Türkiye'den izin alabildi. Avrupa'ya Kuzey'den gaz naklinin gerçekleştirildiği Kuzey Akım'a nispet ile adlandırılan Güney Akım, Rusya ile Ukrayna arasındaki sorunlar nedeniyle ABD ve AB'nin Güney Akım'ı engellemesi sonucu gerçekleştirilememiştir.¹⁷ Engelleme nedeniyle Rusya yönetimi Karadeniz'in dibinden

¹⁷ Ukrayna ile Rusya arasında Karadeniz ve Azak Denizine ilişkin çözümlenmeyen sorunlar süregidiyordu. Andrey Zaytsev and Yanina Sokolovskaya, "Azak Denizinde Bir Yerde," *Izvestia*, Eylül 18, 2003. "Ukrayna ile Rusya uzun yıllardır bu sorunları çözmek için çaba ediyorlar, fakat başarılı olamıyorlar. Birincisi, iki ülke Azak Denizi'nin statüsünü belirleyemiyor. Bu çok önemli, çünkü konu, Azak Denizi sahasında iki ülkenin güvenliğinden başka, ekonomik ve çevre sorunlarıyla da bağlantılı. Eğer BM'nin 1982 tarihli Denizcilik Hukukuna bağlı kalırsa, 12 millik kara suları dışındaki deniz sahası, yalnız Ukrayna ve Rusya'nın değil, diğer ülkelerin gemilerine de açık olmasını gerektirir. Bu statü, Azak Denizi'nde yeterince güçlü balıkçı limanlarına ve askeri altyapıya sahip olmayan Ukrayna'nın işine geliyor. Kiev, deniz sahasının, Azak Denizi'nin ortasından geçen çizgiye göre bölüşülmesinde ısrar ediyor. Moskova ise buna karşı çıkıyor, Azak

Bulgaristan'da karaya çıkması planlanan Güney Akımını Karadeniz dibinden Türkiye'ye (Trakya'ya) çıkan Türk Akımı ile ikameyi planlamıştır.

Türkiye'nin Güney Akım'a vaat ettiği izni geciktirmesi nedeniyle RF'nun blöf yaptığı iddia edildi. Moskova'nın Güney Akım projesinden vazgeçme tehdidi, Türk tarafına baskı yapma çabasıydı. Krutihin, "Sıvılaştırılmış doğal gaz üretecek tesisin inşa edilmesiyle ilgili bütün konuşmalar, Türklere yönelik bir blöftür" dedi. Bu bir blöftü çünkü sıvılaştırılmış doğal gaz tesisleri gerçekten inşa edilecekse Bulgaristan veya Romanya'da inşa edilmesi gerekiyordu. Yamal Yarımadasında böyle tesisin inşa edilmesi tabiat şartlarına uygun değildi. Çünkü Yamal'da gemi seyrüseferi yılda ancak iki ay yapılabilir. Bir de her seferinde sıvılaştırılmış doğal gazı taşıyan gemilerin buzkıran gemisi ile birlikte yola yola çıkması gerekir (Gubayev, 2011).

Türkiye'nin 2011'e kadar Güney Akım'a izni geciktirerek RF'ndan daha fazla imtiyaz teminine çabaladığı iddia edildi. RF yönetimi başka seçenekler arıyordu. Ağustos 2009'da kısa zamanda izin verileceği vaat edilmişti (Gubayev, 2011). Güney Akım boru hattının Karadeniz dibinden geçen kısmı tabii olarak Ukrayna'nın ya da Türkiye'nin münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi gerekiyordu. RF, Ukrayna yerine Türkiye'yi tercih ettiğinden Türkiye'nin pazarlık gücü artmıştı. Türkiye tarafı Türkiye'ye teslim edilen Rusya doğal gazının miktarını artırmak ve üçüncü ülkelere gaz temini için Mavi Akım-2 boru hattının da inşa edilmesini teklif etmişti. 2009'daki görüşmelerin sonucunda taraflar, Mavi Akım-2 projesinin gerçekleştirilmesine karar verdiler. Doğal gazın Mavi Akım 2 ile İsrail'e mi yoksa Avrupa'ya mı taşınacağı henüz belli değildi (Kolesnikov, 2009). 2006'da İsrail'in doğalgaz tüketiminin hızla artması bekleniyordu. Doğalgaz üreten tüm komşularıyla düşmanca ilişkiler içinde bulunan İsrail, Gazprom için elverişli şartlara sahipti. Üstelik, Mavi Akım boru hattının kapasitesini arttırmak isteyen Gazprom'a da yeni doğalgaz tüketim pazarları gerekiyordu. 2005 kasım ayında Rusya, İtalya ve Türkiye liderleri bu konuda siyasi seviyede anlaşmışlardı. O tarihte Vladimir Putin, Silvio Berlusconi ve Recep Tayyip Erdoğan, Rus doğalgazını Türk toprakları üzerinden Balkanlar'a ve İtalya'ya nakletmek amacıyla Karadeniz'in altına iki yeni boru hattı döşenmesi planından bahsetmişlerdi. Aynı görüşme sırasında Putin, doğalgaz boru hattının İsrail'e kadar uzatılabileceğinden de bahsetmişti (Grivaç, 2006).

RF yönetimi 2011'de Karadeniz'in Türkiye'ye ait sahasında Güney Akım doğal gaz boru hattının inşa edilmesi konusunda Ankara'dan cevap beklerken Rusya şirketleri Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesine katılıp katılmaya-

Denizi'ne iki ülkenin iç denizi statüsü kazandırarak ve onu iki ülkenin mevzuatlarına bağlı kılarak, yalnızca deniz dibini bölüşmeyi teklif ediyor. Söz konusu sorun, Rusya açısından en önemli problemlerden biridir. Zira Ukrayna'nın NATO'ya katılması öncesinde Azak Denizi sahası askeri ve stratejik açıdan büyük önem kazanmaktadır. Denizin statüsünün Ukrayna senaryosuna göre belirlenmesi halinde, NATO'nun gemileri Azak Denizi'ne serbestçe girebilecektir." Vladimir Muhiin, "Moskova Kılıç Sallıyor," *Nezavisimaya Gazeta*, Eylül 23, 2003.

caklarını görüşüyorlardı. Türkiye, Güney Akım'ın inşaatı için gerekli izni 1 Kasım 2010'a kadar vermesi bekleniyordu. Rusya Başbakan Yardımcısı İgor Seçin: "Şimdilik izin vermediler. Hiçbir koşul ileri sürmüyorlar. Neden izin alamadığımızı şu anda anlamıyoruz." Dedi (Kuzmin, 2011). RF tarafına göre Türkiye izni uzatarak daha fazla avantaj elde etmek istiyordu. Oysa Rusya, Türkiye'ye yeterince avantaj sağladığını, doğal gazı indirim yaptığını ve eksik aldığı durumda yaptırım uygulamayacağı sözünü verdiğini belirtiyordu. Türkiye, Hazar bölgesindeki doğal gazın Rusya'yı devre dışı bırakarak taşınmasını öngören "NABUCCO" projesini hayata geçirmek istiyordu. RF tarafı NABUCCO ile Güney Akım arasında rekabet olduğunu düşünüyordu; bundan dolayı Türkiye'nin Güney Akım'ı geciktirdiğini değerlendiriyordu.¹⁸

Güney Akım'ın gerçekleştirilemeyeceği¹⁹ anlaşılınca, Putin Türkiye'ye Aralık 2014'teki ziyaretinde Güney Akım projesinin iptal edildiğini, bunun yerine Türkiye üzerinden geçecek Türk Akımı adlı yeni bir proje üzerinde çalışıldığını açıkladı. Ziyaret esnasında Gazprom ve BOTAŞ arasında boru hattına ilişkin ilk andlaşma yapıldı. Ancak Eylül 2015'te Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesi, Türk Akımı için yapılan andlaşmanın onaylanmasını bir süre durdurdu da Haziran 2016'dan sonra ikili ilişkilerde yaşanan yumuşama Türk Akımını olumlu etkiledi. Türkiye ve Rusya arasında Türk Akımı projesine yönelik andlaşma 10 Ekim 2016'da imzalandı. Sonuç olarak; Rusya, AB ve ABD baskısıyla iptal etmek zorunda kaldığı Güney Akım projesini 10 milyar USD daha ucuza ve daha avantajlı koşullarda Türk Akımı adı altında yeniden hayata geçirmiştir (Demirci, 2019). Mehmet Cem Demirci'ye göre bu şartlar altında Türkiye'nin Avrupa'ya RF gazının transferinde merkezi ülke konumunda olduğunu iddia etmesi gerçekçi değildi, transit ülke tabiri daha uygundu. Yine Demirci'ye göre Türk kamuoyu nezdinde kaybettirdikleri ile çok fazla gündeme gelmeyen projenin, ilk olarak isminin Türk Akımı mı, Rus Akımı mı olması gerektiğine dair bir tartışmanın başlaması birçok sorunun yeniden cevaplandırılmasına vesile olabilirdi (Demirci, 2019).

Demirci'ye göre Türkiye Batı Hattı'ndan gelen gazdan daha avantajlı bir sonuç elde edememişti. Türk Akım'ı planlanırken halihazırda Rusya doğal gazının Türkiye'ye arzı; Ukrayna ve Bulgaristan topraklarından geçerek Malkoçlar'a ulaşan "Batı Hattı" ile Karadeniz dibinden geçerek Samsun'a ulaşan "Mavi Akım Hattı" üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Türk Akımı projesi kapsamında inşa edilecek boru hattının devreye girmesi ile Batı Hattı'ndan alınan gazın, do-

¹⁸ Belirsiz, "Bütün Avrupa, Güney Akım'ı Kurtarmaya Çalışıyor," *Novaya Politika*, 2011.

¹⁹ Mayıs 2014'te projenin gerçekleştirileceği ifade edilmişti. Ukrayna-Rusya arasındaki gerginlik ve Amerika'nın yaptırım kararı South Stream (Güney Akım) Transport Şirketi Sözcüsü Jasper Jansen'e soruldu: "Bu gerilim bizim hissedarlarımızı etkilemedi. Daha büyük tabloda konuya bakıldığında inanıyorum. Önümüzdeki yıl ilk nakil yapılacaktır. Güney Akım yönetimi olarak siyasi çatışmalara girmemeyi tercih ediyoruz." dedi. "Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Türkiye Yok," 2014, <http://enerjienstitusu.de/2014/05/02/guney-akim-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-turkiye-yok/>.

ğal gaz arzına ilişkin mevcut sözleşmelerin ticari şartları ve koşulları değişmeden Türk Akımı üzerinden satın alınmasına devam edilecekti. Türk Akım'ı 30 yıl süreyle yürürlükte kalacaktı. 19 Kasım 2018 itibariyle Türk Akımı'nın denizin dibinden geçen kısmı tamamlandı. Türkiye'ye ilk gazın 2019 yılı sonunda dağıtımını planlanmaktaydı (Demirci, 2019). Sonuç olarak Güney Akım, NABUCCO, Mavi Akım-2 projeleri arasında rekabet yaşanırken başka bir proje Türk Akım'ı hayat buldu.

2.3. Bakü-Novorossiysk-Karadeniz Üzerinden Petrol Nakli

Türkiye, Hazar ya da Kazak petrollerinin Karadeniz ve Boğazlar yoluyla nakline karşıydı. RF ticaret gemilerinin serbest geçişine, Türkiye'nin karşıtlığının uluslararası hukuka aykırılığına vurgu yapıyordu. 1936'da Montrö Sözleşmesiyle tarihte ilk kez ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi serbestleştirildiğinden RF serbestliği kuralı bir serbestlik olarak gördüğünden Montrö'ye kısıtlamalar, serbestliğin ihlali olarak değerlendirdiği önlemlere karşıydı.

RF tarafına göre Türkiye "1994 ile 1998 yılları arasında "Boğazlarda Gemiler Trafik Tüzüğü"nü inatla uygulama hakkını elde etmeye çabaladı." (Yastrebtsov, 2002). Türkiye 1994'te Boğazlardan seyrüsefer kurallarını düzenledi. Yeni kuralların özü uzunluğu 200 metreyi aşan gemilerin Boğazlardan geçişinin yeniden düzenlenmesiydi. Bu gemilerin ancak gündüz geçmesi ve mutlaka Türk kılavuz kaptan bulundurması şarta bağlandı. Bu büyüklükteki gemilerin çoğu RF savaş gemileri ya da Novorossiysk'ten petrol nakleden RF tankerleriydi.²⁰ RF'nun geçiş düzenlemesi sonrası yaklaşık 500 milyon USD zarara uğradığı iddia edildi (Çarodeev, 2001).

Boğazlardan geçen petrol tankerleri Hazar petrolünü naklediyordu. Ancak Bakü-Novorossiysk boru hattı marifetiyle Karadeniz'e petrol nakli hususunda Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Haziran 2000'den itibaren hatta petrol yüklemeyeceğini açıklamıştı. Orta Asya petrolünün hatta verilmesi yoğunluğu, kükürt ve parafen oranının yüksekliği nedeniyle sorun oluşturmuyordu (Sapojnikov, 2000). Ekim 2000 itibariyle Hazar petrolünü dünya piyasalarına eriştiren iki hat işletiliyordu. Bakü-Novorossiysk hattı yılda 5 milyon ton petrol naklediyordu. Diğer hat Bakü-Süpsa hattı petrolü Gürcistan'ın Poti limanına naklediyordu. Aralık 1999'da AGİT zirvesi sırasında ABD himayesinde Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye arasında Bakü-Ceyhan boru hattının inşası antlaşması imzalanmıştı. Azerbaycan, Rusya'nın baskısına rağmen Bakü-Ceyhan'da ısrarlıydı (Şükürov, 2000).

Boğazlardan tankerlerin geçişi kış aylarında hava muhalefeti nedeniyle aksıyordu. 2004 Ocak ayında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçiş neredeyse

²⁰ 2003'te RF'nun ihrac ettiği petrolün 1/3'ü boğazlardan geçiyordu. "Türkiye'ye Mavi Akım Boru Hattıyla Doğalgaz İhracatına Yeniden Başlandıysa da İhracat Önemsiz Miktarda," *Rossiyskaya Gazeta*, Ağustos 5, 2003.

tamamen durdu. Yaşanan fırtınalar ve yoğun sis nedeniyle tankerlerin muhtemel çarpışmasını önlemeye çalışan Türk makamları, büyük tonajlı gemilerin boğazlardan geçişini sınırlandırmışlardı. İstanbul Boğazındaki tıkanıklık, Batı Avrupa piyasasını etkiledi, İspanya, İtalya, Fransa ve Almanya petrol rafinerileri duraksadı. Rusya, Avrupa ülkelerine petrol ihraç edilen petrolü nakleden Karadeniz kıyılarına uzanan petrol boru hatlarından birini durdurmak zorunda kaldı. Petrol tankları ağzına kadar dolmuştu. Limanda bekleyen tankerlere petrol yüklenmiyordu (Aliyev ve Gordiyenko, 2004).

Boğazlardan tankerlerin geçişinde yaşanan gecikmeler nedeniyle önceki yıllarda önerilen Burgaz-Dedeğaç arasında döşenecek petrol boru hattı için Rusya tekrar girişimlere başlamıştı. 2007 mart ayı ortalarında Putin'in Atina ziyareti sırasında, Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan, Burgaz-Dedeğaç petrol boru hattının 2008'de inşa edilmesi konusunda anlaşmaya varmışlardı. Novorossiysk'ten tankerlere yüklenecek petrolün bu boru hattıyla taşınması öngörüliyordu (Kulikov, 2007). '07 ortasında Putin Hazar boru hattı ile Burgaz-Dedeğaç'ın aynı sürede tamamlanması gerektiğini belirtti. Hazar boru hattı projesi Kazakistan'ın batısındaki petrol yataklarını Novorossiysk Limanına bağlayacaktı. Hazar boru hattı projesi Rusya'ya yararına değildi. Putin, Rusya'nın, Hazar boru hattının işletilmesinden gördüğü zararın Kazakistan ile imzalanan diğer anlaşmaların sağlayacağı gelir sayesinde telafi edileceğini umuyordu. Putin, Haziran 2007'de "*Hazar petrol boru hattının inşaatı, Burgaz-Dedeğaç boru hattının inşaatıyla aynı süre içerisinde tamamlanmalı*" dedi. Anılan iki boru hattının aynı zamanda inşası Türkiye'nin İstanbul Boğazı'ndan tankerlerin geçiş rejimini yumuşatması halinde bile, Burgaz-Dedeğaç boru hattının petrolle doldurulmasını garanti edecekti. Nazarbayev, Burgaz-Dedeğaç boru hattına yılda yaklaşık 17 milyon ton petrol verebileceklerini belirtmişti (Sergeev, 2007).

Türkiye bu hatta karşılık Samsun-Ceyhan petrol boru hattını önerdi. TNK-BP şirketi, Türkiye'nin önerdiği boğazlardan geçişi gereksiz kılan Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesi seçeneğini Burgaz-Dedeğaç ile mukayese etti. TNK-BP şirketi Burgaz-Dedeğaç projesi için uğraşırken Samsun-Ceyhan petrol boru hattı projesi seçeneği ortaya çıkınca Burgaz-Dedeğaç hattının tercih edilmesinin doğru olup olmayacağını tetkik etmeye koyuldu (Groşkova ve Grivaç, 2006).

2.4. Karadeniz Dibinden ve Kıyılarında Başka Projeler

RF, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, İran, Irak petrol ya da gazının dünya piyasalarına nakli için Karadeniz altını, üzerini, kıyılarını içeren çok sayıda proje önerildi. Önerilen projelerle Karadeniz haritasında Karadeniz kıyıları, altı ve üzeri adeta petrol ve gaz güzergahı görünümü kazandı. 2000-2010 yılları arasında Karadeniz'i çevreleyen sahil yolu, Karadeniz'i çevreleyen elektrik iletim hattı, Rusya'dan Karadeniz dibinden Türkiye'ye elektrik iletim hattı döşen-

mesi önerisi, Rusya'nın Zonguldak'ta petrol rafinerisi inşaatı önerisi Karadeniz'e dair dikkat çeken projelerdir. Bu öneriler kısaca hatırlatılarak RF ve Türkiye'nin Karadeniz ile ilişkili projelerine doğrudan ya da dolaylı etkileri belirtilecektir.

İlginç projelerden birisi 2004 sonunda İran doğalgazının Ukrayna ve Avrupa'ya nakli idi, Ukrayna Enerji Bakanı'nın Tahran ziyareti sırasında görüşülmüştü. İran-Ermenistan-Gürcistan-Karadeniz-Ukrayna-Avrupa güzergahı öneriliyordu. Gürcü doğalgaz boru hattının satılması durumunda, İran-Ermenistan-Gürcistan-Rusya doğalgaz boru hattının tek sahibi "Gazprom" olacaktı.²¹ Mart 2004'te Ermenistan Enerji Bakanı 2005 başlarında inşaatının bitirilmesi planlanan Ermenistan-İran doğalgaz boru hattının Gürcistan'a kadar uzatılacağını, oradan Karadeniz'in dibinden Ukrayna'ya, oradan da Batı Avrupa'ya kadar ulaştırılacağını belirtti. Böylece İran ve Türkmenistan doğalgazı Rusya'ya uğramaksızın AB ülkelerine nakledilecekti. Bu proje gerçekleşirse Rusya her yıl birkaç milyar dolar kaybedecekti (Sorokina, 2004).

İlginç önerilerden bir diğeri Hazar petrolünün Ukrayna üzerinden Avrupa'ya nakli idi. Hazar petrolünün Odessa-Brodı boru hattı üzerinden taşınması önerisine Azerbaycan hükümetinin katılmaktan vazgeçmesi projenin gerçekleşmesine ciddi tehdit oluşturdu. Ukrayna hükümetinin taksitli ödeme talebini Azerbaycan yönetimi reddetti. SOCAR'a göre, Ukrayna tarafından inşa edilen transit boru hattı, Azeri petrol projeleri operatörleri için ancak Türkiye'nin Karadeniz boğazlarında petrol tankerlerinin geçişleriyle ilgili gecikmeler yaşandığı durumlarda yararlı olacaktı. SOCAR Başkanı Elşad Nasirov, "SOCAR yönetimi için hareket özgürlüğü önemlidir" fikrindeydi. Ukrayna, Odessa-Brodı boru hattı üzerinden Avrupa'ya Hazar petrolünü nakli için defalarca Azerbaycan ve Kazakistan hükümetlerine başvurmuş ancak somut bir sonuca ulaşamamıştı. Kazakistan sözlü olarak projeyi destekliyordu, ancak net bağlantılar kurulmamıştı. Azerbaycan ise petrolünü Bakü-Tiflis-Ceyhan'dan nakletmeyi bekliyordu. Azerbaycan, Rusya ile Bakü-Novorossiysk boru hattı üzerinden petrol nakli hususunda yeni bir anlaşma imzalamayı reddetti. SOCAR yönetimi, Rusya petrolünün inşa edilen Bakü-Tiflis-Ceyhan üzerinden gelecekte akıtılacağını umduğunu defalarca gündeme getiriyordu. Bunun nedeni Rusya petrolü olmadan Bakü-Tiflis-Ceyhan borusu doldurulamayacağı endişesiydi. Gerçi bu endişe Odessa-Brodı için de geçerliydi (Voropayeva, 2004).

Boğazlardaki "tıkanmaların", Ukrayna'nın Odessa-Brodı boru hattının Polonya-Baltık limanı Gdansk'a kadar uzatılması yoluyla çözümlenmesi bir başka seçenektir. Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşenko, bu boru hattının döşenmesine hazır olduğunu belirtti ve bu inşaatın 2006'da gerçekleştirilmesi için Polonya ve Kazakistan ile ortaklık oluşturduğunu kaydetti. 600 milyon USD maliyetindeki bu plana Kazakistan da ilgi gösterdi. Avrupa Birliği ise, 2005 sonuna kadar

²¹ "Doğalgaz Boru Hattının Rusya'ya Satışı Konusunda Karar Gürcistan'ın," *Gazeta SNG*, Aralık 28, 2005.

tamamlanması beklenen yapılabirlik raporu için kaynak aktarmıştı.²²

Ukrayna yönetimi önceki yıllarda oluğu gibi 2007’de de Ukrayna’yı Doğu Avrupa’nın enerji piyasası için önemli bir enerji nakil koridoruna dönüştürecek planlar kuruyordu. Viktor Yanukoviç petrol nakil koridorunun oluşturulması için Yakıt ve Enerji Bakanlığı ile Dışışleri Bakanlığını Irak ve Türkiye ile görüşmeler yapmakla görevlendirmişti. Kerkük’ten Trabzon limanına uzanacak boru hattının inşası öngörülüyordu. Petrolün Trabzon’dan Ukrayna’nın Karadeniz’deki Pivdenni petrol terminaline, oradan da mevcut Odessa-Brodi boru hattına yüklenmesi planlanıyordu (Kulikov, 2007).

Ukrayna 2007’de Karadeniz dibinden yeni bir boru hattı döşenmesini önerdi. Ukrayna ve Azerbaycan yönetimi 2008’de Ukrayna ile Azerbaycan’ın doğalgaz boru hatları sistemlerinin birleştirilmesi gerektiği fikrindeydiler. Azerbaycan ve Ukrayna arasındaki doğalgaz boru hattının en kısa güzergahla, yani Karadeniz’in dibinden döşenmesi öngörülüyordu. Daha 1990’lı yıllarda ortaya atılan bu proje, ABD’nin, Avrupa’nın enerji bakımından Rusya’ya bağımlılığını azaltma planlarına uygun bir projeydi. GUEU (Gürcistan-Ukrayna-Avrupa Birliği) projesi, 2007’de Tiflis’te görüşülmüşü. GUEU projesiyle Azeri doğalgazının Gürcistan’ın Supsa Limanına ulaştırılması öngörülüyordu. Doğalgaz boru hattı oradan, Karadeniz’in dibinden geçerek Ukrayna’nın Feodosya Limanına ulaşacak ve Ukrayna’daki doğalgaz sistemine bağlandıktan sonra Avrupa ülkelerine ulaşacaktı (Roks, 2008).

Bir diğer boru hattı önerisi Karadeniz kıyıları ile Adriyatik kıyılarını bağlayacak petrol boru hattıydı. Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan Petrol Boru Hattı Şirketi, Burgaz’dan başlayıp Makedonya üzerinden büyük tankerler için müsait olan Vlora Limanı’na uzanacak 912 kilometrelik boru hattını inşa etmeyi umuyordu. Hat uzunluğu ve hattın güzergahındaki siyasi riskler ilk kez 1994’te önerilen hattın önünde hala önemli bir engeldi. AB’nin doğu ve güney yönünde genişlemesinin siyasi riskleri bertaraf edeceği beklentisi oluşuyordu. Başka bir öneri Romanya’nın Karadeniz limanı Köstence ile İtalyan Trieste’si arasında bir boru hattı projesiydi. Hattın topraklarından geçeceği beş ülke arasındaki siyasi çekişmeler ve altı milyar USD’a ulaşabilecek yüksek maliyeti projenin hayata geçirilmesini engelledi.²³

Yukarıda anılan projelerle kıyaslandığında 2005 itibariyle Burgaz-Dedeağaç arası uzanan 285 kilometrelik boru hattı gelecek vadediyordu. Yunanistan, Rusya ve Bulgaristan arasında 10 yıl süren pazarlıktan sonra Mayıs 2005’te 700 milyon Avro (823 milyon USD) maliyetindeki boru hattının yapımıyla ilgili çalışmalarına 2006’da başlayabileceklerini ilan ettiler. Balkanlardan geçecek projeler Boğazlardan geçişi icap ettirmeyen güzergahlardan sadece birisiydi. Türki-

²² “Batı’ya Petrol Güzergahları,” İzvestia, Aralık 23, 2005.

²³ “Batı’ya Petrol Güzergahları.”

ye, Samsun'dan Ceyhan'a uzanacak bir petrol boru hattının lobi çalışmalarını yürütüyordu. 2005'te Türkiye ve Rusya Samsun-Ceyhan hattı önerisi için bazı araştırmalar yapmaya karar verdiler. Daha önce Rusya, yüksek tarifelerden çekinerek bu plana soğuk bakıyordu. Türkiye tarafının tutumunu bir yetkili şöyle özetliyordu: “*Bu, Türkiye için çok önemlidir... Rusya biraz tereddüt ediyor. Ancak biz, onu ikna etmeye çalışıyoruz*”.²⁴

Karadeniz'deki Burgaz Limanından Ege'deki Aleksandroupolis (Dedeağaç) Limanı'na kadar uzanacak petrol boru hattı Rusya tarafından TNK-BP, Gazprom, Lukoil, Rosneft ve Transneft, Yunan tarafından Hellenic Petroleum, Latsis Group ve Gazprom'un sahip olduğu Prometheus Gas ve Bulgar tarafından ise Burgaz Terminali katılıyordu.²⁵ Projenin gerçekleştirilmesiyle ilgili iş birliği memorandumu 12 Nisan 2005'te Sofya'da, Rusya, Bulgaristan ve Yunanistan hükümetleri arasında imzalandı. Bu proje, petrolün Rusya'nın Karadeniz limanlarından Avrupa, ABD ve Asya-Pasifik bölgesi pazarlarına ulaştırılmasını sağlayacak yeni bir nakil güzergahı oluşturulmasını öngörmekteydi (Naumov, 2005).

Ön projeye göre, 280 kilometre uzunluğundaki Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattının kapasitesi yıllık 35 milyon ton petrol olacak ve ileride bu kapasite 50 milyon tona çıkarılabilecekti. Burgaz Limanı'nda 150 bin tonilatolu tankerlerin tahliyesi ve Dedeağaç'ta 300 bin tona varan tankerlerin yüklenmesini öngören deniz terminalleri de projeye dahil edilecekti. Projenin toplam maliyeti yaklaşık 700 milyon Avroydu. Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattı projesi, Rusya petrolünün Türk Boğazlarından taşınmasına alternatif olarak 10 yıldır zihinlerdeydi. Son yıllarda projenin gerçekleşmesi daha fazla önem arz etmeye başlamıştı. Zira 2000-2004 yılları arasında Rusya'da ve Hazar Denizi bölgesinde petrol üretimi önemli derecede artmıştı. Dolayısıyla petrol ihracat hacmi büyük artış göstermişti. Türkiye'nin Boğazlardan 200 metre üzeri tanker geçişlerine uyguladığı sınırlamalar tankerlerin uzun süre beklemesine neden oluyordu. Rusya şirketlerin bu sebeple 2003 ve 2004 yıllarında Boğazlardan taşıdıkları petrolde ton başına yaklaşık 7 USD (veya varil başına yaklaşık 1 USD) kaybettikleri iddia ediliyordu. Gecikme dünya piyasalarında Rusya petrolünün rekabet kabiliyetini de düşürüyordu. Üstelik gemilerin Boğazlarda fazla bekletilmesi yüzünden kiralanabilecek boş tanker sayısı azalmakta ve dünyada gemi kiralari giderek artmaktaydı. 2004-2005'te gemi kiralari iki kat artmıştı. Türkiye, Rusya petrolünü Karadeniz limanlarından taşıyan gemilere sınırlama uygulamaya başladığından beri Karadeniz'den petrol ihracatının tümüyle bir ülkeye bağımlı olmasının sakıncalarını gün yüzüne çıkarmıştı. Dolayısıyla Burgaz-Dedeağaç petrol boru hattının inşası petrol ihracat güzergahlarının çeşitlendirilmesi bakımından Rusya'nın çıkarlarına uymaktaydı (İvanov, 2005).

²⁴ “Batı'ya Petrol Güzergahları.”

²⁵ “Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan Petrol Boru Hattı Konusunda Anlaşmaya Vardı,” *Kommersant*, Aralık 8, 2005.

Balkanları geçip Ege'ye ya da Adriyatik'e uzanan petrol boru hattı projelerine karşılık Türkiye iki hat önerdi; biri Kıyıköy-İbrikbaba, diğeri Samsun-Ceyhan hattıydı. Rusya, başlangıçta Bulgaristan-Yunanistan arasındaki Burgaz-Dedeağaç hattına daha yatkındı (Reutov, 2005).

Basın Müşavirliği koleksiyonunda Karadeniz dibinden, yüzeyinden petrol ve gaz nakli dışında Karadeniz kıyılarında rafineri inşası ve Karadeniz dibinden elektrik nakli projelerine de yer edinmiştir. Lukoil Zonguldak'ta yıllık 8-10 milyon ton kapasitede bir petrol rafinerisi inşa etmek istemiş, Türkiye hükümetine başvurmuştu. 2007'de Samsun'dan Ceyhan'a bir boru hattı çekilmesi planlanıyordu. Bu hat, Hazar petrollerinin Avrupa'ya taşınmasıyla ilgili projenin bir parçası olarak görülüyordu. Türkiye Samsun'da kurulması planlanan enerji merkezi çerçevesinde petrol rafinerisini de Samsun'da önerdi. Fakat Lukoil rafineriyi Zonguldak'ta inşa etme konusunda ısrar etti.²⁶

Karadeniz'in dibinden gaz naklinden başka elektrik nakli de önerilmişti. Rusya başbakanınca Mavi Akım boru hattına paralel elektrik nakli için Karadeniz'in dibinden nakil hattının döşenmesi teklifi Türkiye tarafınca ilgiyle karşılanmıştı (Sabov, 2000).

Basın Müşavirliği koleksiyonunda Karadeniz'in dibi, yüzeyi, kıyılarına ilişkin başka projeler de yer almıştır. 1 Mayıs-30 Kasım 2006 arasında iki proje ivme kazanmıştı. Karadeniz sahil yolu ve Karadeniz limanları arasında düzenli feribot ulaşımının sağlanması projeleriydi. Karadeniz çevre yolu 7.100 kilometre uzunluğunda, mevcut karayolları ağlarını önemli derecede iyileştirilip Karadeniz'de ticari ilişkileri geliştirmesi bekleniyordu. Üstelik, Avrupa ile Asya'nın yollarını birbirleriyle bağlayarak bölgede turizmin gelişmesine de katkı sağlaması umuluyordu. İkinci proje, yani Karadeniz limanlarının altyapılarının ıslahını amaçlayarak bölge ülkeleri arasında yolcu taşımacılığını düzenlemeye yönelikti. Bir diğer proje Karadeniz'i çevreleyen elektrik nakil hattı projesiydi (Portyakova, 2008).

2.5. Boğazlardan Petrol Tankerlerinin Geçışı

2003-2004 kışında Karadeniz'den petrol ihracatı aksamıştı. Rusya petrol ihracatçıları boğazlardan geçişte yaşanan sıkıntılardan dolayı zarara uğruyorlardı. Polotsk (Beyaz Rusya)-Ventspils (Letonya) petrol boru hattı da (Baltık Denizi üzerinden ihracat imkânı sağlıyor) bir yıldan fazladır Rusya petrol ihracatçılarına kapalıydı. Karadeniz limanlarından petrol ihracatıyla ilgili sorunlar yeni değildi; ancak 2003 sonbaharında daha da ağırlaşmıştı. 2003 sonbaharında Türkiye hükümeti büyük tankerlerin boğazlardan geçişini sınırladı ve ancak gündüz saatlerinde geçmelerine izin verdi. 2003-2004 sonbahar ve kışındaki fırtınalar, durumu daha da güçleştirmişti. Hava muhalefeti nedeniyle boğazlar yaklaşık bir hafta

²⁶ "Ankara, Türkiye'de Petrol Rafinerisi İnşa Etmek İsteyen Lukoil'e Kendi Teklifini Sundu," *Vremya Novostey*, Ağustos 15, 2006.

kapalı kalmıştı. İstanbul Boğazı girişi yakınlarında, ham petrol yüklü yaklaşık 100 büyük tankerden oluşan kuyruk oluşmuştu. 2003 kasım ayında bir tankerin boğazlardan güneyden kuzeye geçişi ortalama 7-8 gün, kuzeyden güneye geçişi ise 4-5 gün sürüyordu. Tankerlerin Türk boğazlarından geçişindeki aksamalar gemi kira ücreti 2003 Eylül ayında ton başına 5.38 USD iken, 2003 sonuna doğru 18.20 USD'a, Mart 2004'te 33.29 USD'a çıktı. Dolayısıyla Novorossiysk üzerinden petrol ihracatının maliyeti, Ventspils (Letonya) istikametine oranla 15 USD daha pahalı hale gelmişti. 2004 Ocak ayında tankerlerin boğazları geçmesi için artık ortalama 20-25 gün beklemleri gerekiyordu. Gemiler, boğazlardan geçiş için müsaade edilmesini Karadeniz limanlarında beklemek zorundaydılar. Gemi kiralayanlar için bu, ek masraflara neden oldu, yük sahipleri açısından da nakil maliyetinin yükselmesine yol açmıştı. Şubat başlarında Novorossiysk limanı kötü hava şartları yüzünden iki hafta çalışmamış, petrol ve türevlerinin yüklenmesi durdurulmuştu. Kışları Novorossiysk için bu olağan bir durumdu. İhraç edilen petrolün giderek artması ve boğazlardan geçişe Türkiye'nin sınırlamalar getirmesi, Karadeniz limanlarının durumunu zamanla kötüleştiriyor ve zararı kritik noktaya yaklaşıyordu. RF tarafı petrolün İstanbul ve Çanakkale boğazlarından naklinin giderek daha siyasi bir özellik kazandığını iddia ediyordu. Rusya, Türkiye'yi gemilerin boğazlardan geçişini bilinçli ve keyfi olarak sınırlamakla suçluyordu. Rusya tarafı boğazlardan geçiş düzenlemesinin, kısıtlamaların petrolünün akışını Ceyhan'a çevirtmek amacıyla atılan siyasi bir adım olduğuna inanıyordu. Fakat Türkiye Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül, boğazlardaki seyrüseferin keyfi olarak sınırlandırıldığı ve Türkiye'nin bunda herhangi bir menfaati olduğu yolundaki söylentileri reddetti. Mart 2004'te Karadeniz-Akdeniz yönünde 1 ton petrol başına ortalama 12 USD kaybediliyor ve tankerler yaklaşık 20-25 gün sırada beklemek zorunda kalıyordu. Tankerler bu kadar uzun süre bekleyince Azeri petrolünün ihracatı kârsızlaşıyordu. Zira Azeri petrolünün Akdeniz üzerinden nakli, tanker başına 3,5-4 milyon USD'a mal oluyordu. RF tarafına göre boğazlardan geçişin Türkiye tarafınca idari kararlarla değiştirilmesinin sonucu buydu. Tankerler Karadeniz'de boğazlardan geçiş müsaadesini uzun süre beklerken, Baltık denizi kıyısında bir yıldan fazladır Polotsk-Ventspils boru hattına petrol verilmiyordu (İvanov, 2004).

Rusya petrol şirketlerinin yetkilileri, sorunların 2003 sonbaharında başladığını söylüyorlardı. Türkiye, Novorossiysk'ten Akdeniz limanlarına petrol taşıyan büyük tonajlı tankerlerin Boğazlar'a girişini sınırlandırmıştı, Çanakkale Boğazı'na yalnızca gündüz saatlerinde girişine izin verilmişti. Ayrıca, sonbahar başlayınca, Karadeniz için bu mevsime özgü kötü hava şartları ve sisten dolayı durum daha da zorlaşmıştı. Ocak 2004'te tankerler Boğazlar'dan geçebilmek için neredeyse bir ay beklemek zorunda kalmıştı (Rebrov, 2004). Rusya yöneticileri Türkiye'nin çevre ve güvenliğin temini iddialarından şüpheliydiler, bunun ardında gizli bir siyasi neden görüyorlardı. Yani, Türkiye'nin boğazları tamamen

kapatmasa da Hazar ve Rusya petrol üreticilerini, elde ettikleri petrolü Rusya'ya uğramaksızın Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla nakletmeye zorlamak için boğazların geçiş kapasitesini sınırlamak istediğine inanıyorlardı. Rusya Ulaştırma Bakanlığı'nın talebiyle Novorossiysk Denizcilik Devlet Akademisi'nce hazırlanan "*Boğazların gemi geçiş kapasitesiyle ilgili çalışma*" sonuçlarına göre kapasitenin Şubat 2004'te ancak yarısı kullanılıyordu. "Lloyd Register"ın verilerine göre İstanbul Boğazı'ndaki güvenlik durumu, etkili kontrolün ve seyrüsefer ekipmanlarının sahilde hizmetinin olmamasıyla bağlantılıydı. RF tarafından (Rusya Devlet Başkanı'nın Hazar Denizi konularından sorumlu özel temsilcisi ve Dışişleri Bakan Yardımcısı) Viktor Kalyujni tehditkâr beyanat verdi: "*Tek taraflı hareketlerde bulunulmamalı ve uluslararası su yolu olan Karadeniz boğazlarını kapatmak veya özelleştirmek için bir çaba içerisine girilmemeli. Türkiye'nin bazı etkili çevrelerce propagandası yapılan bu yıkıcı düşünce, bir gün kitlelerin bilincinde yer edebilir, durum kontrolden çıkabilir ve hükümet bir kaosla karşı karşıya kalabilir*" diye konuştu. "*Bu tehlikeli bir yol, cini şişeden çıkartmamayı tavsiye ediyorum.*" dedi. Kalyujni, İstanbul'da Boğazların seyrüsefer güvenliğiyle ilgili çok taraflı danışmalar yapılmasını ve Karadeniz boğazlarının geçiş kapasitesinin bağımsız bir ekip tarafından araştırılmasını teklif etti. Bu konularda Rusya Ulaştırma Bakanlığı'nın Rusya-Türkiye çalışma grubu kurulması önerisinin Türkiye tarafından geri çevrildiğini de hatırlatan Kalyujni, "Boğazlardan en çok yararlanan" ülke olan Rusya adına, "Karadeniz havzasında ortak bir operatör şirket kurulması" hususunu Türkiye ile ele almayı önerdi (Dubnov, 2004).

Türkiye tarafı boğazlarda trafiğin artışından endişeliydi ve çözüm önerisi farklıydı. Başbakan Erdoğan Hazar Havzasında da petrol üretimine başlanmasıyla tanker seyrüseferinin kabul edilebilir sınırları zorlamaya başladığına dikkat çekti. Başbakan Ağustos 2004'te, Rusya petrol şirketlerinin sorumluluk bilinciyle, diğer petrol şirketleri gibi, gönüllü olarak boğazlardan yararlanmaktan vazgeçip boru hatlarından petrol nakli önerisine destek vermelerini umuyordu.²⁷

Moskova Büyükelçisi Kurtuluş Taşkent Türkiye'nin enerji alanındaki stratejisinin, ülkenin Asya ile Avrupa arasındaki yolları üzerinde bulunmasını göz önüne alınarak, enerji kaynaklarının transit merkezi haline gelmesine yönelik olduğunu belirtti. Büyükelçi, Türkiye'nin kontrolünde bulunan Boğazların kapasitesinin artık tükendiğini de hatırlattı. 1996 ila 2005 yılları arasında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarından geçen tanker sayısı 4.248'den 10 bine çıktı, tankerlerle taşınan petrol hacmi ise, 60 milyon tondan 145 milyon tona kadar arttı (Kulikov, 2007).

²⁷ "Türkiye'nin Yer Altı Doğalgaz Depolama Tesisleri Gazprom'un İlgisini Çekti," *Vremya Novostey*, Ağustos 31, 2004.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma hipotezini aydınlatan, doğrulayan ya da yanlışlayan emareler, karineler, kanıtlar basın müşavirliği koleksiyonundan elde edilmiştir. Araştırma sonucu hipotezi doğrulanmıştır. Bulgulara göre Putin (Medvedev) yönetiminde, 2000-2010 yılları arasında RF'nun Karadeniz ve çevre ülkelerde iktisadi ve askeri etkisinin arttığı tespit edilmiştir. Putin dönemi yöneticileri Karadeniz haritasına RF'nun önemli ihraç kalemleri petrol ve gaz nakli için bakmıştır.

RF yönetimi Karadeniz ve çevresinde Karadeniz ülkeleri, AB ve ABD ile hem iş birliği hem de rekabeti bir arada yaşamışlardır. RF yöneticileri Karadeniz ve çevresinde petrol ve gaz üretim ve nakliyatında önceki pozisyonlarını korumacı ve rekabetçi olmuşlardır. RF yöneticileri Hazar petrollerinin çıkartılması ve naklinde ABD tarafından etkisizleştirilme girişimlerine karşı durmuşlardır. Türkiye'nin ABD'nin yanında mı RF'nun karşısında mı olduğu belirsizleşmiştir. RF boğazlardan geçişi düzenlediği ve yönettiği için Türkiye'yi eleştirse de petrol ve gaz nakli için iş birliği arayışlarını sürdürmüş ve sonuçlandırmıştır. RF Ukrayna topraklarından ya da münhasır ekonomik bölgesinden geçmeyen projelere yönelmiştir.

RF yönetimi diğer Karadeniz kıyısı ülkelerden Bulgaristan, Romanya ve Ukrayna ile de petrol ve gaz nakli için müzakerelere girişmiştir. RF yönetimi Karadeniz'den petrol ve gaz nakli projelerinde Türkiye dahil diğer Karadeniz ülkeleri ile hem iş birliği ve hem rekabet ortamını yaşamıştır. RF yönetimi Türkiye'ye bir gözüyle doğal gaz ve petrol alan bir müşteri olarak bakarken diğer gözü ile Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ve Trans-Hazar hattına bir rakip olarak bakmıştır. Aynı durum Türkiye için de geçerlidir. Türkiye boğazlardan petrol tankerlerinin geçişinin artışının boğazların seyrüsefer güvenliğini ve çevresini tehlikeye attığını görerek Balkanları geçip Ege'ye ya da Adriyatik'e uzanan petrol boru hattı projelerine karşılık Türkiye iki hat biri Kıyıköy-İbrikbaba, diğeri Samsun-Ceyhan hattını önermiştir.

Kaynakça

- ALİYEV, Yalçın ve Anatoli Gordiyenko., (2004). "İstanbul Boğazı'nın Kozları... Türk Boğazlarındaki Tıkanıklıklar, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesine Katılanların İşine Geliyor." Nezavisimaya Gazeta, Ocak 16, 2004.
- "Ankara, Türkiye'de Petrol Rafinerisi İnşa Etmek İsteyen Lukoil'e Kendi Teklifini Sundu." Vremya Novostey, Ağustos 15, 2006.
- "Ankara Milletvekili Sayın Ayşe Gülsün Bilgehan'ın 7/684 Sayılı Soru Önergelerinin Yanıtı," 2019. <https://www2.tbmm.gov.tr/d26/7/7-0684sgc.pdf>.
- "Ayın Tarihi 01 Aralık 1991," 1991. <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/1991-12-01>.

- “Batı’ya Petrol Güzergahları.” *İzvestia*, Aralık 23, 2005.
- Belirsiz. “Bütün Avrupa, Güney Akım’ı Kurtarmaya Çalışıyor.” *Novaya Politika*, 2011.
- ÇARODEEV, Gennadi., (2001). “İstanbul Boğazının Kapasitesi Dolmak Üzere Türkler, Hazar Petrolünü Boğazlardan Geçirmeyecekler.” *İzvestia*. Nisan 16, 2001.
- DEMİRCİ, Mehmet Cem., (2019). “Türk Akımı mı, Rus Akımı mı? Boru Hattı En Çok Kime Yarıyor?” <https://tr.euronews.com/2019/01/28/turk-akimi-mi-rus-akimi-mi-dogal-gaz-boru-hatti-en-cok-kime-yariyor>.
- “Devlet Arşivleri,” 2016. <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Pages/Arama/DetailArama.aspx>.
- “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu’nun Elektronik Arşiv Projesi Tanıtım Konuşması, 16 Ocak 2015, Ankara.” n.d. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu_nun-elektronik-arsiv-projesi-tanitim-konusmasi_-16-ocak-2015_-ankara.tr.mfa.
- “Dışişleri Bakanlığı Arşiv Hizmetleri Yönetmeliği,” 2019. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/12/20161213-1.htm>.
- “Doğalgaz Boru Hattının Rusya’ya Satışı Konusunda Karar Gürcistan’ın.” *Gazeta SNG*, Atalık 28, 2005.
- DUBNOV, Arkadi., (2004). “Moskova, İstanbul Boğazı’nın Kapatılmasına İzin Vermeyecek.” *Vremya Novostey*, Şubat 27, 2004.
- DVALI, Georgi., (2000). “Gürcistan ‘Mavi Akım’ Boruhattının Kardan Geçirilmesini Teklif Ediyor.” *Kommersant*, Şubat 9, 2000.
- GRIB, Natalya., (2006). “İkinci Mavi Akım İtalyanlar ile Gerçekleştirilecek.” *Kommersant*, Eylül 21, 2006.
- GRIB, Natalya, Dmitri Butrin, Aleksandr Gudkov, and Vladimir Solovyov., (2009). “Türkiye, Rusya’ya Güney Akım Boru Hattını İnşa Etmek İçin Türk Kara Sularını Kullanma İzni Vermesi Karşılığında Rusya, Samsun-Ceyhan Boru Hattını Desteklemek Zorunda Kalacak.” *Kommersant*, Ağustos 6, 2009.
- GRIVAÇ, Aleksey., (2006). “İsrail, Gazprom İle Görüşmeler Yapıyor.” *Vremya Novostey*, Mart 20, 2006.
- GRIVAÇ, Aleksey ve Arkadi Dubnov., (2003). “Köpeklerin Boru Altındaki Kavgası.” *Vremya Novostey*, Temmuz 4, 2003.
- GROŞKOVA, Anna ve Aleksey Grivaç., (2006). “Boru Hattı İyimserliği... Burgaz-Dedeağaç Boru Hattı Üst Düzey Yetkililer Tarafından Protesto Ediliyor.” *Vremya Novostey*, Eylül 1, 2006.
- GUBAYEV, Aleksandr., (2011). “Sıvılaştırılmış Doğal Gaz Zirvesi... Üst Düzey

- Görüşmelerde Rusya, Türkiye'den Başka Alternatiflerin de Bulunduğunun İşaretini Verdi." Kommersant, Mart 21, 2011.
- GUBENKO, Olga., (2000). "Türkmenistan, Türkiye'yi Gazprom'a Devretti." İzvestia, Haziran 29, 2000.
- ., (2003). "Kaçırılan Kâr Gazprom Mavi Akım Konusunda Türkiye ile Başlayan Mücadeleyi Kaybediyor." İzvestia, Temmuz 3, 2003.
- GÜL, Yavuz Ercan ve Cevit Yavuz., (2015), "Rusya'da TV Yayıncılığı ve Ulusal TV Kanallarının İnternet Sitelerinin İçerik Analizi." International Peer-Reviewed Journal of Communication and Humanities Research Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, no. 6 (2015): 184–203.
- "Güney Akım ÇED Raporu Bölüm 6: Paydaş Katılımı," n.d. http://www.southstream-transport.com/download/documents/pdf/tr/2014/06/sstbtv_tu-esia_6_se_tk_tr_20140606.pdf.
- "Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Türkiye Yok," 2014. <http://enerjienstitusu.de/2014/05/02/guney-akim-dogalgaz-boru-hatti-projesinde-turkiye-yok/>.
- IVANOV, Dmitri., (2004), "İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nda Yaşanan Sorunlar Zarar Verebilir." Parlamentskaya Gazeta, Mart 23, 2004.
- IVANOV, Maksim., (2005). "Üç Devlet Balkan Güzergahından Yana." Rossiskaya Gazeta, Nisan 29, 2005.
- KOLESNIKOV, Andrey., (2009). "Başbakan Vladimir Putin İle Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Mavi Akım-2 Doğal Gaz Boru Hattının Yapımı Konusunda Anlaştılar." Kommersant, Mayıs 18, 2009.
- KULIKOV, Sergey., (2007). "Ankara, Moskova'ya Yine Meydan Okuyor... Türkiye, Rus ve Kazak Petrolünü Yeni Güzergahla Taşımayı Kararlaştırdı." Nezavisimaya Gazeta, Nisan 25, 2007.
- ., (2007). "Ukrayna, Irak Petrolünü Taşımak İçin Enerji Koridoru Kurmaya Niyetli." Nezavisimaya Gazeta, Ağustos 8, 2007.
- KUZMIN, Vladimir., (2011). "Türkiye, Rusya'nın İnşa Edeceği Nükleer Santral Projesini Durdurmaya Niyetli Değil. Rusya ve Türkiye, Karadeniz'in Türkiye Kısmından Gececek Güney Akım Projesiyle İlgili Bazı Sorunları Halledemedi." Rossiskaya Gazeta.
- "Lowering of the Last Soviet Flag," <https://www.youtube.com/watch?v=Qyz7poxAnGI>.
- "Mikhail Gorbachev Resignation Speech," <https://www.youtube.com/watch?v=WnIRTbmKdrU>.
- MUHIN, Vladimir., (2003). "Moskova Kılıç Sallıyor." Nezavisimaya Gazeta, September 23, 2003.

- NAUMOV, İgor. “İstanbul Boğazı’nı by-Pass... Rus Petrolcülerin Ukrayna Başbakanına Cevabı.” *Nezavisimaya Gazeta*, Nisan 13, 2005.
- . “İtalya Başbakanı Silvio Berlusconi, Ankara’da Yapılan Güney Akım ile İlgili Görüşmelerde Eski Dostu Rusya Başbakanı Vladimir Putin’i Destekledi.” *Nezavisimaya Gazeta*, Ağustos 7, 2009.
- NOVOPRUDSKI, Semen., (2000). “Altın Çağ: Moskova, Doğalgaz Boru Hatları Savaşını Kazanıyor.” *İzvestia*, Şubat 15, 2000.
- PORTYAKOVA, Natalya., (2008). “KEİ Genel Sekreteri Leonidas Hrizantopoulos, Örgütün Çalışmaları Hakkında Bilgi Verdi.” *Kommersant*, Ocak 17, 2008.
- REBROV, Denis., (2004). “‘Petrolü Boğazlar’da Sıkıştırdılar.’” *Vremya Novostey*, Ocak 13, 2004.
- REUTOV, Aleksandr., (2005). “Terörizm Antlaşması.” *Kommersant*, Temmuz 18, 2005.
- ROKS, Yuri., (2008). “Karadeniz’in Altından Döşenecek Yeni Bir Doğalgaz Boru Hattı Daha Ortaya Çıkıyor.” *Nezavisimaya Gazeta*, Temmuz 30, 2008.
- “Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan Petrol Boru Hattı Konusunda Anlaşmaya Vardı.” *Kommersant*, Nisan 8, 2005.
- “Rusya: Devlet Denetimindeki Medya,” 2019. <https://www.eurotopics.net/tr/176694/rusya-devlet-denetimindeki-medya>.
- “Rusya ile Yunanistan, Burgaz-Dedeağaç Projesini Hızlandırma Konusunda Anlaştılar.” *Vremya Novostey*, Ağustos 9, 2004.
- SABOV, Aleksandr., (2000). “En Yakın Komşuya Ziyaret.” *Rossisyskaya Gazeta*, Ekim 26, 2000.
- SAPOJNIKOV, Petr., (2000). “‘Bakü-Novorossiysk’ Yalnızca Zarar Veriyor.” *Kommersant*, Temmuz 26, 2000.
- SERGEEV, Mihail., (2007). “Moskova, Jeopolitik Tehditler Nedeniyle Hazar Petrol Boru Hattıyla İlgili Tutumunu Yumuşatmak Zorunda Kaldı.” *Nezavisimaya Gazeta*, Temmuz 4, 2007.
- SIRYAYEV, Viyaçeslav., (2000). “Rusya’nın ‘Mavi Akım’ Projesi, ABD’nin Planlarını Bozdu.” *Noviye İzvestia*, Kasım 4, 2000.
- SOROKINA, İrina., (2004). “Erivan, Rusya’nın Aleyhine Olan Doğalgaz Projesini Gerçekleştiriyor.” *Nezavisimaya Gazeta*, Mart 25, 2004.
- ŞÜKÜROV, Ali Hüseyin., (2000). “Azerbaycan, Rusya ile İş birliği Yapmaya Hazır.” *Kommersant*, Ekim 17, 2000.
- “T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Andlaşmalar Veri Tabanı,” 2019. <http://ua.mfa.gov.tr/>.

- TANRISEVER, Oktay F., (2005). “The Predicament Of Civil Society in Post-Soviet Russia: Dynamics of Media Politics.” In *Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region*, edited by Ayşe Ayata, Ayça Ergun, and Işıl Çelimli, 8:157–70. New York: I. B. Tauris, 2005.
- TAŞTAN, Yahya Kemal., (2012). “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: İzyona: Rusya’da Kimlik Arayışları.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12, no. 1 (2012): 69–134.
- “TBMM B:103 01.06.2000 O:3,” n.d. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c034/b103/tbmm210341030215.pdf>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı 22. Dönem 1. Yasama Yılı 104. Birleşim 09 Temmuz 2003 Çarşamba, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=10005&P5=B&page1=21&page2=21.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı, 24. Dönem 3. Yasama Yılı 79. Birleşim 19/Mart /2013 Salı., https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=21914&P5=H&page1=82&page2=82.
- “Türkiye’nin Yer Altı Doğalgaz Depolama Tesisleri Gazprom’un İlgisini Çekti.” *Vremya Novostey*, Ağustos 31, 2004.
- “Türkiye’ye Mavi Akım Boru Hattıyla Doğalgaz İhracatına Yeniden Başlandıysa da İhracat Önemsiz Miktarda.” *Rossisyskaya Gazeta*, August 5, 2003.
- TÜZÜN, Çiğdem ve Sühan Muratlı., (2014). *Şarık Tara Sınırların Ötesinde. 5’inci baskı. İstanbul: Doğan Kitap.*
- VINOGRADOV, Boris., (2000). “Boru Hattı Yerine Altın Zincir... Türkmenistan, Yüzünü Rusya’ya Çeviriyor.” *İzvestia Gazetesinin* 29.3.2000 Tarihli İnternet Sayfası, March 29, 2000.
- VOROPAYEVA, Lübov., (2004). “Rus Petrolüne Herkesin İhtiyacı Var.” *GazetaSNG*, Mart 19, 2004.
- YASTREBTSOV, Yaroslav., (2002). “Türkiye Yol Ayrımında.” *Krasnaya Zvezda*. Temmuz 17, 2002.
- ZAYETS, İlona., (2003). “Kuçma, Luşenko ve Niyazov Görüşmeler Yapıyorlar.” *Nezavisimaya Gazeta*, Ekim 27, 2003.
- ZAYTSEV, Andrey ve Yanina Sokolovskaya., (2003). “Azak Denizinde Bir Yerde.” *İzvestia*, Eylül 18, 2003

YAŞANAN SON GELİŞMELER DOĞRULTUSUNDA SURIYE’NİN TARIMSAL YAPISI*

Agricultural Structures of Syria in The Direction of Recent Developments

Güven ŞAHİN**

Özet

Osmanlı İmparatorluğu’nun Ortadoğu’dan çekildiği I. Dünya Savaşı sonrasında bölgede istikrar bir türlü sağlanamamıştır. Ortadoğu’daki petrol, terör, etnik çatışmalar, kapitalizm ve buna bağlı sömürgecilik sürekli bir çatışma ve kaos ortamı yaratmıştır. İran, Irak, İsrail, Mısır, Kuveyt, Yemen, Ürdün, Lübnan ve çalışma konumuz olan Suriye son asrı sürekli krizlerle geçirmişlerdir. Dünya kamuoyunda “Arap Baharı” olarak adlandırılan halk ayaklanmalarının 2011’de de Suriye’de başlaması, ülkeyi günümüze değin devam eden iç savaşıla adeta çökme noktasına taşımıştır. Ülkede büyük ölçüde değişen demografik yapı, durma noktasına gelen endüstri ve enerji nakliyesi, neredeyse tamamıyla son bulan turizm ile Suriye ekonomisi adeta çökmüştür. Suriye, esasında tarımsal potansiyeli çok yüksek olan bir ülke olmasa da ülkenin en önemli iktisadi faaliyetlerinden biri olarak zirai faaliyetler de yaşanan iç savaştan büyük ölçüde etkilenmiştir. Öte yandan zirai alanda gerçekleşen durum, diğer tüm iktisadi faaliyetlerden farklı bir durum sergilemektedir. Nitekim ülkedeki hemen tüm iktisadi kolların büyük ölçüde gerilemesi, hatta bir kısmının durması, dikkat çekici gerilemeler yaşanmış olsa da tarım sektörünü öne çıkarmıştır. Günümüzde ülkenin en önemli iktisadi faaliyeti haline gelen tarım sektörü, aynı zamanda savaş koşullarının olumsuz etkileri arasında ilk sırada yer alan kıtlık ve gıda güvenliği sorunu noktasında da stratejik önemi haiz bir konumda yer almaktadır. Bu çalışmada da büyük bir gerileyiş içerisindeki Suriye ekonomisi için hayati önem arz eden tarımsal yapı her yönüyle detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Hayvancılık, Tarım Ekonomisi, İç savaş, Suriye, Ortadoğu Coğrafyası.

Abstract

After the First World War, when the Ottoman Empire was withdrawn from the Middle East, no stability could be achieved in the region. Oil, terrorism, ethnic conflicts, capitalism and colonialism linked to it in the Middle East have created an atmosphere of constant conflict and chaos. Iran, Iraq, Israel, Egypt, Kuwait, Yemen, Jordan, Lebanon and Syria, which is our working area, have spent the last century with continuous crises. The public uprisings of the world public opinion, called ‘The Arab Spring’, started in

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.006

** guwen_sahin@hotmail.com

Syria in 2011, bringing the country to the point of collapse by the ongoing civil war. The Syrian economy has collapsed with the demographic structure, which is changing in the country, the industrial and energy transportation that has come to a halt and the tourism that almost completely ends. Although Syria is not a country with a high agricultural potential, agricultural activities have been affected by the civil war as one of the most important economic activities of the country. On the other hand, the situation in agricultural sector shows a different situation than all other economic activities. As a matter of fact, the fact that almost all the economic branches in the country have declined and even some of them have stopped, have brought the agricultural sector to the forefront even though there have been remarkable declines. The agricultural sector, which has become the most important economic activity of the country, has a strategic importance at the point of famine and food security problem, which is also among the negative effects of the war conditions. In this study, the agricultural structure, which is of vital importance for Syrian economy that is in the high degression has been examined in detail.

Keywords: Agriculture, Animal husbandry, Agricultural economy, Civil war, Syria, Middle East Geography.

Giriş

Suriye, orta kuşakta yer alan, 185.180 km² yüzölçümüne sahip ve dünyada tarımın, bununla birlikte ilk yerleşik medeniyetlerin geliştiği Münbit Hilal'in bir kısmına sahip olan Asya / Ortadoğu'daki bir ülkedir. İronik bir şekilde tarımın ilk olarak başladığı yer olan ve tüm dünyada Bereketli Hilal / Münbit Hilal olarak bilinen sahanın bir parçası olmasına karşın Suriye'de günümüzde yaşanan tabii ve beşerî gelişmelerle tarım sektörü büyük ölçüde hırpalanmıştır. Öte yandan tarımsal faaliyetler her ne kadar çok büyük ölçüde yaşananlardan olumsuz etkilenmiş olsa da ülke için hala en önemli iktisadi kollardan birisidir. Bu önem hem ekonomik açıdan hem de temel ihtiyaçlar kapsamında Suriye halkının dengeli beslenebilmesi için ihtiyaç duyulan gıdaların tedariki açısından önem arz etmektedir.

Esasında, Suriye'de sanılanın aksine iç savaşa bağlı olarak tarımsal kesimde (özellikle bazı alanlarda) çok ciddi bir düşüş söz konusu olmasa da yaşanan göç, kuraklık ve diğer bir takım olumsuz faktörlerle ülke ekonomisi içerisinde tarımsal alanda çok ciddi kayıplar söz konusu olmuştur. Özellikle de Suriye'nin bazı illerindeki kırsal kesim ekonomisinde tarım, sadece temel besin maddelerinin sağlandığı, buna karşılık ticari hayatta ağırlığı bulunmayan bir faaliyet halini almıştır.

Tarım, her ne kadar Suriye'de büyük bir darbe almış olsa da özellikle ülke sanayisinin ve turizminin çok daha büyük ölçüde gerilemesi, tarımı ülkenin en stratejik ekonomik faaliyetlerinden biri haline getirmiştir. Ayrıca savaşın yaşandığı her ülkede çatışmaları takiben ortaya çıkan ilk sorun gıda güvenliği ve kıtlıktır.

Nitekim Suriye için de bu durum geçerli olup bu noktada tarımın önemi daha da artmakta, hatta ülke için hayati konuların başında gelmektedir.

Suriye'de 2011 Sonrası Gelişmeler ve Tarımın Ülke Ekonomisindeki Yeri

Kamuoyunda “Arap Baharı” olarak bilinen ve Kuzey Afrika / Ortadoğu'daki pek çok ülkeyi etkileyen halk ayaklanmaları Mart 2011'de Suriye'yi de etkilemiştir. Başlangıçta Baas Rejimine karşı başlayan isyan hareketleri ilerleyen süreçte farklı alanlara da kanalize olmaya başlamıştır. Nitekim Suriye'deki olaylar isyanların yaşandığı diğer ülkelerdekinden farklı olarak devamında anarşi, terörizm, kaos, ekonomik bunalım ve hatta ülke bütünlüğünün bölünmesine yol açabilecek pek çok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Suriye'deki gelişmelerin bir diğer özelliği uluslararası güçleri daha da fazla içine alan bir durum yaratmış olmasıdır. ABD, AB, Rusya, Türkiye, İran, İsrail ve Çin bu anlamda Suriye'de yaşanan tüm gelişmelerde doğrudan ya da dolaylı rol üstlenmişlerdir. Sonuç olarak Suriye'deki gelişmeler küresel çapta önem arz eder hale gelmiş, ülkenin en uzun sınırının bulunduğu ve iç savaş öncesi yoğunlaşan ekonomik ilişkileriyle Türkiye'yi daha da fazla ilgilendirmiş ve de etkilemiştir.

Suriye'de yaşanan gelişmeler ise bir bütün olarak ekonomiyi adeta çökertmiştir. Özellikle petrol ihracatçısı ülkelerin ekonomilerinin siyasi gelişmelere bağlı olarak çok çabuk etkilendiği göz önüne alındığında ülkede ekonomi ciddi bir çöküş yaşamıştır. Hammade ihracatı ve sanayisi büyük ölçüde tahrip olan ülkede tarım sektörü de büyük darbe almıştır. Buna karşılık tarım sektörü bir bütün olarak Suriye ekonomisinde ironik bir gelişim göstermiştir. Suriye'de 2011 öncesine değin yeraltı kaynakları (Madencilik) ihracatından, özellikle de petrol ve doğalgaz satışından sonra ülke ekonomisinin 2. büyük kolunu tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Ülkede yaşanan iç savaş, özellikle petrol ve doğalgaz sevkiyatını ciddi ölçüde baltaladığından tarımın ülke ekonomisindeki yeri daha da stratejik bir boyut kazanmıştır. Başka bir ifadeyle tarım sektöründe her ne kadar iç savaşla büyük kayıplar yaşansa da diğer sektörlerdeki kayıpların boyutu çok daha büyük olduğundan tarım sektörü ülke için daha stratejik bir boyuta ulaşmıştır. Bu stratejik önem hem Suriye halkının temel ihtiyacı arasındaki gıda temini noktasında hem de görece sürdürülebilir bir iktisadi faaliyet olarak devamı noktasında ayrı ayrı önemlidir. Ayrıca Suriye'deki iktisadi faaliyetler içerisinde sanayi durumuna baktığımızda da bunun büyük ölçüde tarıma dayalı sanayi ölçeğinde geliştiği görülmektedir. 2017 itibarıyla ülkedeki sınırlı sanayi faaliyetlerinden petrol sanayini bir kenara bırakacak olursak başlıca sanayi kolları pamuğa bağlı tekstil sanayi, zeytine bağlı yağ sanayi, gıda, içecek ve tütün endüstrisinden oluşmaktadır (CIA, 2019).

Suriye'de 1990'ların ilk yarısında tarımın GSYİH'deki payı %27 iken 1997'de %30'a çıkmıştır. Fakat yaşanan şiddetli kuraklıklar, tarımda entansifle-

şememe ile bu oran 2011’de %18’e kadar gerilemiştir (FAO, 2017, s. 3). 2011’de başlayan iç savaşla birlikte takip eden yıllarda Suriye’de GSYİH’deki tarımın payı %19 – 22 aralığında seyretmiştir. Daha önce de bahsedilen ekonomik gelişmelere bağlı olarak tarımın ülke ekonomisinde artan önemiyle 2016’da oran %25’e yaklaşmıştır. Fakat tarımsal altyapıdaki çöküş ve yaşanan kuraklıklarla birlikte ülkede 2017 itibarıyla tarımın GSYİH’deki payının %19,5 olacağı öngörülmektedir. Her ne kadar tarım sektörünün payında belli bir aralığın korunduğu, hatta zaman zaman arttığı görülse de ülkedeki savaş, kaos ve terörün hâkim olduğu 2011 sonrası dönemde (2011 – 2016 yılları arasında) tarım sektöründeki maddi kayıp 16 milyar \$ olarak hesaplanmıştır (FAO, 2017, s. 5). Sadece hayvancılıkta % 50’lik bir gerileme, balıkçılıkta ise 80 milyon \$’ın üzerinde kayıp yaşanmıştır. Beşerî kaynaklı gelişmelerin yanı sıra Suriye’de yaşanan şiddetli kuraklıklar da ülke zirai hayatını büyük ölçüde zayıflatmıştır.

Suriye’de Tarımsal Altyapı

Orta kuşakta, 32° – 37° kuzey enlemleri arasında yer alan Suriye’de ağırlıklı olarak Akdeniz ve çöl iklimi görülmektedir. Akdeniz ikliminin görüldüğü sahalalar, aynı zamanda ülkenin başlıca zirai faaliyetlerinin sürdürüldüğü sahalalar olup çöl ikliminin hâkim olduğu, yer yer bozkır iklimine benzer şartların görüldüğü sahalarda ise hayvancılık öne geçmiş durumdadır. Akdeniz iklimi ülkenin Türkiye sınırı boyunca ve Akdeniz sahilinde kendini göstermektedir. Genel olarak Suriye’nin kuzeyinden batı ve güneybatısına kadar bir yay şeklinde tipik Akdeniz ikliminin etkileri görülmektedir (yaklaşık 2.7 ha.’lık bir kuşak). Buna bağlı olarak da zeytin ve turuncgiller başta olmak üzere Akdeniz ikliminin görüldüğü yerlerdeki geleneksel tarım ürünleri yetiştiriciliği bu sahalarda görülmektedir. Ülkenin merkezi kesimleri ile genel olarak doğu, güney ve güneydoğusu çöl ikliminin etkilerinin görüldüğü yerlerdir. Buradaki halk da büyük ölçüde göçebelere dönüşmekte olup temel iktisadi faaliyeti göçebe hayvancılık oluşturmaktadır.

Ülkedeki belli başlı merkezlerin aylık maksimum ve minimum sıcaklık ortalamalarına baktığımızda da her ne kadar çok farklı değerler söz konusu değilse de Akdeniz ikliminin hâkim olduğu Şam ve Halep’te özellikle yıllık minimum sıcaklık ortalaması 10° – 12°C iken ülkenin merkezi kesimindeki Deyrizor’da minimum sıcaklık ortalaması 14°C’yi aşmıştır (Tablo 1). Akdeniz ikliminin karakteristiği olan yazın yüksek sıcaklıkları Şam ve Halep’te ortalama en yüksek Temmuz ayında 37° – 38°C’lerdeyken, Deyrizor’da 41°C’yi aşmıştır. Temmuz ayı minimum ortalamaları ise Şam’da 19.1°C iken Deyrizor’da 26.8°C olarak ölçülmüştür. Kış döneminde ise tablo 1’de belirtilen hiçbir merkezde minimum sıcaklık ortalamalarının 0°C’nin altına inmediği görülmektedir. Hatta Halep ve Deyrizor’da 2°C’nin altına dahi düşmemiştir.

Tablo 1. Suriye’de Seçilmiş Merkezlerin Aylık Sıcaklık Değerleri

Aylar	Şam		Halep		Deyrizor	
	Maks.	Min	Maks.	Min	Maks.	Min
Ocak	13.1	1.0	10.8	2.0	12.7	2.2
Şubat	15.5	2.6	12.8	3.1	15.6	4.6
Mart	20.6	5.5	18.0	6.1	20.8	8.1
Nisan	25.6	9.0	23.3	10.2	26.5	13.2
Mayıs	30.7	12.6	29.1	14.5	32.3	18.3
Haziran	35.3	16.4	34.6	19.7	38.2	23.7
Temmuz	38.1	19.1	37.3	22.9	41.2	26.8
Ağustos	37.7	19.3	36.9	22.7	40.3	26.2
Eylül	34.2	15.8	33.1	19.2	35.8	21.6
Ekim	28.6	11.4	27.2	14.1	29.6	16.1
Kasım	20.5	5.4	18.6	6.9	20.7	7.5
Aralık	14.7	2.0	12.4	3.2	14.5	3.5
Yıllık Ort.	26.2	10.0	24.5	12.0	27.3	14.3

Kaynak: Weather Online, 2019.

Yağış özellikleri açısından bakıldığında Suriye’de Akdeniz ve çöl iklimlerinin etkisiyle hem düzensiz hem de yetersiz bir yağış rejiminin hâkim olması tarımı en fazla olumsuz etkileyen husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta ülkede son yıllarda periyodunu ve şiddetini artıran kuraklıklar tarımsal alanda 2011’deki iç savaştan daha fazla kayıplar yaşanmasına neden olmuştur. Yıllık yağış miktarının ülkedeki dağılımına baktığımızda; Lazkiye ve Tartus’ta 800 mm.’ye kadar çıkıyorken, Türkiye sınırı boyunca 250 – 350 mm. aralığında, Humus ve Deyrizor’da ise 100 – 150 mm. aralığında seyretmektedir. Ülkenin 8.3 milyon hektarlık kesimi (Toplam yüzölçümünün % 44.8’i) ise 150 mm.’nin altında yağış almaktadır (Bakir ve Xingnan, 2008, s. 76). Yağış miktarı açısından en elverişli yerler olan Lazkiye, Tartus, Kubeytîre, İdlîb, Hama ve Dera’nın batısı ve Halep ile Haseke’nin kuzeyi zirai faaliyetlerin de en yoğun olduğu sahalardır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da ülkenin zirai açıdan en avantajlı yörelerinden Kuneytîre ve Dera arasında bulunan Golan Tepeleri veya Golan Platosu, su kaynakları açısından oldukça zengin, elverişli yağış şartları ve verimli topraklarıyla stratejik öneme sahip lokasyonlardan birisidir. Bununla birlikte söz konusu saha “Altı Gün Savaşı” sonrasında (1967) İsrail tarafından ilhak edilmiştir. Günümüzde tüm dünya tarafından Suriye’ye ait kabul edilse de İsrail buradaki ilhakını sürdürmektedir.

Suriye’deki arazi durumuna baktığımızda toplamda 18.5 milyon hektar-

lık yüzölçümünün 2017 itibariyle sadece % 31'i ekili arazilerden oluşmaktadır. FAO'ya göre Suriye'nin tarıma uygun toplam arazi varlığı 13.921.000 ha. olup (Otlaklar dahil) buna göre toplam tarım alanlarının da sadece % 41.2'si ekilmiştir. Ekili araziler içerisinde ise sadece 20.000 ha.'lık kısımda organik tarım yapılmıştır (Tablo 2). Ülkenin 8 milyon hektarlık çayır – mera alanlarının ise otlatma kapasitesi oldukça düşüktür. Suriye'nin sadece % 2.6'sı orman alanlarından oluşmakta olup bunun önemli bir kısmı da bozuk ormanlardan ibarettir¹. Ülke ormanlarının da tamamı yine Lazkiye ve Tartus'ta bulunmaktadır. Yaklaşık 4 milyon hektara yaklaşan diğer alanlar ise taşlık alanlar, mutlak çöl alanı (Suriye Çölü / Badiya) ve yerleşim sahalarını içermektedir.

Tablo 2. Suriye'deki Arazi Varlığının Niteliklerine Göre Dağılımı

Arazi Varlığı	Alan (ha.)
Ülke Yüzölçümü	18.518.800
Ekili Alan	5.733.000
Çayır – Mera Alanı	8.188.000
Orman Alanı	491.000
Su Alanı	161.000
Organik Tarım Alanı	20.000
Diğer Alanlar	3.951.000

Suriye'deki ekili arazilerin büyük bir kısmı ise verim gücü yüksek tam gelişmemiş topraklardan oluşmaktadır (İnceptisol ve Entisol topraklar). Ülke topraklarının % 50'si kuru / çöl toprağından müteşekkil olup sadece % 2 gibi sınırlı bir kısmı organik madde bakımından zengin, verimli topraklardan oluşmaktadır (Abdullah, 2012, s. 6). Ayrıca ülkedeki çok ciddi boyutlardaki rüzgâr erozyonu ile zaten çok sınırlı olan tarım toprakları da ayrıca tehdit altındadır. Tuzlanma ise bir diğer önemli sorundur. Suriye'de toplam 125.000 ha.'lık alanda tuzlanma sorunu söz konusu olup bunun 90.000 ha. kadarında ise yoğun tuzlanma mevcuttur (Habib ve Waad, 2007). Tuzlanmanın en fazla yoğunlaştığı yer ise Habur Vadisi boyunca yapılan bilinçsiz sulamayla gerçekleşmiştir.

Tarımın temel girdisi ve genel olarak sürdürülebilir bir zirai faaliyetin temelini oluşturan su kaynakları bakımından ülkenin durumuna baktığımızda bu anlamda çok avantajlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Suriye'de su alanları toplamda 161.000 ha.'lık alana sahiptir. Bunların bir kısmı tuz göllerinden ibaret

¹ Ülkedeki orman alanlarıyla ilgili de veriler kesin değildir. Nitekim orman vasfını yitirmiş olan araziler ile ilgili son durum hakkında bir şey söyleyebilmek mümkün değildir. Tablo 2'de belirtilen FAO'nun tahmini verilerine dayanan 2016 yılına ait orman varlığı 491.000 ha. iken Suriye'deki resmi istatistik bürosunun son olarak 2012 yılına ait verilerinde orman alanı 582.000 ha. olarak belirtilmiştir. Yaklaşık 100 bin hektara yakın farklılık ve de aynı zamanda en iyi tahminlerle 2018 yılına ait son durum hakkında kesin bir şey söylenememektedir.

olup diğer bir kısmı da zirai açıdan kullanılmayan su alanlarıdır. Ülkede sulama amacıyla kurulmuş toplam 7 barajın 12.6 milyar m³'lük rezervuar kapasitesi söz konusudur (FAO, 2019). Bunlardan Rakka'daki Fırat Nehri üzerinde kurulmuş olan Tabqa Barajı, tek başına 12 milyar m³ rezervuar kapasitesiyle ülkenin en önemli sulama suyu kaynaklarından birisidir. Fırat Nehri ve en önemli kollarından Habur Nehri ülke zirai hayatının can damarını oluşturmaktadır. Sonuç olarak ülkenin başlıca tarımsal üretim merkezlerinden Rakka, Halep, Deyrizor ve Haseke büyük ölçüde söz konusu nehre bağlı olarak zirai faaliyetlerini sürdürmektedir.

Suriye'de 2011'deki iç savaşa değin ülke topraklarının 1.3 milyon hektarlık kısmında sulu tarım yapılmakta olup bunun 726.800 ha.'lık kısmı ise yeraltından çekilen suyla sulanmaktaydı (Aquastat, 2019). Sulama altyapısı ile ilgili olarak en büyük tahribat ise İdlib ve Şam kırsalında gerçekleşmiş ve binlerce dolarlık zarar söz konusu olmuştur.

Tarımsal altyapının bir diğer önemli elemanlarından olan işgücüne baktığımızda ise bilindiği üzere 2011'den itibaren Suriye ülke kimliğinde en fazla değişiklik gösteren husus demografik noktada yaşandığından işgücü kalemi de büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu hususta yaşanan büyük değişim kadar mevcut durumla ilgili kesin bir şey söylemek de oldukça güçtür. Ülkede özellikle de son yıllardaki nüfus verileri büyük ölçüde tahminlere dayandığından organizasyonlar arasında farklılıklar da söz konusudur. Tablo 3'te belirtilen veriler Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'nın verilerinden hareketle düzenlenmiş olup her iki organizasyonun da verileri örtüşmektedir. Öte yandan kırsal nüfusla ilgili olarak FAO verileri çok daha farklıdır. Örneğin 2017 itibarıyla Suriye'deki kırsal nüfus FAO verilerine göre 9.748.000 iken ilgili tabloda da görüldüğü üzere aynı yıl ülke kırsal nüfusu 7.588.000 kişi olarak belirtilmiştir ki arada çok ciddi bir farklılık söz konusudur. Sonuçta iki farklı organizasyonca yapılan teyitle 7.6 milyonluk Suriye kırsal nüfusu daha kabul edilebilir bulunmuştur. Bununla birlikte yaşanan çatışmalar ve kaçak yollarla yapılan ülkeden kaçışlarla esasında nüfusun tablo 3'te belirtilenden daha da azalmış olduğu ve 17 milyonu geçmediği de söylenebilir. Nitekim 2011'deki iç savaşın sonucunda resmi rakamlara göre 6 milyon kişi mülteci konumuna düşmüş, resmi rakamlara konu olmayan binlerce kişi ise kaçak yollarla ülkeyi terk etmiştir. Ülkede 2011'de km²'ye 113.6 kişi düşüyor-ken 2017'de bu değer 99.5 kişiye gerilemiş olup tahminlere dayanan bu değer 2018'de 90 civarında olması çok daha muhtemeldir.

Tablo 3. Seçilmiş Yıllara Göre Suriye’de Toplam ve Kırsal Nüfustaki Değişim

Yıllar	Toplam Nüfus	Kırsal Nüfus	Kırsal Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%)
1990	12.446.171	6.356.100	51
1995	14.345.492	7.157.800	50
2000	16.410.848	7.885.900	48
2005	18.294.611	8.455.200	46.2
2010	21.018.834	9.316.200	44.3
2011	20.863.993	9.166.400	44
2012	20.420.701	8.891.400	43.5
2013	19.809.141	8.546.700	43.1
2014	19.203.090	8.208.400	42.7
2015	18.734.987	7.933.100	42.3
2016	18.430.453	7.729.500	42
2017	18.269.868	7.588.000	41.5

Kaynak: World Bank, 2019; Birleşmiş Milletler, 2019.

Suriye’de 2000’lere kadar nüfusun yarısı kırsal kesimde yaşamakta olup 2000’lerin başından itibaren bu oran azalmaya başlamış, yakın yıllarda ise %40’a yaklaşmıştır (Tablo 3). Elbette ülke genelindeki bu durum iller ölçeğinde daha farklı bir yapı sergilemektedir. Örneğin; İdlib ve Kuneytire’de nüfusun hala yarısı kırsal kesimde yaşamaktadır. Tarım sektörü ülkenin en önemli istihdam kaynaklarından birisidir. Yakın yıllara kadar kabaca faal nüfusun 1/5’i tarım alanında istihdam edilmekteydi. Günümüzde de faal nüfusun benzer şekilde % 20 kadarı tarım kesiminde istihdam edilmektedir.

Tarımda makineleşme durumuna bakacak olduğumuzda ise söz konusu durumla ilgili son yıllara ait bilgi mevcut değildir. Tarımda makineleşme denildiğinde akla ilk gelen ve tarımsal gelişmişliğin en önemli göstergelerinden traktör sayısına baktığımızda esasında yıllar itibariyle kayda değer ölçüde gelişmeler yaşanmıştır. Suriye’de 1990’da 62.557 olan traktör sayısı, 1995’te 86.141, 2000’de 97.660 ve 2008’de de 109.890’a ulaşmıştır (FAO, 2019). Ülkedeki 2008 sonrası tarımsal makineleşme durumu bilinmiyor olup mevcut şartlarda tarımda makine kullanımının da etkin bir şekilde tarımsal verimliliğe yansıdığından bahsetmek çok güçtür. Nitekim ülkedeki yakıt sıkıntısı, tarımda makineleşmeden beklenen faydanın sağlanmasındaki en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

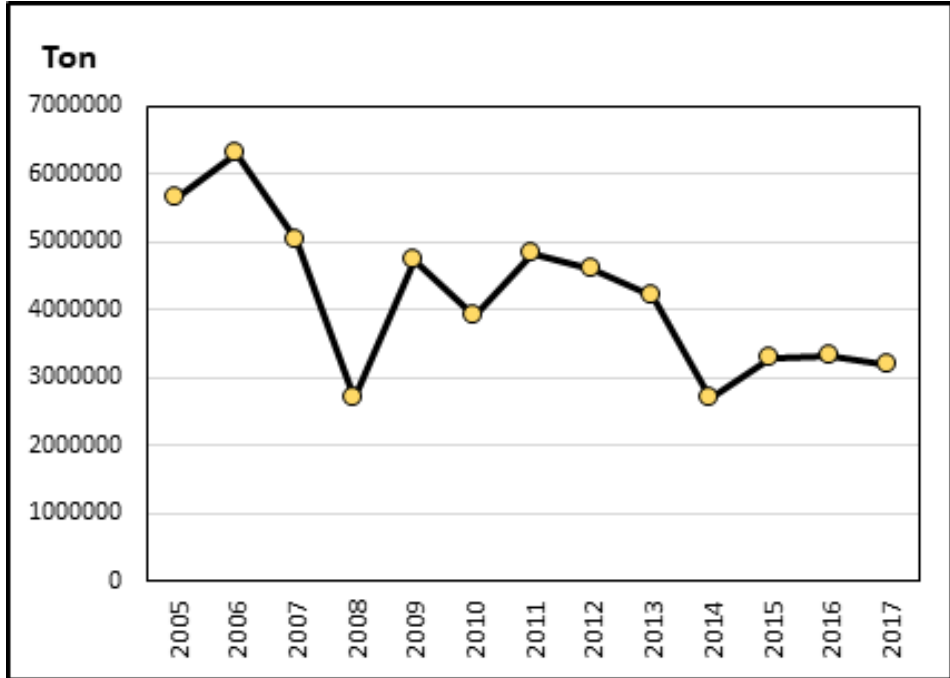
Sonuç olarak Suriye’de iklim ve toprak şartları bakımından tarıma en elverişli olan yerler aynı zamanda çatışmaların da en yoğun olduğu yerlerdir. Haseke, Şam kırsalı (Özellikle güneyi), İdlib ve Halep ülkenin en önemli zirai üretim

merkezleridir. Suriye'deki tarımsal altyapı 2011'deki iç savaşla büyük ölçüde tahrip olmuş, 2011'e değin zirai alanda, özellikle de sulama alanında, yapılan yatırımlardan beklenen geri dönüş elde edilemeden savaş patlak vermiştir. Ülkede 2011 – 2016 yılları arasındaki süreçte 3.2 milyar \$'lık kayıpla büyük bir çöküş göstermiştir (FAO, 2017, s. 12). Halep, Haseke, Rakka, Hama ve Deyrizor bu açıdan kaybın en fazla yaşandığı illerdir.

Suriye'deki Zirai Üretimin Ana Hatları

Akdeniz havzasının doğusundaki Suriye'de Akdeniz ikliminin etkisiyle temel tarım ürünlerini zeytin, turunçgiller, nar, baklagiller (Özellikle mercimek ve nohut) oluşturmakta, buğday ve pamuk üretimi ise ülkenin en önemli ve de stratejik tarım ürünleri arasında yer almaktadır.

Şekil 1. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye'de Toplam Tahıl Üretiminin Değişim

Kaynak: Central Bureau of Statistics, 2012; FAO, 2019.

Tüm dünyanın temel tarım ürünlerini oluşturan tahıllar, Suriye ziraatının de temel ürün grubunu oluşturmaktadır. Bu gruptan yetiştirilen ürünler buğday başta olmak üzere arpa ve mısırdır. Ülkedeki savaş ortamı yanı sıra son yıllarda periyodu sıklaştıran şiddetli kuraklıklar bu gruptan tarım ürünlerinin yetiştiriciliğinde kayda değer ölçüde gerileme yaşanmasına neden olmuştur. Şekil 1'de de görül-

düğü üzere son 13 yılda Suriye'deki toplam tahıl üretiminde savaş öncesinde de dikkat çekici gerilemeler söz konusu olmuştur. Örneğin; 2008'de ülkedeki şiddetli kuraklıkla toplam tahıl üretimi 2.7 milyon tona kadar gerilemiş, ertesi yıl 2 milyon tonluk artışla bu değer 4.738.674 tona çıkmıştır. 2011'den sonra ise ülkedeki tahıl üretimi sürekli bir şekilde fakat yavaş yavaş gerileme göstermiştir. Son birkaç yıla ait verilerin tahminlere dayandığı ülkede 2017 itibariyle 1.955.596 hektarlık alandan 3.171.006 ton tahıl üretimi gerçekleştirilmiştir (FAO, 2019).

Tablo 4. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye'de Başlıca Tahılların Ekim Alanı ve Üretim Değerleri

Yıl	Buğday		Arpa		Mısır	
	Alan (ha.)	Ton	Alan (ha.)	Ton	Alan (ha.)	Ton
2005	1.903.830	4.668.750	1.327.200	767.416	50.900	187.200
2010	1.599.100	3.083.100	1.526.600	679.800	37.918	133.100
2011	1.521.038	3.858.331	1.292.635	666.764	59.109	298.368
2012	1.602.814	3.609.096	1.132.875	728.051	60.234	257.684
2013	1.374.077	3.182.111	1.262.878	910.920	29.927	109.145
2014	1.287.886	2.024.332	1.220.559	600.104	24.620	67.080
2015	1.234.638	2.542.493	1.013.037	637.108	32.227	102.395
2016*	1.200.000	2.400.000	878.049	720.000	47.485	181.478
2017*	1.100.000	2.200.000	804.124	780.000	48.573	185.570

Kaynak: Central Bureau of Statistics, 2012; FAO, 2019.

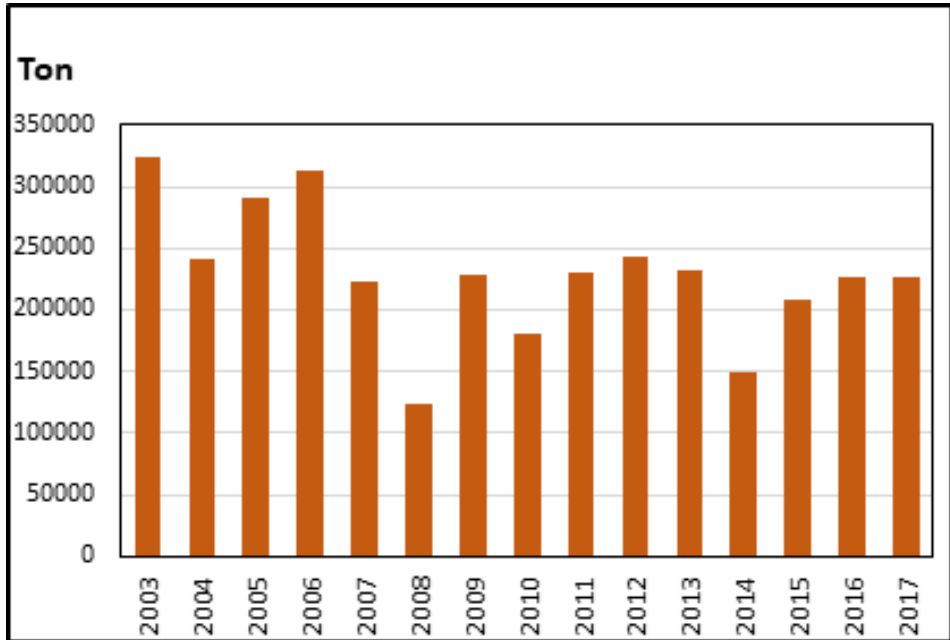
*: Tahmini verilerdir.

Tahıl grubundan en fazla yetiştirilen buğdayın Suriye'deki üretim değerlerine baktığımızda kabaca %50'lik bir gerilemenin yaşandığını söyleyebiliriz. Ülkede 2005'te 2 milyon hektara yaklaşan buğday ekim alanları 2017 tahminlerine göre 1.1 milyon hektara kadar gerilemiş, üretimde de buna paralel bir düşüş yaşanmıştır. Suriye'de 2005'te 4.6 milyon ton buğday üretilmiş, 2011'de olayların başladığı yıl 3.8 milyona gerilemiş ve 2014'te 2 milyon tona kadar düşmüştür (Tablo 4). Sonraki süreçte ise ülkede buğday üretimi hiçbir zaman 3 milyon tona çıkamamıştır. Buğday yetiştiriciliği hemen her ilde söz konusu olsa da Haseke üretimin yarısına yakını tek başına karşılamaktadır. Burayı sırasıyla Halep, Rakka, Hama, Deyrizor ve İdlib takip etmekte olup diğer illerin üretimi önemsizdir. Üretilen buğdayın önemli bir kısmı durum buğdayı olup geri kalanı yumuşak buğday çeşitlerindedir. Ülkede en fazla üretilen ikinci sıradaki tarım ürünü olan arpada ise ekim alanlarında çok ciddi bir gerileme yaşanmış olsa da bu durum üretime yansımamıştır. Nitekim 2005'te 1.3 milyon hektarlık alanda arpa üretimi

söz konusu olmakla beraber 2013'te 1.2 milyon hektardan 910.920 ton arpa üretimi gerçekleşmiş ve genel olarak ülkede üretim 600 bin tonun altına inmemiştir. Suriye'de arpa yetiştiriciliği yoğun olarak Halep'te yapılmakta olup Hama, İdlib ve Haseke'de de üretim söz konusudur. Son olarak mısır üretimine baktığımızda ise gerek savaş öncesi gerekse savaş sonrası dönemde mısır üretiminde kayda değer bir değişim söz konusu olmamıştır. Hatta pek çok tarım ürününün aksine mısır yetiştiriciliğinde bir iyileşme de söz konusu olup üretim 2014'te 67.080 tona kadar gerilemişse de son yıllarda 2 katına yakın bir artışla 180 bin tonu aşmıştır.

Suriye'deki baklagil üretiminin ülkede yaşanan gelişmelerden etkilenmediği belirtilebilir. Hatta yaşanan şiddetli kuraklıkların 2008 ve 2014'te baklagil üretiminde beşerî faktörlerden çok daha etkili olduğu anlaşılmaktadır. Son 15 yıllık süreçte, Suriye baklagil üretimi en yüksek değerine 2003'te ulaşmış ve 323.753 ton olmuştur (Şekil 2). Takip eden yıllarda ise baklagil üretimi sürekli dalgalanmalar göstermiş ve 2008'de 123.522 tonla sınırlı kalmıştır. Sonraki yıllarda istisna birkaç yıl göz ardı edilirse Suriye baklagil üretimi 200 – 230 bin ton aralığında seyretmiştir. Baklagil üretiminde her ne kadar yaşanan çatışmaların ciddi ölçüde etkili olmadığı söylenebilir olsa da ülkenin bu alandaki üretiminin zaten çok sınırlı olduğu ve kuraklıklardan çok daha ciddi ölçüde etkilendiğine dikkat çekmek gerekir.

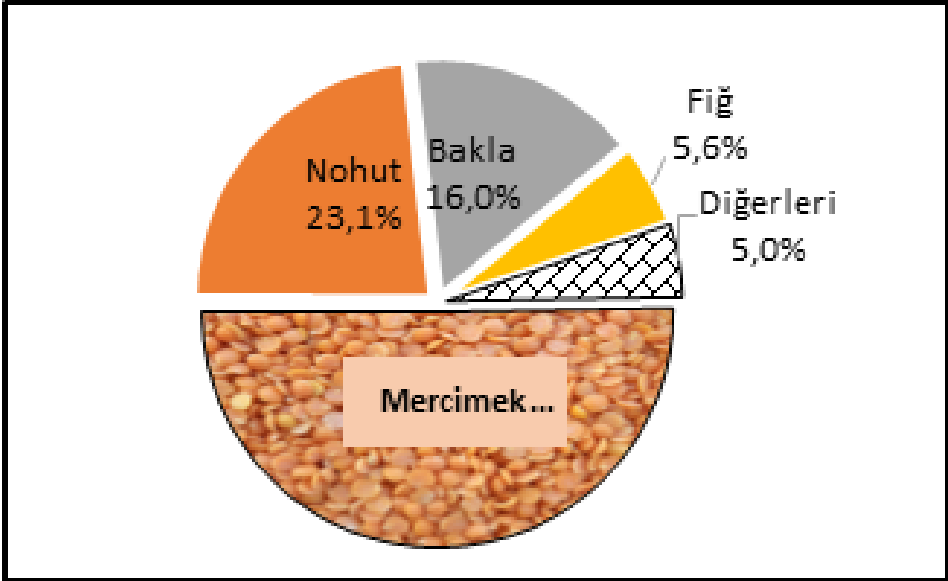
Şekil 2. 2003 – 2017 Yılları Arasında Suriye'de Baklagil Üretiminin Değişimi

Kaynak: Central Bureau of Statistics, 2012; FAO, 2019.

Ülke baklagil üretiminde hâkim olan ürün mercimek olup yetiştirilen tüm baklagillerin yarısını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Mercimek, yoğun olarak Halep'te yetiştirilmekte olup (Ülke üretiminin yarıdan fazlası) Haseke, İdlib ve Hama'da da sınırlı alanlarda mercimek yetiştiriciliği söz konusudur. 2017 itibariyle ülkede üretilen 226.028 tonluk baklagilin %23'ünü nohut oluşturmaktadır (Şekil 3). Genel olarak Ortadoğu mutfağında özel bir yeri bulunan nohudun retimi de ülkede çok sınırlı olup aynı yıl sadece 52.254 tonluk üretim gerçekleşmiştir. Bu gruptan en fazla yetiştirilen diğer bir ürün ise bakla olup 2017'de 18.006 hektarlık alandan 36.097 ton ürün elde edilmiştir (FAO, 2019). Fiğ ve kuru bezelye üretimi ise çok daha sınırlıdır.

Şekil 3. 2017 İtibariyle Suriye'de Üretilen Baklagillerin Ürünlere Göre Oranları

Kaynak: FAO, 2019.

Suriye'de yaşanan durumdan en fazla etkilenen tarım ürünü grubu endüstri bitkileri olmuştur. Ülkedeki endüstriyel altyapının çok büyük ölçüde tahribi, enerji sıkıntısı ve yaşanan işgücü kaybı endüstri bitkilerinin işlendiği tesislerin faaliyetinin sonlanmasına ve buna bağlı olarak da tarımsal üretimin gerilemesine neden olmuştur. Bu nedenle tarıma dayalı sanayi faaliyetlerinin ve söz konusu sanayi koluna hammadde tedariki yapan üretim Suriye'de büyük ölçüde gerilemiştir. Ülkenin en önemli endüstri bitkisi olan pamuk üretimine baktığımızda özellikle son yıllarda sürekli gerilemiştir. Bununla birlikte genel olarak Suriye'deki pamuk üretiminin gerilemesi esasında 2005'ten itibaren başlamış ve bu gerileme-

nin önüne geçilememiştir. Pamuk ekim alanı 2005'te 237.768 ha. iken 2017'ye gelindiğinde 119.768 ha.'ya gerilemiştir (Şekil 4). Lif pamuk üretimi ise ekim alanındaki gibi düzenli bir şekilde gerileme göstermemiş, daha inişli – çıkışlı bir gelişim yaşanmıştır. Ülkede 2004'te 331.000 ton olan lif pamuk üretimi 2007'de 211.600 tona ve 2010'da da 165.380 tona gerilemiş, hemen ertesi yıl üretim yeniden artarak 235.083 tona çıkmıştır. Son yıllarda ülkedeki pamuk üretim miktarı ile ilgili kesin bir bilgi söz konusu olmamakla beraber üretimin 170 – 200 bin ton civarında seyrettiği söylenebilir. Haseke, ülkenin en büyük pamuk üretim merkezi olup genel olarak pamuk ziraati en önemli istihdam sahalarından biri olarak Suriye için hala büyük önem arz etmektedir.

Endüstri bitkileri içerisinde çok ciddi ölçüde gerilemelerin yaşandığı diğer ürünler ise şekerpancarı ve tütündür. Şekerpancarı üretimi 2000'lerin ilk yarısında 30.000 hektara yaklaşmış ve üretim 1 milyon tonun altına düşmemişken 2011'den sonra dikkat çekici ölçüde gerilemeler görülmüştür (Tablo 5). Krizin başladığı 2011'de esasında Suriye'de son 15 yılın en yüksek şekerpancarı üretimi gerçekleşmiş (1.805.184 ton) fakat sonrasında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Nitekim 2014 yılındaki şekerpancarı üretimi 2011'deki üretimin %3,6'sı kadardır. Her ne kadar 2014'ten sonra üretimde artışlar gözlemlense de tekrar 1 milyon tonu aşamamıştır. Son olarak 2017'deki tahmini değerlere göre Suriye'de 16.142 ha. alandan 776.367 ton şekerpancarı üretimi gerçekleşmiştir. Tütündeki gerileme ise doğrudan 2011'deki gelişmelere bağlanamayacak bir değişim göstermiştir. Suriye'de tütün ekim alanları 2005'ten itibaren sürekli daralmıştır. Ülkenin 2006'daki 15.870 ha.'lık tütün ekim alanı 2017'ye gelindiğinde kabaca %50'lik bir daralmayla 7.890 ha. olmuştur. Üretim miktarı da bu daralmaya paralel olarak sürekli gerilemiş 2003'te 26.209 ton olan tütün üretimi 2011'de 17.059 tona, 2015'te 14.128 tona ve 2017'de de tahmini olarak 10.912 tona gerilemiştir (Tablo 5).

Tablo 5. 2003 – 2017 Yılları Arasında Suriye'de Şekerpancarı ve Tütün Üretim Değerleri

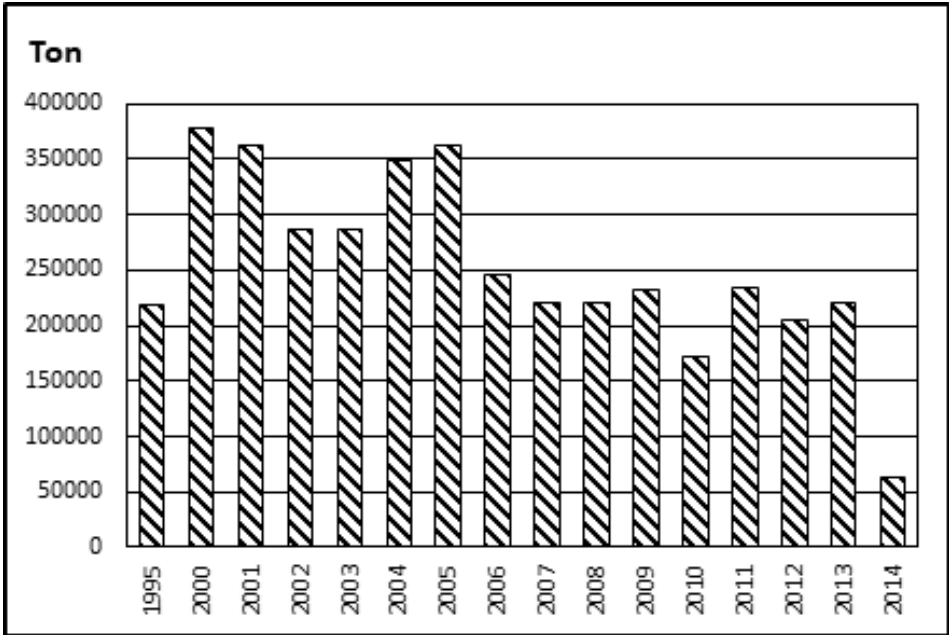
Yıl	Şekerpancarı		Tütün	
	Alan (ha.)	Ton	Alan (ha.)	Ton
2003	28.200	1.205.200	15.482	26.209
2004	27.590	1.217.658	16.085	25.942
2005	25.999	1.096.400	16.272	28.870
2006	32.600	1.437.900	15.870	24.900
2007	28.190	1.366.450	14.227	24.066
2008	29.500	1.104.900	13.817	20.580

2009	15.463	732.706	12.674	19.881
2010	27.500	1.427.456	12.958	20.150
2011	26.014	1.805.184	11.406	17.059
2012	22.593	1.027.942	10.880	15.620
2013	6.396	316.855	11.117	15.817
2014	1.606	65.310	10.473	14.731
2015	4.395	197.733	9.878	14.128
2016*	16.013	782.002	8.817	12.470
2017*	16.142	776.367	7.890	10.912

Kaynak: Central Bureau of Statistics, 2012; FAO, 2019.

*Tahmini verilerdir.

Şekil 5. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye’deki Toplam Yağlı Tohumlu Bitkilerin Üretim Miktarı²

Kaynak: Central Bureau of Statistics, 2012; FAO, 2019.

² Suriye'nin en önemli tarım ürünlerinden olan pamuk ile ilgili olarak ülkede üretimi yapılan pamuğun lif için kullanımının ardından ne kadarının (Arta kalan çığidin) yağ sanayinde kullanıldığı bilinemediğinden son dönem istatistiklerine çığit verileri dahil edilememiştir.

Tıpkı diğer endüstri bitkilerinde olduğu gibi ülkedeki yağlı tohumların üretiminde de genel manada ciddi bir gerileme söz konusudur. Şekil 5'te de görüldüğü üzere Suriye'de özellikle 2000'lerin başından ortalarına kadar söz konusu bitkisel ürün grubu 250 bin tonun altına inmemişken 2006'dan itibaren bu değer altına inmiş ve bir daha da 250 bin tonu aşamamıştır. 2011'deki krizi takiben ise bu alanda başlangıçta kayda değer bir gerileme söz konusu olmazken daha yakın yıllarda üretim %70'ten daha fazla bir oranda gerilemiştir. Bu gerilemede de diğer endüstri bitkileri için geçerli olan durumlar aynen geçerlidir. Ülkedeki FAO tahminlerine göre son olarak 2014'te 63.555 ton yağlı tohum üretilmiştir.

Suriye'de üretimi yapılan yağlı tohumlu bitkiler çığit, yerfıstığı, ayçiçeği, susam ve soya'dır. Bunlardan en büyük paya sahip olan aynı zamanda tekstil sanayinin de en önemli hammadde olan pamuktur. Pamuğu sırasıyla yerfıstığı, ayçiçeği, susam ve soya takip etmektedir. Bunlardan çığit üretiminde çok ciddi gerileme söz konusu olup 2000'den 2017'ye değin ekim alanlarında %55,7'lik bir gerileme kaydedilmiştir. Yerfıstığında da benzer şekilde %50'ye yakın ekim alanı daralması söz konusudur. Ayçiçeği ise yağlı tohumlu bitkiler içerisinde ekim alanı genişleyen tek bitki olmuş, buna karşılık üretimde beklenen artış gerçekleşmemiştir (Tablo 6). Susam ve soyada ise gerileme çok daha dikkat çekici boyutlarda olup soyada ekim alanında %95,3'lük, susamda ise %87,1'lik daralmalar gerçekleşmiştir. Zeytinyağı bir kenara bırakılacak olursa tablo 6'da belirtilen yağlı tohumlu bitkilerden çok az bir kısmının yağ sanayinde değerlendirildiği göz önüne alındığında ve bunlardaki dikkat çekici gerilemeyle de ülkenin çok ciddi bir yağ açığı bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6. Suriye'de 2000 ve 2017 Yıllarında Yağlı Tohumların Ekim Alanı ve Üretim Miktarı

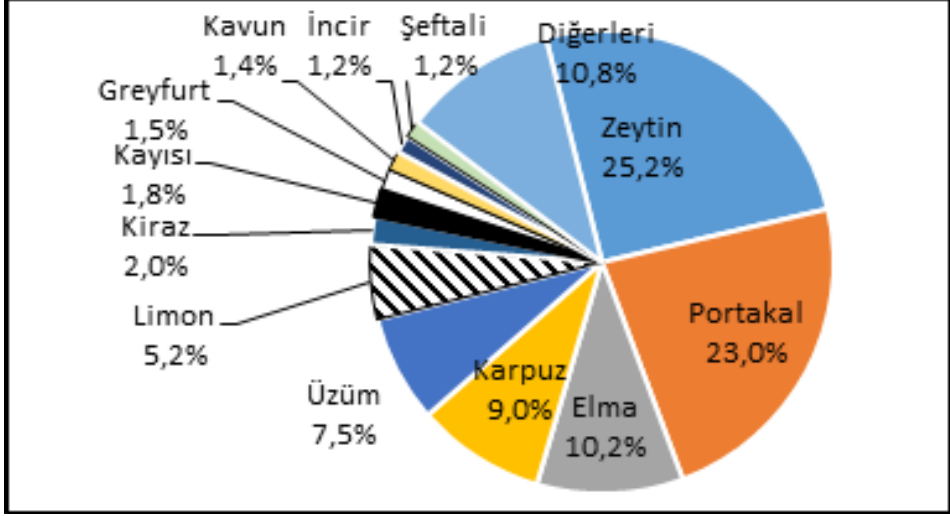
Yağlı Tohumlar	2000		2017		Ekim Alanındaki Değişim Oranı %
	Alan (ha.)	Ton	Alan (ha.)	Ton	
Çığit	270.290	703.227	119.768	441.442	- 55.7
Yerfıstığı	10.260	28.106	5.348	13.922	- 47.9
Ayçiçeği	3.327	8.631	5.128	7.102	+ 54.1
Susam	6.400	3.958	824	686	- 87.1
Soya	2.787	3.804	130	300	- 95.3
TOPLAM	293.064	747.726	131.198	463.452	- 55.2

Kaynak: FAO, 2019.

Suriye'de meyveciliğin durumuna baktığımızda, bu ürün grubunun ülkedeki gelişmelerden çok ciddi ölçüde etkilenmediği görülmektedir. Ülkenin toplam meyve üretimi 1990'dan 2011'e değin düzenli bir şekilde artış göstermiş ve 2011'de krizin patlak verdiği yılda toplam 3 milyona yakın meyve üretimi ger-

çekleşmiştir (Şekil 6). Her ne kadar bu düzenli gelişim 2011’den itibaren dursa da bu alanda çok ciddi bir gerileme de söz konusu olmamış, en fazla 2014’te 2,3 milyon tona kadar inmişse de küçük çaplı artışlarla 2017’de 2.586.590 ton meyve üretimi gerçekleşmiştir.

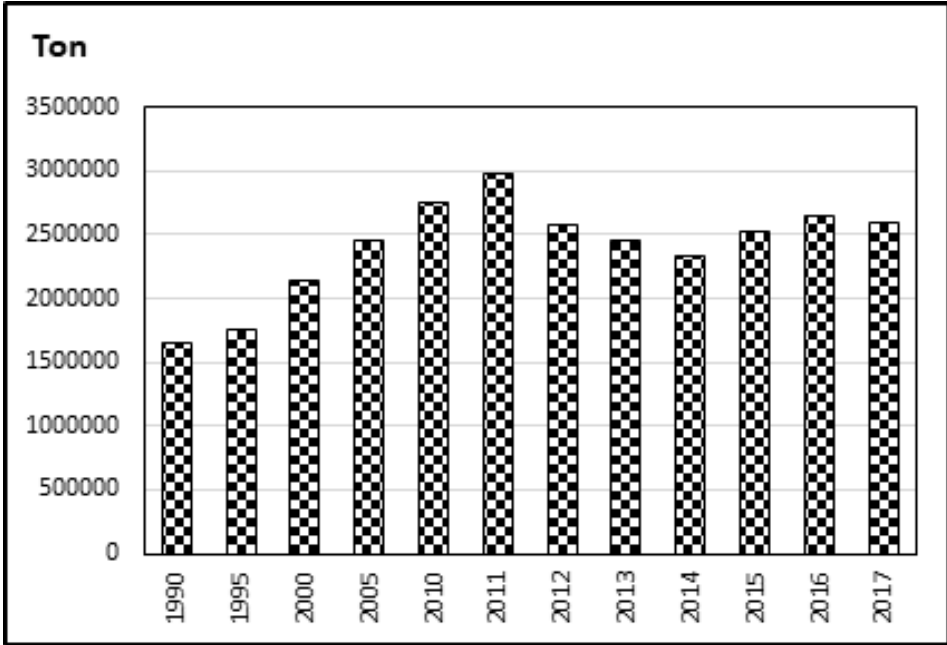
Şekil 6. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye’de Toplam Meyve Üretim

Kaynak: Central Bureau of Statistics, 2012; FAO, 2019.

Söz konusu zirai faaliyetle ilgili ürün desenine baktığımızda Akdeniz havzasının başlıca ürünlerinden olan zeytin ülke meyveciliğinde ilk sırada yer almaktadır. Zeytinciliğin yetiştiricilik faaliyetine bağlı olarak bir yıl yüksek – bir yıl düşük (Var yıl / Yok yıl) üretim Suriye’de de gerçekleşmektedir. 1990’lardan öncesine kıyasla her ne kadar ülkede zeytin üretimi artmış olsa da 2011’den sonra ciddi ölçüde olmasa da bu alanda gerilemeler yaşanmıştır. 2011 ve 2012’de ülkede 1 milyon tonun üzerinde gerçekleşmiş olan zeytin üretimi 2013’te 842.098 tona, 2014’te ise 392.214 tona kadar gerilemiştir (FAO, 2019). Her ne kadar son 3 yılda 800 bin tonun altına düşmemiş olsa da zeytin üretimi tekrar 1 milyon tona ulaşmamıştır. 2017 itibariyle ülkede üretilen 871.814 tonluk zeytinle toplam meyve üretiminde %25’lik bir payı bulunmaktadır.

Şekil 7. 2017 İtibariyle Suriye'de Üretilen Başlıca Meyvelerin Oranlar

Kaynak:FAO, 2019.

Suriye'de geçmişten beri (Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun da en önemli turunçgil merkezi olan) en fazla üretilen meyve grubu turunçgiller olmuştur. Bunlar içerisinde ise portakal her zaman ilk sırada yer almıştır. Söz konusu ürün grubuyla ilgili geçmişten beri köklü bir bilgi birikimi bulunan ülkede aynı zamanda kayda değer ölçüde çeşitlilik de bulunmaktadır. 2017 itibariyle ülkede en fazla üretilen turunçgil olan portakal 795.455 ton kadar üretilmiş olup tüm meyveler içerisinde %23'lük bir payı bulunmaktadır (Şekil 7). Turunçgiller içerisinde portakalı 179.766 tonla limon, 51.933 tonla greyfurt, 27.185 tonla mandalina ve 195.010 tonla da diğer turunçgil meyveler takip etmektedir (FAO, 2019). Buna göre Suriye'de 2017'de üretilen toplam meyvelerin %48,3'ünü turunçgiller oluşturmaktadır. Bu gruptaki meyvelerin tamamı Lazkiye ve Tartus'ta üretilmektedir. Diğer meyveler içerisinde elma (353.534 ton) ve üzüm (259.083 ton) önemli miktarda üretimi olan meyveler olup diğerlerinin üretimi ise 100 bin tonun altındadır. Suriye'de genel olarak bağcılık çok ciddi ölçüde gerilemiş olup bu gerilemede ülkede yaşanan krizin payı çok sınırlı olmuştur. Örneğin; ülkede 1986'da 500.500 ton olan üzüm üretimi 1988'de 570.681 tona kadar çıkmışken takip eden yıllarda sürekli gerilemiştir. Ülkede 2014'teki üzüm üretimi (195.930 ton) 1973'ten beri ülkedeki en düşük üretim miktarı olarak kayıtlara geçmiştir. Günümüzde Humus ve Dera bağcılık faaliyetinin yoğunlaştığı merkezlerdir. FAO tarafından toplam meyve üretimi içerisinde değerlendirilen kavun ve karpuz da

bu grupta ele alındığında, ülkedeki 310.552 tonluk karpuz ve 47.206 tonluk kavun üretiminin de meyvecilikte önemli bir payı olduğu söylenebilir. Beklenenin aksine dünyanın en önemli hurma üretim merkezi olan Ortadoğu’da başlıca hurma yetiştiricisi ülkelere komşu olmasına ve söz konusu meyve için ideal şartları haiz olmasına karşın bu alanda kayda değer bir üretimi bulunmamaktadır. Suriye’de 2017’de sadece 4.309 tonluk hurma üretimi söz konusu olmakla beraber aynı yıl Suudi Arabistan’da 754.761 ton, Irak’ta 618.818 ton, İsrail’de 43.967 ton ve Ürdün’de ise 25.222 ton hurma üretimi söz konusu olmuştur (FAO, 2019).

Suriye’deki sebze üretimine baktığımızda meyveciliğin aksine bu alanda iç savaşın etkilerini daha bariz bir şekilde görmek mümkün. Esasında toplam sebze ekim alanında kayda değer bir değişim söz konusu olmamakla beraber 2011 sonrası üretimde önemli ölçüde düşüşler yaşanmıştır. Ülkede 2000’lerin ikinci yarısından itibaren, 2011’deki savaşa kadar toplam sebze üretimi 2 milyon tonun altına düşmemiştir. Bununla birlikte 2011’den itibaren üretim 2 milyon tonun altına inmiş, 2013’te ise son 8 yılın en düşük değeri olan 1.481.671 tonla sınırlı kalmıştır (Tablo 7). Her ne kadar son yıllara ait tahminlere göre Suriye sebze üretiminde yeniden artışlar olduğu belirtile de yine de 2011 öncesi değerlerin altında kalmıştır.

Tablo 7. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye’de Sebzeçilik Ekim Alanları ve Üretim Miktarları

Yıllar	Sebzeçilik	
	Alan (ha.)	Ton
1990	105.907	1.380.635
1995	102.265	1.594.250
2000	78.394	1.529.933
2005	103.541	2.120.399
2010	113.845	2.368.171
2011	114.939	2.437.434
2012	108.947	1.871.672
2013	86.159	1.481.671
2014	91.443	1.658.627
2015	97.101	1.855.034
2016*	96.668	1.765.617
2017*	96.881	1.728.084

Kaynak: FAO, 2019.

*: Tahmini verilerdir.

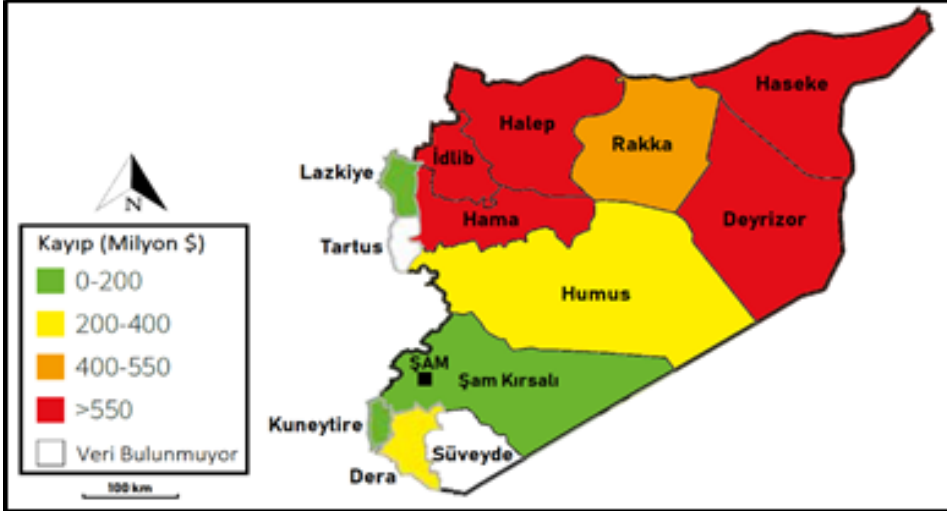
Ülkede üretimi yapılan sebze çeşitlerine baktığımızda 2017'deki toplam 1.728.084 tonluk sebze üretiminin %39,7'si gibi önemli bir kısmı domatesten oluşmaktadır (686.458 ton). Ülke domates üretiminin tamamına yakını Tartus ve Lazkiye'de gerçekleşmektedir. Domatesi sırasıyla patlıcan (126.627 ton), hıyar (108.548 ton), kabak (102.488 ton) ve kuru soğan (79.625 ton) takip etmektedir (FAO, 2019). Bahis konusu sebzeler Suriye toplam sebze üretiminin %64'ünü oluşturmakta, geri kalan sebzelerin üretim miktarı ise önemsizdir.

Yenilebilir kökler içerisinde en önemlisi olan patates üretimine baktığımızda Suriye'de bu ürünün ciddi anlamda savaş koşullarından etkilenmediği anlaşılmaktadır. Ülkede 1990'da 398.200 ton olan patates üretimi 1995'te 470.969 tona, 2002'de 513.200 tona, 2011'de 715.276 tona kadar çıkmış, 2017'de ise yaklaşık 100 bin tonluk bir gerilemeyle 613.434 ton olmuştur (FAO, 2019). Patates üretiminin %30'una yakın bir kısmı Şam kırsalında gerçekleşmekte olup geri kalan üretimin önemli bir kısmı Hama ve Humus'ta yapılmaktadır.

Son olarak Suriye tarımsal üretiminde ve de en önemlisi ülke ihracatında çok önemli bir yere sahip olan baharat bitkilerinin yetiştiriciliğine baktığımızda özellikle kimyon öne çıkmaktadır. Suriye'de son 3 yılda 25 – 28 bin ton civarında olan kimyon üretimi, tarım ürünleri ihracatında da ilk sırada yer almaktadır. Kimyon yoğun olarak Halep, İdlib, Hama, Rakka ve Humus'ta yetiştirilmekte olup söz konusu illerin üretimdeki payı %96 civarındadır (Hamwi, 2006, s. 2). Halep ise kimyon üretiminin tek başına %54'ünü sağlamaktadır. Kimyonun yanı sıra Suriye'de anason ve kişniş başta olmak üzere rezene ve çörek otu üretimi de oldukça yaygın olup ülke ekonomisinde kayda değer payları bulunmaktadır. 2017'de ülkede 77.907 ha. alanda 46.730 ton anason, badyan (Yıldız anason), kişniş ve rezene üretimi gerçekleşmiştir (FAO, 2019).

Suriye'deki bitkisel üretimi ana hatlarıyla izah ettiğimiz bu bölümde ülkenin ürün deseni ortaya konmuştur. Ülkedeki üretimin iller ölçeğindeki durumu da belirtilirken özellikle iklim, toprak ve su kaynakları açısından en elverişli olan Haseke, Rakka kuzeyi, Halep, İdlib, Lazkiye, Tartus'un büyük bir kısmı ve Hama'nın batısına dikkat çekilmiştir. 2011'de ülkede yaşanan çatışmaların yoğunluk kazandığı kuzey kesim ile bitkisel üretimin yoğunlaştığı alanlar bu anlamda paralellik göstermektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü tarafından Suriye'deki 2011 – 2016 yıllarını kapsayan bitkisel üretim kayıplarının gösterildiği haritadan da anlaşıldığı üzere ülkede özellikle kuzey illerde çok ciddi kayıplar söz konusu olmuş ve zarar milyarlarca dolara ulaşmıştır (Şekil 8). Ülkenin güneyine doğru ise kayıpların azaldığı dikkat çekmektedir. Öte yandan Suriye'de yaşanan kayıplar daha önce de ifade edildiği üzere sadece iç savaşa bağlı olmayıp kuraklık gibi diğer doğal olaylarla gerçekleşen kayıpları da kapsamaktadır. Bununla birlikte 2011 – 2016 yılları arasındaki bitkisel üretim kayıplarında doğrudan ve dolaylı etkileriyle iç savaş temel faktör olmuştur. Ülkenin en önemli tarımsal üretim alanlarından Tartus ve Süveyde'ye ait ise veriler bulunmamaktadır.

Şekil 8. Suriye’de 2011 – 2016 Yılları Arasında Bitkisel Üretim Alanında Yaşanan Kayıpların İllere Göre Dağılımı

Kaynak: FAO, 2017’den düzenlenmiştir.

Suriye’deki bitkisel üretim kayıpları göz önüne alındığında çok ciddi ölçüde gıda yetersizliği, gıda açığı sorunu gündeme gelmiştir. Yapılan çalışmalar ülkede 2018 itibariyle toplam 10.477.532 kişinin gıda yetersizliği riskiyle karşı karşıya olduğunu göstermiştir. Bunun 6,5 milyonu doğrudan akut gıda yetersizliği yaşamakta, geri kalanı da (4 milyon civarında insanın) risk altındadır (Wos, 2019, s. 8). Bu vahim durumun Suriye’deki dağılımına baktığımızda çatışmaların yoğunlaştığı Rakka, Deyrizor, İdlib ve Halep’te nüfusun yarısından fazlasının temel gıda maddelerine erişim güçlüğü yaşadığından buna bağlı akut gıda yetersizliği ile karşı karşıyadır (Tablo 8). Kuneytire ve Şam Kırşalı ise doğrudan sıcak çatışmaların nispeten daha az yaşandığı sahalardan olmakla birlikte yine buralarda da ciddi seviyelerde gıda yetersizliği söz konusudur. Sonuç olarak da Suriye’de nüfusun %54’ü ciddi anlamda gıda yetersizliği sorunu yaşamaktadır.

Tablo 8. 2018 İtibariyle Suriye’de Gıda Yetersizliği ve Bu Riskle Karşı Karşıya Olan Nüfusun İllere Göre Dağılımı

İller	Nüfus	Gıda Yetersizliği Çeken Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı (%)
Halep	3.570.540	2.141.454	60
Şam Kırşalı	3.261.246	1.726.916	53
İdlib	2.086.051	1.357.744	65
Şam	1.925.387	783.931	41

Hama	1.466.242	715.115	49
Humus	1.415.805	608.178	43
Haseke	1.107.159	506.809	46
Lazkiye	1.086.781	393.350	36
Dera	898.910	628.861	70
Deyrizor	895.878	671.541	75
Tartus	831.522	355.069	43
Rakka	440.276	384.178	87
Süveyde	328.452	124.727	38
Kuneytire	100.561	79.659	79
TOPLAM	19.414.810	10.477.532	54

Kaynak: Wos, 2019.

Suriye’de Hayvancılığın Genel Durumu

Genel olarak Suriye zirai hayatında bazı ürünler yaşanan iç savaştan çok ciddi ölçüde etkilenmiş olup genel olarak hayvancılık faaliyetleri kapsamında (özellikle bazı alanlarda) da çok ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Ülkedeki savaş koşulları yanında yaşanan diğer olaylar (Şiddetli kuraklık, yeterli veterinerlik hizmeti alınamaması gibi) hayvancılığı doğrudan ve de dolaylı çok ciddi ölçüde etkilemiştir. Ayrıca bitkisel üretimden farklı olarak hayvancılıkta hayvan refah seviyesinin de çok önemli bir husus olması, Suriye’de ise mevcut şartlarda bu hususun çok ciddi ölçüde ihlali/ihmali ile hayvancılığın ülkede çok daha ciddi sıkıntılar içerisinde olduğu net bir şekilde söylenebilir. Hayvan varlığı ile ilgili olarak da son yıllara ait hayvan sayılarının uluslararası kuruluşların önceki yıllara ait verilerden hareketle hesaplanmış oldukları tahmini verilerden ibaret olduğunun da belirtilmesi gerekir. Bu açıdan Suriye’deki genel olarak son 3 – 4 yıla ait verilerin güvenilirliği tartışmaya açık bir husustur.

Suriye’de hayvancılığın gerilemesinde yaşanan iç savaş, tabii faktörlerden çok daha fazla etkili olmuştur. Susuzluk ve kötü yaşam koşulları nedeniyle hayvanların büyük kısmı telef olmuştur. Susuzluk noktasında ise iç savaş koşulları nedeniyle hayvanlarla gerektiği gibi ilgilenilememesi, su kaynaklarına olan erişim güçlüğü gibi dolaylı etkileri olduğunu da belirtmek gerekir. Ayrıca besin kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle hayvan hırsızlığı ve kaçak hayvancılık da sektörü iç savaşa bağlı olarak etkilemiş diğer faktörlerdir. Hayvancılıktan en fazla etkilenen yöreler ise Haseke ve Deyrizor olmuştur.

Tablo 9’da da görüldüğü üzere Suriye hayvancılığında küçükbaş varlığı, bunun içerisinde de koyun yetiştiriciliği hâkim faaliyeti oluşturmaktadır. Genel olarak Suriye’deki küçükbaş hayvancılık içerisinde İvesi ırkı koyun yetiştiriciliği en önemli noktayı teşkil etmektedir. Hatta genel olarak İvesi ırkı varlığı için Suriye

hayvancılığının en önemli kollarından birisidir demek de mümkündür. Güneydoğu Asya menşeli bu koyun ırkı yüzlerce yıldır Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan'ın kuzeyinde özellikle bedevilerce yetiştirilen ve bölge için temel geçim kaynakları arasında yer almaktadır³. Suriye'de de özellikle Deyrizor, Humus, Rakka ve Haseke güneyinde İvesi yetiştiriciliği oldukça yaygın bir hayvancılık faaliyetidir. Ülkede genel olarak koyun ve keçi yetiştiriciliğinin iç savaştan etkilenmediği görülmektedir. Hatta keçi sayısında artış savaş yıllarında da devam etmiştir. Koyun varlığı ise savaştan önce, 2005'teki 20 milyon başa yaklaşan sayının ardından gerilemeye başlamış, 2011'den sonra da kısmi azalmalar görülse de ülkede 17.5 – 18 milyon baş koyun varlığı korunmuştur.

Tablo 9. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye'deki Büyük ve Küçükbaş Hayvan Sayısı (Baş)

Yıllar	Sığır	Manda	Koyun	Keçi	Deve
1990	787.000	855	14.508.608	999.677	4.600
1995	775.000	1.244	12.075.000	1.063.000	6.711
2000	984.393	2.824	13.505.200	1.049.539	13.368
2005	1.082.623	4.470	19.651.052	1.295.725	23.400
2010	1.010.000	7.000	15.511.000	2.057.000	50.202
2011	1.111.710	7.408	18.071.212	2.294.000	55.021
2012	1.108.473	7.408	18.062.841	2.292.747	55.008
2013	1.113.225	7.596	18.018.686	2.294.239	53.383
2014	1.090.458	7.933	17.858.139	2.285.778	58.715
2015	1.087.875	8.284	17.854.436	2.292.412	64.725
2016	1.149.279	8.982	18.001.671	2.394.458	68.748
2017	1.141.833	9.084	17.641.877	2.437.521	66.390

Kaynak: FAO, 2019.

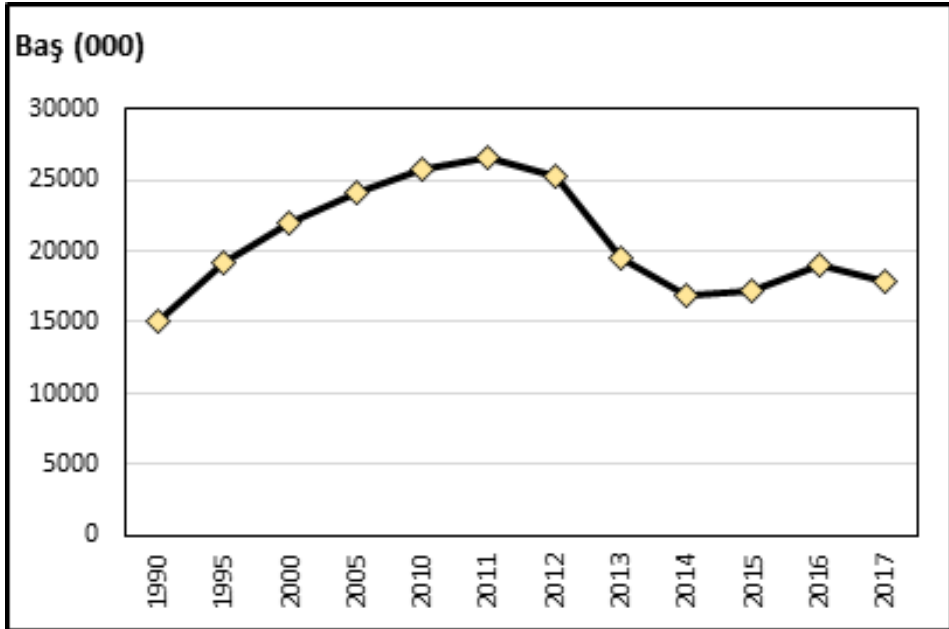
Ülkedeki büyükbaş hayvancılık için de yine çok ciddi ölçüde iç savaş koşullarından etkilenmiştir demek mümkün değildir. Bu gruptan manda varlığı için sayının savaş yıllarında artması ise dikkat çekmektedir. Sığır varlığında ise çok küçük çaplı artış ve azalmalar söz konusuysa da bu anlamda krize sebep olabilecek bir çöküş gerçekleşmemiştir. Benzer şekilde ülkedeki deve varlığında da kayda değer bir gerileme gerçekleşmemiştir. Hatta 2013'teki gibi bazı yıllardaki küçük ölçekli gerilemeler göz ardı edilirse deve varlığında da kayda değer bir artış eğiliminden bahsedilebilir (Tablo 9). Suriye için deve yetiştiriciliği özellikle de iç kesimlerdeki göçebelerin (Bedevilerin) yaşam şekli için vazgeçilmez niteliktedir.

Suriye'de hayvancılık faaliyetleri içerisinde gerilemenin en fazla yaşandığı

³ İvesi koyunu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. <http://www.fao.org/3/p8550e/P8550E01.htm> (Son erişim: 13.04.2019).

alan kanatlı hayvan varlığında gerçekleşmiştir. Şekil 9'da görüldüğü üzere esasında 2011'deki iç savaşa kadar ülkede söz konusu hayvancılık faaliyeti alanında kayda değer ve de istikrarlı bir gelişimin yaşandığı görülmektedir. 1990'da toplam 15,1 milyon baş olan kanatlı hayvan sayısı, 1995'te 19,1 milyon başa, 2005'te 24,1 milyon başa ve 2011'de de 26,5 milyon başa yükselmiştir. Fakat çatışmaların başlamasıyla birlikte ilk etapta ciddi bir gerileme yaşanmış ve 2014'te kanatlı hayvan sayısı 16,8 milyon başa kadar gerilemiştir. Son 3 yıla ait tahmini veriler ise 2012 – 2014 arasındaki gelişmelerden hareketle hesaplanmış tahmini veriler olup ülkede kabaca 17 – 19 milyon baş arasında kanatlı hayvan varlığı olduğu belirtilse de esasında Suriye'de sayının daha düşük olduğu ifade edilebilir. Nitekim ülkede özellikle 2012'den itibaren kamusal alanda sağlıklı bir işlerlik söz konusu olmadığından genel olarak iç savaşı takiben çoğu istatistiksel verilerin sağlıklı olabilirliği noktasında ciddi şüpheler söz konusudur.

Şekil 9. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye'de Kanatlı Hayvan Varlığı

Kaynak: FAO, 2019.

Suriye'deki kanatlı hayvan varlığının önemli bir kısmını tavuk yetiştiriciliği oluşturmakta olup 2017 itibariyle toplam kanatlı hayvanların %98,4'ünü teşkil etmektedir. Sırasıyla hindi (193.000 baş), kaz (51.000 baş) ve ördek (47.000 baş) ise oldukça sınırlı olarak beslenmektedir (FAO, 2019).

Arıcılık açısından ülkedeki genel duruma baktığımızda bu alanda iki farklı değişken dikkat çekmektedir. Ülkede özellikle 2011'e değin kovan sayısında

kayda değer ölçüde bir gelişim söz konusu olmuş ve 1990'da sadece 137.000 olan kovan sayısı 2011'de 631.526'ya çıkmıştır (Tablo 10). Fakat 2011'deki malum gelişmelerin ardından kovan sayısında azımsanmayacak şekilde gerilemeler yaşanmış, 2014'te 507.829'a, 2015'te de 475.773'e gerilemiş, son yıllara ait tahmini değerlere göre ise bir miktar artışla 2017'de 520.795 olmuştur. Ülkede 1990'lardan 2011'e değin kovan varlığındaki gelişme doğal olarak bal üretimine de yansımıştır. Fakat bal üretimindeki gerileme kovan sayısına paralel bir gelişme göstermemiştir. Ülkedeki 2011 sonrası en düşük kovan varlığı 2015'te olmasına karşın bal üretiminin en düşük olduğu yıl 2014'tür. Benzer durum balmumu üretimi için de geçerlidir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta bal ve balmumu üretiminin 2011'deki gelişmelerden çok ciddi ölçüde etkilenmemiş olduğudur. Hatta balmumu için 2011'den sonra istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. Bal üretimi ise hiçbir zaman 2005 öncesi gibi 2.000 tonun altına inmemiştir.

Tablo 10. Suriye'de Arıcılık Faaliyetine Bağlı Temel Göstergeler

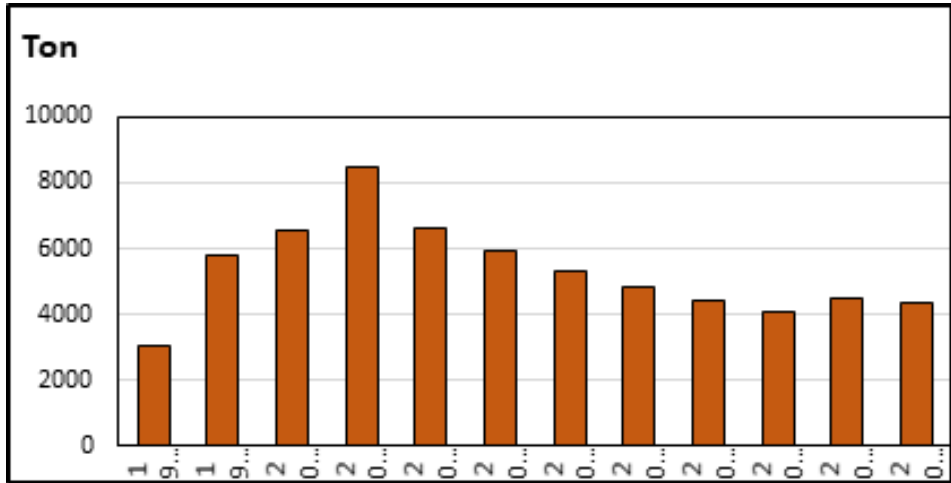
Yıllar	Kovan Sayısı	Bal (Ton)	Balmumu (Ton)
1990	137.000	518	34
1995	354.000	889	57
2000	345.091	1.677	105
2005	463.000	2.131	100
2010	630.775	2.966	129
2011	631.526	3.032	127
2012	597.863	2.722	129
2013	544.846	2.896	131
2014	507.829	2.517	136
2015	475.773	2.740	136
2016	533.198	3.097	138
2017	520.795	3.121	140

Kaynak: FAO, 2019.

Suriye hem kıyı balıkçılığı hem de iç su balıkçılığı açısından çoğu Ortadoğu ülkesinden daha avantajlı olsa da bu alanda belli bir gelişmişlikten bahsetmek mümkün değildir. Öte yandan son olaylardan balıkçılık alanında da ciddi kayıplar söz konusu olmuş ve 2011 – 2016 arasında toplam 80 milyon dolarlık zarara meydana gelmiştir (FAO, 2017, s. 10). Kayıplar özellikle İdlib ve Hama'da yoğunlaşmıştır. Suriye'de su ürünlerindeki duruma baktığımızda esasında 1990'lardan itibaren ülkede bu alanda kayda değer bir gelişim trendi yakalandığı görülmek-

tedir. Ülkede 1990'da 3.046 tonluk su ürünleri üretimi, 5 yıl gibi kısa bir sürede 2 katına yakın bir artışla 5.782 tona çıkmıştır (Şekil 10). Bu gelişim hızı sonraki yıllarda azalmış da olsa yine de önemli ölçüde bir gelişimden bahsetmek mümkündür. Suriye'de su ürünleri üretiminde 2005'teki 8.447 tonluk üretimin ardından 2015'e değin sürekli bir gerileme yaşanmıştır. Bu alanda yaşanan gerileme Suriye İç Savaşı'ndan bağımsız olarak çok daha önce başlamışsa da ülkedeki krizin gerilemeyi artırdığı da yadsınamaz. Genel manada son 4 yıllık süreçte 4 – 4.5 tonluk su ürünleri üretim aralığından bahsetmek mümkündür. Son olarak Suriye'de toplam 4.365 tonluk su ürünleri üretimi gerçekleşmiştir. Üretimin yarısından fazlası (2.500 tonu) iç sularda yapılan üretim ve avcılıktan sağlanmış olup sadece 1.755 tonluk sınırlı bir kısmı kıyı balıkçılığında sağlanmıştır. Geri kalan üretimin 70 tonu kabuklular, 40 tonu da yumuşakçalardan oluşmaktadır (FAO, 2019).

Şekil 10. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye'de Su Ürünleri Üretim Miktarındaki Değişim

Kaynak: FAO – Fisheries and Aquaculture Information and Statistics, 2019

Hayvan varlığının ardından hayvansal ürünlerin üretimine de kısaca baktığımızda hayvan varlığına bağlı olarak en fazla ürün elde edilmesi beklenenlerin gösterildiği Tablo 11'de de görüldüğü üzere 2011'deki olaylardan sonra her ne kadar genel manada bir gerileme söz konusuysa da tahminlerin ötesinde çok da kötü bir tablo karşımıza çıkmamaktadır. Öte yandan son birkaç yıla ait verilerin güvenilir olmadığı bir kez daha altının çizilmesi gerekmektedir. Ülkede hayvan varlığı içerisinde ilk sırada yer alan koyunlardan elde edilen süt miktarının seçilmiş yıllar itibariyle değişimine baktığımızda 2010'dan itibaren genel olarak 600 – 700 bin tonluk aralığın korunduğu görülmektedir. Bununla birlikte sonraki yıllarda hiçbir zaman 2011'deki değer de yakalanmamıştır. Nispeten benzer durum inek sütü için de geçerli olmuş, 2011'e kadar önemli bir artış gösteren

inek sütü, 2011'den sonra çok ciddi boyutlarda olmasa da gerileme göstermiştir. Koyun eti üretiminde ise koyun varlığı da göz önüne alınacak olursa hayvansal verimliliğin esasında ülkede çok düşük olduğu anlaşılmaktadır. Hayvan besleme ve bakımının Suriye'de çok kötü olması nedeniyle hayvansal verimlilikte, özellikle de et üretiminde ciddi düşüşler söz konusudur. Nitekim ülkede 2016 tahmini verisi bir kenara bırakılacak olursa et üretimi 2011'den itibaren düzenli bir düşüş sergilemiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere Suriye hayvancılığında en ciddi gerilemelerin söz konusu olduğu kanatlı hayvan varlığının et üretimine olan yansımaları da net bir şekilde görülmektedir. Suriye'de 2010'da 189.745 ton olan tavuk eti üretimi, 2011'den itibaren hızlı bir gerileme içerisine girmiş ve 2014'te ise 100 bin tonun altına düşmüştür.

Tablo 11. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Suriye'de Belli Başlı Hayvansal Ürünlerin Üretim Miktarları (Ton)

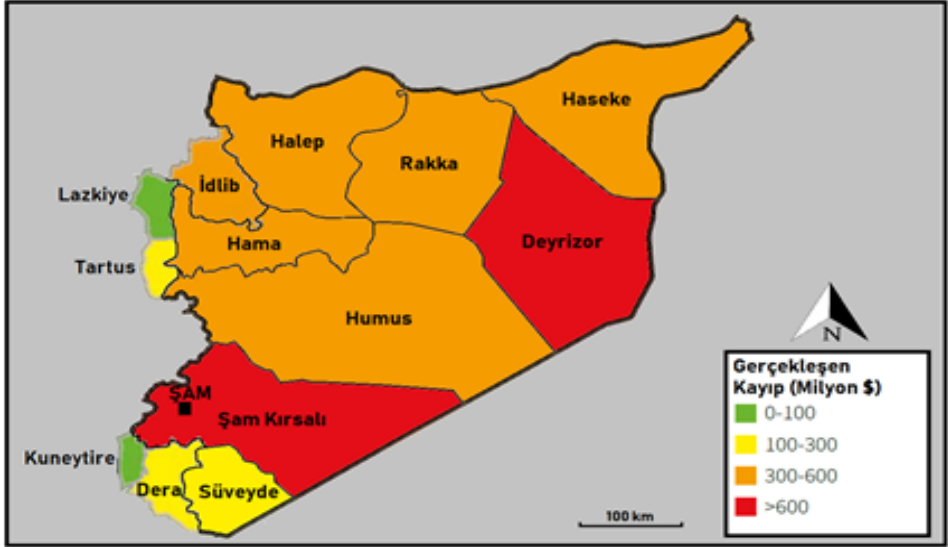
Yıllar	Koyun Sütü	İnek Sütü	Koyun Eti	Tavuk Eti
1990	497.000	771.000	113.805	59.771
1995	453.843	888.838	130.732	85.365
2000	445.558	1.156.393	184.137	106.602
2005	765.851	1.505.510	179.912	162.062
2010	644.308	1.453.000	153.197	189.745
2011	705.554	1.701.815	172.429	179.044
2012	703.008	1.604.349	172.121	138.202
2013	684.578	1.527.993	163.874	107.519
2014	685.191	1.479.537	161.331	99.293
2015	650.005	1.364.856	158.911	101.677
2016	654.300	1.439.151	159.191	114.695
2017	644.561	1.430.793	152.704	106.562

Kaynak: FAO, 2019.

Suriye'de hayvancılık alanında 2011 – 2016 yılları arasında yaşanan kayıpların ülke ölçeğindeki dağılımına baktığımızda, şekil 11'de de görüldüğü üzere hayvancılığın yaygın olarak yapıldığı Deyrizor'da ve Şam kırsalında kayıpların arttığı görülmektedir. Çatışmaların yoğun olduğu kuzey ve merkezi illerde de 300 – 600 milyon \$ aralığında zararın söz konusu olduğu belirtilmektedir. Zirai açıdan bitkisel üretimin yoğun olduğu Lazkiye, Tartus, Kuneytire, Dera ve Süveyde'de ise hayvancılık alanındaki zarar daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir. Ülkenin temel protein kaynağı ve tarla tarımının yapılamadığı yerlerin en önemli geçim kaynağı (Çöl ve çölümsü step alanlarında) olan hayvancılık alanında yaşanan bu

ölçekteki büyük kaybın etkileri kısa, orta ve uzun vadede etkisini şiddetlendirerek gösterecektir.

Şekil 11. Suriye’de 2011 – 2016 Yılları Arasında Hayvancılık Alanında Yaşanan Kayıpların İllere Göre Dağılımı

Kaynak: FAO, 2017’den düzenlenmiştir.

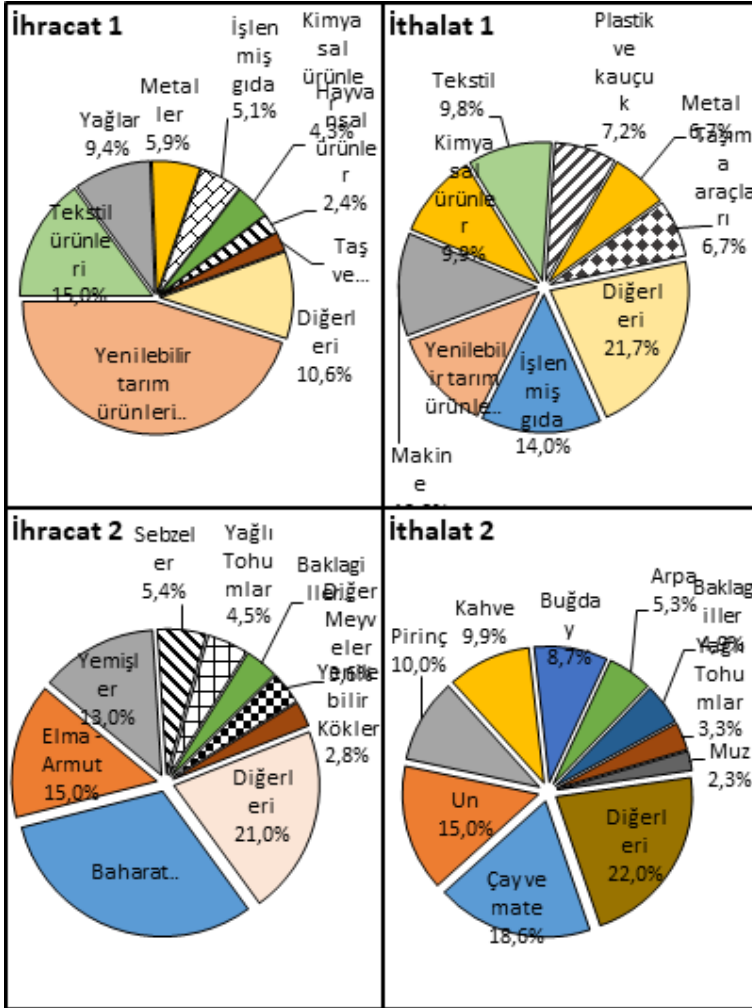
Suriye’nin Tarım Ürünleri Ticareti

Suriye’de yaşanan iç savaşın en fazla etkilediği alanların başında ticaret gelmektedir. Bu durumun da doğrudan ve de dolaylı olarak ülke zirai hayatına çok ciddi olumsuz yansımaları olmuştur. Nitekim Suriye ticari hayatında, petrol bir kenara bırakacak olunursa iyi vasıflı pamukları başta olmak üzere ihracatında tarım ürünleri çok önemli bir yer tutmaktaydı. Ülkede petrolden sonra 2. sırada tarım ürünleri ihracatı gelmektedir. İhracat gelirlerinin yakın yıllara kadar ise %10 – 15 kadarını sadece pamuk sağlamaktaydı. Fakat yaşanan iç savaşla birlikte hem ticaret hacmi hem de ticarete konu olan ürünlerde dikkat çekici değişimler yaşanmıştır.

Suriye’de 2017 itibariyle toplam 622 milyon \$’lık ihracata karşılık, 4,4 milyar \$’lık ithalat gerçekleşmiştir. Uluslararası ticarete konu olan ana malların oranlarına baktığımızda (Şekil 12 – İhracat 1) yenilebilir tarım ürünlerinin %45 gibi büyük bir paya sahip olduğu bununla birlikte diğer ürün grupları içerisinde de tarım ürünleri veya tarım ürünlerinin işlenmesinden elde edilen ürünler olduğu da göz önüne alındığında bu oranın %70’i aştığı ifade edilebilir. Örneğin %15’lik bir paya sahip olan tekstil ürünleri kapsamında %9,1’lik kısmını pamuk, pamuk

ipliği ve yün oluşturmaktadır. Benzer şekilde %9,4'lük yağlar payının %9,1'ini zeytinyağı teşkil etmektedir. Bu açıdan bakıldığında da Suriye ihracatının çok önemli bir kısmının tarımsal ürünler ile işlenmiş tarım ürünlerinden oluştuğu net bir şekilde ifade edilebilir. İthalatta da oransal açıdan gıda maddeleri öne çıkmış olsa da bu defa makine, kimyasal ürünler, plastik gibi gıda ve tarım dışı ürünlerin de payının arttığı görülmektedir. İşlenmiş gıdalar ithalatında şeker, çeşitli içecekler, çikolata ve unlu mamuller ilk sıralarda yer almaktadır.

Şekil 12. Suriye Ticaretindeki Ana Mallar (İhracat 1 ve İthalat 1) ile Tarıma Dayalı Ticaret Mallarının Oransal Değerleri (İhracat 2 ve İthalat 2)

Kaynak: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/syr/> verilerinden düzenlenmiştir (Son erişim: 11.04.2019)

Suriye'deki tarımsal ve de tarıma dayalı işlenmiş ürünlerin ihracat ve ithalatını detaylandırdığımızda ilk olarak şekil 12 – ihracat 2'de de görüldüğü üzere %31'lik payıyla baharatların ilk sırada olması dikkat çekmektedir. Bu grupta ise 2017 itibariyle toplam 62,8 milyon \$'lık kimyon ihracatı öne çıkmakta olup Suriye toplam ihracatının %10'unu tek başına kimyon oluşturmuştur. Kimyonun yanı sıra önemli miktarda anason (16,7 milyon \$) ve kişniş (12,7 milyon \$) ihracatı da yapılmıştır. Baharatların ardından %15'lik payıyla en fazla ihracatı yapılan meyvelerden elma ve armut gelmektedir. Üçüncü sırada ise antepfıstığı (19,3 milyon \$'lık) ve bademden (16,4 milyon \$'lık) oluşan yemişler, %5,4 ile sebzeler (Patlıcan başta olmak üzere karnabahar ve brokoli gibi) ve %4,5 ile de yağlı tohumlar (13,4 milyon \$) gelmektedir. Akdeniz ülkelerinin geleneksel ürünlerinden zeytinyağı ihracatından ise Suriye 2017'de 56,6 milyon \$ gelir elde etmiştir. Gıda dışı tarım ürünlerinin ihracatına baktığımızda ise 18,3 milyon \$'lık ham pamuk ihracatı ilk sırada yer almakta olup bunu 12,2 milyon \$'lık yün ihracatı takip etmektedir.

İthalat durumuna baktığımızda ise (Şekil 12 – İthalat 2), %18,6'lık payıyla çay ve mate ilk sırada yer almaktadır. Bunu ülkede son yıllarda eksikliği en fazla hissedilen temel ürünlerden un izlemekte olup toplam ithalat içerisinde %15'lik paya sahiptir. Unun ardından sırasıyla pirinç, kahve, buğday, arpa ve baklagiller en fazla ithal edilen ürünler arasındadır.

Ülkenin uluslararası ticaretteki ilişkili olduğu başlıca ülkelere baktığımızda Suriye ihracatında 132 milyon \$ ile Lübnan ilk sırada yer almakta, bu ülkeyi sırasıyla Mısır, Türkiye, Ürdün, İspanya, Cezayir ve Hindistan izlemektedir. İthalatta ise bu defa ilk sırada yer alan Türkiye'yi sırasıyla Çin, Lübnan, Mısır, Güney Kore, Rusya Federasyonu ve Hindistan takip etmektedir.

Türkiye'nin en uzun kara sınırı (911 km.) bulunan⁴ Suriye ile Türkiye arasında toplam 19 sınır kapısı bulunmakta olup bunlardan sadece 3'ü açık (Hatay – Cilvegözü, Kilis – Öncüpınar, Gaziantep – Karkamış), 4'ü sınırlı geçişlerin yapılabildiği kapılar olup diğerleri ise kapatılmıştır. Esasında ülkelerin ekonomi profilleri incelendiğinde birbirini tamamlayan, hatta bir bütünün parçaları olarak değerlendirilebilecek bu iki ülke arasında ne yazık ki yıllardır süre gelen anlaşmazlıklar (Hatay başta olmak üzere akarsulardan yararlanmaya bağlı su sorunu gibi) ile potansiyeli yüksek bir ticari ortaklık bir türlü tesis edilememiştir. Zaman zaman iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yoğunlaşmasıyla olumlu gelişmeler kaydedilmiş olsa da çoğu zaman bunlar kısa süreli olmuştur. Nihayetinde de 2011'deki iç savaşla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiş ve bu durum da ticari hayata doğrudan yansımıştır.

4 Türkiye ile Suriye arasında kara sınırı uzunluğu pek çok kaynakta farklı ifade edilmiştir. Suriye tarafı sınır uzunluğunu 899 km. olarak belirtmiş, Türkiye'deki kaynaklar 911 km. olduğunu belirtmiş, başka ülkelerdeki çalışmalarda ise 922 ila 871 km. gibi ifadelere de rastlanmıştır.

Suriye'nin Türkiye ile olan tarım ve hayvancılığa dayalı ticaret hacmine baktığımızda ise yıllar itibariyle siyasi gelişmelere bağlı olarak çok değişken bir durumun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 12'de de görüldüğü üzere 1990'da Suriye'ye yapılan toplam 28,4 milyon \$'lık tarım ve hayvancılık ihracatı, 1995'te 1990'daki değer $\frac{1}{4}$ 'ünden daha az bir seviyeye gerilemiştir. Yine 2000'de de 10 milyon \$'ın altında kalmış olan değer 2011'e değin kayda değer ölçüde artmıştır. Hatta 2010'da son yılların en yüksek değerine çıkmış ve 100 milyon \$'ı aşmıştır. 2011'de ülkenin sürüklendiği savaşla birlikte çok hızlı bir gerileme yaşanan ihracat, 2012'de daha da gerileyerek 20 milyon \$'ın altına inmiştir. Takip eden yıllarda Türkiye'den yapılan tarım ve hayvancılığa dayalı ihracatta, özellikle ortaya çıkan temel insanı malzeme kıtlığı nedeniyle bu anlamda yeniden bir artış sürecine girilmiştir. Hatta 2015'te yeniden 100 milyon \$'a yaklaşan ihracat, 2017'de bir miktar gerilemeyle 91,3 milyon \$ olmuştur. İthalatta ise çok daha değişik bir tablo söz konusudur. Suriye'den Türkiye'ye yönelik gerçekleşen tarım ve hayvancılık satışında 1995 – 2010 arasındaki seçilmiş yıllarda ihracat, ithalatın önemli ölçüde altında kalmıştır. Her ne kadar 2010'da ihracat ve ithalat birbirine yakın gerçekleşmişse de 2011'den itibaren bu defa ihracat değeri ithalatı geçmiştir. 2013 – 2014 yıllarında ithalat değeri yine öne geçmiş olsa da özellikle son 3 yılda ihracat değeri, ithalatın birkaç katı olmuştur.

Tablo 12. Seçilmiş Yıllar İtibariyle Türkiye'den Suriye'ye Olan Tarım ve Hayvancılık Ürünleri İhracat ve İthalat Değerleri

Yıllar	İhracat (\$)	İthalat (\$)
1990	28.483.663	9.087.974
1995	6.751.448	26.758.830
2000	8.326.942	78.048.770
2005	40.722.458	80.493.260
2010	100.396.041	103.357.634
2011	23.136.348	7.545.133
2012	19.329.792	8.967.786
2013	58.789.104	65.064.400
2014	82.798.653	92.112.140
2015	99.147.382	19.003.244
2016	93.085.432	45.496.741
2017	91.301.469	38.390.821

Kaynak: TÜİK, 2019.

Türkiye'nin 2017 itibariyle toplam tarım ve hayvancılık ihracatı 5,2 milyar \$ olup Suriye'nin payı ise sadece %1,7'dir. Aynı yıl Türkiye'den Suriye'ye toplam 1.363.165.167 \$'lık ihracat gerçekleşmiş, ithalat ise 70.560.814 \$ ile sınırlı kalmıştır (TÜİK, 2019). Suriye'ye gerçekleşen ihracatın ise sadece %6,7'si tarım ve hayvancılık kapsamındaki ürünlerden oluşuyorken, Suriye'den gerçekleşen ithalatın ise %54,4'ü bu gruptan ürünleri kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin Suriye'den almış olduğu ürünlerin yarısından fazlasını tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmaktadır. Bu grupta yer alan seçilmiş ürünlerin değerine baktığımızda ihracat kaleminde sebze ve yenilebilir kökler, canlı hayvan, et / sakatat, meyve ve hububat ilk sıralarda yer almaktadır (Tablo 13). Suriye'den alınan ürünlerin değerine baktığımızda ülkenin en önemli ihraç malzemesi olan baharatlar bu anlamda ilk sırada yer almakta olup önemli miktarda sebze ve yenilebilir köklerin de ithal edildiği görülmektedir.

Tablo 13. 2017 İtibariyle Türkiye – Suriye Arasındaki Tarım Ürünleri Ticareti Değerleri

Ürün Grubu	İhracat (\$)	İthalat (\$)
Sebze ve yenilebilir kökler	38.081.440	6.185.969
Canlı hayvan	22.978.733	29.137
Et / sakatat	16.532.433	-
Meyve	15.515.178	223.296
Hububat	12.293.136	69.600
Su ürünleri	3.676.642	623.121
Çay, kahve, baharatlar	2.891.568	14.808.840

Kaynak: TÜİK, 2019.

Sonuç

Günümüzde Ortadoğu'nun en fazla gündemde olan ülkelerinden biri olan ve halkının önemli bir kısmının mülteci konumuna düştüğü Suriye'deki, mevcut şartlarda en stratejik iktisadi faaliyet olan tarım sektörünün detaylı bir şekilde ortaya konmaya çalışıldığı bu çalışmada ilerleyen yıllarda tarımın öneminin daha da artacağı sonucu ortaya çıkmıştır. Sıklıkla ifade edildiği üzere tarım, bir iktisadi faaliyet olmasının yanı sıra insanların temel / hayati ihtiyaçlarının da karşılandığı en önemli sektör olması hasebiyle savaş koşullarında üzerinde daha da titizlikle durulması gereken bir sektör olarak daha hassas bir noktaya taşınmıştır. Bununla birlikte esasında Suriye'deki 2011 sonrası iç savaş şartları tarımı azımsanmayacak ölçüde yıpratmış olsa da sektörün turizm, sanayi ve ticaret kadar etkilenmediği anlaşılmıştır. Suriye'de yaşanan iç savaş kadar; hatta zaman zaman bundan da

öte yaşanan şiddetli kuraklıklar tarım sektörünü çok daha zorlamaktadır. Ülkenin özellikle güneydoğu ve iç kesiminin çöl iklimi etkisinde olması ve de sınırlı su kaynakları, tarımın kuraklıklardan çok daha ciddi şekilde etkilenmesine sebep olmaktadır.

Suriye, tabii ve beşerî kaynaklı olaylar neticesinde tarım alanında yaşadığı gerilemelere rağmen günümüzde halkının temel ihtiyaçlarının % 50 kadarını sağlayan bir sektör olması ve de ülke ihracatının temel ürün grubunu oluşturmasıyla üzerinde en fazla durulması gereken faaliyettir. Tipik Akdeniz ülkelerinin geleneksel ürünlerinden zeytin ve zeytinyağı, üzüm, pamuk, turuncgiller özellikle üzerinde durulması gereken tarımsal ürünlerdir. Ayrıca Suriye'nin önemli bir baharat üreticisi ve ihracatçısı olması da iktisadi hayatın en önemli kalemlerinden birini teşkil etmektedir. Ülkenin adeta çökmüş olan ekonomisinin temel ürünleri olan tarımsal ihraç malları, sınırlı döviz girdisinin temelini teşkil etmektedir. Yine İvesı ırkı koyunun anavatanının bir parçası olması, söz konusu koyunun yörede yaygın bir şekilde yetiştiriliyor oluşu koyun sütü ve süt ürünleri yanı sıra kayda değer miktarda yün üretimi ve ihracatı da tarıma dayalı ihracatın bir diğer önemli koludur.

Suriye'de tarımın kazandığı stratejik önemle beraber ülkede uluslararası örgütler ve yabancı ülkelerle yapılan ikili anlaşmalarla tarım sektörü ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Tarımın ülke ekonomisindeki stratejik pozisyonu nedeniyle 2015'ten itibaren Suriye kırsalında bitkisel ve hayvansal üretimi desteklemek adına bir dizi çalışmaya girişilmiştir. İtalya'nın öncülüğündeki çalışmalar (Agriculture and Livestock Support for Syria People) kapsamında 10 milyon \$'ı aşan yatırımlarla kayda değer ölçüde mesafe kat edilebilmiştir. Proje kapsamında toplam 19.500 işletmeden 126.500 kişi desteklenmiş ve yem, kimyasallar (Pestisitler, insektisitler gibi), gübreler ve veteriner ekipmanları da dahil olmak üzere tarımın hemen hemen tüm girdileri noktasında desteklemelerde bulunulmuştur (CIHEAM, 2018). Yine aynı proje kapsamında kadın işgücünün daha yoğun bir şekilde zirai hayata dahil edilebilmesi adına yoğurt ve peynir yapımı, sebze kurutma, salamura yapımı, nar ekşisi ve nar suyu yapımı gibi faaliyetler kapsamında 500 kadınla çalışılmaktadır. Bundan başka Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından tüm dünyaya 25 Nisan 2018'de Suriye'ye yönelik tarımsal yatırım çağrısı yapılmıştır. FAO'nun Şam ve Gaziantep idari merkezli yürütülen "Whole of Syria" girişimiyle Suriye'de tarımsal yapılanmanın sürdürülebilir bir şekilde tesisi adına bir dizi uygulamalara başlanmıştır. Bu kapsamda kuzey illerinde ekseriyetle tahıl üretimi ve hayvancılık alanında, merkezi ve güney illerinde ekseriyetle hayvancılık alanında, İdlib ve Tartus'ta ise gıda üretimi temelli çalışmalar yapılmış ve de yapılmaya devam etmektedir.

Ülkede tarıma yönelik yeniden yapılanma hareketleri kapsamında sürdürülebilirlik ve çevreci politikalar odağında hareket etmek uzun vadede

ülke zirai hayatının sağlam temeller üzerinde kurulmasında büyük önem teşkil etmektedir. Suriye'deki tarım için yeniden yapılanma gündeme alındığında akıllı tarım, iyi tarım uygulamaları ve kuraklık temelli mücadele ekseninde bir yapılanmanın gündeme alınması gerekmektedir. Nitekim her ne kadar günümüz için gıda güvenliği ve halkın temel besin ihtiyaçlarının karşılanması öncelikli olsa da küresel iklim değişikliği, Suriye'deki su sıkıntısı, kontrolsüz tarımsal kimyasalların kullanımı ve bunların ekosistemde oluşturduğu baskı gibi hususların da göz önünde bulundurulması bir zorunluluktur.

Kaynakça

- ABDULLAH, A. (2012). Status of Soil Information and Soil Management in Syria, 1-5 April 2012, Amman, <http://www.fao.org/globalsoilpartnership> (Son erişim: 13.04.2019).
- AQUASTAT, (2019). Water Resources, <http://www.fao.org/aquastat/en/>, (Son erişim: 11.05.2019).
- BAKİR, M. & XINGMAN, Z. (2008). GIS and Remote Sensing Applications for Rainwater Harvesting in The Syrian Desert (Al-Badia), *Twelfth International Water Technology Conference*, IWTC12 2008, pp. 73 – 82, Alexandria, Egypt.
- CIA, (2019). The World Factbook: Middle East: Syria, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (Son erişim: 13.05.2019).
- CIHEAM, (2018). Agriculture and Livestock Support for Syrian People, pp. 31, Via Ceglie, Italy.
- FAO, (2016). Plan of Action for Syria Towards Resilient Livelihoods for Sustainable Agriculture, Food Security and Nutrition: 2016 – 2017, FAO Representation in Syria, pp. 53, Cairo, Egypt.
- FAO, (2017). Counting the Cost: Agriculture in Syria After Six Years of Crisis, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), pp. 17.
- FAO, (2019). FAO Agricultural Statistics, <http://www.fao.org/faostat/en/#data>, (Son erişim: 11.05.2019).
- GÖZENÇ, S., GÜNAL, N. & ÖZDEMİR, Y. (2006). *Ortadoğu 'Güneybatı Asya' Ülkeler Coğrafyası*, Der Yayın, s. 224, İstanbul.
- HAMWI, B. (2006). Cumin in Syria, Production & Trade, Ministry of Agriculture and Agrarian Reform National Agricultural Policy Center (NAPC), Commodity Brief No: 8, pp. 7.
- TAŞLIGİL, N. & ŞAHİN, G. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Türkiye de Ortadoğu Coğrafyası ile İlgili Bir Literatür Çalışması, *Akademik Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, s. 141 – 158.

- TULL, K. (2017). *Agriculture in Syria. K4D Helpdesk Report* 133. Brighton, UK: Institute of Development Studies.
- WAAD, İ. & HABIB, L. (2007). Status of Soil Resource in Syria, https://www.researchgate.net/publication/283084807_STATUS_OF_SOIL_RESOURCE_IN_SYRIA_Assessment_of_existing_soil_information_system (Son erişim: 13.05.2019).
- WOS (Whole of Syria). Food Security Situation in Syria, Expanded version of the Food Security Sector Humanitarian Needs Overview 2018, 2019, pp. 38.
- YÜCEL, T. (1965). *Asya'nın Beşerî ve İktisadi Coğrafyası*, Eroğlu Matbaası, s. 286, Ankara.

İnternet Kaynakları:

<http://www.cbssyr.sy/index-EN.htm>

<https://www.weatheronline.co.uk/>

<https://www.syria.cropscience.bayer.com/Crops.aspx>

http://www.econstats.com/wdi/wdic_SYR.htm

<https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=MEA>

ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI VE KIRGIZİSTAN*

China's Central Asian Policy and Kyrgyzstan

Zyinat ABDYLDAEVA SALMAN**

İsmail ÖZBAY***

Özet

Çin'in dış politika gündeminde son zamanlarda adından çokça bahsettiren 'Bir Kuşak Bir Yol Projesi' geniş bir yer tutmaktadır. Çin bu proje bağlamında Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir ulaşım ağı kurmayı amaçlamaktadır. Bu ulaşım ağının önemli bir ayağını Orta Asya bölgesi teşkil etmektedir. Jeopolitik konumunun yanı sıra Orta Asya, Çin bakımından büyüyen ekonomisine bir pazar ve enerji kaynağı olmak itibariyle de önemlidir. Bu makalede genel olarak Orta Asya ve özel olarak Kırgızistan'ın Çin'in dış politikasındaki yeri ele alınmaktadır. Ayrıca Çin hükümetinin bölge devletlerine ve Kırgızistan'a yönelik yaklaşımları analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Çin, Orta Asya, Bir Kuşak Bir Yol, Jeopolitik.

Abstract

The 'Belt and Road Initiative', that has recently been mentioned a lot, occupies a large place in China's foreign policy agenda. In the context of this project, China aims to establish a large transportation network from China to Europe. An important part of this transportation network will take place in Central Asia. In addition to this region's geopolitical position, the Central Asia is also important for China's growing economy as a market and energy supplier. This article deals with geopolitical importance of the Central Asia in general and Kyrgyzstan in particular in China's foreign policy. In addition, the Chinese government's approaches to the regional states and Kyrgyzstan are analysed in this article.

Key Words: Kyrgyzstan, China, Central Asia, Belt and Road Initiative, Geopolitics.

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.007

** Bilim Uzmanı, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans, azyinata107@gmail.com

***Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı, ismailozbay54@gmail.com

Giriş

Çin'in yakın tarih Orta Asya politikasında Sovyetler Birliği'nin nihayete ermesi önemli bir noktayı teşkil etmiştir. Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra meydana gelen beş bağımsız Orta Asya devleti ile ilişkilerini geliştirmek Çin dış politikasının öncelikli konularından biri olmuştur (Anufriyev, 2009, 155). Çünkü bir yandan Orta Asya devletleri, Çin ile dikkate değer ortak sınıra sahip olmakla güvenlik açısından Çin'in batısını doğrudan etkileyebilecek kadar ona yakın bir konumda yer almaktadır. Diğer yandan bu yeni devletler Çin için hem yeni bir pazar ve hem de büyüyen ekonomisi için ham madde deposu olma açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda Orta Asya, Çin'in geliştirmek istediği ulaşım ağının önemli bir ayağını teşkil etmektedir. Kırgızistan, bölgedeki başka devletler gibi doğal gaz ve petrol zengini bir ülke olmasa da yakın coğrafi konumundan dolayı Çin için önem taşımaktadır.

Sovyetler Birliği Döneminde Çin ve Orta Asya

Profesör Fidan (2012, 151) '*Zamanın Yenemediği Çin*' adlı kitabında Çin'in Orta Asya devletleriyle ilişkisini genel olarak iki döneme ayırarak inceliyor: Birinci dönem Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1949'dan 1991'e kadar, ikinci dönem ise 1991'de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla başlayan dönemdir.

Çin, kurulduğu 1949 yılından 1991'e kadar Orta Asya bölgesiyle ilişkilerini Çin-Sovyetler Birliği ilişkisi kapsamında Moskova ile yürütmüştür. Çünkü 130 seneyi aşkın süre Orta Asya, ilk olarak Rus İmparatorluğu'nun sonra ise Sovyetler Birliği'nin himayesi altındaydı (Paramonov, Strokov ve Stolpovskiy, 2008, 42). Çin kurulduğu 1949 yılından 1959 yılına kadar Sovyetler Birliği'yle aynı safta yer almıştır. Bu dönem içerisinde bu iki komünist ülke yakın ve işbirlikçi ilişkide bulunmuştur. İkisi de birbirine maddi ve manevi ihtiyaç duymaktaydı. Sovyetler Birliği uluslararası alanda Çin'in siyasi desteğine, Çin'in ise daha çok Sovyetler Birliği'nden gelen yatırımlara, askerî desteğe ihtiyacı vardı (Potapenko, 2011, 41; Lo, 2010, 11). İki ülke, 1950'de Doğu Türkistan'la (Çin'in tabiriyle Xin Jiang¹) Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri'nin ticaret yapabilmesi için bir anlaşma imzalamıştır (Fidan, 2012, 151). Lakin Rusya ve Çin üzerinde önemli kitaplar yazan Bobo Lo'ya göre Çin ile Sovyetler Birliği arasında anlaşmazlıklar hep mevcuttu. Sovyetler Birliği Komünist Partisinin Başkanı N. Kruşçev iktidarda iken, özellikle 1950'lerin sonunda iki ülke arasında anlaşmazlıklar artmıştır. Hatta 1960'ta Sovyetler Birliği'nin Çin'e gönderdiği 1390 uzmanı geri çağırması (Lo, 2010, 11), 1969'da iki devletin sınırında gerçekleşen kanlı çatışma ile Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki sorunlar kritik noktaya ulaşmıştır (Balakin, Syaoin, 2016, 11; Fidan, 2012, 160). Doğal olarak Orta Asya ve Doğu Türkistan arasındaki ticari

¹ Çin'in kullanmış olduğu bu tabir yerine o bölgenin tarihî ve kültürel yapısını daha doğru olarak ifade eden Doğu Türkistan tabirini kullanmayı tercih ediyoruz.

ilişki de Çin Halk Cumhuriyeti ile SSCB'nin arasındaki gerginliklerden etkilenmiştir (Fidan, 2012, 152).

Şubat 1972 yılında, daha doğrusu Çin ile SSCB arasındaki gerginliğin doruk noktasına ulaştığı zamanda ABD Başkanı Nikson Çin'i ziyaret etmiştir. Bu tarih itibariyle Çin, özellikle ABD ile ama genel olarak Batı bloğu ile yakınlaşmaya (Lo, 2010, 13; Fidan, 2012, 160) ve sonuç olarak ekonomisini liberalleştiren politikalar izlemeye başlamıştır. 1980'lerde Çin tekrar Doğu Türkistan'la Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri arasında ticari ve kültürel ilişkilerin canlandırılmasına izin vermiştir (Fidan, 2012, 152).

Çin 1980'de başlayan 'Dışa Açılma ve Reform' Politikası sayesinde ekonomik, sosyal ve askerî alanda büyük bir başarı kaydetmiştir. Deng Xiaoping'in başlattığı bu başarılı politika uluslararası alanda meyvesini 2000'lerde vermeye başlayacaktır. Çin, genel olarak dünya devletlerine yönelik (Fidan, 2012, 147) ve özel olarak Orta Asya'ya yönelik yeni bir dış politika izlemeye başlayacaktır. Ayrıca Çin'in Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve bu devletlerin bağımsız olmaları önemli faktördür.

Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Çin'in Orta Asya Politikası

1. Dönem

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki Çin'in Orta Asya politikasını üç döneme ayırmak mümkündür. Merkezi Avrasya Araştırma Grubu'nun üyeleri Paromov, Stokov ve Stolpovskiy (2008, 42) 1992-95 senelerini birinci dönem olarak göstermektedirler. Çin Halk Cumhuriyeti Kamu Bilimler Akademisinin Rusya, Doğu Avrupa ve Orta Asya Araştırma Enstitüsünün Başkanı Lyu Fenhua ise 1991-97 senelerini Çin ve Orta Asya ilişkilerinde birinci dönem olarak göstermektedir (Liang Zhengpeng, 2017, 146). Bu dönemde Çin'in, bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya devletleri ile diplomatik ilişkiler kurduğunu, Sovyetler Birliği zamanından kalan sorunları çözmek adına hukuki temel hazırlamak için anlaşmalar yaptığını görmekteyiz. Lakin belirtilmesi gereken önemli nokta, Çin'in, hemen batısında yer alan Orta Asya bölgesinde bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına ve bu bölgeyi bir siyasi güç olarak Rusya'nın terk etmesine² hazırlıksız yakalandığı bir gerçektir. Çünkü Çin yakın tarihte Orta Asya'yı Rusya'nın hayati çıkarı olan bir bölge olarak kabul etmiştir ve Rusya'nın bölgedeki üstünlüğüne karşı çıkmamıştır. Dolayısıyla 1990'ların başında Çin'in Orta Asya devletlerine yönelik belli bir politikası yoktu (Paramonov vd., 2008, 42-43).

Ayrıca, bu dönemde Çin'in iç ve dış politikasında çözmesi gereken birçok

2 Rusya Federasyonu'nun ilk başbakanı Yegor Gaydar yönetimindeki hükümet, diğer Rus yenilikçileri arasında da yaygın olan Orta Asya devletlerini Rusya için bir ekonomik yük olarak görme düşüncesini savunuyordu. Daha genel bilgi için bakınız: Lena Jonson, Vladimir Putin and Central Asia, 2004: 43.

önemli sorunları vardı. Onlardan biri, 1989 Tian An Men olayının³ akabinde Batı devletleri ile ilişkilerinin bozulmasıdır. Diğer sorun ise Doğu Avrupa’da komünist yönetimlerin yıkılması ve sonrasında Sovyetler Birliği’nin aniden dağılmasıdır. Komünist bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyeti kendi siyasi sisteminin de aynı akıbeti paylaşmasından tedirgindi. Bundan dolayı, Orta Asya devletlerinden biri olan Tacikistan’daki iç savaş ve Afganistan’daki istikrarsızlık sebebiyle, ansızın birçok sorunlarla meşgul olan Çin, Orta Asya bölgesindeki iç sorunlardan uzak durmak istemiştir (Paramonov vd., 2008, 44).

Çin, Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ilk devletlerden biri olmuştur. 1992’de de sırasıyla bölge devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmuştur: 2 Ocak Özbekistan’la, 3 Ocak Kazakistan’la, 4 Ocak Tacikistan’la, 5 Ocak Kırgızistan’la ve 6 Ocak Türkmenistan’la. Çin Orta Asya devletleriyle diplomatik ilişki kurduktan sonra hemen kendisi için çok önemli olan sorunları çözmek için görüşmelere başladı. Bunlar, tartışmalı sınırları belirleme sorunu, SSCB ile olan gerginlik dönemlerinden beri ortak sınırların olduğu bölgelerde fazla asker ve askerî ekipman bulundurulmasının devam etmesi ve Çin’in kuzey batısında, Orta Asya ile sınırdış bölgelerde çoğunluğu oluşturan Uygur Türklerinin bağımsızlık hareketlerini önlemek olmuştur. Uygurların Orta Asya’da yerleşen Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmenlerle aynı soydan olması Çin’i tedirgin etmiştir. Ayrıca Orta Asya’daki beş devletten üçünün Çin ile doğrudan sınırı bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Tacikistan ile Çin’in sınırı yüksek dağlardan geçmekte ve Çin için fazla sorun yaratmamaktadır. Lakin Kırgızistan ve Kazakistan, Çin ile uzun bir sınır paylaşmaktadır. (Paramonov vd., 2008, 44). Nitekim Çin diplomatik temaslarını artırarak 1992-94 senelerinde Orta Asya devletleriyle 90’dan fazla anlaşma imzalamıştır (Kazantsev, 2008, 227).

Çin ile Kırgızistan arasında imzalanan anlaşmalara gelecek olursak, 27 Aralık 1991’de Kırgızistan’ın bağımsızlığını tanıyan Çin, 5 Ocak 1992’de de Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ayrıca Ekim 1992’de sınır sorununu çözmek için bir tarafta Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve diğer tarafta Çin’in temsilcileri olmak üzere ‘4+1’ denilen çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu çalışma grubuyla 1996’da ‘Şanhay Beşlisi’nin ve 2001’de Şanhay İş birliği Örgütü’nün kurulmasına zemin hazırlanmıştır (Paramonov vd., 2008, 46). Bu dönemde gerçekleşen diğer bir önemli hadise, Nisan 1994’te Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Li Peng’in Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan’a resmî ziyaret yapmasıdır. Bu ziyaret sırasında Çinli başbakanın Orta Asya devletleriyle ticari ve ekonomik ilişkiyi geliştirmek için teklif ettiği altı öneriden biri, ulaşım şartlarını iyileştirerek Yeni İpek Yolu’nu kurmaktır (Zhenpeng, 2017, 149). Böylece günümüzde Çin’in ‘dördüncü nesil’ yöneticilerinin en önemli uluslararası girişimi olan ‘Bir Kuşak, Bir Yol Projesi’ 1990’larda bile dillerdeydi.

³ Çin hükümeti, Pekin’de Tian An Men Meydanı’nda üniversite öğrencileri tarafından başlatılıp toplumun çeşitli kesimlerinden insanların katıldığı gösteriyi şiddetli bir şekilde bastırmıştı.

2. Dönem

Eylül 1989'da Çin Komünist Partisinin Başkanı Deng Xiaoping, Çin için dış politikada bir yön belirlemiştir. Ona göre Çin uluslararası alanda kendi konumunu güçlendirmeli, olup bitenleri soğukkanlılıkla gözlemlemeli, değişikliklere emin adımlarla cevap vermeli, kendi gücünü, potansiyelini göstermemeli, dikkat çekmemeli, lider olmak için çabalamamalıydı. Ayrıca yeni dünya düzenine uygun bir şekilde gerekeni yapmalıydı (Zhenpeng, 2017, 146). 1990'ların başlarında Çin'in uyguladığı dış politika Deng Xiaoping'in öğütlerine sadık kalmıştır.

Ne var ki Çin, 1990'ların ortasında, dış politikasını gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Sebeplerinden biri 1995-96 yıllarında Tayvan'a karşı füze krizi, bunu takiben de Çin ile ABD arasındaki gerginliktir. Bu tarihten sonra Çin, uluslararası alanda daha aktif bir politika izlemeye yönelmiştir. Çin'in bu kararının sonuçlarını Orta Asya'ya yönelik politikalarından da görebiliriz. 1996 yılında Çin, Rusya Federasyonu ve Orta Asya devletleriyle birlikte güvenlik ve askerî alanlarında iş birliği yapmak için 'Şanhay Beşlisi'ni kurdu. Örneğin, Kırgızistan ile Çin arasındaki sınır belirleme faaliyetleri söz konusu 2. dönemde, daha doğrusu 1996-99 yılları arasında tamamlanmıştır (Paramonov vd., 2008, 46).

Güvenlik

1990'ların ikinci yarısında Çin ile Orta Asya devletlerinin iş birliği yaptığı diğer bir alan güvenlidir. 1999-2000'li yıllarda Orta Asya'da Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) gibi aşırı gruplar etkin olmuştur. Ağustos 1999'da ÖİH mensubu olan savaşçılar Kırgızistan'ın Tacikistan ve Özbekistan ile sınırdaş olan Batken iline saldırarak Kırgız topraklarından Özbekistan'a geçmek istediler. Onlar Kırgızistan İç İşleri Bakanlığında çalışan subayla beraber yedi insanı rehin aldılar. 23 Ağustos'ta tutulan rehinelere arasında maden şirketine çalışan dört Japon vardı. Dolayısıyla olay uluslararası statü kazandı. Bu arada ÖİH, Afganistan'dan, Özbek Başkanı İslam Kerimov rejimini indirmek ve Fergana ovasını işgal etmek için cihat ilan etti (Jonson, 2004, 56). Sonuç olarak 1999'un sonunda Pekin, Orta Asya devletlerinin istihbarat teşkilatlarıyla ve kolluk kuvvetleriyle iş birliği yaptı. Bu hamle Çin'in güvenliğini sarsması muhtemel Doğu Türkistan ve Orta Asya'daki durumları kontrol altına alması bakımından Çin için çok önemliydi (Paramonov vd., 2008, 51).

Ekonomi

1990'ların ikinci yarısında Çin ile Orta Asya devletleri arasında ekonomik ilişkiler de gelişmeye başlamıştır. 1996-2000'lerde ticaret birinci döneme göre iki kat yükselmiştir. Bu dönemde Çin'le daha çok ticari ilişkileri bulunan ülkeler Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan olmuştur. Kazakistan ile Kırgızistan, Çin

mallarını diğer Orta Asya devletlerine ve Rusya'nın bazı bölgelerine da ihraç ederek kâr elde etmekteydi. Fakat bu ticari ilişkilerin olumsuz tarafı Çin Orta Asya devletlerine kalitesi düşük, ucuz, hazır mal ihraç ederken, Orta Asya devletlerinin ise Çin'e ham madde göndermesiydi. Yani ticari ilişkiler daha çok Çin'in lehine olmuştur. 1997 yılına gelindiğinde ise ticari faaliyetlerin daha da artması hususunda Çin, Kırgızistan ve Özbekistan 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan' Demir Yolu Projesini değerlendirmek amacıyla uzmanlar grubunu oluşturdu (Paramonov vd., 2008, 54).

3. Dönem

21. yüzyılın başlamasıyla Çin'in dış politikasında önemli değişiklikler görülmüştür. Bunun sebeplerinden biri 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de meydana gelen terör saldırısıdır. Çünkü bu saldırıdan sonra aralık ayında ABD, Orta Asya'nın hemen yanındaki Afganistan'da askerî operasyonlar düzenlemeye başladı ve Orta Asya devletlerinden Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te bir askerî üs kurdu. Bu durum Çini rahatsız etmiştir.

Çin'in 1990'lara göre daha aktif bir dış politika izlemeye başlamasının diğer bir sebebi de yönetime Hu Jintao önderliğindeki 'dördüncü nesil' Çin yöneticilerinin gelmesidir. Bu siyasetçiler hem askerî hem ekonomik bakımdan güçlü bir devleti miras aldılar (Paramonov vd., 2008, 56). Dolayısıyla bu özgüven içinde daha faal bir dış politika yolunu tuttular.

Haziran 2001'de Şanhay İş birliği Örgütü'nün kurulması da Çin'in izlediği dış politika açısından önemlidir. Çünkü Orta Asya'da ABD'nin varlığından endişelenen Çin bölge devletleriyle ilişkilerini Şanhay İş birliği Örgütü çerçevesinde yürüterek ekonomik ilişkileri daha çok geliştirmeye özen göstermiştir. 2000'lerden başlayarak Orta Asya bölgesinin Çin için stratejik önemi artmıştır.

Çin İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi

Sovyetler Birliği'nin dağılması Çin için ilk başta beklenmedik ve olumsuz bir vaka olarak görünse de genel olarak daha çok olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Çin'in hemen yanı başında doğal kaynaklara, özellikle Çin'in giderek daha fazla ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarına zengin bir bölge ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu bölge Çin ile Rusya'nın arasında bir tampon bölge hâlini almıştır. Bunun yanı sıra Çin, Orta Asya'yı Orta Doğu, Güney Asya ve Avrupa'ya doğru alternatif bir yol olarak görmektedir (Fidan, 2012, 152). Bundan başka Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Çin bu büyük devlete karşı askerî harcamalarını azaltabilmiştir. Orta Asya bölgesi, Çin açısından Uygur Özerk Bölgesi'nin güvenliği bakımından da çok önemlidir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla Orta As-

ya'da Doğu Türkistan ile ortak kara sınırı bulunan zayıf, acemi devletler ortaya çıkmış ve güvenlik açısından Çin'i endişelendirmiştir. Doğu Türkistan'da, Orta Asya'daki Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmen gibi Türk topluluklarından biri olan Uygurlar yaşamaktadır ve bu bölge Çin'in hep sorun yaşadığı bölgelerden biridir. Ayrıca Doğu Türkistan altın, uranyum gibi doğal kaynaklara sahip olup, Çin'in petrol kaynağının %30'u bu topraklarda bulunmaktadır (Fidan, 2012, 152). Dolayısıyla Orta Asya devletleri ile kurulan ilişkiler, Çin açısından Uygur Özerk Bölgesi'nin güvenliği ve istikrarı için büyük önem taşımaktadır.

Çin, Orta Asya ve Doğal Kaynaklar

Çin kullandığı petrolün %13,7'sini Orta Asya'dan ithal etmektedir. Orta Doğu (%46) ve Afrika'dan (%31,1) daha çok ithal etmesine rağmen, öncelikle Orta Asya'dan gelen petrolün hem maliyeti düşük ve taşınması daha kolay, hem de potansiyeli yüksektir. Çünkü Çin, Orta Doğu ve Afrika'dan aldığı petrolü tanker gemileriyle sevk etmektedir ve bu gemilerin sadece %20'si kendine ait, diğer %80'ini başka ülkelerden kiralamaktadır. İkinci olarak, Çin'in ekonomisi için oldukça mühim olan petrol ile doldurulmuş tanker gemileri, istikrarsız bölgelerden; daha doğrusu Tayvan ve Malaka Boğazı'ndan geçerek Çin'i riske sokmaktadır (Fidan, 2012, 153). Malaka Boğazı ve Tayvan, Çin için stratejik bakımdan çok önemli olan Güney Çin Denizi olarak bilinen bölgede yer almaktadır. Lakin Çin'in bu bölgedeki bütün ülkelerle çözülmeyen sorunları bulunmaktadır. Örneğin, Tayvan, Vietnam, Filipinler, Malezya ve Japonya'yı Çin'in hem ekonomik hem de askerî bakımdan büyümesi endişelendirmektedir. Çünkü ekonomik ve askerî olarak güçlenen Çin, bölgedeki tartışmalı egemenlik alanlarına müdahil olmaya başlamaktadır. Sonuç olarak da yukarıda saydığımız devletler ABD ile daha sıkı askerî ilişkiler kurmaktadır. Dolayısıyla bu bölgeden geçen Çin'in tanker gemilerinin her an terör saldırısına uğrayabilme ihtimali ve ABD'nin bölgede bulundurduğu askerî güç Çin'in enerji güvenliğini tehdit etmektedir (Fidan, 2012, 87-102).

Şanhay İş birliği Örgütü

Çin, Asya'da güvenlik ve iş birliği alanlarında önemi büyük olan Şanhay İş birliği Örgütü'nün kurulmasında öncülük eden bir devlettir. Çin, Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın bu örgütün üyeleri olması; Moğolistan, Hindistan, Pakistan ve İran'ın ise gözlemci üyeleri olması ve ayrıca Türkiye'nin gözlemci üye olmaya başvurması bu örgütün önemini göstermektedir. Şanhay İş birliği Örgütü, NATO'nun seviyesine ulaşamamışsa da Asya ve Orta Asya'da potansiyeli yüksek bir örgüttür (Fidan, 2012, 72).

Kırgızistan-Çin İlişkileri

Çin, 27 Aralık 1991'de Kırgızistan'ın bağımsızlığını tanımış ve 5 Ocak 1992'de iki devlet diplomatik ilişkiler kurmuştur. Kırgızistan, bağımsızlığının ilk yıllarında Çin ile tartışmalı sınır bölgeleri bulunduruyordu. Nitekim Ekim 1992'de sınır sorununu çözmek için '4+1' denilen çalışma grubu oluşturulmuştur. 1992'den 1996'ya kadar Kırgızistan ve Çin temsilcileri arasında düzenlenen görüşmelerde tartışmalı beş bölgenin dördü üzerinde anlaşmaya varılmıştır. 26 Ağustos 1999'da ise iki tarafın Bişkek'te yaptığı görüşmede tartışmalı sınır bölgesi Üzöngü-Kuuş ile alakalı anlaşma yapılmıştır. Buna göre Üzöngü-Kuuş'un %70'i Kırgızistan'a, %30'u da Çin'e verilmiştir (Omarov, 2004). Bu anlaşma, muhalefetin o dönem Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev'i sert bir şekilde eleştirdiği konulardan en önemlisiydi. Kırgızistan ile Çin arasındaki ilişkileri ele alırken yer verilmesi gereken diğer bir konu, neredeyse 20 yıldır iki devlet yöneticilerinin anlaşmaya varamadığı, ama stratejik değeri bakımından önemli olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesidir.

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi

Çin'den Özbekistan'a doğru Kırgızistan topraklarından geçecek olan demir yolu projesi ilk olarak 1990'ların ortasında ortaya atılmıştır. Lakin 2000'lerden beri kurulacak olan demir yolunun değişik güzergâhları üç ülke arasında aktif bir şekilde konuşulmaktadır. 2006 senesinde ön teknik ve ekonomik maliyeti hesaplanarak Karasuu (Özbekistan)-Kurşab (Kırgızistan)-Torugart (Kırgızistan)-Kaşgar (Doğu Türkistan) yol önergesi birkaç seçenek üzerinden kararlaştırılmış ve Kırgız hükümeti tarafından onaylanmıştır. Kurulacak olan yeni demir yolu 268,4 kilometredir. Bu demir yolu üzerinde 48 tünel, 95 köprü ve 4 demir yolu istasyonunun kurulması gerekiyor. Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu üzerinden yıllık 15 ton yük geçeceği planlanıyor. Lakin bu yükün çoğunluğu Çin tarafına ait olacaktır. Uzmanların hesaplamalarına göre Kırgızistan, yeni demir yolu üzerinden geçen toplam yükün en fazla %5'inin sahibi olabilir (Şustov, 2019).

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Hayata Geçirilmesindeki Sorunlar

20 yılı aşkın süredir dile getirilmekte olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin gerçekleştirilmesi birkaç önemli sorunla karşılaşmaktadır ve günümüze kadar hayata geçirilmemiştir. Kırgızistan açısından Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin en önemli sorunlarından biri bu yolun maliyetidir. Birçok nehir üzerinden ve dağların içinden geçerek deniz seviyesinden 2000-3600 metre yükseklikte kurulacak olan bu demir yolunun maliyeti

1990'larda 1 milyar dolar, 2010'un başlarında 3-4 milyar dolar ve günümüzde ise 7 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Gayri Safi Yurt İçi Hasılası (GSYH) 8 milyar 81 milyon 900 bin dolar olan (Kırgızistan Cumhuriyeti Milli İstatistik Kurumu) Kırgızistan'ın, demir yolunun kendi topraklarından geçecek olan kısmının maliyetini kendi bütçesinden karşılayamayacağı bir gerçektir. Dolayısıyla söz konusu demir yolunu taraflardan biri olan ve dünyanın büyük ekonomileri listesinde yer alan Çin'in kurması ve karşılığında da Kırgızistan'ın maden kaynaklarını Çin'e vermesi teklif edilmiştir. Lakin Kırgızistan hükümeti bu teklifin kendi çıkarına olmadığını dile getirerek reddetmiştir (Şustov, 2019).

Kırgızistan için Çin-Kırgızistan-Özbekistan demir yolu projesinin gerçekleşmesindeki diğer bir problem seçilen güzergâhın Kırgızistan'dan daha çok Çin ve Özbekistan için yararlı olmasıdır. Aslında Kırgızistan hükümetinin teklif ettiği güzergâh, ülkenin kuzey ve güney bölgelerini birleştirerek ülke içinde yüksek dağlarla ayrılmış ve birbirinden izole olmuş olan bölgelerin ulaşımını sağlayacaktı. Fakat bu güzergâh hem Özbekistan hem de Çin taraflarının çıkarına değildi ve kabul edilmemiştir (Kubat Rahimov, 2013).

Üzerinde durulması gereken diğer bir önemli sorun demir yolu raylarının aralığının Kırgızistan'da ve Çin'de değişik olmasıdır. Kırgızistan'da ve genel olarak Orta Asya devletlerinde SSCB döneminden kalmış demir yolları bulunmaktadır. SSCB standartlarına göre demir yolu ray aralığı 1520 mm'dir. Çin'de ise demir yolu ray aralığı Avrupa devletlerinde olduğu gibi 1435 mm'dir. Bu yüzden Çin, yeni demir yolu üzerinden malları taşıırken trenin tekerleklerini değiştirmemek amacıyla demir yolu rayları için kendi standartlarını uygulamak istiyor. Kırgızistan ve Özbekistan ise demir yolu ray aralığının 1520 mm olarak kalmasında ısrar ediyorlar. Çünkü ray aralığını değiştirmek demek ulaşım altyapısının da değiştirilmek zorunda olacağı, teknik bakım için yeni uzmanlara ihtiyaç duyulacağı ve yeni teknik standartlar ve kurullarla çalışılacağı anlamına geliyor. Böyle bir değişiklik Kırgızistan ve Özbekistan için ayrı büyük maliyeti gerektirecektir (Şustov, 2019).

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesinin Jeopolitik Anlamı

Jeopolitik düşünceye göre bir devletin denize çıkışı olması o devlet için avantaj sayılır. Çünkü günümüzde çoğu ham maddeler ve mallar deniz üzerinden taşınmaktadır. Deniz taşımacılığı, sınırlarla bölünmüş devletlere ait olan topraklardan geçen kara taşımacılığına göre daha serbesttir. Denizciliğin gelişmesiyle, Doğu ile Batı arasında yüzyıllardır iletişim ve iş birliğini geliştiren efsanevi İpek Yolu inkıraz etmiştir. Çin, 'Yeni İpek Yolu' tasavvuruyla deniz yollarına ilave çıkış noktaları ve alternatifler geliştirmek istemektedir. Bundan dolayı Çin hükümetinin öncülüğünü yaptığı 'Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin bir parçası olan

Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi Kırgızistan için denize çıkış sağlayabilir. Çin ise bu yolu kurmakla hem mesafenin daha kısalması açısından hem Kazakistan'dan geçen demiryoluna bir alternatif yol yaparak ulaşımı çeşitlendireceğinden önem vermektedir.

Ekonomi ve ulaşımaya dair faydalarına karşılık bu proje kapsamında Kırgızistan aleyhine olabilecek hususlar da bulunmaktadır. Önemli bir husus olarak Kırgızistan üzerinden geçecek olan Çin-Kırgızistan Demir Yolu, ülkede Çin'in tesirini ve Kırgızistan'ın Çin'e olan bağımlılığını artıracığından dolayı tedirgin edicidir. Diğer bir husus ise, yukarıda belirtildiği gibi bu demir yolu üzerinden iletilecek olan emtianın çok az bir kısmının Kırgızistan'a ait olmasıdır. Yani, proje öngörülen ticari faaliyetler üzerinde büyük bir ekonomiye sahip bulunan Çin'in baskınlığını ve en çok Çin yönünde faydayı ihtiva etmektedir. Taraflar arasında bir tarafın ezici ekonomik baskınlığının, siyasi baskınlığa yol açması kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

1991 yılına kadar Orta Asya bölgesi ile olan ilişkilerini Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri bağlamında sürdüren Çin, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla bu bölge üzerinde nüfuzunu artırma fırsatını yakalamıştır. Nitekim bölge devletleriyle olan sınır vb. sorunları çözmek amacıyla başlayan diplomatik çalışmalarını, Çin'in öncülüğünde ilerleyerek daha geniş kapsamda siyaset, ekonomi ve güvenlik konularında iş birliğini geliştirmeye yönelik olarak teşkil edilen Şanhay Beşlisi ve akabinde Şanhay İş birliği Örgütüne dönüşüm yaşamıştır. Çin'in Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde, kritik önemde unsurlar bulunmaktadır. Orta Asya, Çin'in ekonomisi için oldukça ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarının bir kısmını ithal ettiği bir bölgedir. Çin'in Orta Doğu ve Afrika'dan gerçekleştirdiği ithalat kadar payı olmasa da coğrafi yakınlık ve dolayısıyla daha düşük maliyet ve daha kolay iletim bakımından Orta Asya'dan karşılanan enerji ihtiyacı Çin için oldukça önemlidir. Aynı zamanda Orta Asya ile Doğu Türkistan arasındaki etnik, kültürel ve dinî bağlar Çin için tedirgin edici bir durumdur. Çünkü Doğu Türkistan, sahip olduğu yer altı kaynakları ve jeopolitik konumu dolayısıyla Çin için hayati önem arz eden bir bölgedir. *'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'* ile "Yeni İpek Yolu" tasavvur eden Çin, bu yolun önemli bir kısmının yer aldığı Doğu Türkistan ve Orta Asya bölgesindeki gelişmeleri daha da dikkatle takip etmektedir. Büyük tasavvurların bulunduğu bu projenin sekteye uğramaması için Çin, Orta Asya ve Doğu Türkistan üzerindeki kontrolünü artırmak istemektedir. Son zamanlarda Doğu Türkistan'da Çin'in sorun olarak gördüğü Türk topluluğu üzerinde daha da artan baskı ve sindirme politikalarını *'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'* nin güvenliğini sağlama amacıyla ilişkilendirmek mümkündür. *'Yeni İpek Yolu'* adıyla zikredilen bu ulaşım ağının önemli bir kısmını içinde barındırmakla Orta Asya bölgesinin

jeopolitik önemi yüksektir. Nitekim Çin, Orta Asya devletleri ile başta ekonomi alanında olmak üzere ilişkilerini yoğunlaştırmaktadır. Fakat bu ilişkide, büyük bir ekonomik güce sahip olmakla tabii olarak Çin'in ağırlığı daha fazla hissedilmektedir. Çin'le Orta Asya devletleri arasındaki ticari ilişkilerde Çin işlenmiş mal satan ülke vaziyetinde iken Orta Asya devletleri ise daha çok ham madde satan ülkeler konumunda bulunmaktadır. Kırgızistan, diğer Orta Asya devletleri (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) gibi zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarına sahip olmamakla beraber jeopolitik önemi yüksek bir ülkedir. Coğrafi konumu ve 'Yeni İpek Yolu'nun güzergâhı içinde bulunması Kırgızistan'ın değerini artırmaktadır. 'Bir Kuşak Bir Yol Projesi'nin önemli bir parçasını 'Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi' oluşturmaktadır. Bu projenin ekonomisi küçük bir devlet olarak Kırgızistan için yoğunlaşan ticari ilişkilerin ve mal geçişinin içinde yer almakla Kırgız ekonomisine önemli bir katkı sağlama potansiyeli yüksektir. Fakat bunun yanı sıra bazı sakıncalar da mevcuttur. Öncelikle bu ticari faaliyetler içinde, mevcut durumda Kırgızistan'ın üretim payının düşük kalacağı gerçektir. Kırgızistan, yanı başında devasa bir üretim ekonomisine sahip olan Çin dururken, daha çok dışarıda üretilmiş ürünlerin pazarı veya transit yol pozisyonunda olacaktır. Kırgızistan üzerinde artması muhtemelen Çin nüfuzu ve Çin'e olan bağımlılık tedirgin edici başlıca husustur. Hülâsa Çin'in başta 'Bir Yol Bir Kuşak Projesi' olmak üzere ortaya koyduğu dış politika, diğer Orta Asya devletleri gibi Kırgızistan için de önemli fırsatlar ve riskler içermektedir. Fakat Kırgızistan gerek nüfusunun az olması gerek askerî ve ekonomik gücünün zayıf bulunması sebebiyle bu risk unsuruna daha fazla maruz kalmaktadır.

Kaynakça

- ANUFRIËV, K. S., (2009). "Центральная Азия во внешней политике Китая: Историческая ретроспектива (Çin'in Dış Politikasında Orta Asya: Tarihsel bakış)", *Tomsk Devlet Üniversitesi Dergisi*, 324, 155-15.
- BALAKİN, V. S., L. Syaoin., (2016). "КНР и СССР в 1960-1980-е годы: от Конфронтации к Равноправному Сотрудничеству. (1960-1980'lerde ÇHP ve SSCB: Çatışmadan Eşit Şartlarda İşbirliğine)", *Bulletin of the South Ural State University*. Vol.16.1, 11-15.
- FİDAN, G., (2012). *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- JONSON, L., (2004). *Vladimir Putin and Central Asia*. London, İ. B. Tauris, New York.
- KAZANTSEV, A. A., (2008). Большая Игра с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия. (Belirsiz Kurallarıyla Büyük Oyun: Dünya Politikası ve Orta Asya), Naslediye Evrazii, Moskova.
- LO, V., (2010). "Россия, Китай и США: Прошлое и будущее стратегического треугольника. (Rusya, Çin ve ABD: Stratejik Üçgenin geçmişi ve gelece-

ği”, *Tsentr Rossiya/NNG ve İFRİ*.

PARAMONOV, V., A. STROKOV VE O. STOLPOVSKIY., (2008). *Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность. (Orta Asya’da Rusya ve Çin: Siyaset, Ekonomi, Güvenlik)*, Printhouse, Bişkek.

POTAPENKO, M. V., (2011). “Эволюция Взаимных Экономических Интересов России и Китая. (*Rusya ve Çin’in Ortak Ekonomik Çıkarlarının Evrimi*)”, *РУДН Dergisi*, 2, 40-47.

РАНИМОВ, К., “Железная дорога Китай-Кыргызстан-Узбекистан: вопросы без ответов. (*Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu: Cevapsız Sorular*)”, *Veçerniy Bişkek*. Erişim tarihi: 01.04.2019. https://www.vb.kg/doc/214902_jeleznaia_doroga_kitay_kyrgyzstan_yzbekistan:_voprosy_bez_otvetov.html

ŞUSTOV, A., (2019). “Что сулит Киргизии железная дорога из Китая в Узбекистан? (Çin’den Özbekistan’a giden demir yolu Kırgızistan’a ne getirir?)”, *Ritm Evrazii*. Erişim tarihi: 10.03.2019. <https://www.ritm Eurasia.org/news--2017-02-15--zheleznoe-davlenie-na-kyrgyzstan-28420>

ZHENPENG, L., (2017). “Китайская Внешняя Политика в Центральной Азии в 1990-е гг. (*1990’larda Orta Asya’da Çin’in Dış politikası*)”, *Оукумена*. 3, 145-155.

UYGURLAR ve İPEK YOLU**The Uyghurs and Silk Road***Abdullah CİNKARA******Özet**

Tarihin en eski ticaret yollarından biri İpek Yolu'dur. Çin'den Avrupa'ya kadar kervanların yol aldığı bu yolun hâkimiyetini elinde bulunduran devletler zenginleşmişler, buna karşılık yol üzerindeki önemli noktalara kervansaraylar, hanlar yapmayı; yolun güvenliğini sağlamayı kendilerine bir görev bilmişlerdir. İpek Yolu'nun büyük bir kısmı Türkistan coğrafyasından geçtiğinden başlangıçtan 19. yüzyıla kadar da İpek Yolu'nu kontrol eden Türkler olmuştur. Türkler yol üzerindeki hâkimiyetini devam ettirmek için kendi aralarında veya farklı devletlerle sayısız mücadeleye girişmişlerdir. Çin'in en büyük kaynağı ipeğe bağlı olduğu için de tarihin hemen hemen her devresinde en uzun mücadele Çin ile Türkler arasında olmuştur. İpek Yolu'ndaki en önemli ticaret merkezi ise Doğu Türkistan'dı. Bu yüzden en büyük savaşlar Doğu Türkistan'ı ele geçirmek veya Doğu Türkistan'ı elde tutmak için yapılmıştır. Çin, tarihte ve bugün Uygur Türklerinin vatani olan Doğu Türkistan'ı 19. yüzyılın sonunda hâkimiyeti altına almıştır. Günümüzde ise Çin, tarihi İpek Yolu'nu canlandırarak dünya ticaretinde söz sahibi olmak istemektedir. İpek Yolu'nun kavşak noktasında bulunan Doğu Türkistan, Türklerin ana vatani, Türk-İslam medeniyetinin yeşerdiği coğrafya olmasından dolayı bir gün ellerinden çıkabileceği endişesiyle bölgedeki Türkleri ve kültürlerini topyekûn yok etme politikası uygulamaktadır. Yaklaşık 2000 yıldan beri Türklere önemli ekonomik ve ticari kazançlar sağlayan İpek Yolu, Çin'in yeni İpek Yolu projesiyle Uygur Türklerinin bölgedeki varlığını ciddi manada tehdit etmektedir. Bu makalede tarihi bilgiler ve belgeler ışığında tarihi ve yeni İpek Yolu projesi bağlamında Uygur Türklerinin rolü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygurlar, İpek Yolu, Doğu Türkistan, Çin, Ticaret

Abstract

One of the oldest trade routes at past is the Silk Road. The states that have dominated this road, where the caravans continually traveled from China to Europe, have enriched, and on the other hand, they have seen a duty for themselves to make caravanserais and inns to the important points on the road in order to ensure the safety of the road. Since most of the Silk Road passed through the area of Turkestan, it was the Turks who controlled the Silk Road from the beginning until the 19th century. The Turks have made countless struggles among themselves or with different states to maintain their dominance on the road. For the reason that China's biggest source is linked to silk, the longest struggles have been the ones between China and the Turks in almost every period of history. The most important trade center on the Silk Road was East Turkestan. Therefore, the strongest battles have been carried out by the aim of seizing or retaining East Turkestan. China

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.008

**Abdullah CİNKARA, abdullahcinkara@gmail.com

dominated East Turkestan, the homeland of Uighur Turks today in history, at the end of the 19th century. Nowadays, China wants to have a say in world trade by reviving the historical Silk Road. China applies the policy of total extermination of the Turks and their ccultures from East Turkestan located at the crossroads of the Silk Road, which is the homeland of the Turks and the main geography of Turkish-Islamic civilization, because of the fear that it might lose its dominance over the region in time. The Silk Road, which has provided significant economic and commercial gains to the Turks for nearly 2000 years, has been recently seriously threatening the existence of the Uighur Turks in the region because of the new Silk Road project of China. In this article, the role of Uighur Turks in the context of historical Silk Road and new Silk Road project is discussed in the light of historical information and documents.

Key Words: Uyghurs, Silk Road, East Turkestan, China, Trade.

Giriş

Eski çağlarda toplumlar ihtiyaç duyduğu ürünleri elde etmek için iki tür yola başvurmuşlardır. Birincisi, istila ederek kendinde olmayan zenginliklere ulaşmak, ikincisi de ticarettir. Tarihin en eski çağlarından beri halklar ve ülkeler arasındaki ilişkilerin temelini ticaret teşkil etmiştir. Ticaretin gelişmesi de yeni ticaret yollarının doğmasına sebep olmuştur. Ticaret yollarıyla en çok ihtiyaç duyulan zirai ürünler, madenler, süs eşyaları, taarruz ve savunma silahları, dokumalar ve benzer ürün ve hammaddeler taşınmaktaydı. Bu bağlamda en eski ticaret yollarından biri olan; toplumların ve devletlerin ekonomik ve kültürel ilişkilerinin hayata geçirilmesinde önemli bir yeri olan İpek Yolu öne çıkmaktadır. Tarihin en eski ticaret yollarından biri olan İpek Yolu; doğudan batıya, kuzeyden güneye farklı kültür ve medeniyetin insanlarını birbiriyle buluşturmuştur.

19. yüzyıla kadar hiçbir kaynakta bu ticaret yolu “İpek Yolu” adıyla geçmemiştir. “19. yüzyılda Avusturyalı bir jeolog olan Ferdinand von Richthofen kervanların geçtiği bu yola ‘İpek Yolu’ adını vermişti.” (Onat, 2012: 3) Hâlbuki “o dönemlerde Semerkand Yolu, Kaşgar Yolu, Tebriz Yolu gibi gidilen güzergâh veya Kuzey Yolu, Güney Yolu, Batı Yolu gibi ilgili yönler yola adını verirdi.” (Özdaşlı, 2015).

Türkler ve İpek Yolu

Türkler tarihin en eski dönemlerinden bu yana Çin’in kuzeyinden, Orta Asya, İran ve Anadolu topraklarını içine alacak şekilde Tuna’ya kadar; Moğolistan bozkırlarından, Sibiryaya, Hazar Denizi’nin kuzeyi, bütün Kafkaslar ve Karadeniz’in kuzeyinden Macaristan ovalarına kadar olan bölgelerde sayısız devletler kurmuşlardır. Kurulan bu devletlerin çoğunluğu Türkistan merkezli olmuştur. Yani yabancı coğrafyacıların veya müelliflerin söylediği şekliyle Orta Asya. Hâlbuki Türkiye ismi de ilk kez Orta Asya için kullanılmıştır. “Orta Asya, altın, gümüş, bakır, kalya gibi has ve renkli madenlerden, lacivert taşı ve firuze, oniks (balgam taşı) ve

diğer değerli ve eğreti taşlar gibi renkli parlak taşlardan, renkli tuzlardan oluşan zengin mineral hammadde kaynaklarına sahip idi. Bunların imaline çok eski zamanlarda başlanılmıştır. Araştırmacılar tarafından bazı kıymetli ürünlerin adıyla isimlendirilen yolların, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinden geçmesi bir tesadüf değildir. Son Neolitik ve Bronz Dönemi'nden başlayarak Soğud ve Harezmi'nin sınırlarındaki çöl alanının güney bölgelerinde beyazlacivert firuze çıkarıldığı ve Doğunun güney ve güneybatı ülkelerine ihraç edildiği belirlenmiştir. (Sadece bu döneme ait Levlekan yerleşim bölgelerinde firuze imal eden 39 ilkel imalathane bulunmuştur.)” (Buryakov, 2002; 422) Görüldüğü gibi Türkistan sahası yer altı kaynakları bakımında da zengin bir bölgedir. Demiri ve değerli madenleri işledikleri gibi İpek Yolu üzerinden de Bizans gibi ülkelere ticareti yapılmıştır. Yakın dönemde ve günümüzde Doğu ve Batı Türkistan'ın Çin ve Rusya gibi iki emperyalist güç tarafından işgal edilmesinin ve bu işgalin sürdürülmeye çalışılmasının önemli sebeplerinden biri de Türkistan'ın yer altı kaynakları bakımından oldukça zengin olmasıdır.

İpek Yolu, Doğu ve Batı Türkistan'dan geçip Afganistan, İran ve Anadolu'ya, Anadolu'dan Avrupa'ya uzanan dünyanın en uzun ve en eski ticaret yoludur. 18. yüzyılın ortalarına kadar doğu ve batı toplumlarının ekonomik ve kültür hayatını zenginleştirmekle beraber Doğu Asya'nın ipek, dokuma ve kıymetli madenleri ile Hindistan'ın baharatları bu yol üzerinden batıya ulaştığı için yol üzerinde kurulan medeniyetler karşılıklı yapılan ticaret sayesinde zenginleşmişlerdir. Ayrıca İpek Yolu güzergâhları üzerinde kurulan kervansaraylar doğu ile batı toplumunun etkileşim halinde olup kaynaştığı kültür ve ticaret merkezleri haline gelmiştir.

Şekil 1: Tarihi İpek Yolu.

Haritada görüldüğü gibi Changan'dan¹ başlayan İpek Yolu, Doğu Türkistan sınırlarına gelindiğinde ikiye ayrılmakta² "İpek Yolu'nun İncisi" Kaşgar'da³ tekrar birleşmektedir. Kaşgar'da ikiye ayrılıp Merv'de birleştikten sonra Akdeniz'e kadar ulaşmaktadır. Ana İpek Yolu ya da Kuzey Yolu olsun bütün geçiş noktaları Türkistan coğrafyasının içinden geçmektedir. Turfan, Kaşgar, Karaşar, Kurla, Bugur, Kuça, Aksu Hoten, Semerkant, Buhara, Belh, Merv, Nişabur gibi önemli güzergâh noktalarını temsil eden bütün şehirler tarihte önemli birer Türk şehirlidir. Türkler, İpek Yolu'nun güvenliğini sağlayarak bu yol üzerindeki ticaretin canlılığı korumasını sağladıkları gibi ekonomik olarak zenginleşmişlerdir. Aynı zamanda İpek Yolu üzerindeki ticaret noktaları Türkistan şehirlerini bir ağ gibi sardığı için Türkistan şehirleri arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilerin gelişmesine de imkân sağlamıştır. Avrupalıların kara yollarına alternatif olarak deniz yolunu bulmalarıyla İpek Yolu önemini yitirmiş, bu durumdan en çok etkilenen de dönemin Türk-İslam devletleri olmuştur. İpek Yolu'na veya bir kısmına hâkim olan Türk devletlerinden önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Türgişler, Uygurlar, Karahanlılar, Gazneliler, Harezmşahlar, Altın-orada Devleti, Timur Devleti, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlılar.

"İpek Yolu'nun kısmi olarak ortaya çıkışı Bronz Çağı'na kadar uzanmaktadır (M.Ö. 3000-2000). Sakalar ile Çinlileri ticari anlamda bir araya getiren Büyük İpek Yolu, M.S. IV. yüzyılda Ammianus Marcellinus(322-400) tarafından kaleme alınan 'Roma Tarihi' adlı eserde karşımıza çıkmaktadır."(Kalan, 2014) "Saka Orta Asya'da kurulmuş ilk Türk devletidir, diyebiliriz. Sakalar bu imparatorluğa adını veren topluluktur. Arkalarında bıraktıkları izlerden, Baykal boylarından Tuna'ya uzanan coğrafi alan üzerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır."(Çandarlıoğlu, 2002: 16) Çin ile ilk ticari ilişkileri başlatan Türk devleti, Doğu Türkistan'dan Macaristan ovalarına kadar olan sahada Asya ve Avrasya bozkırlarının hâkimi olan Sakalardır. (Sakalar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. "Durmuş, İ. (2015). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları", "Özcan, E.S. (2016). *Kültür Tarihi Açısından İskit-Türk Aynılığı*. İstanbul: Selenge Yayınları).

Çinlilerle Türkler arasındaki savaşlar ve ticari ilişkilerden sonra en göze çarpanlardan biri de Çin'in askerî olarak üstesinden gelemeyeceğini anladığı durumlarda evlilik siyasetini devreye sokmasıdır. Bu sadece bir güce askeri olarak karşı koyamamaktan değil, iç karışıklar ve dış tehditlere karşı Türklerin gücünden yararlanmak için Çin'in geliştirdiği neredeyse 2000 yıl gibi bir süreyle başvurduğu bir diplomasi türüdür. Tarihî kaynaklarda ilk defa evlilik ilişkileri-

¹ Changan, Xi'an'nın Ming hanedanlığından önceki adıdır.

² "...İpek Yolu, Çin Seddini batıya doğru geçtikten sonra kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kuzey yolu Wey-şü, Karaşar, Kurla, Bugur, Kuça, ve Aksu'dan sonra Kaşgar'a; güney yolu ise Miran, Çerçen, Hotan ve Yarkent'ten sonra yine Kaşgar'a ulaşmaktadır..." (Ercilasun, 2013: 15).

³ Kaşgar; Karahanlılar, Yakup Han'ın kurduğu Kaşgar Devleti ve Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti gibi Türk devletlerine başkentlik yapmış önemli tarihi ve kültür şehridir.

nin Asya Hun Devleti'nin büyük kağanı Batur Tanrıkut (Mete Han) zamanında başladığını görmekteyiz.⁴ “Çin İmparatoru Han Gaozu, P'ing-ch'eng'de yedi gün yedi gece Hunların kuşatmasında kalmıştır. Batur Tanrıkut'un eşine hediyeler göndererek kurtulabilmiş ve akabinde M.Ö. 198 yılında Çin sarayından bir prensesi Hun kağanına eş olarak göndererek iyi ilişkiler kurmak istediğini belirtmiştir.”(Kutluk, 2010, 193) Yapılan bu anlaşmayla Çinlilerin, Hunlara vergi ödemeye başladıkları da ortadadır. Çin kaynakları ısrarla vergi, haraç sözünü kullanmaktan kaçınarak genelde hediye olarak kaydetmişlerdir. Türkler ihtiyaç duydukları ürünleri Çinlilerden ödemeleri gereken yıllık vergi karşılığında aldıkları gibi birbirine en yakın ve en güçlü iki komşu olarak ticari ilişkileri de sürdürmüştür. Türklerin, ticaret yollarına da hâkim olması bu mücadelelerde Türklerin elini güçlendirmiştir. Büyük Hun Devleti'nin M.S. 216 yılında yıkılmasında sonra Doğu Türkistan'da Kanglılar, Türğişler, Göktürk, Karluk ve Uygur gibi devletler kurulmuştur.

Göktürkler; olabildiğince geniş sınırlarla ulaşmış, bir nevi bütün Türkleri tek bayrak altında toplamıştır. Göktürklerin diğer milletlerle kurdukları siyasi, ticari askeri ilişkileriyle, savaşlarıyla ve meydana getirdikleri kültürel eserleriyle Türk tarihinde ayrı bir yeri vardır. Göktürk elçileri, Çin başkentinden İstanbul'a kadar birçok başkente gidip geldikleri gibi onlarca kez yabancı elçileri kabul etmişlerdir. Tabi ki bu dönemde de ticari ilişkiler kadar Çin'le yapılan savaşlar da tarihi sayfalarındaki yerini almıştır. Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan Türk Milletine şöyle seslenmektedir:

⁴ Ahmet Süleyman Kutluk “İpek Yolu ve Uygurlar” isimli eserinde bu durumu ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. S. Kutluk'un Çin yıllıklarında bulunduğu kayıtlarda bu olay şu şekilde gerçekleşmiştir: “MÖ 201 yılında Han Gaozu; Hunların Han hanedanlığına hücum etmek üzere olduğunu duymuş, Hunların üstüne asker sevk etmek istediğinde; Liu Ching, Han Gaozu'ya 'Hunlar ile savaşılmaz' diyerek vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Han Gaozu onun nasihatlerini dikkate almayarak Hunlara savaş açmıştır. Sonuçta P'ing-ch'eng'e vardıklarında Hun Tanrıkut'u Batur Tanrıkut'un 300 bin kişilik ordusunun ortasında kalarak tuzağa düşmüştür. Bai-ding Dağı'nda 7 gün 7 gece Hun ordusunun kuşatmasında kalmıştır. Sonra Batur Tanrıkut'un eşine elçi ve beraberinde birçok hediye göndererek kuşatmadan kurtulabilmiştir. Han Gaozu, Hun pususundan kurtulduktan sonra sarayına geri döner dönmez Liu Chin'den Hunlara karşı nasıl hareket edilmesi gerektiğini sormuştur. Liu Chin, Hunların güçlü olduklarını, savaşarak boyun eğdiremeyeceklerini, onları hile ile Han hanedanlığına dost olarak tutmanın bir yolunu bulmanın önemini izah ederek 'Eğer İmparatorum büyük eşinizden doğan büyük kızınızı Batur Tanrıkut'a eş olarak verirseniz ve kıymetli hediyeler gönderirseniz o, prensesin Büyük Han İmparatorunun kızı olduğu anlar, hediyelerin ne kadar kıymetli olduğunu görerek kızınızı eşi yapar. Ondan doğan oğul Tegin olur. Büyüdüğünde Hun tahtına oturur. Hunlar, Han hanedanlığının verdiği hediyeye bakarlar. İmparatorumuz her yıl ihtiyaç fazlası olan, lakin Hunlarda olmayan şeyleri daima hediye olarak gönderirsek ve güzel sözler söyleyebilen, elinden çeşitli iş gelen kişileri Hunlara gönderip Batur Tanrıkut'un çevresindeki insanları da etkilersek, Batur Tanrıkut size damat(oğul) olur. O öldükten sonra ise torununuz Tanrıkut olur. Şimdiye kadar bir dede ile torunun eş koltukta oturduğunu kimse duymamıştır. Böyle yaparsak Hunlara yavaş yavaş boyun eğdiririz.' diye öğüt vermiştir. Han Gaozu, Liu Ching'i Hunlara evlilik anlaşması yapması için göndermiştir. MÖ 198 yılında Han sülalesinden olan bir prenses, Batur Tanrıkut'a eş olarak verilmiş ve her yıl Hunlara belli miktarlarda ipek ip, ipek kumaş, içki – şarap ve başka yiyecek – içecekler gönderilmiştir. Ondan beridir Türkler ile Çinliler arasında evlilik anlaşmaları yapılagelmiştir. Batur Tanrıkut'a Çinli bir prensesin gönderilmesiyle başlayan evlilik siyaseti, Çin ile başka ülke hükümdarları arasında gerçekleştirilen evlik siyasetinin de başlangıcı olmuştur.” (Kutluk, 2010: 193-195)

“...Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altın, gümüş, ipeği ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor. Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış...”, “...Tatlı sözüne yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün; Türk milleti, öleceksin! Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersin, Türk milleti, öleceksin! Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına varıp, çok insan öldün! O yere gidersen Türk milleti, öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntı yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın.” (Ergin, 2012: 57-59).

Burada apaçık bir şekilde Çin’le ticaret yapıldığını, Çin’e kervanlar gönderildiğini görmekteyiz. Ancak Bilge Kağan’ın buradaki tarihi uyarısını da göz ardı etmemek gerekir. Bundan yaklaşık 1300 yıl önce Çin’e güvenilmemesi, ticari ilişkilerin dışına çıkılmaması gerektiğini ısrarla vurgulamaktadır.

Uygur Kağanlığı ve İpek Yolu

İpek, M.Ö. 206’dan itibaren Çin ekonomisinin temel unsurlarından biri hâline gelmişti. Altın gibi saklanıyor, ticarete para yerine kullanılıyordu. İpeğin anavatanı denilince sadece Çin değil Doğu Türkistan da akla gelmekteydi. Çünkü ipeğin Orta Asya’dan ihraç noktası Doğu Türkistan idi. (Kırpık,2012). Çin’in elçi ve tüccarları Çin’in başkenti Çang-an’dan kuzeye doğru Çin Seddi’nden geçerek Uygur devleti toprağına gelirlerdi. Sonra kuzeydeki Uygur başkenti Karabalasagun’a girerlerdi. Oradan batıya doğru yürüyerek Altay dağları üzerinden Beşbalık’a geçerd. Beşbalık’tan batıya doğru hareket ederek, İli ovası, Yedisu üzerinden Maveraünnehr’e ve Batı Asya’ya ulaşırlardı. İşte bu yol Uygur Orhun hakanlığının topraklarından geçtiği için, tarihte bu yola ‘Uygur Yolu’ denilmiştir. Çin ve Avrupa tarihçilerinin, yanısıra bizim de “İpek Yolu” diye adlandırdığımız bu yolu, tarihçi Turgun Almas ‘Uygur Yolu’ diye adlandırarak ona geçmişten bu yana tarih boyunca süre gelen millî anlamını kazandırmaktadır. (Kurban, 1994).

Türklerin yaşadığı ülke anlamına gelen Türkistan’ın üçte birini Doğu Türkistan toprakları oluşturmaktadır. Doğu Türkistan, tarihin çok eski yıllarından beri Türklerin yaşadığı, önemli kültürel eserler meydana getirdiği; hatta ilk defa yerleşik hayata geçtikleri, şehirler kurdukları bölgelerden biridir. Yazılı belgelere göre bölge Hunların sınırları içerisindeydi. Hatta Çinli tarihçilerin eserlerinde bile Uygurların atalarının Hunlar ve Sakalar olduğunu yazmaktadır. Yani bölge Hunlar öncesinde Sakalar döneminden beri Türklerin yaşadığı önemli Türk yurtlarından biridir. İklil Kurban Doğu Türkistan’daki Türk varlığını en az 8 bin yıl geriye götürmektedir. “Jeoloji ve arkeoloji bilimlerinin ünlü bilimlerinin Orta Asya’da yürüttüğü ilmi çalışmalarının sonucuna göre, tahminen bundan 8000

yıl önce Orta Asya'nın tabiatında çok büyük değişiklikler olmuş, kuraklık afeti meydana gelmiştir. Bu sebeple ecdatlarımızın bir kısmı Asya'nın doğu ve batı taraflarına göç etmek zorunda kalmışlardır. İşte o zaman Orta Asya'nın doğusu olan Tarım ovasında yaşayan ecdatlarımızın bir kısmı Altay dağları üzerinden şimdiki Moğolistan ve Baykal gölü etrafına gelip yerleşmişlerdir. 840 yılında ise, Moğolistan'dan Şincan'a (Doğu Türkistan'a) tekrar göç eden bu Uygurları, bundan 8000 yıl önce Tarım ovasından Moğolistan ve Baykal gölü etrafına göç eden ecdatlarımızın evlatlarıdır.” (Kurban, 1994). S. Kutluk ise MÖ 4000'lerde Doğu Türkistan'da devletin teşekkül ettiğini belirtmiştir. Ayrıca “MÖ 2000 ile MÖ 1000 yılları arasında Türkistan'da Tunç Devri'nde büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Tunç araç ve gereçler üretimde büyük rol oynamakla beraber, çiftçilik, hayvancılık ve el sanatları ekonomisi de gelişmiştir. Üretim seviyesinin aşılması ve ekonominin de gelişmesiyle beraber yeni ekonomi dalları, meslekler ortaya çıkmış üretim mallarındaki çeşitlilik artmıştır. Üretilen fazla ürünler Çin İpeği alışverişinde kullanılmış, iptidai paraların (deniz kabuğu, kaştası⁵ gibi) da kullanılmasıyla; askeri sınıf yeniden şekillenmiş ve ilkel toplum düzeni yıkılıp, ayrı sınıflar ortaya çıkmıştır.”⁶ (Kutluk, 2010: 29) demektedir. Buradan da görmekteyiz ki Doğu Türkistan en az 8000 yıllık tarihe ve köklü bir medeniyete sahiptir. Bu medeniyeti var eden ise Türklerdir. Bundan dolayı Uygur Türklerinin binlerce yıldır üzerinde yaşadığı Doğu Türkistan'ın önemini sadece İpek Yolu'na bağlamak da doğru değildir ki Doğu Türkistan bölgesi dünyada ilk defa pamuk yetiştirilerek pamuklu dokumacılığın yapıldığı yerdir. Doğu Türkistanlılar sadece üretimini yapıp satmakla kalmamışlar, dokumacılığın Çin'e ve dünyaya yayılmasında da öncü rol oynamışlardır. Bu konuda yine S. Kutluk şunları kaydetmektedir: “Arkeolojik verileri esas aldığımızda, miladın başlarından itibaren Türkistan'da pamuk ekilip, pamuk üretimi yapılarak, pamuk mahsulâtları işlenegelmiştir. O zamanlar Hoten – Niye bostanlığı ile Lop Nur bölgesi Türkistan'daki esas pamuk ekiminin ve pamuk üretiminin yapıldığı önemli merkezlerdi.” Buradaki ifadelerden sonra bu bölgelerdeki pamuk üretimini arkeolojik belgelerle ispatını yapmakta ve Beylikler Dönemi, Orhun Uygur Hanlığı, İdikut Uygur Hanlığı, Karahanlılar, Çağatay Hanlığı, Yeken Saidiye Hanlığı gibi farklı dönemlerde Doğu Türkistan'daki pamuk üretiminin tarihsel gelişimini ve iktisadi rolünü ortaya koyduktan sonra Doğu Türkistan'ın sadece önemli pamuk üretimi yapılan yerlerden biri olmakla kalmayıp tarihte ilk pamuk ekiminin yapıldığı ve pamuk dokumacılığının geliştiği yer olduğunu açıklamaktadır. Uygurlar (Türkler); pamuk ekimi, üretimi ve dokumacılık sanatının gelişmesine katkı sunduğu gibi, Çin'in de çiftçilik ve dokumacılık alanında gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Görüldüğü gibi Doğu Türkistan'ın önemi sadece İpek Yolu üzerinde

⁵ Kaştası: Yeşim taşı.

⁶ Ahmet Süleyman KUTLUK tarafından yazılan “İpek Yolu ve Uygurlar” isimli eser; “İpek Yolu ve Uygurlar İsimli Uygurca Eserin Transkripsiyon, Aktarma ve Değerlendirmesi” adıyla yüksek lisans tez çalışmamdır.

olmasından kaynaklanmamakta, tarihin eski dönemlerinden beri ziraatın yapılıp geliştiği, çeşitli sanat ve iş kollarının geliştiği; özellikle dokumacılıkta öncü rol oynadığı görülmektedir. Böylece Doğu Türkistan'ın şehirleri birer ticaret merkezine dönüşmüş ve bu şehirler bu özelliğini uzun yıllar devam ettirmiştir. Ayrıca farklı kültür ve dinlerin kesişim noktası olmuş, buralarda ticaret nasıl hep canlı kaldıysa özellikle Budizm'e ve farklı dinlere ait mabetler keşişlerin ve seyyahların ilgisi çektiğinden, dinî ve kültürel alış-veriş yönünden de önemini uzun yıllar koruyarak sürdürmüştür. Ayrıca A. Onat'ın "Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde Batı Bölgeleri" eserinde de yer aldığı gibi İmparator Wu-ti(MÖ 140-87) Hun sınırları içinde bulunan Doğu Türkistan'daki beyliklerle siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmak istiyordu. "Çünkü irili ufaklı şehir devletlerinin yer aldığı 'Batı Bölgelerinden' Çin başkentine çok değerli ve nadide eşyalar taşınmaktaydı." (Onat, 2012: 3) Görüldüğü gibi ticaret yolunun Çin'den başlayarak uzandığı ya da tek taraflı olduğu algısı yanlıştır. Doğu Türkistan birçok sanat alanında, bilimde bölgedeki çoğu uygarlıktan daha üstün olduğu gibi yer altı ve yer üstü zenginlikleriyle ticaretin çok yönlü işlediği önemli kilit bölgesiydi. Yani bu güzergâhtan Doğu Türkistan'ı çıkardığımızda İpek Yolu hiç var olmamış olurdu.

Uygurlar ile Çin arasındaki iktisadi ilişkiler her dönemde devam etmiştir. Genellikle Çinliler, Türklerden at satın almışlar ve karşılığında ipek vermişlerdir. Belli dönemlerde ise Orhun Uygur Hanlığı Dönemi'nde olduğu gibi İpeği yıllık ödemeleri gereken vergiye karşılık olarak da vermişlerdir. Özellikle Uygurların güçlü olduğu dönemlerde ikili ilişkiler farklı bir seyir kazanmış, Çinliler, kaybedeceği bir savaş veya iç savaşla karşılaştığında Uygurlardan yardım istemiştir. Yine bunun güzel bir örneğini Ahmet Süleyman Kutluk'un "İpek Yolu ve Uygurlar" eserinde görmekteyiz: "*Orhun Uygur Hanlığı'nın bağımsızlığına kavuşmasında, Moğolistan Vadisi'nde Türk birliğinin tekrar sağlanmasında, İpek yolunun güvenliğinin sağlanmasında; Doğu Türkistan'ın, Tanrı Dağı'nın güney ve kuzeyindeki halklar ile olan iyi ilişkilerin tekrardan kurulmasında; Tang Hanedanlığı ile olan ticaretin gelişmesinde; Hu-su Kağan'ın torunu Kutlug Kül Bilge Kağan'ın(744-747) oğlu Bayan Çor Kağan'ın emeği büyüktür.*" "*Bayan Çor, kağan olduktan sonra Tang Hanedanlığı ile siyasi evlilik siyasetini takip etmiş; iki ülke arasındaki sınır ticaretini yoluna koyarak kendi aralarındaki siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkileri geliştirmiştir. Tarihi belgelerdeki kayıtlara göre, Bayan Çor Kağan döneminde, Tang hanedanlığında Onluk – Soygum İsyanı (MS 755) çıktığında isyancılar Tang hanedanlığının doğu payitahtı Loyang ve güney payitahtı Ch'ang-an'ı işgal etmişlerdir. Bu süreçte Tang Hanedanlığı, Orhun Uygur Hanlığı'ndan yardım talep etmek için Orhun'a elçiler göndermiştir. Bayan Çor Kağan, Tang Hanedanlığına yardım etmenin şartı olarak iki ülke arasındaki yürürlükte olan anlaşma metnine "her bir at için 40 top ipek kumaş" verilmesini eklemiş, Tang hanedanlığı da kendi kızını eş olarak göndermeyi kabul etmiştir. Neticede 757 yılında Bayan Çor Kağan oğlu Yabgu ve büyük komutan Dide liderliğinde 4000 kişilik seçkin atlı birliğini Tang hanedanlığına yardıma göndermiştir."*

Yeni İpek Yolu ve Uygurlar

Çin, Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra, 1884 yılında Doğu Türkistan'a "Yeni Topraklar" anlamına gelen Şincan adını vermiştir. 1944 yılında kurulan Şarki Türkistan (Doğu Türkistan) Cumhuriyeti 1949 yılında tekrardan büyük katliamlar yapılarak işgal edilmiş, 1955 yılında Şincan Uygur Özerk Bölgesi adıyla kendi anayasası olan bir statüye dönüştürülse de yerel yönetimlerin sadece adı olmuş⁷, mevcut yasalar hiçbir zaman uygulanmamış, özerk bölge yöneticileri Çin Komünist Partisi'nin emirlerini uygulayan birer memur olmaktan öteye geçememişlerdir.⁸ "Doğu Türkistan Özerk Bölgesi kanunların mesela, medeni hukuk, idare hukuku, alışveriş hukuku veya ticaret hukuku gibi kanunların uygulanmasına kendisi karar veremez. Çünkü Doğu Türkistan, Çin Komünist Yönetimi sömürgesidir. Özerk Bölge kanunlarının uygulamasına Çin Komünist Yönetimi'nin merkezi karar verir. Mevcut kanunlar içinde ticaret, ithalat, ihracat, kredi gibi temel kavramlar yoktur." (Mahmudoğlu, 1994: 18).

Doğu Türkistan, Türkistan'ın hatta Asya'nın yer altı kaynakları bakımından en zengin ülkelerinden biridir. Çin, yer altı zenginliklerinin büyük çoğunluğunu Doğu Türkistan'dan elde etmektedir. "Bölgede 3000 madenden 122 çeşit mineral çıkarılmaktadır. Bunlardan en önemlileri demir, kömür, manganez, krom, kurşun, uranyum, wolfram ve asbesttir." (Tuna, 2015: 22) Doğu Türkistan dünyadaki en iyi petrol rezervlerine sahiptir. "...Çin'in yıllık petrol istihsalinin 35 milyon ton olduğu göz önüne getirilirse, petrolün %60'tan fazlasının Doğu Türkistan'da çıkarıldığı ortaya çıkar. Daha çok petrol yataklarının keşfedildiği Doğu Türkistan'da Çinliler, petrol bölgelerinden Türkleri uzak tutmakta, onlara hiçbir bilgi vermediği gibi, petrolden de yararlanmalarına müsaade etmemektedir. Sovyet Rusya 18 milyon ton petrol istihsal ettiği Azerbaycan'da hiç olmazsa halkın ihtiyaçları kadar bir petrolü Azerbaycan Türkleri'ne bırakmıştı. Azerbaycan Türkleri, Rusların bıraktığı az miktardaki petrol ile günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmişlerdi. Ruslar'ın bu tutumu hatırlanacak olursa, Çinliler'in Ruslar'a göre daha büyük bir sömürge idaresi uyguladığı ve Doğu Türkistan Türkleri'nin öz topraklarından çıkarılan bu petrolün yüzde yüzünün Çinlilerce kullanıldığını ortaya koymaktadır."⁹ (Saray, 2015: 28-29) Doğu Türkistan, kömür kaynakları bakımından da

⁷ 1949 yılında kasım ayından önce Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin anayasası dünyaya ilan edilememiştir. Ama anayasa prensipleri ile iç ve dış siyasetleri ilan edilmiştir. Bu siyasetleri ile devleti yönetmişlerdir. 1949 yılının kasım ayından sonra bu ülkeyi Çin Komünist Partisi askerleri işgal etmiştir. Bundan sonra durum tamamen değişmiş olup hâkimiyet Çinlilerin eline geçmiştir. Bu sebepten dolayı Doğu Türkistan'da anayasa Çin komünist anayasasına bağlı kalmıştır." (Mahmudoğlu, 1994: 18).

⁸ "Çin Anayasası'nın 116. Maddesi'ne göre, 'otonom bölgeler otonomi haklarının uygulanması ve ilgili bölgede yaşayan ulusların siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerinin yaşamalarına olanak sağlayacak hususi kararlar alma yetkisine sahiptirler.' Bununla birlikte aynı maddede otonom bölge idareleri tarafından alınan tüm kararların geçerli sayılabilmesi için, Çin Komünist Partisi şemsiyesi altındaki Mili Halk Kongresi'nin onay şartına bağlanmıştır. Tek partili siyasi bir yapının diktatörlüğünün hâkim olduğu ve iç ve dış politikada tüm kararların Çin'in 'ulusal' çıkarları doğrultusunda verildiği göz önünde bulundurulduğunda otonomi haklarının pratikte hiçbir hükmü olmadığını söylemek gerekmektedir." (Tuna, 2015, 49)

⁹ Çinliler, Doğu Türkistan'daki yer üstü ve yer altı zenginlikleri sömürürken, bu sömürü düzeninde kurulan

çok zengindir. “...kömür rezervi 1 trilyon 50 milyar ton olup, Çinliler 1949-1989 yılları arasında bunun sadece 250 milyon tonunu çıkarabilmiştir. Doğu Türkistan’da 66 altı yatağı mevcuttur.” (Gömeç, 1997: 67). “...Doğu Türkistan’da altın rezervi çok geniştir. Dünyada en ünlü altın Doğu Türkistan’ın Altay dağlarında çıkarılır. Kuçar, Öşgülik’te de büyük miktarda altın çıkarılmakta ve başka yerlerde de altın rezervleri vardır. Bu Doğu Türkistan’ın iktisadi kaynağıdır. Ama işgal idaresi bunların hepsine el koydu. Gizlileştirdi. Yerli işçileri çıkardı. Çinli işçileri yerleştirdi. Dünyaya bu altın rezervlerini açmadı. Yerli tecrübeli kişilerin tahminine göre yılda 100-150 ton civarında altın alınabilir. Altından başka, zümrüt, elmas, pırlanta, yakut, mercan çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan kara metal adı verilen madence de zengindir. Bu madenlerin rezervi çok fazla olup en önemlileri krom, demir, mangan, bakır, silisyum ve kurşundur. Tabiiatta az bulunan kıymetli madenlerden alyans, altın, gümüş, pırlanta madenlerine de rastlanır. Metallerden ise kırımtal, amyant, taş pamuk olarak kireç taşı porselen toprağı ve alçıya her yerde çokça rastlanmaktadır. Kimya sanayisi için gerekli madenlerden ise kükürt, sodyum, kristal, süzük, kalsit, elmas, zümrüt, akik, çeşitli yakut türleri kaş taşı ve uranyum türleri ve stratejik önemi daha az olan madenler de keşfedilmiştir. Görüleceği üzere Doğu Türkistan kaliteli ve çeşitli yeraltı maden kaynakları fazlalığı yönünden Orta Asya’da önde gelir. Bu özelliği ile gelişmeye müsait ve istikbal parlak ve güzel bir memleketdir. Fakat bütün iktisadi zenginlikleri günümüzde Çin Komünist Partisi diktatörlüğünde ve onun işgal yönetiminin tahakkümündedir. Oradaki Müslümanlar bu zenginlikler karşısında bir şey söylediği zaman ona yerli milliyetçi bölücü damgası vurulmaktadır. (Mahmudoğlu, 1994: 18).

“Sahip olduğu kaynakların dışında bölge, Orta Asya ve Hazar Havzasından Çin’e enerji aktarılacak önemli bir geçiş yoludur ve Çin ürünlerinin ucuza satılacağı, buradan Çin’e hammaddenin götürülebileceği önemli bir pazardır. Ayrıca buğday, pirinç, arpa gibi gıda tüketimi için gerekli olan tahıl ambarına sahip oluşuyla da Çin için önemli bir coğrafyadır. Ayrıca, bölge Çin’in yumuşak karnıdır. Zira Uygurlara tanınabilecek bir bağımsızlık Tibet ve Tayvan için de örnek oluşturup bölgede domino etkisi yaratabilecektir. Kısacası, Doğu Türkistan ekonomik, coğrafi ve güvenlik nedenlerinden dolayı Çin için asla vazgeçilemeyecek bir bölgedir.” (Demirağ, 2014). Bunun farkında olan Çin, Doğu Türkistan’da Türkleri asimile etmek için şu politikaları uygulamaktadır: Özellikle bilim adamları, aydınlar ve din adamları sebepsiz yere tutuklamakta, yargısız infazlar yapılmakta, önceden çift dilli eğitim sisteminin uygulanması yetmiyormuş gibi Uygur Türkçesi okullarda tamamen yasaklanmakta, Çinli göçmenler bölgeye göç ettirilerek bölgenin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmakta, kurulan yeni iş yerleri ve fabrikalarda Türklere iş verilmeyerek açlığa sefaletle mahkûm edil-

fabrika ve iş yerlerinde de yine Doğu Türkistan’a daha önceden getirilmiş Çinlileri ve Çin’in iç kesiminden getirilen Çinlileri çalıştırmaktadır. Her geçen gün bu işyerlerinde istihdam edilen Çinli oranı artırıldığından Türklere işsizliğe ve açlığa mahkûm edilmektedir.

mekte, iki çocuk yasağına uymayanlar idari ve para cezasına çarptırılarak bebeğin kaç aylık olduğuna bakılmaksızın kürtajla alınmakta, ibadet yapmak yasaklanmakta, milli ve dini yayınları okumak ve bulundurmak yasaklanmaktadır. Bütün bunlara rağmen Uygur Türklerini tarihinden ve kültüründen koparamamışlardır. Yeni İpek Yolu'na büyük ümitler bağlayan, Doğu Türkistan olmadan “Yeni İpek Yolu Projesi”nin hayata geçirilemeyeceğini anlayan Çin, Türklere karşı tarihte eşi benzeri görülmemiş sindirme ve yok etme politikasını devreye sokmuştur. Yukarıda saydığımız yasaklara uymayan veya “Kardeş Aile Projesi” adı altında Türklerin evlerine yerleştirdikleri Çinli memurların beyanlarıyla insanlar tutuklanmış ve tutuklanmaktadır. “...Her türlü insan hakları ihlallerinin yaşandığı Doğu Türkistan'da son derece sağlıklı şartların olduğu hapishanelerde tutukluların bir kısmı, resmi görevlilerce kasıtlı ve keyfi şekilde işkencelere tabi tutularak öldürülmektedir. Özellikle bağımsızlık ve özgürlük talebiyle cezalandırılan siyasi tutukluların penceresi olmayan odalarda beton zeminlerde ayakları zincire vurulmuş vaziyette tutuldukları, hatta tuvalet ihtiyaçlarını bile yattıkları yerlerde karşıladıkları tespit edilmiştir.” (Kul, 2018). Çin uyguladığı bu insanlık dışı politikaları “terörle savaş” adı altında dünyaya lanse ederek kendini haklı göstermeye çalışmaktadır. “Yaşananlar göstermiştir ki, ‘Terörle savaş’ ÇHC'nin¹⁰ öncelikli hedefi olmaktan uzaktır. ÇHC sözde bütün militan Uygur örgütlerini ortadan kaldırmaktan ziyade Doğu Türkistan'da kendi siyasetini gerçekleştirme ve 11 Eylül sonrasında uluslararası anlaşmaları menfaatine kullanma çabasıdadır. Aslına bakıldığında ÇHC, terörün bitmesinden değil, terörizmden istifade etmenin yollarını aramaktadır. Bu açıdan bakıldığında ÇHC'nin terörle mücadele faaliyetleri tartışmalıdır. Hakikatte ise ÇHC'nin uluslararası terörizmle mücadeledeki tutumu Uygurların önünü kesmeye yöneliktir. Bu durum en yalın ifadeyle son 10 yılda ÇHC'nin terörle mücadele politikalarının bir sonucu olarak, Uygurların insan hakları konusunda kapsamlı kısıtlamalara maruz kalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kâğıt üzerinde de olsa eleştirilen ve tehdit edilen demokratik Uygur teşkilatları daha temkinli bir hareket haline dönüşmeye başlamıştır. Buna mukabil ÇHC, Uygur teşkilatlarının insanî çabalarını uluslararası topluma terör faaliyetleri olarak sunmaya devam etmektedir. Pekin yönetimin ana gayesi sözde Uygur terörizmi konusunda hâkim bir anlatının oluşturulması ve sonuçlarının dünya kamuoyunda kendi lehine temayüz etmesini sağlamaktır.” (Kul, 2013). Birleşmiş Milletlerin kayıtlarına göre 1 milyon, resmi olmayan rakamlara göre 5 milyon Türkün sözde eğitim kampı adı altında kamplara konulduğu söylenmektedir. Çin bu konuda ısrarla açıklama yapmaktan kaçındığı gibi bölgeye gözlemcilerin de girmesine izin vermemekte; yahut sadece kendi belirlediği sınırlı bir bölgeye Çinli memurlar eşliğinde kısa süreli ziyaretlere izin vermektedir. Bundan dolayı tam olarak kamplara alınan insanların sayısını tespit etmek mümkün olmamıştır. Ancak Çin'in bu kamplara “Mesleki Eğitim Kampı” adını veriyor olması

¹⁰ ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti.

ve dünya kamuoyuna bu isimle sunması Çin Halk Cumhuriyeti'ni komik duruma düşürdüğü gibi, bu insanların da masum olduğunu göstermektedir. Çünkü Uygur Soft'un kurucusu ünlü matematikçi ve Doğu Türkistan (Xinjiang) Üniversitesinin öğretim üyesi Profesör Alim Ahat, ünlü halk sanatçısı Abdurrahim Heyit, profesyonel futbolcu Erfan Hezim, ünlü şarkıcı Ablajan Ayup gibi ve isimlerini zikretmediğimiz yüzlerce binlerce sanatçı, akademisyen, mühendis, yazar, şair, gazeteci, futbolcu sözde eğitim kamplarına alınmış, ilahiyatçı Muhammed Salih Hacim ve Abdulehed Mehsum, yazar Nurmuhamet Tohti gibi yüzlerce kişi kamplarda işkence edilerek öldürülmüştür. Bütün bu kişiler ve tanınmış binlerce insanın yani Doğu Türkistan'da toplumun önden gelen isimlerin sözde eğitim kamplarına alınması ve bunun adına "Mesleki Eğitim Kampı" denmesi apaçık bir şekilde Çin'in dünya kamuoyunu kendi lehine yanıltmaya çalıştığını göstermektedir.

Doğu Türkistan'da özellikle son yıllarda artan diğer bir sıkıntı da Türk-İslam eserlerinin sistematik bir şekilde tahrip edilmesidir. Uygurların yoğun olarak yaşadığı geleneksel ve tarihi semtler, cadde geçirmek veya depreme dayanıklı modern binalar inşa etmek bahanesiyle yıkılmakta, buralarda meskûn Uygurlar göçe zorlanırken yeni yapılan apartmanlara Çinliler yerleştirilmektedir. Bu politikalar Kaşgar, Turfan ve Hoten gibi tarihi şehirlerde uygulanmaktadır. Pekin yönetimi uluslararası standartlarda bir azınlık politikası uygulamadıkça, ikili ilişkilerde Doğu Türkistan'dan kaynaklanan sıkıntıların aşılması mümkün gözükmemektedir. (Çolakoğlu, 2012). Doğu Türkistan'da durum buyken ve "21.yüzyıla girerken, Çin merkezi hükümeti gitgide belirginleşen bölgesel farklılıkları ve gelir eşitsizliğine çözüm bulmak, çeşitli küresel krizlerin etkisini minimize etmek, iç piyasayı daha da canlandırmak; Doğu ve Güneydoğusundaki komşu ülkelerle artan anlaşmazlıklardan dolayı şekillenmekte olan ABD öncülüğündeki pasifik bloğunun kuşatmasına karşı koyabilmek maksadı ile birbirinden farklı çıkış yollarını aramak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte, yeni enerji yolları ve kaynakları elde etmek, mevcut ekonomik büyümeyi ve sürekli sanayileşmeyi garantiye almak için yeni strateji ve politika üretmek zorunluluğunu da hissetmiştir. Bu bağlamda Çin Politbürosu ülke içinde 'Batıyı Kalkındırma' projesini, yurtdışında ise 'Yeni İpek Yolu' projesini uygulama kararını almıştır." (Karluk,2017).

Yeni İpek Yolu Projesi yani "Bir Kuşak ve Bir Yol" tabiri "...Çin Cumhurbaşkanı Xi Jin-ping'in ortaya koymuş olduğu "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "21.yüzyıl Deniz İpek Yolu" projelerinin kısaltmasından oluşuyor. Söz konusu Projeye Avrupa ve Asya'daki 65 ülkenin birbirine bağlanması hedefleniyor. Projeye dâhil edilmek istenen ülkeler dünya nüfusunun yaklaşık 63%'ünü oluşturuyor. Bu projeye karadan ve denizden Doğu Asya, Orta Asya, Afrika, Batı Asya ve Avrupa'nın alt yapı çalışmalarına öncelik verilmek koşuluyla, çok boyutlu, çok sıralı ve karma bağlana bilirliliğinin artırılması amaçlanmaktadır." (Çakan, 2017)

Projenin ekonomik ve siyasi amaçları olduğu kadar kültürel ve insani hedeflerinin olduğu da Çin tarafından sık sık dile getirilmektedir. Böylece Pekin özellikle proje ile Çin'in baskısını daha fazla hissedeceğini düşünen ve bu nedenle de temkinli davranan ülkeleri “yumuşak güç” unsurlarını devreye sokarak ikna etmeye çalışmaktadır. Örneğin, projenin eylem planında kuşak üzerindeki ülkeler arasında devlet bursu ile 10 bine yakın öğrenci kabul edeceği ifade edilmiştir. Ayrıca İpek Yolu güzergâhı üzerindeki ülkeler arasında film ve sanat festivalleri, TV ve radyo programlarının artması gerektiği vurgulanmış ve Çin'in girişiminin bölgede iş birliğinin ve toplumlar arası iletişimin gelişmesi için önemli bir fırsat olduğu ifade edilmiştir (Özdaşlı, 2015).

Basında yer alan haberlere göre: aralarında Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Japonya, İngiltere, Fransa, Almanya, İsveç, Letonya, Litvanya, Estonya, Danimarka, Norveç, Kuzey İrlanda, Hollanda, İzlanda, Lüksemburg, İspanya, Avusturya, İrlanda, Belçika ve İsviçre'nin de bulunduğu toplam 22 ülke büyükelçisi tarafından imzalanan 8 Temmuz 2019 tarihli mektubu, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na sunmuşlardır. Burada, Doğu Türkistan'daki toplama kamplarında zorla tutulan Türklerin derhal serbest bırakılması için çağrı yapılmıştır. Diğer yandan Türklerin derhal serbest bırakması için 22 ülkenin yazdığı ortak mektuba karşı aralarında Rusya, Suudi Arabistan, Kuzey Kore, Venezuela, Küba, Belarus, Myanmar, Filipinler, Suriye, Pakistan, Umman, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn ve birçok Afrika ülkesinin yer aldığı 37 ülke Birleşmiş Milletlere mektup yazarak Çin'in teröre kaşı mücadele ettiğini savunmuştur. Birleşmiş Milletlere mektup yazarak Çin'in Doğu Türkistan'daki baskıcı politikalarını destekleyen ülkelere baktığımızda bir kısmının Çin'le büyük ticari ve dostluk ilişkileri olduğu, diğer büyük bir kısmının ise Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Çin'den yüklü miktarda kredi alarak borçlandıkları görülmektedir. Üzücü ve düşündürücü olan kısmı ise Çin'e tepki gösteren 22 ülkeden hiçbirinin Doğu Türkistan halkıyla dil, din ve kültür bağı yokken Çin'e destek veren ülkelerin neredeyse yarısı Müslüman ülkelerden oluşmaktadır.

Çin'in yürüttüğü “bir kuşak bir yol projesi” önümüzdeki 50 seneyi şekillendirecek ve Asya'nın en doğusu ile Atlas Okyanusu'nun Avrupa kıyılarını birbirine bağlayacaktır. Yaklaşık 1 trilyon dolarlık yatırımı ve 3 milyardan fazla nüfusu bünyesinde taşıyan projeye 65 ülke dâhildir. Birçok Müslüman ülkenin dâhil olduğu bu projeyi Çin'in Müslüman Türklere ve Türk İslam kültürüne karşı uyguladığı zulümle başarıya götürmeye çalışması büyük bir talihsizliktir. Çin sahip olduğu kültürel jeopolitikle Uygur Türk İslam medeniyetinin eserlerini İpek yolu projesi için bir güce dönüştürebilirdi. Asya ve Orta Doğu'da Müslüman ülkeleri birbirine bağlayacak bu projede keşke kültür başkentleri ve kültürel değerleri de birbirine bağlanabilseydi, işte o zaman bu proje yeni bir umut ve yeni bir dünya kurmak için barışın da sesi olurdu. Oysa Çin devasa bir dünya kapitaliz-

mini oluşturmak için yola çıkarken, öncelikle terörle mücadele adına ülkesindeki Türklere zulmetmeyi ve Türk İslam değerlerini yok etmeyi tercih ediyor. Tüm bunları yaparken de oldukça “naif” bir savunma stratejisi gerçekleştiriyor. Sürekli yolladığı temsilcilerle aslında bu söylenenlerin gerçek olmadığını, kendi deyişimiyle “Sincan” bölgesindeki Uygurların dinî ibadetleri ve inançlarında ne kadar özgür olduklarını anlatıyor. Türkçe yayın yapan Çin’in propaganda merkezleri de aynı söylemi tekrar ediyor. Teknoloji devi Çin’in doğrusu kendisini anlatmak için tercih ettiği yöntemler büyük bir hayal kırıklığı oluşturuyor. Oldukça demode ve eski yöntemlerle biz anlatalım siz dinleyin istiyorlar (Demir, 2019).

Ayrıca Yeni İpek Yolu Projesi’nin Türk Cumhuriyetlerini nasıl etkileyeceği de üzerinde durulması hatta detaylıca irdelenmesi gereken önemli bir konudur. *“Türki Cumhuriyetler, coğrafi olarak, KY projesinin birinci çemberinde yer almaktadır. Çin’in ekonomik bir güç olarak artan nüfuzunun küresel olarak hissedileceği açık olmakla birlikte, projenin başarılı olması veya başarısızlığa uğraması durumunda en fazla sıkıntıyı ilk çemberde yer alan Türki Cumhuriyetler çekecektir. Orta ve uzun dönemde Çin ekonomik nüfuzunun artması, malların, paranın ve işgücünün serbest dolaşımı Türki Cumhuriyetlerin nüfus dengesini bozma potansiyeli taşımaktadır. Rusya ile Çin arasında bir tampon bölge konumundaki Türki Cumhuriyetlerin istikrarı, sadece bu cumhuriyetler için değil, fakat aynı zamanda Rusya’nın güvenliği için de önemli olduğundan, Türki Cumhuriyetlerin nüfus dengesinin ve Çin ile olan hudutlarının korunması sadece Türki Cumhuriyetlere bırakılacak bir mesele değildir. Bu konuda Rusya, Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerin yakın iş birliğine ihtiyaç bulunduğu husus dikkate alınmalıdır.”* (Bocutoğlu, 2017).

Sonuç

Doğu’dan Batıya ticaret ve kültür köprüsü olan İpek Yolu’nu Türklerin işlek hâle getirdiği ortadadır. İpek Yolu’nun ilk kavşağında ise Uygur Türkleri yaşamaktaydı. Uygurlar kendi kurdukları devletlerde, başka Türk devletleri veya Moğollar tarafından kurulan devletlerde eğitimden ticarete birçok alanda etkin rol almıştır. Günümüzde ise Uygurlar aynı coğrafyada Doğu Türkistan’da yaşamaktadır. Bir asırdır Çin tahakkümündeki bölgede Türklere baskı hiç azalmadığı gibi son 20 yıldır uygulanan politikalar buradaki Türklerin varlığını ciddi derecede tehlikeye sokmuştur. Çin’i daha güçlü ekonomik ve siyasi güç hâline getirecek Yeni İpek Yolu Projesi’nin ilk ayağını oluşturan Doğu Türkistan’daki sorunlar ise ya şiddet yoluyla ya da insanlar özgürlüğünden alıkonularak çözülmeye çalışılmaktadır. Yaşadığı toprakları terk etmek zorunda kalan Türklerin de bir kamuoyu oluşturmamaları için takip edilmekte ve Çin’e iade edilmesi için yaşadığı ülkeye ekonomik ve siyasi baskı uygulanmaktadır. Bundan dolayı, Doğu Türkistan’da yaşayan Türkler fiziksel ve manevi baskılara maruz kalırken, farklı ülkelere göç

etmek zorun kalan veya Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurduğu sömürü düzenine baş eğmek istemeyen Doğu Türkistanlılara yapılan baskıları Doğu Türkistan'ın dışına taşımaktadır.

Yeni İpek Yolu Projesi kapsamında Çin; Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi ülkeleriyle anlaşma yapmaya öncelik vermiştir. Çünkü burası Doğu Türkistan'dan sonra Yeni İpek Yolu Projesinin devamından ziyade önemli enerji kaynaklarına sahiptir. Çin'in de üretimini devam ettirmesi ve arttırması için bu enerji kaynaklarına ihtiyacı vardır. İpek Yolu'nun tekrar canlılık kazanması denize uzak olan Türk Cumhuriyetleri için ekonomik bir fırsat olarak görünse de Doğu Türkistan'daki Türk kültürünün ve nüfusunun yok edilmesinden sonra işgal sırasının bu ülkelere gelebileceği ihtimal dâhilindedir. Çin'in uzun vadede böyle bir niyeti yoksa Doğu Türkistan'daki baskıcı politikalarına son vererek, hapishane ve kamplardaki Türkleri serbest bırakmalı, el koydukları mallarını ve işlerini iade etmeli, milli kutlama dini ibadet yasaklarını, okullardaki Türkçe dil yasağını kaldırmalıdır. Özellikle yukarıda da belirttiğimiz ekonomik zenginliklerden Türkleri de yararlandırmalıdır. Çin, Türkiye Cumhuriyeti ve diğer Türk cumhuriyetlerinin katılımıyla gerçekleşecek görüşmelerde Doğu Türkistan'daki problemleri çözmede samimi olduğunu göstermelidir. Türkiye ve Türk cumhuriyetleri Çin'in Doğu Türkistan sorununu çözmeden yaptığı anlaşmaları gözden geçirmeli, yapacağı anlaşmalarda bunu göz önünde bulundurmalıdır. Çünkü Yeni İpek Yolu Projesi, Türk Dünyası için ekonomik bir fırsat olarak görünse de kadim Türk Yurdu Doğu Türkistan'ın bir Türk yurdu olarak kalması ve üzerinde yaşayan Türklerin topyekûn yok edilmesine engel olmak için değerlendirilmesi gereken son fırsat olabilir.

Kaynaklar

- ALYILMAZ, C. (2004). "İpek Yolu ve Orhun Yazıtları". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2(24).
- BOCUTOĞLU, E. (5-7 Eylül 2017). *Çin'in "Bir Kuşak-Bir Yol" Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler*. TERNATIONAL CONFERENCE ON EURASIAN ECONOMIES'te sunuldu, Bişkek.
- BURYAKOV, Y. F. (2002). "Eski ve Orta çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya". Ankara: *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3.
- ÇAKAN, V. (2015). *Orta Asya Türk Tarihine Giriş*. Ankara: Binyıl Yayınevi:
- ÇAKAN, V. (2017). "Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar ve Gerçekler". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 35-52.
- ÇOLAKOĞLU, S. (2012). "Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?". *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(45), 53-66.
- DEMİR, H. (2019). 29.06.2019 *Türkiye Gazetesi*'nde yayımlandı.

- DEMİRAG, Y. (2014). “1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan”. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.
- DURMUŞ, İ. (2017). “Türk Adının Ortaya Çıkışı, Anlamı ve Yayılışı”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 10(20), 37-47.
- ERCİLASUN, Konuralp. (2013). *Tarih'in Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kaşgar*. Ankara: TTK Yayınları.
- ERGİN, M. (2012). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- KALAN, E. (2014). “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları”. *Tika Avrasya Etüdüleri*, 41(1), 43-62.
- KARLUK, A.C. (2017, 12-17 Eylül). *Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Yumuşak Gücü*. I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Kongresinde sunuldu, Priştina-Kosova.
- KIRPIK, G. (2012). “Haçlılar ve İpek Yolu”. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 61, 173-200.
- KUL, Ö. (2013). “Terör Üzerinden Global Savaş ve Sözde Uygur Terör Tehdidi (1990-2011)”. *Türkiyat Mecmuası*, 23, 65-98
- KUL, Ö. (2018). “Türkiye Çin İlişkilerinde Doğu Türkistan: Fırsatlar, İmkânlar, Gelişmeler, Sorunlar, Çözüm Önerileri”. *Türk Yurdu*, 107(371), 32-37.
- KURBAN, İ. (1994). “Turgun Almas ve Uygurlar”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 169-173.
- KUTLUK, A.S. (2010). *İpek Yolu ve Uygurlar*. Urumçi: Şincan Halk Neşriyatı.
- MAHMUDOĞLU, M.N., (1994). *Çin işgalindeki Ülke Doğu Türkistan*. Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayın Dairesi Başkanlığı Matbaası.
- ONAT, A. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Tarihinde “Batı Bölgeleri”*. Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZDAŞLI, E. (2015). “Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri”. *Turkish Studies*, 10(14), 579-596.
- SARAY, M. (2015). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*. İstanbul: Yaygan Yayıncılık.
- TUNA, A. (2015). *Doğu Türkistan'da Asimilasyon*. İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı.
- İnternet: 22 ülkeden Çin'e Doğu Türkistan tepkisi; kitlelesel gözaltıları derhal durdur, Uygurları serbest bırak. “<https://tr.euronews.com/2019/07/10/22-ulkeden-cine-dogu-turkistan-tepkisi-kitlelesel-gozaltilar-derhal-durdur-uygur-lar-serbest>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnternet: BM İnsan Hakları Konseyi'ne üye 22 ülkeden Çin'e <Uygur Türkleri> tepkisi. “<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-insan-haklari-konse-yine-uye-22-ulkeden-cine-uygur-turkleri-tepkisi-/1529234>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnternet: Çin'in Uygur politikalarına 37 ülkeden imzalı destek: Rusya ve Suudi Arabistan listede. “<https://tr.euronews.com/2019/07/12/cinin-uygur-politikalarina-37-ulkeden-imzali-destek-rusya-ve-suudi-arabistan-listede>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

İnternet: Çin zulmüne 40 ülke sessiz kaldı. “<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/cin-zulmune-40-ulke-sessiz-kaldi-241655h.htm>” 30.08.2019 tarihinde erişilmiştir.

ÜLKE TANITIMI
COUNTRY PRESENTATION

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KAZAKİSTAN*
From Past to Present Kazakhstan

Hazırlayan: Ainur NOGAYEVA**

* DOI: 10.34189/asyam.3.2.009

**Doç.Dr., L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi (Kazakistan), Uluslararası İlişkiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Profesörü; Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi (Türkiye) İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesidir, mail: ainur_nogay@hotmail.com

Başkent Nur-Sultan (Astana)	Nüfus 18,1 milyon	Yüzölçümü 2.724.900 km ²	
Cumhurbaşkanı Kasım-Jomart Tokayev	Başbakan Askar Mamin		Dışişleri Bakanı Mukhtar Tleuberdi
Konuşulan Diller Kazakça, Rusça	Para Birimi Tenge (KZT)		GSYİH 131 milyar Dolar (2018)

Ülke Coğrafyası

Kazakistan, Avrasya kıtasının merkezinde iki -Avrupa ve Asya- kıtanın birleşme noktasında: 45 ila 87 derece doğu boylamı, 40 ila 55 derece kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Kazakistan topraklarının %15'i Avrupa'da, yaklaşık %85'i ise Asya'da yer almaktadır.

2 milyon 724,9 bin kilometre kare yüzölçümü ile toprak /arazi bakımından Rusya, Kanada, Çin, ABD, Brezilya, Avustralya, Hindistan ve Arjantin'den sonra- dünyanın en büyük 9. ülkesidir. Kazakistan sınırları: kuzey ve batıda- Rusya Federasyonu ile – 7 591 km (dünyanın en uzun kara sınırına sahip), doğuda Çin – 1 783 km, güneyde Kırgızistan ile- 1 242 km, Türkmenistan ile- 426 km, Özbekistan ile- 2351 km, Azerbaycan ve İran ile Hazar Denizi üzerinden su sınırı vardır. Hazar Denizi ile Volga ovalarının doğusunda, güneyde ve güneyde Tien Shan'ın eteklerinde ve kuzeyde Batı Sibiry ovalarına kadar Altay Dağları'na uzanıyor. Bölgesinin batıdan doğuya olan uzunluğu 3.000 km'yi, güneyden kuzey- 1.700 km'yi aşılıyor. Toplam toprak sınırı uzunluğu 13.200 km'dir.

Kazakistan, okyanuslara doğrudan erişimi olmayan dünyanın en büyük ülkesidir. Ülkenin topraklarının çoğu çöllerden-%44 ve yarı-çöllerden-%14 oluşmaktadır. Bozkır Kazakistan'ın %26'sını, orman alanları ise ülkenin %5,5'ni kaplar. Ülkede 8,5 bin nehir vardır. Rusya, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran arasında paylaşılan Hazar Denizi'nin kuzeydoğu kısmı ülke sınırlarının içindedir.

Aral Denizi, Kazakistan ve Özbekistan arasında bölünmüştür. Kazakistan'da irili ufaklı 48 bin göl olup bunların en büyüğü Balkhaş, Zaysan ve Alakol'dur. Okyanuslardan uzak olması, ülkenin keskin karasal iklimini belirlemiştir.

Ülke Ekonomisi

Ülkede tahmini maliyeti on trilyon dolar olarak değerlendirilen 5 binden fazla maden kaynak yeri bulunmaktadır. Kazakistan, çinko, volfram ve barit rezervlerinde-dünyada birinci, gümüş, kurşun ve kromitlerde -ikincisi, bakır ve florit rezervleri açısından- üçüncü, molibden- dördüncü, altın rezervleri açısından ise dünya altıncısıdır.

Kazakistan ayrıca, batı bölgelerinde yoğunlaşmış önemli petrol ve gaz kaynaklarına (kanıtlanmış petrol rezervleri için dünyada 9. sırada) sahiptir. Ayrıca, Kazakistan Cumhuriyeti kömür rezervleri bakımından 8nci, uranyum rezervleri bakımından 2. sırada yer almaktadır.

Kazakistan, dünyanın önde gelen hububat ve un ihracatçı ülkesidir. Kuzeydeki ekilebilir alanın%70'i- buğday, arpa, darı ile ekilmektedir. Ülkenin güneyinde pirinç, pamuk ve tütün yetiştirilmektedir. Kazakistan'da ayrıca meyve bahçeleri, üzüm bağları da mevcuttur. Ülkenin önde gelen sektörlerden biri de hayvancılıktır. Başlıca ihraç kalemleri, madencilik, enerji, metalurji ve kimya endüstrilerinin yanı sıra tahıl ürünleridir. Günümüzde ülke ürünleri 120 ülkeye ihraç edilmektedir. Ülkenin baş ticaret ortakları: Rusya, Çin, Avrupa devletleri ve BDT'dir.

Bölgeye gelen doğrudan yabancı yatırımlarının %80'ni çeken Kazakistan'a son on yıl içinde ülke ekonomisine 32 milyon ABD dolarının üstünde yatırım yapılmıştır. Para birimi Tenge'dir, 1 ABD doları= 384 Tenge (Aralık 2019)

2014 yılında dönemin Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından, lojistik, sosyal ve endüstriyel altyapıyı modernize etmek için Kazakistan bölgelerini ana hatlar ile birbirine bağlamak için tasarlanan büyük ölçekli "Nurly Zhol" adlı bir altyapı inşaat programı açıklanmıştır.

Kazakistan, Beş Halk Reformlarını uygulamak için temel dönüşümler öngören "Ulusların Planı- 100 Somut Adım" uygulanmasına başlamış, bununla profesyonel bir devlet idaresinin oluşturulması, hukukun üstünlüğü, sanayileşme ve ekonomik büyüme ile birliğin sağlanması, halka hesap verebilir bir devletin oluşturulması öngörülmüştür.

Siyasi/İdari Yapısı ve Nüfus

Kazakistan Cumhuriyeti, 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını kazanmış, Cumhurbaşkanlık yönetimi olan üniter bir devlettir. 30 Ağustos 1995'te, ulusal referandumda, Kazakistan Cumhuriyeti'nin mevcut Anayasası kabul edildi. Ana-

yasaya göre, ülke kendisini en yüksek değerleri insan, onun hayatı, hakları ve özgürlükleri olan demokratik, laik, hukuki ve sosyal bir devlet olarak kabul eder. Bu Anayasa ile Kazakistan Cumhuriyeti'nin en üst temsilci organı olarak yasama işlevini yerine getiren iki kanattan- Senato ve Majilis'ten- oluşan Kazakistan Cumhuriyeti Parlamentosu belirlenmiştir.

Senato, her ili, ulusal öneme sahip büyük şehirleri ve başkenti ikişer kişi tarafından temsil eden milletvekillerinden oluşur. Ulusal-kültürel ve toplumun diğer önemli çıkarlarını sağlama ihtiyacını dikkate alınarak Senato'nun on beş Milletvekili Cumhurbaşkanı tarafından atanır. Majilis'in yüz dokuz milletvekilinden oluşmakta olup, Mayıs 2007'de Anayasada yapılan değişiklik ile milletvekillerin bir kısmı (9 kişi) başta Cumhurbaşkanına bağlı bir danışma kurumu olarak 1 Mart 1995'te kurulan Kazakistan Halkı Assamblesi tarafından belirlenmektedir. Senato milletvekillerinin görev süresi altı yıl olup, Majilis milletvekillerinin- beş yıldır. Günümüzde, Majilis'te- Nur Otan, Ak Zhol ve Kazakistan Komünist Halk Partisi olmak üzere üç parti temsil edilmektedir.

Kazakistan Cumhurbaşkanı, devletin iç ve dış politikasının yönünü belirleyen ve Kazakistan'ı ülke içinde ve uluslararası ilişkilerde temsil eden devlet başkanıdır. Cumhurbaşkanı, halkın birliği ve devlet gücü, Anayasanın dokunulmazlığı, insanın ve vatandaşın hak ve özgürlüklerinin sembolü ve garantörüdür. 19 Mart 2019'da 30 yıldır ülkenin başında bulunan ve SSCB döneminden kalan Orta Asya'daki tek lider olan Nazarbayev'in istifasından sonra, Haziran 2019'da yapılan seçimlerde halefi Cenevre'deki Birleşmiş Milletler Ofisi eski Genel Müdürü olan Kasım -Jomart Tokayev kazanmıştır.

İdari bakımından, Kazakistan Cumhuriyeti 14 il, ulusal öneme sahip 3 şehir (Başkent Nur-Sultan, Almatı, Şimkent), 175 ilçe, 84 şehir, 35 köy ve 7031 kırsal yerleşimden oluşmaktadır. Ülke nüfusu: 18,311,735 (2018 için).

Bağımsızlık sonrası ilk yıllarında sınırların açılmasıyla birçok etnik grubun anavatanlarına dönme eğilimi ve ekonomik krizin etkisiyle ülke nüfusunun sayısı ve etnik dağılımı değişmiştir. 1989 yılı bağımsızlık öncesi sayımda 16.222.324 nüfuslu ülkede Kazakların oranı- %40, Rusların- %37,6, 1999'da halkın sayısı 14.981.281'e gerilerken, bu oran %53,5 ve %29,9 olarak değişmiştir.

2009 nüfus sayımı sonuçlarına göre, 130'dan fazla halkın oluşturduğu 16.009.597 nüfusu olan ülkede Kazaklar 10.096.763 (% 63,1), Ruslar - 3.793.764 (% 23,7), Ukraynalılar - 333.031 (%2,1), Özbekler- 456.997 (%2,9), Uygurlar - 224.713 (%1,4), Almanlar- 178.409 (%1,1), Tatarlar- 204.229 (%1,3), Koreliler -100.385 (%0,6), Türkler- 97.015 (%0,6), Azerbaycanlılar -85.292 (% 0,5), Belarular - 66.476 (% 0,4), Polonyalıları - 34.057 (% 0,2), Çeçenler- 31431 (% 0,2), Tacikler-36.277 (% 0,2), Kürtler -38.325 (%0,2) vd. oluşturmaktadırlar.

Çarlık dönemindeki bölge istilası sonucunda, Sovyetler döneminde ise II. Dünya Savaşı öncesi güvenlik gerekçeleriyle, sonrası ise Bakir toprakların iştil-

mesi gibi çeşitli sebeplerle bölgeye çok sayıda nüfus etmiş/ettirilmiştir. “Sovyet tipi insan” oluşturma politikasından miras kalan bu çok etnikli yapı çerçevesinde hareket eden bağımsız Kazakistan hükümeti hoşgörülüğü bir devlet politikasına dönüştürülmüştür. Bu politika, ülkede faaliyet gösteren ve farklı etnik grupların temsil edildiği Kazakistan Halkı Assamblesi’nin kuruluş gününde alınan bir kararıyla ilan ettiği 1 Mart Teşekkür Etme Günü (2016 kabul edilen bu Gün ile vatansızlık duyguları pekiştirme amacıyla ülkede yaşayan farklı etnik grupların, başlarına gelen zorluklardan beraber geçtiklerini hatırlatmayı, zor günlerinde birçok halkları bağrına basan bu bozkır ülkesinin Kazak halkına teşekkür ederek, ülke halklarının birbirine saygı duyduklarını sergilemeyi amaçlamakta), 1 Mayıs Kazakistan Halkın Birlik Günü, gibi özel günlerde veya Nevruz gibi milli bayramlarda kendini göstermektedir.

Uluslararası Arenada Kazakistan

SSCB’nin çöküşünden sonra, Orta Asya bölgesi büyük oyuncular arasında bir rekabet alanı haline gelmiştir. Bölgenin en büyük ülkesi Kazakistan, bölgedeki politikalarının nesnesi (objesi) değil, aktif bir öznesi (subjesi) olarak çok yönlü siyaseti doğrultusunda ekonomik ve aktif dış politika izlemektedir. Sovyetler döneminden miras kalan nükleer silahlardan vazgeçen ülke, dünya çapında bir ilki gerçekleştirerek nükleer karşıtı ve barışçıl politikasıyla yeni bir gündem yaratmıştır. Günümüzde Kazakistan, BM, DTÖ, AGİT, BDT, AEB, AİGK-CICA, OİK, KGAÖ, ŞİÖ gibi uluslararası ve bölgesel örgütlerin üyesidir.

Ülkenin uluslararası arenada kendini tanıtmak için attığı adımların başında şüphesiz 2010 AGİT Dönem Başkanlığı ve ülkede düzenlenen AGİT Zirvesi idi. Ülkede geniş katılımlı Dünya Ekonomik Forumu, Astana Club vb. gibi toplantılar da ülkenin isminin duyurulmasına katkı sağlamıştır. Ülkede düzenlenen EXPO-2017 teknolojik fuarı da ayrı bir öneme sahiptir. Ülke, barışçıl politikasını resmi yolların yanı sıra arabuluculuk yoluyla da sergilemektedir. 1999’da İran –İsrail,¹ AGİT Dönem Başkanlığında Moldova- Pridnestrovye, en son olarak da Rusya-Türkiye krizi arabuluculuk örnekleridir. Ayrıca, ülke günümüzde Suriye krizini çözüme kavuşturmak adına “Astana süreci” adlı barış müzakerelerine de ev sahipliği yapmaktadır.

Ülke izlediği bu barışçıl politikalar çerçevesinde uzlaşa sağlamak için sadece yetkilileri ve liderleri bir araya getirmekle kalmıyor; Multi-etnik yapıya sahip bir ülke olarak Dünya Semavi Dinler Kongresi düzenlemektedir. Dünya barışının ve hoşgörülüğün sembolü olarak tasarlanmış Barış ve Uzlaşa Sarayında (Piramit Binası) her üç yılda bir Dünya Liderleri ve Semavi Dinlerin Kongreleri düzenlen-

1 1999 baharında İran’da casusluk yaptıkları gerekçesiyle tutuklanan 13 İran Yahudisinin serbest bırakılması için Kazakistan, İsrail ile İran arasında arabuluculuk yapmıştır. Bkz. Fırat Purtaş, “Buhara Yahudileri ve İsrail’in Orta Asya Politikası.” *Orta Doğu Siyasetinde İsrail*, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin ve Mesut Taştekin (ed.), (Ankara: Platin, 2005), s. 340.

mektedir. İlk Kongresi, Eylül 2003'te düzenlenen forumların amacı, barışa katkı sağlamaktır.

Tüm bu politikaları ülkenin yurtdışındaki otoritesini arttırırken, aynı zamanda Batı araştırmacılara göre, bu adımlar, ülkenin İtibar Güvenliğine (*reputational security*) de katkı sağlamaktadır.

Kazakistan'ın uluslararası arenada otoritesini arttıran diğer husus da eğitime önem vermesidir. İngiliz Quacquarelli Symonds (QS) şirketi tarafından yapılan dünya üniversiteler sıralamasına en iyi 1000 üniversite arasına 8 yüksek eğitim kurumu girmeyi başarmışken, bunların üçü (Al-Farabi Üniversitesi- 207nci, L.N.Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi- 418nci ve Auezov Güney Kazakistan Üniversitesi - 491nci) Top- 500' e giren üniversitelerdir.

Kazakistan- Türk Dünyası

Türk Dünyası ile ilişkileri değerlendirildiğinde Kazakistan, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye ile Türk Dünyası entegrasyonunun başını çeken ülkelerdir. Türkiye, Kazakistan yönetimi tarafından "en önemli bölgesel ortak" olarak tanımlanmaktadır.

3 Ekim 2009'da Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye arasında Türk Dili Konuşan Ülkeler İş birliği Keneşi (Türk Keneşi) adı altında uluslararası örgüt kurulmuş olup Sekreteryaya İstanbul şehrinde bulunmaktadır. Daha önce Türk Dünyası'nın UNESCO'su olarak çalışan TÜRKSOY örgütüne ek olarak tarih, kültür ve dil ortaklığına dayanarak ulusal yasamaların yakınlaştırılmasına bir boyut daha eklenmiştir: Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi (TÜRKPA) ile parlamentolar arası işbirliği.

Ayrıca bölge ülkelerindeki okullarda başlatılan Ortak Türk tarihi dersi ve Türk halkların tarihi, kültürünün araştırılması ve popülerleştirilmesi projelerine imza atan Türk Akademisi'nin önemi büyüktür. 2012'de başlatılan uygulamada Astana'nın ilk Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak ilan edilmesi Kazakistan yönetiminin Türk Dünyası entegrasyonundaki rolünü vurgular niteliktedir.

Kaynakça

"More than 120 countries consume Kazakhstan-made products," *KazInform*,10 Aralık 2019.

"Nüfus Sayımı 2009," Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz/census/national/2009/general>

"Respublika Kazakhstan," <https://olympic.kz/ru/page/respublika-kazakhstan>

CULL, N.J. (2018). The Quest for Security: "Interpreting the Soft Power Agenda of Kazakhstan and Other Newer States", *Soft Power* 30. A Global Ranking

of Soft Power, Portland 2018, s. 123-127.

https://www.inform.kz/en/more-than-120-countries-consume-kazakhstan-made-products_a3593309

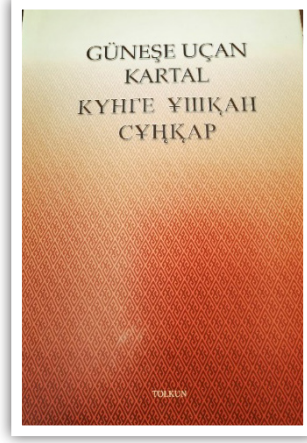
NOGAYEVA, A. (2019, Haziran, 11). “Kazakistan’daki Seçimler: Beklentiler, Kazanımlar ve Alınan Dersler,” 11 Haziran 2019, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/sd-degerlendirme-kazakistandaki-secimler-beklentiler-kazanimler-ve-alinan-dersler-analizi-10299>

NOGAYEVA, A. (2019, Mart, 20). “Nazarbayev’den Tarihi Karar”, 20 Mart 2019, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/sd-degerlendirme-nazarbayevden-tarihi-karar-analizi-9823>.

NOGAYEVA, A. (2019, Mart, 6). “Kazakistan –Türkiye İlişkilerine 27 Yıl: Kadim Dostluktan Parlak Geleceğe”, 6 Mart 2019, <https://www.sde.org.tr/degerlendirme/kazakistan-turkiye-iliskilerinde-27-yil-kadim-dostluktan-parlak-gelecege-analiz-9714>

*Qazaqstan Respublikasynyn Syrtqy Sayasaty. Oqulyk.(Kazakistan Cumhuriyeti Dış Politikası. Ders Kitabı).*T.Suleimenov vd. (eds.), Almatı: Ekonomika, 2012, ss.318-323.

KİTAP TANITIMI BOOK INTRODUCTION

“GÜNEŞE UÇAN KARTAL” ADLI ESER*

The Book Named “Flying Eagle to The Sun”

Hazırlayan: Yasemin IŞIK**

“Güneşe Uçan Kartal” isimli eser, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV’i tanıtan ve Türkiye-Kazakistan ilişkilerini, Kazak tarihi ve kültürünü görsellerle aktaran zengin bir çalışma olmuştur. Eser, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Tanıtma Fonu desteği ve Devlet Bakanı Abdülhaluk ÇAY’ın tasvibi ile TOLKUN Yayınları tarafından 2000 yılında Ankara’da hazırlanmış ve 24x34 cm büyük boy, kuşe kâğıda, orijinal şömezli bez ciltte renkli olarak basılmıştır.¹

Görsel olarak oldukça zengin olan ve Kazakistan Büyükelçiliği tarafından da desteklenen “Güneşe Uçan Kartal” eserinin her bir sayfasında Türkçe metinlerin Kazakça aktarımlarının verildiği görülmektedir. Yayın Kurulu’ndaki isimler şöyledir: “Himmet Kayhan, Hüseyin Erdem, Banu Muhyaeva.” “Askar Esmahanov”, danışmanlık yapan isimdir. Türkçe-Kazakça aktarımı Banu Muhyaeva, Kazakça metinlerin redaksiyonu Dr. Valihan Kalican, Türkçe metinlerin redaksiyonu Hüseyin Erdem tarafından yapılmıştır.

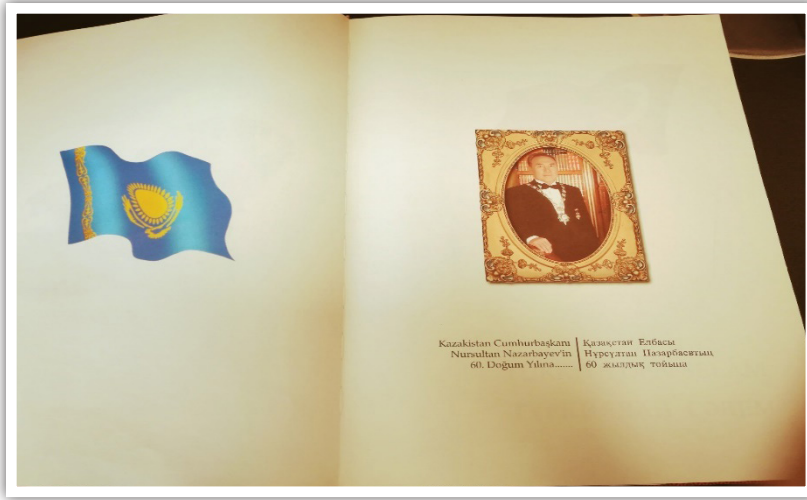
* DOI: 10.34189/asyam.3.2.010

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yase_min_261@hotmail.com

¹ Güneşe Uçan Kartal, Ankara: Tolkun Yayınları, 2000, 366 s.

Kazakistan’da güzel bir âdet vardır: Bir insanın 50, 60, 70. yaşlara ulaşmasına özel bir önem verilmektedir. Onun kişiliğine göre ailesi, yakınları ve daha geniş çevrelerde yeni yaş kutlanmakta ve törenler yapılmaktadır. Bilim adamları, sanatçılar, yazarlar ve şairler ile devlet adamlarının bu yıl dönümleri ülke çapında özel programlarla kutlanmaktadır. Gazete ve dergilerde yazılar, radyo ve televizyonlarda programlar yayımlanmakta; eserler basılıp yapılan hizmetler anlatılmaktadır. Türkiye’de bu tür anmalar daha çok ölüm yıldönümlerinde yapılırken Kazak geleneğinin güzel tarafı, topluma faydalı işler yapanlara bu kadirşinaslığın sağlığında ifade edilmesidir.

“6 Temmuz 2000” tarihi, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan NAZARBAYEV’in 60. Doğum yıldönümüdür. “Güneşe Uçan Kartal” adlı eser, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ebedî dostluk ve kardeşliğe, Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan NAZARBAYEV’in 60. doğum yılına armağan olarak yayımlanmıştır.

“Güneşe Uçan Kartal” adlı eser, “Dört Bölüm”den oluşmaktadır: Birinci Bölüm, “TÜRKİYE’DEN SELAM” başlığıyla; İkinci Bölüm, “TARİHİN KESKİN DÖNEMECİNDE BİR DEVLET ADAMI: NURSULTAN NAZARBAYEV” başlığıyla; Üçüncü Bölüm, “TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ” başlığıyla; Dördüncü Bölüm ise “KAZAK GÖKLERİNDE UFUK TURU” başlığıyla yayımlanmıştır.

Devlet adamlarımızın yazılarının yer aldığı “TÜRKİYE’DEN SELAM” başlıklı Birinci Bölümün içeriği şöyledir:

✓ “Kardeşlik Kıvancı”, Süleyman DEMİREL-T.C. Dokuzuncu Cumhurbaşkanı.

✓ “İki Kardeş Ulus, İki Dost Devlet”, Bülent ECEVİT-Başbakan.

- ✓ “Kartal Güne Ağarken”, Dr. Devlet BAHÇELİ-Başbakan Yardımcısı.
- ✓ “Bir Devlet Adamı: Nazarbayev”, Prof. Dr. Abdülhaluk Mehmet ÇAY-Devlet Bakanı.
- ✓ “Örnek İş birliği”, İsmail CEM-Dışişleri Bakanı.
- ✓ “Alıstağı Bavırma”, İstemihan TALAY-Kültür Bakanı.
- ✓ “Mutlu Bir Gün Münasebetiyle”, Mesut YILMAZ-Eski Başbakan.

Devlet adamlarımız genel olarak; Sovyetler Birliği'nin kendiliğinden dağılması sonucunda Avrupa siyasi coğrafyasının yeniden şekillenmesi ve bir *Avrasya* gerçeğinin ortaya çıkması üzerinde durmuşlardır. Türkiye'nin Avrasya gerçeğini bir “iş birliği, dayanışma, ortak kader ve ortak refah alanı” olarak gördüğü ve tüm yaklaşımlarını, politikalarını bu anlayış temelinde gerçekleştirdiği vurgulanmıştır. Türkiye ile Kazakistan arasında seksenden fazla anlaşma ve protokol imzalandığı, 1991'den 2000 yılına kadar Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret hacminin 3,5 milyar ABD Dolarını aştığı ve 300'ü aşkın Türk şirketinin ülkeye yatırım yaptığı, 900'ü aşkın Kazakistanlı gencin Türkiye'de eğitimine devam etmekte olup 1000 dolayında Türk gencinin de Kazakistan'da başta Ahmet Yesevi Üniversitesi'nde olmak üzere öğrenimlerini sürdürdükleri haber verilmiştir.

Süleyman DEMİREL:

“...Türkiye olarak, Kazakistan ile olan ilişkilerimizde, bir yandan uzun vadeli kültürel yakınlaşmayı, diğer yandan da kısa ve orta vadede her iki ülke yararına somut sonuçlar ortaya koyabilecek ekonomik ve ticari iş birliğinin yoğunlaştırılmasını amaçlayan bir yaklaşım izlemekteyiz.”

“...Unutulmaması gerekir ki Türkiye-Kazakistan dostluğu ve kardeşliği sarsılmazdır, ebedidir. Bu duygu ve düşüncelerle, değerli devlet adamı Sayın Cumhurbaşkanı Aziz Kardeşim Nursultan Nazarbayev'in 60. doğum yıldönümünü en samimi dileklerle kutlarken, Aziz kardeşimin sağlık, afiyet ve mutluluğu ile kar-

deş Kazakistan halkının refah ve esenliği için en iyi dileklerimi sunarım.”

Bülent ECEVİT:

“...Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin ilk günden itibaren, bölgeye ve tüm dünyaya örnek olacak bir şekilde gelişmesinde Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'in büyük katkıları olduğunu biliyoruz.”

“...Türkiye Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti ve Türk ve Kazakistan halkları arasındaki mükemmel ilişkilerin en önemli mimarlarından biri olan Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev'e 60 ıncı yaş günü nedeniyle mutluluk ve esenlikler dilerim.”

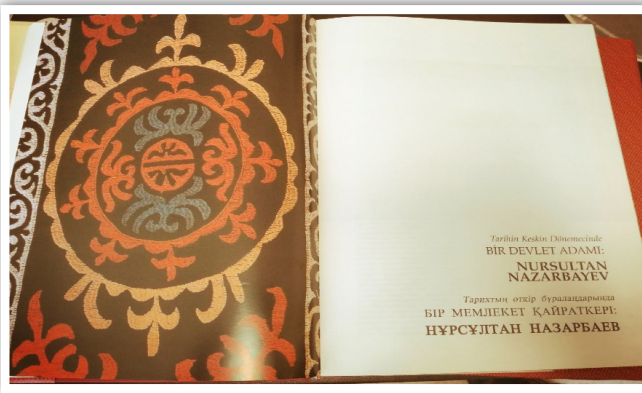
Dr. Devlet BAHÇELİ:

“Ülkelerimiz arasındaki derin ve sıcak iş birliği, iki halkın kardeşlik ve dilek birliğinden beslenmektedir. Kazak ve Kırgız halklarının, kardeşlik duygularını ifade etmek için kullandıkları bir söz vardır: 'Dağda Kırgız balası ağlasa, ovada Kazak ananın göğsü sızlar...' Bu söz, bizim için de aynı duyguları ifade etmektedir. Kazakistan'ın barış içinde, refah toplumu olmaya doğru uzanan öz yolunda kazandığı her adım, bizim için de kıvanç kaynağıdır.”

“XXI. Yüzyıl, Kazakistan Cumhuriyeti'nin, hayat köklerini tarihin derinliklerine salmış Kazak ulusunun, engin bozkırın engin ruhlu halkının muhteşem yükselişini selamlamaktadır.” “Kartal, kanat çırpmakta ve yükseklere ağımaktadır.”

“TARİHİN KESKİN DÖNEMECİNDE BİR DEVLET ADAMI: NURSULTAN NAZARBAYEV” başlıklı İkinci Bölümün içeriği şöyledir:

- ✓ “Aladağların Oğlu: Nursultan Nazarbayev”, Hüseyin Erdem.
- ✓ “Görünen Dağın Uzağı Olmaz veya Kazakistan 2030 Programı”, Hüseyin Erdem.
- ✓ “Tarihin Dalgalarında”, Himmet Kayhan.

Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan NAZARBAYEV’in hayat hikayesi anlatılmış; ailesi ve liderlik özellikleri tanıtılmıştır. Ayrıca bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi ayakları üstünde durma, sosyal ve ekonomik yapısını modern dünyaya uydurma yolunda çok ciddi gayret gösteren Kazakistan’ın Nursultan NAZARBAYEV tarafından 1998 yılı başında parlamentoda okunarak dünya kamuoyuna açıklanan “2030 Programı” aktarılmıştır. Kazakistan üzerine uzun yılların çalışmaları, araştırmaları, beyin fırtınaları sonucunda ortaya çıkan toplumsal eleştiriyi, durum tespitini ve hedefleri, hedeflere ulaşma stratejilerini kapsayan 2030 Programı çok yönlü olarak değerlendirilmiştir. Yazan bir devlet adamı, kültür adamı olan Nazarbayev’in “*Tarihin Dalgalarında*”² isimli eseri de bu bölümde işlenmiş; tarih anlayışına dikkat çekilmiştir. 18. yüzyıldan başlayarak kuzeyden gelen istila ile Rusya İmparatorluğu’nun sömürgeleştirme kısılcasına düşen Orta Asya’nın Türk halklarına karşı “*tarih biliminin*” tehlikeli bir silah olarak kullanıldığı ve en ağır darbeyi “*milli bilincin*” aldığı bu eserinde ısrarla vurgulayan Nursultan NAZARBAYEV, Türk halklarının arasında bulunan *kültür, dil, tarih ve soy birliği* bilincinin uyandırılmasını istemektedir. Bunun için de “*zaferleri ve yenilgileriyle, olumlu-olumsuz yönleriyle objektif olarak tarihi yeniden yazmak*” görevini ortaya koymaktadır.

“*TÜRKİYE-KAZAKİSTAN İLİŞKİLERİ*” başlıklı Üçüncü Bölümün içeriği şöyledir:

- ✓ “*Dostluk Vadisinde Türkiye-Kazakistan*”, Kurtuluş Taşkent.
- ✓ “*Kazakistan’da Bir Yıl*”, Dr. Mustafa Aşula.
- ✓ “*Bizim Cumhurbaşkanımız: Nureke*”, Namık Kemal Zeybek.
- ✓ “*Türk Dünyasını Aydınlatacak Gelişmelerden Biri: On bin Öğrenci Projesi*”, Dr. Birol Dok.
- ✓ “*TİKA’nın Kazakistan’a Yönelik Teknik Yardım ve İş birliği Politikası*”, Dr. Öner Kabasakal.
- ✓ “*Türkiye-Kazakistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri*”, Sefa Sadık Aytakin.
- ✓ “*Elbaşı Nursultan Nazarbayev ve Kazakistan ile İlişkilerimiz*”, A. Nihat Gökyiğit.
- ✓ “*Burada ...izimler olmaz*”, Dr. Servet Harunoğlu.
- ✓ “*Yürüyüşümüz Devam Edecek*”, Ahmet Hamdi Ayan.
- ✓ “*Dünden Yarınlara*”, Üzeyir Garih.
- ✓ “*Büyüyen İşbirliğimiz*”, Rahmi M. Koç.

² Nursultan Nazarbayev, **Tarih Tolkinında**, Almatı: Atamura Yayınevi, 1999.

Mustafa Kemal ATATÜRK’ün ve Nursultan NAZARBAYEV’in sözleriyle başlatılan Üçüncü Bölümde Türkiye-Kazakistan ilişkileri tarihî süreç içerisinde çok yönlü olarak değerlendirilmiştir.

Kazakistan’ın egemenliğinin ve bağımsızlığının güçlendirilmesinde, milli devlet yapısının oluşturulmasında, ekonominin yeniden yapılandırılmasında ve ülke çıkarları doğrultusunda yönlendirilmesinde, Kazakistan’ın dünya sahnesinde saygın bir konum almasında; ayrıca Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin ve işbirliğinin “*ortak tarih, ortak dil ve ortak kültür*”den güç alarak hızla büyümesinde, çeşitlenmesinde, derinlik kazanmasında Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan NAZARBAYEV’in oynadığı çok önemli rol, bölüm yazarlarınca her fırsatta vurgulanmıştır.

Kazakistan’ın bağımsızlığını kazandığı 16 Aralık 1991 tarihinden itibaren Türkiye-Kazakistan ilişkilerinin dinamik bir şekilde geliştiği; Kazakistan Cumhuriyetini aynı gün ve ilk tanıyan ülkenin Türkiye olduğu da sıkça tekrarlanmıştır.

Eşitlik ve karşılıklı yarar temelinde “*ortak tarih, kültür ve dil*” bağlarının itici gücüyle büyük gelişme gösteren Türkiye-Kazakistan arasındaki “*siyasi, ekonomik, ticari, eğitsel ve askeri*” iş birliğinin yanı sıra “*kültür, ulaştırma, iletişim*” gibi alanları da kapsayan ilişkileri düzenleyen seksenden fazla hukuki belgenin haberi verilmiş; gerçekleştirilen toplantılar, projeler tek tek yazarlarca bu bölümde anlatılmıştır.

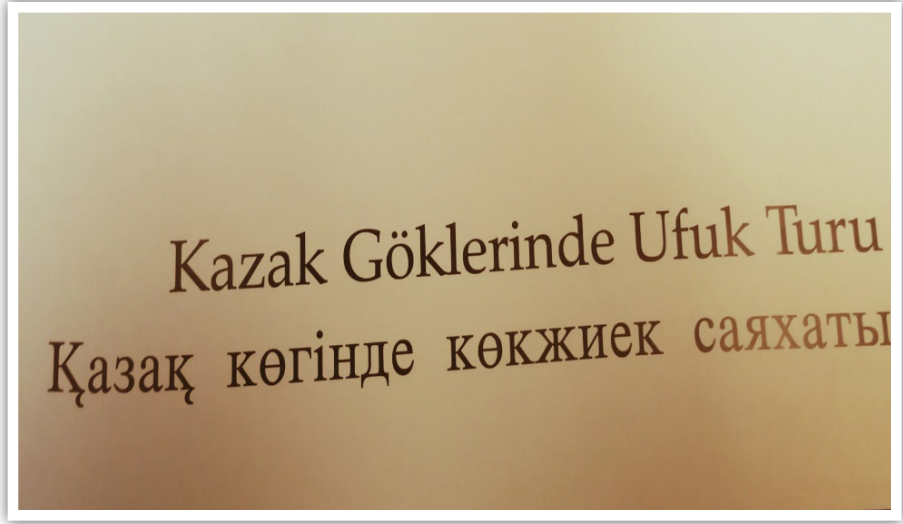
İki ülke ve halkları arasındaki dostluğun en somut simgelerinden birisi olan ve aynı zamanda Türk dünyasının bilime, kültüre ve eğitime verdiği önemin bir sembolü olarak görülen *Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi-Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi* (Türkistan şehrinde, 6 Haziran 1991 tarihinde kurulmuştur) önemle tanıtılmıştır.

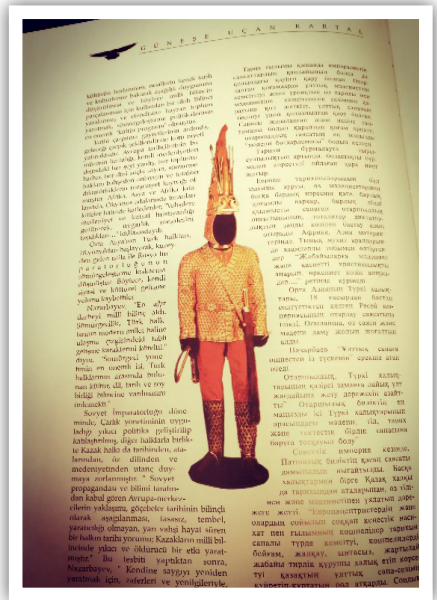
Dönemin Kültür Bakanı Kanat Bey'in Cumhurbaşkanları Sayın Nursultan NAZARBAYEV ile ilgili şu sözü özellikle aktarılmıştır: *"Bizim Cumhurbaşkanımız Nureke'de kan var, damar var, akıl var, bilim var ve güç var..."*

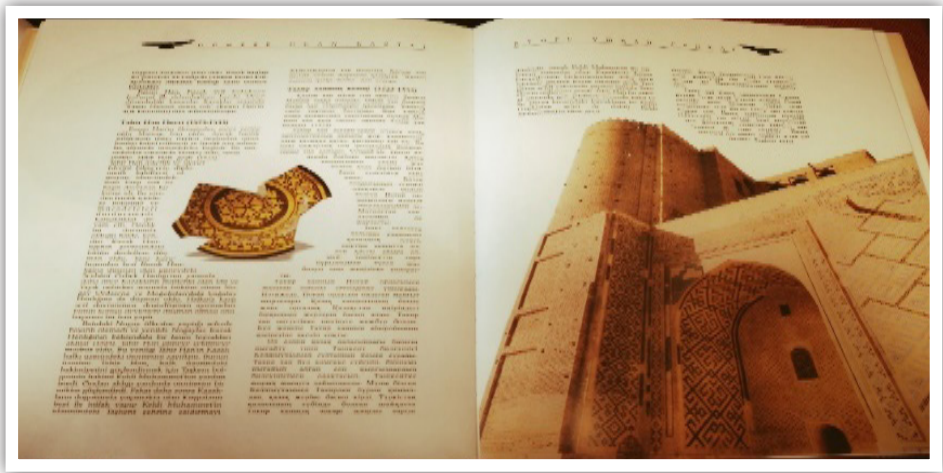
“KAZAK GÖKLERİNDE UFUK TURU” başlıklı Dördüncü Bölümün içeriği ise şöyledir:

- ✓ “Kazak Tarihine Bir Bakış”, Dr. Ferhat Tamir.
- ✓ “Kazak Edebiyatı”, Dr. Ferhat Tamir.
- ✓ “Kazak Müzik Sanatı”, Elmira Şenduran, Lezzet Mülazımoğlu, İrfan Gürdal.
- ✓ “Kazak Halkının Geleneklerinden”
- ✓ “Avrasya'nın Ortasında Bir Ülke: Kazakistan”

Son Bölüm olan Dördüncü Bölümde *Kazak tarihi*, zengin görsellerle dönemseller olarak detaylı bir şekilde; *Kazak edebiyatı* sözlü ve yazılı olarak yine dönemseller özelliklerine göre, her dönemin başlıca örnekleri, şair ve yazarların eserleri tanıtılarak aktarılmıştır. *Korkut Ata*'ya (*Dede Korkut*), *Hoca Ahmet Yesevi*'ye özel bir yer ayrılmıştır. Bu bölümde Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesinin karşılaştırması da yapılmıştır. *Kazak müzik sanatı*, görsellerle sunulmuştur. *Kazak halkının gelenekleri*, özenle seçilmiş fotoğraflar üzerinden tanıtılmıştır.

“Güneşe Uçan Kartal” adlı eser, “Avrasya’nın Ortasında Bir Ülke: Kazakistan” başlığında ülke tanıtımının ardından seçili fotoğraflarla sonlandırılmıştır.

“Güneşe Uçan Kartal” adlı eser, bağımsızlığı elde ettikten sonra Kazakistan Devlet Başkanı olarak çok güzel işlere imzasını atan; Türkiye Kazakistan ortaklığının ilerlemesini, Türk dünyasının refahı ve millî bilince ulaşmasını kendisine görev edinen Sayın Nursultan NAZARBAYEV’i ve her yönüyle Kazakistan’ı tanımak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Türkiye Kazakistan ilişkilerini değerlendirmek açısından da önemli bir hizmet olmuştur. Kullanılan görseller ve fotoğrafların zengin oluşu eserin değerini daha da artırmıştır.

ASYA ÇALIşMALARI UYGULAMA VE ARAşTIRMA MERKEZİ'NİN 2019 YILI FAALİYETLERİ*

(2019 Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center)

Hazırlayan: Yasemin IşIK**

Araştırma merkezimiz ilk olarak 7 Temmuz 2011 tarihinde “Gazi Üniversitesini Orta Doğu ve Orta Asya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi” adıyla kurulmuştur. Fakat Orta Doğu ve Orta Asya konuları birbirinden çok farklı çalışma alanları olduğu için Merkeze vekâleten atanan Müdürün önerisi ve Merkez Yönetim Kurulunun kararıyla isim değişikliği talebinde bulunulmuştur. Merkez Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Uzakdoğu Asya ülkeleriyle ilgili araştırmalar yapmak ve Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinin gelişmesine bilimsel katkı sağlamak amacıyla 30 Temmuz 2017'de Resmî Gazetede yayımlanan yeni yönetmelik ile “Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi” olarak yeniden yapılandırılmıştır. Araştırma Merkezinin yönetimi Merkez Müdürü, Müdür Yardımcıları ve Yönetim Kurulundan oluşmaktadır. Merkezde ayrıca bir Uzman Dr., iki Araştırma Görevlisi, bir evrak sorumlusu görev yapmaktadır.

Tüm Asya ülkelerindeki Yüksek Öğretim kurumları, Üniversitelerin Araştırma Merkezleri ve diğer ilgili araştırma birimleri ile yapılacak olan işbirliği çerçevesinde Asya sınırları içerisinde yer alan bölgelere yönelik araştırmalar yapmak, birlikte eğitim, öğretim, araştırma ve geliştirmeye yönelik projeler geliştirmek, Üniversite çatısı altında faaliyet göstermekte olan tüm sosyal ve beşeri bilimler bölümlerine akademik alanda destek vermek, Asya ülkelerindeki araştırma kurumları arasında disiplinler arası bir yaklaşımla araştırmalarda bulunmak Merkezin genel hedeflerindedir. Geçmişten günümüze kadar Asya ile ilgili olarak yazılan bütün kaynaklardan, arkeolojik bulgulardan ve doğrudan ana kaynakların ışığında yapılan araştırma eserlerinden yararlanmak suretiyle Asya'daki devletler ve akraba topluluklarının tarihini, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını, tarihî süreç içerisinde Dünya medeniyetlerine katkılarını, bölgedeki diğer milletler ve topluluklar ile olan ilişkilerini araştırmak, bölge ülkelerinin Türkiye ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerde yaşanan güncel sorunları bilimsel yöntemlerle inceleyerek çözüm yollarını ortaya koymak Merkezce belirlenen özel hedeflerdir.

* DOI: 10.3418/asyam.3.2.011

** Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yasmin_261@hotmail.com

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yukarıda belirlemiş olduğu vizyon ve misyonu doğrultusunda 2019 yılı içerisinde aşağıdaki faaliyetleri gerçekleştirmiştir:

1. “Orta Asya’da Büyük Oyun ve Yeni İpek Yolu Bağlamında Güç Dengeleri” Paneli

20 Mart 2019 tarihinde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sarı Konferans Salonu’nda “Orta Asya’da Büyük Oyun ve Yeni İpek Yolu Bağlamında Güç Dengeleri” isimli Panel düzenlenmiştir.

Asya Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Varis ÇAKAN’ın açılış konuşması ile başlayan Panelin Oturum Başkanlığını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK yapmıştır. Panelde ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI, “Uluslararası İlişkiler Bağlamında Orta Asya’daki Büyük Güçler ve Dengeler” başlıklı konuyu ele almıştır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi, Merkez Müdürü Prof. Dr. Vâris ÇAKAN, “Türk İllerinde Büyük Oyun ve Yeni İpek Yolu Projesi” başlıklı konuşmasını yapmıştır. Oturum Başkanı Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK ise “Çin’in Tarihteki Yabancı Milletlere Bakışı ve Yayılmacı Politikası” isimli sunumunu yapmıştır. Söz konusu Panele Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sayın Prof. Dr. İlhan ÜZÜLMEZ, Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE ve Öğretim Elemanları, misafirler ile öğrenciler katılmıştır.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “Orta Asya’da Büyük Oyun ve Yeni İpek Yolu Bağlamında Güç Dengeleri” adlı panele teşriflerinizi saygılarımızla dileriz.

KONUŞMACILAR

Prof. Dr. Abdürreşit KARLUK (Oturum Başkanı)
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Oktay TANRISEVER
ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Varis ÇAKAN
Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

Prof. Dr. Yusuf TEKİN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Rektörü

2. “Moğolistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Türk- Moğol İlişkilerinin 50. Yılı Münasebeti” Konferansı

Merkez Müdürümüz Prof. Dr. Vâris ÇAKAN, 07 Haziran 2019’da Moğolistan Bilimler Akademisi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü’nün resmî daveti üzerine Moğolistan’ın başkenti Ulanbator’daki Cumhurbaşkanlığı Sarayı’nda “*Tarihi Komşu Türkiye ile Moğolistan Diploması İlişkilerinin Kuruluşunun 50. Yılı*” münasebetiyle gerçekleştirilen Konferansa davetli konuşmacı olarak katılmış, Çalıştayda yer almıştır.

Prof. Dr. Vâris ÇAKAN söz konusu etkinlikte “*The New Silk Road and Turkey’s Middle Corridor Project in the Context of Central Asian Balance of Power*” (*Yeni İpek Yolu Bağlamında Orta Asya’daki Güç Dengeleri ve Türkiye’nin Orta Koridor Projesi*) konulu Konferansı vermiştir.

Konferansın ardından Merkez M¼d¼r¼m¼z Prof. Dr. V¼ris ÇAKAN, Moğo-
listan Devlet ¼niversitesi Asya Araştırmaları Enstit¼s¼'n¼ ziyaret ederek ileriye
y¼nelik projeler hakkında fikir alışverişinde bulunmuştur.

3. “Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri” Uluslararası Sempozyumu

Merkezimiz tarafından Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Türk Tarih Kurumu ve Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) katkılarıyla Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 18-21 Haziran 2019 tarihleri arasında “Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu” düzenlenmiştir.

Mirza Uluğ Bey Namındaki Özbekistan Millî Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen “Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Vekili Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik TURAN, Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçisi Mehmet Süreyya ER, Mirza Uluğbeg Namındaki Özbekistan Millî Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Marahimov Avazjon RAHIMOVICH ve Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Varis ÇAKAN tarafından yapılan açılış konuşmalarıyla başlamıştır.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Vekili Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU konuşmasında; *Maturidi, Biruni, Yesevi, Ali Şir Nevai* gibi isimleri yetiştiren topraklarda bulunmaktan ve iki ülke arasındaki bilim, kültür, sanat ilişkilerini geliştirecek kurumlarla temas hâlinde olmaktan heyecan duyduğunu ifade etmiştir. Prof. Dr. HEKİMOĞLU, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında Orta Asya'nın etkisinin ele alındığı Sempozyumun akademik ve kültürel ilişkilere katkı sunduğunu özellikle vurgulamıştır.

“Bu coğrafyalar İslam Dünyasında bilimin ve tekniğin üretildiği merkezler”

Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Refik TURAN ise konuşmasında Türkistan ve Türkiye coğrafyalarının İslam medeniyetinin dönem dönem içine düştüğü buhranlardan kurtuluşunu sağlayan insanları yetiştiren topraklar olduğuna dikkat çekmiştir. Prof. Dr. TURAN, bu coğrafyaların geçmişte birer kültür yuvası olan şehirleri, siyasi teşkilatlanmaları, üretkenlikleri ile yetiştirdiği ilim ve devlet adamlarıyla İslam dünyasında bilimin ve tekniğin üretildiği merkezler olduğunu söylemiştir. TURAN, İslam dünyasının içine düştüğü buhrandan çıkış için bugün de Özbekistan ve Türkiye'nin tarihlerinden ve kültürlerinden gelen bu güce ve kaynağa ihtiyaç duyulduğunu kaydetmiştir.

“Türkler bu toprakları ana yurdu olarak nitelendiriyor”

Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçisi Mehmet Süreyya ER de Türkiye ve Özbekistan arasında, sorunların bertaraf edildiği yeni bir dönemin başladığını vurgulamıştır. İpek Yolu'nun mekânı olan Özbekistan topraklarının, tarihin her döneminde medeniyetin yolunu ışıklandırdığını belirten Büyükelçi ER, bu top-

rakların tarih boyunca sahip olduğu önemi bugün de muhafaza ettiğini dile getirmiştir. Bu toprakların, Türkiye Cumhuriyeti'nin gelenek ve ananelerinin geliştiği zemin olduğunu belirten ER, bundan dolayı Türklerin bu toprakları ana yurdu olarak nitelendirdiğini sözlerine eklemiştir.

Mirza Uluğbeg Namındaki Özbekistan Millî Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Marahimov Avazjon RAHIMOVICH ise tarih boyunca Türkiye ve Özbekistan arasında sürdürülen bağlantılara vurgu yapmıştır. *“İlim, fen marifet bizim kültürümüzde hep ilk sırada gelmiştir”* diyen Prof. Dr. RAHIMOVICH, bu anlayışın iki ülke arasındaki ilişkilerde daima kendini gösterdiğini belirtmiştir. Prof. Dr. RAHIMOVICH, iki ülke halkları arasındaki bin yıllara dayanan güçlü ilişkileri hiçbir gücün engelleyemeyeceğinin altını çizmiştir.

“Bu topraklardan yetişen âlimler dünyaya ışık saçıyor”

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Varis ÇAKAN da Orta Asya'nın kalbi olan bu topraklardan yetişen âlimlerin dünyaya ışık saçtığını vurgulayarak; *“Biz Türkistan ve Anadolu Türkleri, bu İpek Yolu'nu inşa eden doğu ile batı medeniyetini buluşturan halkız”* ifadesini kullanmıştır.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin öncülüğünde düzenlenen Sempozyuma *Türkiye, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan* gibi ülkelerden bilim insanları katılmıştır. Orta Asya Türk kültürünün Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde, siyasi teşkilatlanmaya, sanata, dile, sosyal hayata yansımalarının ele alındığı söz konusu Sempozyumda, günümüzde Türkiye ve Türkistan arasında süregelen ilişkilere dair değerlendirmeler yapılmıştır. Sempozyumun ardından katılımcılar, Özbekistan'ın *Taşkent, Buhara ve Semerkant* şehirlerinde bulunan tarihî ve kültürel yapıları ziyaret etmiştir.

Etkinlik kapsamında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan Vekili Prof. Dr. Muhammet HEKİMOĞLU başkanlığındaki Türk heyeti, Taşkent'in bilim, kültür ve sanat kurumu yöneticileriyle de temaslarda bulunmuştur. *Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisine bağlı Tarih, Arkeoloji ve Doğu Araştırmaları Enstitüleri ile Sanat Bilimleri Enstitüsünün* yöneticileriyle yapılan görüşmelerde, iki ülke arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkileri güçlendirmek ve ilişkilerin sürdürülebilirliğini sağlamak için gerçekleştirilebilecek proje önerileri konuşulmuştur. Heyet, Türkiye Cumhuriyeti Taşkent Büyükelçisi Mehmet Süreyya ER'i de makamında ziyaret ederek görüşmelerini tamamlamıştır.

“Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu” Bildiri Kitabı Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayına hazırlanmıştır.

4. “VIII. Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu”

Merkezimiz, 18-23 Haziran 2019 tarihleri arasında Kırgızistan'ın *Bişkek* ve *Issıköl* şehirlerinde Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı'nın himayesinde düzenlenen “VIII. Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu” nun düzenleme kurulunda yer almıştır.

Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı'nın himayesindeki “VIII. Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu”nda, düzenleme ve bilim kurulunda yer alan Merkez Müdürümüz Prof. Dr. Vâris ÇAKAN, “*Türk Hayvancılığında Deve ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*” başlıklı bildiriye sunmuştur.

Merkezimizin de iştiraki ile düzenlenen VIII. Uluslararası Altay Toplulukları Sempozyumu, 22 Haziran 2019'da Issıkgöl'de Sonuç Bildirgesi ile sona ermiştir.

5. Diğer Sempozyumlar:

Merkez Müdürümüz Prof. Dr. Varis ÇAKAN'ın katılımında bulunduğu ve sunum yaptığı diğer Sempozyumlar şöyledir:

- “*Stratejik Bakımdan Avrasya ve Çin'in Yeni İpekyolu Projesi*”- Sunuş Konuşması, **III. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi**, Muğla, 18-21 Nisan 2019.
- “*Doğu Türkistan Ceditçilik Hareketinin Lideri Abdulkadir bin Abdulvâris Danmolla ve Fikirleri Üzerine*”- Bildiri, **III. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi**, Muğla, 18-21 Nisan 2019.
- “*Yeni İpek Yolu Projesi Bağlamında Türkistan'da Yaratılan Güvenlik Terör Algısı*”, **I. Uluslararası Asya Pasifik Çalışmaları Sempozyumu, Siyasi, İktisadi ve Toplumsal Yönleriyle Güney Asya**, İstanbul, 23-24 Ekim 2019.
- “*Tek Kuşak Tek Yol ve Türkiye'ye Etkileri*”, **VI. Uluslararası Ticaret Kongresi**, İstanbul, 26 Ekim 2019.

6. “Kardeş Kömeği: Millî Mücadelede Kafkasya ve Türkistan” Paneli

Merkezimizce 07 Kasım 2019 tarihinde Türk Millî Mücadelesinin 100. Yılı münasebetiyle Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İtri Konferans Salonu'nda “*Kardeş Kömeği: Millî Mücadelede Kafkasya ve Türkistan*” isimli Panel düzenlenmiştir.

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Varis

ÇAKAN'ın açılış konuşması ile başlayan Panelin Oturum Başkanlığını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hale ŞIVGIN yapmıştır.

“Kardeş Kömeği: Millî Mücadelede Kafkasya ve Türkistan” isimli Panelde; Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi ve eski Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Sayın Prof. Dr. Kemal ARI, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı Eğitim Koordinatörü Sayın Prof. Dr. Alemdar YALÇIN sunumlarını yapmıştır.

Prof. Dr. Kemal ARI, Millî Bağımsızlık Mücadelesinde İzmir'in önemini özetleyerek sembolik bir öneme sahip olan ve Buhara'dan getirilen Üç Kılıç'ın hikâyesinden, Üçüncü Kılıç'ın İzmir'e ilk giren fatih olarak Yüzbaşı Şerafettin Bey'e verilmesinden bahsetmiştir. Sayın ARI'nın “Üçüncü Kılıç: İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin” adlı eseri, İzmir'de bir Park ismine dönüşmüştür: “Yüzbaşı Şerafettin Parkı” Daha sonra eser “Kordon'da Nal Sesleri” adlı tiyatro oyununa dönüşmüştür. Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Millî Mücadelede Kafkasya'daki gelişmeleri, Kafkasya Türkistan ile olan bağlantımızı, alınan yardımları özetlemiştir. Prof. Dr. Alemdar YALÇIN ise Millî Mücadele ile ilgili hazırlanan çalışmaları, eserleri “tarih yazımı”, “tarih algısı” bağlamında sorgulamıştır.

“Kardeş Kömeği: Millî Mücadelede Kafkasya ve Türkistan” Paneli, soru cevap kısmının ardından hediye takdimi ile sonlandırılmıştır.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

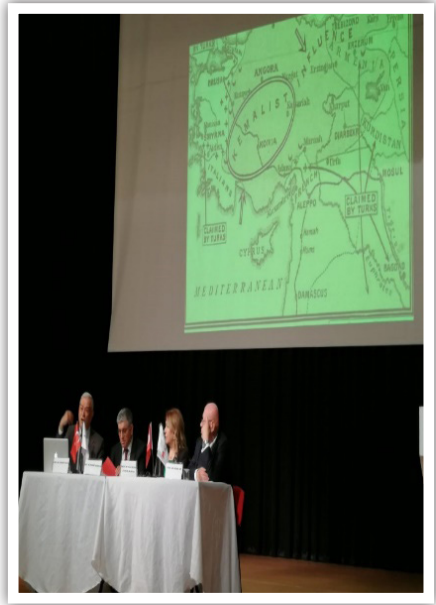
ASYA ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

PANEL
“KARDEŞ KÖMEĞİ:
MİLLİ MÜCADELEDE KAFKASYA VE TÜRKİSTAN”

KONUŞMACILAR
PROF. DR. KEMAL ARI (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Müdürü)
PROF. DR. NESİP NESİPLİ (Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi)
PROF. DR. MEHMET ŞAHİNGÖZ (Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi)
PROF. DR. ALEMDAR YALÇIN (Türk Dünyası Parlamenterler Vakfı Eğitim Koordinatörü)

AHBVÜ TOKİ BLOKLARI İTRİ KONFERANS SALONU
7 KASIM Perşembe 14.00-16.00

7. “Ermenilerin Türk Karşıtı Politikalarının Günümüze Yansımaları: 27 Yıllık İşgal Altındaki Azerbaycan Toprakları” Paneli

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği'nin 20 Kasım 2019 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Diplomatik Hizmetlerinin 100. Yılı kapsamında münasebetiyle birlikte düzenlediği “*Ermenilerin Türk Karşıtı Politikalarının Günümüze Yansımaları: 27 Yıllık İşgal Altındaki Azerbaycan Toprakları*” isimli Panel, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi 100. Yıl Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir.

Panel, Millî Mücadelemizin kahraman şehitleri, Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları başta olmak üzere Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetlerine emeği geçmiş tüm Türk büyükleri ve şehitlerimizin anısına bir dakikalık saygı duruşu ve ardından Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyetleri Millî Marşlarının okunması ile başlamıştır. Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Varis ÇAKAN'ın açılış konuşması ile devam eden Panelin Oturum Başkanlığını da Sayın Prof. Dr. Varis ÇAKAN yapmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçisi Sayın Hazar İBRAHİM'in konuşmalarını yaptığı Paneli basın mensupları; özellikle TRT AVAZ takip etmiştir.

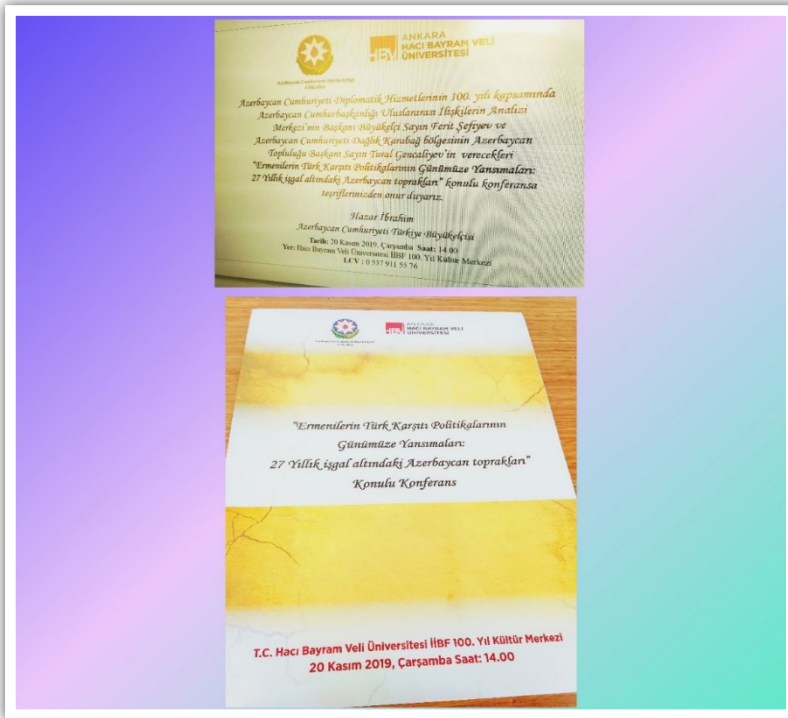
“*Ermenilerin Türk Karşıtı Politikalarının Günümüze Yansımaları: 27 Yıllık İşgal Altındaki Azerbaycan Toprakları*” isimli Panelde; *Ermeni sorunu* kapsamında yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda konferanslar veren, birçok yayını olan

KTÜ Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Uluslararası İlişkilerin Analizi Merkezi'nin Başkanı Büyükelçi Sayın Ferit ŞEFİYYEV ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dağlık Karabağ Bölgesinin Azerbaycan Topluluğu Başkanı Sayın Tural GENCALİYYEV sunumlarını yapmıştır.

Soğuk Savaş sonrasında bugüne kadar dünya gündemini en çok meşgul eden sorunlardan birisi de Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ Bölgesi ve onun etrafındaki illerin Ermenistan tarafından işgalinin devam etmesidir. Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgali sonucunda bir milyona yakın Azerbaycanlı kendi kadim toraklarından kovulmuş; binlerce sivil Müslüman Azerbaycan Türkü katledilmiş ve vahşice soykırıma maruz kalmıştır. *“Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı devam eden 27 yıllık işgali”* Ermenilerin Türk karşıtı politikalarının günümüze yansımalarının en iyi örneğidir.

“Ermenilerin Türk Karşıtı Politikalarının Günümüze Yansımaları: 27 Yıllık İşgal Altındaki Azerbaycan Toprakları” isimli Panelde, Panelistlerimiz bu konular üzerinde yoğunlaşmış; Ermenistan'ın Türk karşıtı politikalarının günümüze yansımaları ile ilgili detaylı bilgiler sunmuşlardır. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti adına hazırlanan *“Videolar”* dinleyicilere takdim edilmiştir.

Ermenilerin Türk karşıtı politikalarına karşı bu tarz programların daha sık yapılması ve Azerbaycan ile Türkiye arasında bu meselelerle ilgili ortak çalışmaların yürütülmesi temennileriyle Panel sonlandırılmıştır.

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
ASYA ARAŞTIRMALARI DERĐİŐİ
YAYIN İLKELERİ, YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME
BİŐİMLERİ

YAYIN İLKELERİ

Derginin Amacı

Asya Araştırmaları Dergisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından yayımlanan hakemli Uluslararası Sosyal Bilimler dergisidir.

Dergi, Türkiye’de ve dünyada sosyal- beşeri bilimler alanındaki tüm disiplinlerin bilimsel gelişimlerine katkı sağlayacak bilimsel çalışmaların artırılmasını ve yaygınlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Odak ve Kapsam

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Dergisi*, sosyal ve beşeri bilimler alanında yer alan ve aşağıda belirtilen disiplinlerin bilimsel çalışmalarına odaklanmaktadır:

Asya Arkeolojisi

Asya Antropolojisi

Asya Türk Tarihi ve Coğrafyası

Asya Türk Kültürü, Halk Bilimi ve Sanat Tarihi

Asya Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Asya Ülkeleri ve Milletlerinin Dili, Tarihi ve Edebiyatı

İktisadi ve İdari Bilimler Alanı

Uluslararası İlişkiler ve Siyaset

Eğitim Bilimi

Dilbilim

İlahiyat

Felsefe ve Sosyoloji

Bilgi ve Belge Yönetimi

Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi’ne gönderilen çalışmalar, Asya coğrafyasını ilgilendiren konularda bu kapsamdaki disiplinlere ilişkin gelişmeleri ve sorunları derinlemesine irdeleyen ve tartışan, bilimsel alanyazını nesnel bir bakış açısıyla sunan, bilimsel yöntemlere dayanarak ge-

lişmelere ve sorunlara ölçümlenebilir ve uygulanabilir öneriler getirebilen, alana doğrudan katkı ve özgün değer sağlayan nitelikte olmalıdır.

Kapsam çerçevesinde dergide bilimsel makaleler, çeviriler, röportajlar, tanıtım yazıları vb. çalışmalar yayımlanmaktadır.

Derginin amaç, odak ve kapsamı ile ilişkilendirilmemiş çalışmalar yayımlanmamaktadır. Ancak, Yayın Kurulu, dergiye gönderilmiş bu çalışmalarını değerlendirerek kapsamına göre Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde yayımlanan diğer dergilere yönlendirebilmektedir.

Yayın Sıklığı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar ve Güz olmak üzere yılda en az iki kez yayımlanır.

Yayın Dili

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleriyle yazılmış çalışmalarını kabul etmektedir. Gönderilen çalışmalar, hangi dilde ise o dilin dil bilgisi kurallarına ve bilimsel alanyazına uygun, anlaşılabilir biçimde hazırlanmalıdır. Bu kriterleri sağlamayan yayınlar değerlendirmeye alınmamaktadır.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yayımlanması için dergiye gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından yayın ilkeleri bakımından incelenir ve değerlendirilmek üzere alanın uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar 3 yıl süreyle saklı tutulur. Hakem raporlarından biri olumlu; diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, Hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra internet üzerinden en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Gizlilik Beyanı

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* Yönetim Sistemi'nde girilecek tüm veriler (isim, elektronik posta adresleri gibi kişisel bilgiler vb.) yalnızca derginin ve Ankara Hacı

Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin bilimsel çalışmaları için kullanılır. Bu veriler, başka bir amaç için kullanılmaz; kesinlikle üçüncü kişilerle paylaşılmaz.

Telif Hakkı

Makalelerdeki düşünce ve öneriler ile kaynakların doğruluğundan yazarlar sorumludur. Dergide yayımlanan makalelere telif hakkı ödenmez. Yazarlar, makalelerinin telif hakkından feragat etmeyi kabul ederek, basıma kabul edilen makalelerin telif hakkını Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne devrederler. Yayın Kurulu, makalenin yayımlanması konusunda yetkili kılınır.

Bununla birlikte yazarların aşağıdaki hakları saklıdır:

1. Telif hakkı dışında kalan bütün tescil edilmiş haklar,
2. Makaleyi satmamak koşulu ile kendi amaçları için çoğaltma hakkı,
3. Yazarın üreteceği kitaplar, makaleler vb. çalışmalarında derginin kaynakça olarak belirtilmesi koşuluyla, makalenin tümü ya da bir bölümünü kullanma hakkı.

YAZIM KURALLARI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*'nde yayımlanmak üzere gönderilen çalışmaların aşağıdaki koşulları taşıması gerekmektedir:

➤ Dergiye gönderilecek çalışmalar Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış olmalıdır.

➤ Dergide yer alacak çalışmalar, başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olmalıdır.

➤ Derginin yazım kurallarına uymayan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz.

➤ Dergiye gönderilecek çalışmalar:

- A4 boyutunda kağıtlara dikey olarak, Microsoft Word programında hazırlanmalıdır.
- Öz ve Kaynakça sayfası hariç, çalışmanın metin kısmı, 5000 sözcükten az olmamak ve 10000 sözcüğü aşmamak kaydıyla, Times New Roman- 11 punto yazı karakteriyle, 1 (tek) aralıkla yazılmalıdır.

➤ Çalışmalar, aşağıda belirtilen bölümlerden (sırasıyla) oluşmalı ve bu bölümlere yönelik düzenleme yayın ilkelerine uyularak yapılandırılmalıdır:

Başlık: Çalışmanın başlığı, 12 Punto **Koyu BÜYÜK HARFLERLE** say-

fanın ortasına yazılmalı, rakam ve noktalama işaretleri hariç, başlık iki satırı geçmemelidir.

Yazar / Yazarlar: Başlık verildikten sonra yazarın sadece adı (ilk harfi BÜYÜK) ve soyadı (BÜYÜK HARFLERLE) makale metninin ortasına 12 Punto **Koyu** olarak yazılmalıdır. Soyadından sonra asteriks (*) konulmalı, başlık sayfasının altında yer alacak asteriks işaretinden sonra yazar ile ilgili bilgiler (unvan, kurum ve e-posta) dipnot biçiminde 10 Punto İtalik olarak verilmelidir.

Özet: 10 Punto İtalik olarak, 1 (tek) satır aralığıyla yazılmalı ve 300 sözcüğü geçmemelidir.

Anahtar Sözcükler: Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi Türkçe anahtar sözcük eklenmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalı ve tüm sözcükler italik olarak verilmelidir.

İngilizce Başlık: İngilizce başlık her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere küçük harflerle 10 punto Koyu ve *italik* olarak ve ortalanarak yazılmalıdır.

Abstract: Türkçe “Özet” kısmında yazılı olan metin İngilizce olarak verilmelidir.

İngilizce Anahtar Sözcükler (Key Words): Çalışmaların konularını yansıtan en az beş en fazla yedi İngilizce anahtar sözcükler Türkçe verilen sözcüklerle aynı sırada ve aynı anlamda verilmelidir. Her bir anahtar sözcüğün sadece ilk harfi büyük olmalıdır ve tüm sözcükler italik olarak verilmelidir.

Sayfa Numaraları: Sayfalar makalelerin alt bilgisi içinde sağ ve sol alt kenara 9 punto olarak yerleştirilmelidir.

Metin ve Paragraf: Ana metinde alt başlıklar, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle 11 punto ve koyu yazılmalıdır. Metin 11 punto, iki yana dayalı olmalıdır. Üstten 2,5 cm, Alttan 2,5 cm, Sağdan 2,5 cm, Soldan 2,5 cm boşluk bırakılmalıdır. Satır arası 3 nk olmalıdır. Paragraflar soldan 0,8 cm girintili olarak başlatılır ve paragraf araları 6 nk olmalıdır.

Kitap, Dergi vb. İsimler: Metin içinde kitap, dergi, kongre, konferans, sempozyum ve panel isimleri italik olarak yazılır. Örneğin: “*Orta Asya Türk Ta-*

rihinin Kaynakları, Belleten, Uluslararası İnsan ve Toplum Kongresi, Geçmişten Bugüne Halep ve Türkmenler Konferansı, Uluslararası Halk Bilimi Sempozyumu” gibi.

Sayıların Kullanımı: Cümlelere başlarken sayısal ifadeler sözcük olarak verilir; sonra gelenler rakam ile yazılır. Örneğin: “*Yaptırılan otuz tezin yirmisi Türk tarihi ile ilgili kalan 10’u Moğol tarihi ile ilgili idi.*”

Kısaltmaların Kullanımı: Kısaltmalar metinde ilk kez kullanılırken paranteze alınır; sonraki kullanımında alınmaz. Örneğin: “*Sonuçta 1957 yılında dış borçların karşılanabilmesi için Uluslararası Para Fonu’na (IMF) başvurmak zorunda kalınmıştır. IMF, bu borçlanmayla Türk ekonomisine önemli bir figür olarak girmiştir.*”

Metin İçerisinde Alıntıların Kullanımı: Metin içerisinde yapılacak kısa alıntılar tırnak içinde, italik olarak (“...”) verilmelidir. Beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan *birer* santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

Görsel Malzeme Kullanılması: Metin içerisinde fotoğraf, şema vb. görsel malzeme kullanılması durumunda kaynak gösterilmesi gerekmektedir. İzin ya da telif konularındaki hukuki sorumluluk tamamen çalışmanın yazarlarına aittir.

Dipnot ve Kaynak Gösterme: Gönderilen yazılar, referans sistemi, kaynak gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde Modern Languages Association (MLA) stilinde hazırlanmalı, kaynaklar dipnot sistemi yerine iç not olarak hazırlanmalıdır. Metin içerisinde verilecek kaynaklarda yazar soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası aşağıdaki gibi verilecektir:

- Metinde dipnotlar, ilgili olduğu sayfada numaralandırılarak verilir, metin sonuna konulmaz. Dipnotlar “9 punto” tek aralık yazılmalıdır. Hizalaması iki yana dayalı ve paragraf girintisi 0.5 cm olmalıdır. Dipnot ayıraç çizgisi olmamalıdır.
- Metin içinde genel bir referans söz konusuysa ve metnin bütününe gönderme yapılıyorsa (yazarın soyadı, yıl) yazmak yeterlidir. Örneğin (Togan, 1981).
- Belirli bir sayfadan alıntı yapılmış ya da ilgili fikirler belirli bir kısımdan alınmışsa kaynak, sayfasıyla birlikte şu şekilde yazılır: (Köker, 1998, s. 42).
- Bir yazarın aynı tarihli eserleri şu şekilde yazılır: (Zizek, 2009a) ve (Zizek, 2009b).

- Yazar sayısı üç ile beş arasında ise, ilk göndermede tüm isimler yazılır; daha sonra sadece ilk yazarı belirtmek yeterlidir. Örneğin, kaynak ilk geçtiğinde (Kejanlıoğlu, Adaklı & Çelenk, 2004) sonraki geçişinde (Kejanlıoğlu vd., 2004) olarak yer alır.
- Metin içinde iki yazarlı bir kaynak belirtiliyorsa her seferinde iki yazarın adı da belirtilir; ikiden fazla yazarlı eser ise ilk kullanımda hepsi, sonraki kullanımda sadece ilk yazar belirtilir. Örneğin: Kafesoğlu, Yıldız ve Merçil (1998).
- Yazar sayısı üç ya da daha fazlaysa o zaman ilk kullanımda da sadece ilk isim ve diğerleri şeklinde kısaltma yapılır (Arat vd., 1991).
- Metin içinde yeniden basımı yapılmış eski bir kaynak kullanılıyorsa yatık çizgi (/) kullanılır. Örneğin: “*Freud (1923/1961) çalışmasında günlük hayat-taki dil sürçmelerinin de bilinçaltında yer alan bastırılmış temsillerin bir tür dışı vurumu olduğunu ilk kez öne sürmüştür.*”
- Metin içerisinde gösterilen kaynaklar haricinde, gerekli görülen açıklamalar için klasik dipnot yöntemi kullanılmalı ve bunlar için otomatik numaralandırma yöntemine başvurulmalıdır. Açıklamalar için kullanılacak ölçüler: İki yana yaslı, sol ve sağ girinti:0 cm, aralık önce ve sonra 0nk, satır aralığı: tek olmalıdır.

Kaynakça Gösterme: Makale sonunda mutlaka makalede kullanılan tüm kaynaklar verilmelidir. Yazarlar soyadına göre alfabetik olarak dizilmelidir. Kaynakça gösterirken aşağıdaki kurallara uyulmalıdır:

- Yazar soyadı büyük harfle, adının ilk harfi büyük yazılmalı ve nokta virgülden sonra eser adı kitap ise Koyu italik, makale ise tırnak içinde yazılmalı. Eser adından sonra kitaplar için yayın yeri ve yılı, makale ise dergi adı, yıl, sayı ve Cilt No'su verilmeli.

Örnekler:

Tek Yazarlı Kitaplar İçin:

İNALCIK, Halil, (2003). **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (13001600)**, Ruşen Sezer (Çev.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Çok Yazarlı Kitaplar İçin:

Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.

Editörlü Kitaplar İçin:

Özbek, M. (Ed.) (2005). **Kamusal Alan**. İstanbul.

- Kaynakçada aynı yazarın aynı yılda neşredilen birden çok eseri varsa, eserler eskiden yeni tarihe doğru sıralanarak yazılır. Aynı tarihli kaynaklarda harf ile sıralama yapılır.

TOGAN, Zeki Velidi, (1912), *Türk ve Tatar Tarihi*, Kazan, (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul.

ARAT, R. Rahmeti, (1947a) **Kutadgu Bilig-I Metin**, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara. ARAT, R Rahmeti, (1947) **Kutadgu Bilig-II Tercüme**, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara.

Elektronik Basılı Kitaplar İçin:

- Elektronik ortamdan (internet) alınan kaynaklara ait referans bilgileri, basılı kaynaklarla aynı şekilde gösterilmelidir. Eğer kullanılan çevrimiçi (online) kaynakta sayfa numarası belirtilmemişse parantez içinde de sayfa numarası belirtilmez.

O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. erişim [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item I 135)

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE JOURNAL OF ASIAN STUDIES PUBLICATION
PRINCIPLES, WRITING RULES AND RESOURCES**

PUBLICATION PRINCIPLES

Purpose of the Journal

Ankara Hacı Bayram Veli University *The Journal of Asian Studies* is an international scientific and refereed journal published by Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center.

The journal aims to increase and disseminate scientific studies that contribute to the scientific development of all disciplines in the field of social and human sciences in Turkey and in the world.

Focus and Scope

Ankara Hacı Bayram Veli University *The Journal of Asian Studies* focuses on the scientific studies of the disciplines mentioned below in the field of social and human sciences:

Asian Archeology

Asian Anthropology

Central Asia Turkish History and Geography

Central Asian Turkish Culture, Folk Science and Art History

Central Asian Turkish Dialects and Literatures

Studies on Language, Literature and History of Asian Countries and Peoples

Economics and Administrative Sciences

International Relations and Politics

Education Science

Linguistics

Theology

Philosophy and Sociology

Information and Document Management

The submitted works should be genuine that contribute to the field and deeply examine and discuss the developments and problems related to the disciplines within the scope of the journal, present scientific topics with an objective view, develop practical suggestions based on scientific methods and approaching the problems realistically.

Studies not related to the purpose, focus and scope of the journal are not published. However, the Editorial Board can refer to other journals published in Ankara Hacı Bayram Veli University by evaluating the submitted work.

Publishing Frequency

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is published twice a year in Spring and Autumn.

Publishing Language

Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies accepts studies written in Turkish, English and Russian. The submitted works must be prepared in a comprehensible manner in which the language (in Turkish or English) is in accordance with the rules of linguistic knowledge and scientific methods. The works which do not meet these criterias are not evaluated.

Evaluation of Articles

The articles sent to the journal for publication are reviewed by the Editorial Board in terms of publication principles and sent for evaluation to two specialists of the field. The name of the author doesn't report to referees, and the name of the referee doesn't report to authors. The reports are keeping for 3 years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee, or the Editorial Board can make a final decision by examining the referee reports. The authors consider the criticism and recommendations of the referee and editorial board. If they have not participated, they have the right to appeal with their reasons. The articles sent to the authors to be corrected in accordance with the referee reports must be returned to the journal within a month at the latest after the necessary corrections have been made. The corrected text, if it seems necessary, can be re-examined by referees who request changes. Written articles that was not accepted for publication are not returned to their authors.

Privacy Statement

All data (personal information such as name, e-mail address, etc.) that will be included in the management system of Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies is used exclusively for the scientific studies of Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. This data is not used for any other purpose; it is not shared with third parties.

Copyright

The authors are responsible for the correctness of the ideas, suggestions and resources in the articles. The articles published in the journal are not paid

for the copyright. The authors accept the copyright of the articles and transfer the copy-right of the accepted articles to the Ankara Hacı Bayram Veli University Asian Studies Application and Research Center. The Editorial Board is authorized to issue and publish the article.

However, the authors reserve the following rights:

1. All registered rights except copyright.
2. The right to reproduce the article for its own purposes with the condition not to sell it.
3. The right to use all or part of the books, articles, etc. produced by the author and indicate them in the bibliography of the journal.

WRITING RULES

Studies submitted to Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of Asian Studies should be suitable for the following conditions:

- The Works submitted to the journal should be in Turkish, English and Russian.
- Journal works should not have been published anywhere or have been submitted for publications.
- Studies that do not comply with the Magazine Writing Rules are not evaluated.
- Sent works should be like that:
 - Works should be prepared on vertical dimension of A4, the single spacing, the margins are 2.5cm from each side.
 - Except for the Summary and References page, the text portion of the work should not be less than 5000 words and not exceed 10000 words. It should create as a Microsoft Word file with Times New Roman 11point font
- The works should be structured in accordance with the following sections (respectively) and the regulatory guidelines for these sections:

Title: The title of the work must be written in the middle of the page with 12 uppercase bold. Capital Letters, and it must not be longer than 2 line, except for numbers and punctuation marks

Author / Authors: After the title is given, just author's name (the first letter is CAPITAL) and surname (WITH CAPITAL LETTERS) should be written bold-12 font size and on the right up. The asterisk (*) must be placed after the surname, the information about the author (title, institution and e-mail) should be given in footnote format in 10-point Italics after the asterisk mark to be placed under the title page.

Summary: 10 Punto in italics, must be typed in 1 line and must not exceed 300 words.

Keywords: At least five and up to seven Turkish keywords reflecting the topics of the study should be added. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in italics.

English Title: The English title should be written in bold and italic and centered in small letters, with the first letter of each word being uppercase.

Abstract: The text in the «Summary» section of the Turkish language should be given in English.

English Keywords: At least five and at most seven English keywords reflecting the topics of the study should be given in the same order as the words given in Turkish. Only the first letter of each key word should be large, and all words must be given in italics.

Page Numbers should be placed in the header the left and right topside of the page in 9 points so that they do not appear on the first page.

Text and Paragraph: Subtitles in the main text should be written in 11 point and bold with small letters, with the initials of the words. The text should be 11 pt, based on two sides; 2,5 cm from the top, 2,5 cm from the bottom, 2,5 cm from the right, 2,5 cm from the left. There must be 3 pt between lines. Paragraphs are indented 0.8 cm from the left, and the paragraph spacing must be 6 pt.

Names of Books, Journals, etc.: Books, journal, congresses, conferences, symposiums and panel names are written italic in the text. For example: Resources of the Central Asia Turkish History, Belleten, The International Congress of Human and Society, Past to Present The Conference of Aleppo and Turkmen, the International Folklore Symposium.

Use of Numbers: At the beginning the codes and numerical expressions are given as words, following by numbers. For example: “*Twenty of the thirty theses done were related to the Turkish history and the remaining 10 related to Mongolian history.*”

Use of Abbreviations: Abbreviations are taken in brackets just for the first time in the text, not on their next use. For example: “*in 1957 in order to pay ex-*

ternal debt, it was necessary to apply International Monetary Fund (IMF). The IMF has entered the Turkish economy as an important figure with this debt.”

Use of Quotations in Text: The short quotations in the text should be quoted with quotation marks (“...”) and in italics. Quotations shorter than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written one centimeter inside from the left side and the right side of the line, one block and one line spacing.

Visual Materials: Photographs, diagrams, etc. in text. If visual material is used, the source should be shown. The legal responsibility for permission or copy-right belongs solely to the authors of the work.

Footnote Display: Articles should be prepared in the style of the Modern Languages Association (MLA) in terms of the reference system, the style of showing source and arrange bibliography. Resources should be prepared as internal notes instead of footnote system. Sources that given in the text, year of publication and page number of the sources will be given as follows:

- Footnotes in the text are numbered on the relevant page, not placed at the end of the text. Footnotes should be written in 9-point single-spacing. The alignment should be two-sided, and the paragraph indent must be 0.5 cm. The footnote should not be a separator line.
- If a general reference is mentioned in the text and the whole text is referred to (author’s surname, year), to write is sufficiently. For example (Togan, 1981).
- If a page quoted or the related ideas were taken from a section, the resource is written with the page as follows: (Köker, 1998, p. 42).
- An author’s works with the same date are written as follows (Zizek, 2009a) and (Zizek, 2009b).
- If the number of authors is between three and five, all names should be written in the first submission, then only the first article is sufficient. For example, when the resource first crosses (Kejanlioglu, Adaklı & Çelenk, 2004), it takes place as the next pass (Kejanlioglu et., 2004).
- If two authors sources are specified in the text, the names of the two authors are specified each time; if more than two authors, all of them specified just for the first time, and after the only the first author is specified in the text. For example: Kafesoğlu, Yıldız and Merçil (1998).
- The number of authors is three or more, then only the first name and others are abbreviated in the first use (Arat et., 1991).
- A slanting line (/) is used if an old source has been reprinted in the text. For example: Freud (1923/1961) for the first time suggested that the daily life of language tramps is a sort of outsider of repressed representations in the subconscious.

- Except the resources shown in the text, the classical footnote method, be used for these. Measures to be used for statements: Justified, left and right indentation: 0 cm, before and after spacing: Onk, line spacing: single.

End-Text Referencing

At the end of the article, all sources used in it must be specified. Authors should be sorted alphabetically by last name.

Author surname and first letter of name should be in capital letters, and if the title is book after point and comma, it should be written in bold italic and article should be written in quotation. After the title of study, the publication place and year of books and the journal title, year, number, and volume number should be given.

Examples:

For Single Written Books:

İNALCIK, Halil, (2003). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600), Ruşen Sezer (Çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

For Many Written Books:

Abisel, N., Arslan, UT, Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, SR& Ulu-say, N. (2005). Çok Tuhaf Çok Tanıdık. İstanbul: Metis.

For with Editor Books:

Özbek, M. (Ed.) (2005). Kamusal Alan. İstanbul.

- If there are multiple works published in the same year by the same author in the book, the works are written in the order of the new works. Sources with the same date are sorted by letter.

TOGAN Z. Velidi, (1912), Türk ve Tatar Tarihi, Kazan, (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.

ARAT R Rahmeti., (1947a) Kutadgu Bilig- I Metin, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 458, Ankara.

ARAT R Rahmeti., (1947) Kutadgu Bilig-II Tercüme, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 459, Ankara.

For Electronic Printed Books:

- Reference information for resources received from electronic media (internet) should be shown in the same way as printed sources. If the page number is not specified in the used online source, page number is not specified in parentheses.

O'Keefe, E. (nd). Egoism & the CNSTs in Western values. Access [http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135](http://www.onlineoriginals.com/showitem.asp?item I 135)

Kazakistan'da Sakalar

Sakas in Kazakhstan

Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

İngiliz Kolonisi Bengal'de Kıtlıklar

Famines in The British Colony of Bengal

Dr. Hüseyin GÜNARSLAN

Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1783)

Annex of The Crimea of Russia

Dr. Öğretim Üyesi Sinan YÜKSEL

Asean Yolunda Maphilinde: Malezya, Filipinler ve Endonezya Arasında Pan-Maliyizm Temelli Güneydoğu Asya Teşkilatı ve Güneydoğu Asya Bölgeselciliğine Etkisi

Maphilindo: A Southeast Asian Organization based on Pan-Malayism, Between Malaysia, Philippines and Indonesia, and Its Impacts on Southeast Asian Regionalism

Dr. Öğretim Üyesi Süleyman TEMİZ

Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği Haber-Yorum Koleksiyonuna Göre Karadeniz Yüzeyinden ve Dibinden Petrol ve Gaz Nakli, 2000-2010

Oil and Gas Transportation through surface and bottom of the Black Sea according to news and comment collection of Moscow office of press counselor, 2000-2010

Dr. Öğretim Üyesi Ali BAŞARAN

Yaşanan Son Gelişmeler Doğrultusunda Suriye'nin Tarımsal Yapısı

Agricultural Structures of Syria in The Direction of Recent Developments

Güven ŞAHİN

Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan

China's Central Asian Policy and Kyrgyzstan

Dr. Öğretim Üyesi İsmail ÖZBAY-Zyinat ABDYLDAEVA SALMAN

Uygurlar ve İpek Yolu

The Uyghurs and Silk Road

Abdullah CİNKARA

TANITIMLAR/ REWIEWS

ÜLKE TANITIMI: Geçmişten Günümüze Kazakistan

From Past to Present Kazakhstan

Hazırlayan: Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA

KİTAP TANITIMI: "Güneşe Uçan Kartal" Adlı Eser

The Book Named "Fling Eagle to The Sun"

Arş. Gör. Yasemin İŞİK

Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin 2019 Yılı Faaliyetleri

2019 Annual Activities of Asian Studies Application and Research Center

Arş. Gör. Yasemin İŞİK

ISSN : 2667-6419

9 772667 290001